

Бауыржан Момышұлы
ЖАЗЫСҚАН ХАТТАР

Бауыржан МОМЫШҰЛЫ

Жазысқан хаттар

(1-кітап)

АРДАҚТЫ МҰХТАР АҒА!

Жазған хатыңызды алып, өте шаттанып, төбем көкке, қолым аспанға жеткендей болып отырмын. Хатыңызға көп рахмет. Мені, әсіресе, қуантқаны — Сіз менің хатымды алып, менің жаманды-жақсылы пікіріме толық түсінгенге ұқсайсыз. Отан соғысын тақырып еңбек етемін. Ол еңбекті ат үсті емес, әбден терең мағына-мазмұнына түсініп, біліп алып бастаймын деген ниетіңіз, талабыңыз мені өте қуантты.

Сіз сияқты қазақ әдебиетінің полковнигі болмайды. Сырттан қарап, көрінгенге қызығып, терең тексермей, өтірігін араластыра бес-алты күндік өмірі бар шығарма жазу әдебиет ефрейторлары мен сержанттарына қызықты емес пе? Құдайға шүкір, сіз полковниксіз ғой, талабыңыз орындалуына тілектеспін. Сіздің қолдан шыққан көркем тарихи еңбек болашақта жалғыз қазақ әдебиеті емес, барлық әдебиеттің ішінде төрден орын алып, жалғыз біз емес, біздің немере, шөберелерімізге үлкен үлгі, насихат дастан болып, бірнеше ғасыр өмір сүруіне сенем.

18.08.1942 ж.

«Абайдың» бірінші кітабының жарыққа шығуына да өте қуаныштымыз, бұл хабар қазақ әдебиетінің тұңғыш ұл баласының қайта туғанындай болып естіледі, амандық болса, оқып көріп, пікірімізді адал ниетпен айтармыз деп үміттенем.

Әрине, үмітсіз адам болушы ма еді. Соғыс бітсе, біз жеңсек, аман-есен елге тірі қайтып, жақын ағайын-туғандардың дидарын қуанышпен көрсек дейміз. Ол үшін жан-тәнімізді аямай қан майданға қызу кірісеміз. Егер де ол ниетке жетсек, әңгімені дастан-дастан етіп айтып беруден біз қашпаймыз ғой, бірақ та майдан өмірдің қыл көпірі емес пе? Ол көпірден жанның бәрі аман-сау өте бермейді ғой. Сол тар жол, тайғақ кешуде мыңды бастаған өте қиын ғажайып міндет емес пе?

«Білмеймін қандай асу алда жатыр,

Құз ба екен, қия ма екен тандай татыр?

Сыйынып аруақ пен бір Құдайға,

Ұстадым етегіңнен, баста, батыр»,— деп сөйлетпес пе едіңіз. Сіз. Бастаған бұқара, солдат өзінің қолбасына осыны айтып, сеніп, сыйынып артына ілеседі. Мыңның істеген ісін ізсіз тастап кету қолбасына үлкен сын емес пе? Ол көзі тірі кезінде айтып, жазып беріп үлкен борышын орындаған болып табылмай ма? Сондықтан мен асықтым, толық етіп айттым кімге?

«Знамя» дейтін журналдан Александр Альфредович Бек дейтін жазушы қайтадан келіп, айтып бергін деп телміріп отырып алды. Зерікпестен бір жарым ай ілесіп жүрді. Жаман да болса, әйтеуір, қағаз бетінде қалады ғой деген оймен мен оған бастан өткен соғыстардың барлығын Мәскеуге дейін толық етіп, әрбір соғысты 2-3 сағаттан баяндадым. Бір жарым ай дегенде Бек менің айтқандарымды бұлжытпай жазып алып, жақында ғана кетті. Екінші бөлімін қайта келіп жазбақ. Бек — үлкен жазушы емес, жақсы стенограф, айтқандарыңды айтқанша жазады, оның қасиеті сол.

Кетерінде мен оған былай дедім:

— Сен жазатын кітаптың қысқаша мазмұны мынау:

Мен істедім дегенше,

Мың істеді десеңші.

Ер істеді дегенше,

Ел істеді десеңші.

Мен мыңдікі болмасам,

Ер елдікі болмаса,

Кім істеді дер едің?

Қызметіңді, Бек, ешкімнен қызғанба, жасырма. Сен айтқанымды жазып алдың, бірақ та түсінген жоқсың, себебі сен мен бастаған мыңның кім екенін, менің кім екенімді, қазақтың салт-санасын, әдет-ғұрпын білмейсің. Мен айтқан қазақтың халық мақалдарын жазуға сенің қаламың шорқақ, тілің қысқа. Байқа, ақылдас,— деп едім. Бек:

- Кіммен ақылдасайын. Сіздің ойыңызды бөліп, жазып алған нәрсеге сізді қайта әурелеуге ұялдым,— деді.

- Кіммен ақылдасуыңды Мәлік пен Құрманбектен сұрағын,— дедім мен.

Мәлік пен Құрманбек сізді ұсынғанға ұқсайды. «Қырық мақал» дейтұғын бір нәрсе жазып едім, егер де оны Құрманбек жүріп кетсе, тапсырар. Уақыт, жағдай белгілі ғой. Ойдағымызды түгел етіп жазуға жағдай қайдан келсін, айып етпеңіз.

Хатыңызға, талантыңызға бас иіп сәлем беруші — Бауыржан.

Әбділдә мен Әлжаппарға сәлем айтуыңызды сұраймын.

18.10.1942 ж.

АРДАҚТЫ МҰХТАР АҒА!

Сентябрьдің 21-нде салған хатыңызды бүгін алып отырмын, мазмұнды, ақиқат жағдайға толығынан түсінетіндігіңізге тағы да бір рет менде ғажайып сезім тудырдыңыз. Майда-шүйделер соған түсінбей-ақ, осы кезге дейін майда жазумен «майдан», «майдан» деп-ақ зеріктірген жоқ па? Құлақ құрышын жанға тигізе, жүрекке жұмсақ не нәрселер жазылып жүр. Жазылып жүргендерінің көбі сол жазбаға жұмсалған қаражаттың жарты бағасына тұрмайтұғынын көріп-сезгеніңде, іш қазандай қайнап, тісті қайрайсың. Қайтерсің, қалада мәдениетті болғанмен де, майдан мәселелерінде надандығы ғой. Көрмес, білмес не етсін бишаралар. Әйтеуір, кәсібі қалам түрту болғандықтан жазып жүргендер аз көрінбейді ғой. Кейбір орысша жазылған әжептәуір бағалы нәрселер де қазақшаға аударылып, басылып жүргенге ұқсайды.

Бірақ та олардың көбі де мені қуантып отырған жоқ, себебі баяғы Ілияс Пушкинді аударған әдіске көп ұқсайды: жалпақ қазақтың қара тілімен авторды қазақшалап сөйлетудің орнына «Абай жарықтықтың ізімен, ол кісінің аудармалары туралы айтқаным ғой, шүлдірлеп қазақ тілінде орысшалап жүргендер де мол көрінеді. Ол құрғырлардың тілдері қалай добал, түрпідей, бірі сүйкімсіз, түсініксізін қайтерсің. Білмес қайтсін, нан сұрап жеуге жарайтын орыс тілін ғана біліп, өрістеген мәдениет тілін білмейтінін, оқыса терең мазмұнын түсінбейтінін білмейді ғой, осындай бейбақтар. Достоевский де оған твоя, моя мағынасында ғой. Әрине, майдан бүгінгі тақырып болғандықтан, әркім де кәсіп етіп, тырмысып жатқандығы, қолдарынан келмесе де адал қасиеттері ғана азырақ көңіл басады.

Жазушыларымыздың көбі әскерге кетті деп хатыңыздың бір жерінде мұңаясыз, меніңше, өте жақсы болыпты. Қолдарынан боқ келмейтін бірадарларыңыздың кабинетте қағаз былғап, гонорар мен литфондының ақшасына таласып, әдебиетте әдепсіздік таратып жүргенше, әрқайсысы бір мылтыққа еге болып, бір де болса немісті өлтіргені елге, халыққа да, Отанға да олжа емес пе? Олардың жоқтығынан қазақтың әдебиеті, мәдениеті қараң қалмас, қайта тірі қалғандары майданның ащы-тұщысын түгел татып, ақылы кіріп, әдебиетке, мәдениетке, тарихқа пайдалы, көркем, шын нәрселер жазар деген оймен айтып, жұбатып отырғаным ғой, онымды ерекше айып ете көрмеңіз сіз.

Мендегі жаңалық — жақын арада Нарком маған подполковник деген атақты мархабат етті. «Гвардия» дегенің алдына қоспай жазып отырғаным — кейінгі кезде аздап сырқаттанып, ат үстінде қолым босаңқырап қалатын уақыттар да кездесіп жүр. Таймасовтан беріп жіберген «Абайды» алдым. (Таймасов Н. — артиллерист. Мәліктің аталас туысы. Майданнан Қазақстанға жіберілген алғашқы делегацияның ішінде болған. Соңыра соғыста қаза тапқан. 25/IV/ 1980 ж. Баукеңнің мәлімдеуінше. М. Мырзахметұлы). Өте көңілді, бас иіп сізге рахмет айтамын. Уақтылы-уақтылы терең оймен, жұмырылып оқымасам да, ат үстінен шетінен кеміріп жүрмін, сындауға, міндеуге, оны терең ойлауға уақыт керек қой. Әсіресе, кәсібі сыншы, мінші емес, әдебиеттен тысқары қара бұқара адамға. Сөйтсе де «Абайға» беретін менің бұқаралық бағам, пікірім қара шаруа (мужик) мынау (өте анайы көрінсе, кешіруіңізді тілеймін): қарап тұрып қалғандай-ақ баспадағы жігіттер қағаз, әріп, мұқабаны көркемдеп басу жағына өте сараңдық істепті (баспа бастығының фамилиясы Қарамбаев емес пе еді?), сауатты корректор жалдауға жалақы қоры аздау болып, кедергі болған білем. Қателері, құдайға шүкір, молдауға ұқсайды. Мен редактордың маянасының жартысын корректорға берсем де, қатесіздеу етіп бастыруға тырысар едім.

Мен және мен сияқты бұқара оқушылар бұрын «орта жастағы Абай», «жасы келіп қалған Абай», «қарт Абайды ғана» танитынбыз.

Абай бала кезінде, жасөспірім жігіт кезінде қандай Абай болды екен, қалай тәрбиеленіп, көзқарастары, данышпандығы қайдан суарылып, қайдан дәм татып, қалай гүлдеп, қалай мәуеледі екен? Абай анадан 25-тегі жігіт бойынша туған жоқ қой, яки аспаннан данышпандық, ақындық, асылды қасиеттерімен түскен періште емес қой, Пайғамбар да емес деген сұрақтарды бірнеше рет алдымызға қойып, еш жерден, әдебиетшілерден, тарихшылардан жауап таба алмай шаршап, шалдығып, күте-күте қойған болатынбыз.

Сізге мен таныс та, тамыр да емеспін. Қошемет етіп, жалпақтанар жайым жоқ. Мен солдаттың ерлігіне, ептілік шеберлігіне, әдіс-айласына дұрыс, әділ баға беріп үйренген солдатпын. Мен Сізге, Сіздің жазған тарихи Абайға көзқарасымды өзгертіп, ұстаған жолымнан таймақ емеспін, көргенімді өзімше айтпақпын.

«Абай» өте көркем, шеберлік, арғымақтай сынды, тап-тұйнақ, пысық, қысқа, өте мазмұнды (артық сөзсіз), қазақтың жалпақ әдемі жұмыр тілімен жазылыпты. «Словам тесно, мыслям просторно» деген екен баяғыда бір шоқынған. «Абай» сияқты бір кітапты оқып отырып, бұл Сіздің талантыңыздың табысы екендігінде сөз жоқ.

Егерде «Абайдың» бірінші кітабын Сіздің кейбір бірадарларыңыз жаза қойған болса, былжыратып, аумағын аз дегенде «Құрандай» етіп жазуы да сөзсіз.

Зере мен Ұлжан — жалғыз Абайдың емес, барлық халық анасы, аналық (халыққа) сезімі мол, елдің мұңын мұндап, жырын жырлаған аналар болып ақиқат көрсетілген, Оларға қарсы мейірімсіз, қатігез феодал, деспот Құнанбайға жолыққанда денең түршігеді. Бала Абай осы екі оттың — екі ықпалдың арасында толығынан көрсетіліп, тарихы анық айқындалған. Мен «Абайды» таныдым, көптен бергі сұрақтарыма Сізден мазмұнды,

мәдениетті, тарихи шын жауап алдым. Қазақтың салт-санасы, әдет-ғұрпы толық, айқын, көркем көрсетілгенмен олардың шет жағасын көргенмін, сондықтан түсініп, біліп отырмын, тек айтылған сөз деп таппаңыз. Қоғамдық жұрт мәселелері жағына Сіздің еңбегіңізге «Слог охарактеризует не только человека, но и общество данной эпохи» деген Н.Гогольдің айтқанынан басқа айтарым жоқ.

Әзір «Абайды» оқып парақтап отырып, ең аяғында «Мазмұны» деген бетті оқып отырып, біраз кейін шолып қарасам: «Қайтқанда», «Қат-қабатта», «Өрде», «Қияда» деген аттар тек жазушының қоя салған аты емес көрінеді-ау. Оларда мән бар екен. Оныңызға да аз ғана болса да түсінгендей болдым-ау деймін. Бұрын олар ойыма да келмепті ғой. Жаңа ғана білсем, не істерсіз. Менің қысқаша пікірім осылайша.

Әрине, «Намыс гвардиясының» жазылып шыққандығы өте қуанышты, бірақ менің қауімім Әлжаппар дүмше молдасы құрғырдың осыдан жинап алған материалдарға толық түсініп, оларды сізге айтып бере алды ма екен? Пьесаның фундамент құмнан болып жүрмесе еді деген қорқыныш қой. Алда көре жатармыз. Кемшіліктері болса, аямастан найзалап, шауып атқылауға амандық жеткізсін. Ешқандай қалқан себеп болмас, алдымен әділдікте сөз.

Мәлікпен айдан асып барады жолықпағалы. Құрманбекке апта болды жолыққаным, әжептәуір нәрселер жазып жүргенге ұқсайды, байланысыңыз да бар шығар.

Осында Жасақбаев деген бір жазушысымақ бар, пьеса жазған екен, оқып беріп еді, әр нәрсенің басын шалған былжыр екен. Көзін бақырайтып тұрып, өті жарылса да, боқтадым.

Сәлематтықпен ғылымыңызды, талабыңызды, қазақ әдебиетіне, мәдениетіне нұрдай төгіліп, ғауһар тастай асыл еңбегіңіздің, балаңыздың игілігін көруге тілектес інііз Бауыржан.

Р. С. Құрманбек жаңа ғана келіп, қолына түскен «СҚ» газетінің 230-номерін оқып беріп отыр, басын, аяғын әлі көргеніміз жоқ. Сондықтан пьесаға толық талқыланған пікірімізді айта алмаймыз. Сөйтсе де ортасын көріп отырып, мынаны айту қажет.

Тырысып-ақ шын ықылас қойып жазған екенсіз, кемістіктері сіздің ғылымыңызда, шебер көркемдігіңіздей емес, майдан жағдайын азырақ білгендіктен, көрмегендіктен шығатын майдалы-ірілі болуы мүмкін. Амандық болса, оларды да оқып шыққан соң толық жаза жатармыз.

Бауыржан. Көңілденіп мына бір суретті қостым. Жүз көрмесек те, сурет көрсетейін деп.

Р. С. Қынжылып отырып Әбдіхалықұлының атына жазушылар, газетшілерге, баспагерлерге наразы болып, оларға арнайы ренжіп, орысша хат жазып жіберіп едім, оқып көрерсіз. Менің сол жақтағы 16 сауалымның жауабының шет жағасын сізден ғана алып отырмын. Рахмет. Б. Момышұлы.

АРДАҚТЫ МҰХТАР АҒА!

Өткен айдың 17-жаңасында жазған хатыңызды алдым. Латыншаға өте шорқақ екендігімді бүгін тағы бір рет сезіп, маған жазуға, сізге оқуға оңай болсын деп, қол жаттығып қалған баяғы оңнан солға салып арапшалап отырғаным ғой.

Әрине, «бес саусақ бірдей емес» дегендейін, барлық жазушылар да, оқушылар да қайдан бірдей болсын. Жазушыға оқушы «сыншы» болса, оқушыға жазушы мінші болуы өте

қажетті, міндетті — ойлап, қиналып, талқылап әртүрлі оймен, пікірмен арпалысып, ақырында бір топтамаға келіп, жазу, тез оқып шығудан өте ауыр да қиын да екені сөзсіз — сондықтан салмақты сөз жазушынікі. Мен қалам ұстап, жазушылыққа талап еткен емеспін. Бірақ та осы кезге дейін қара бұқара оқушылардың дәл орта шенінде болып келдім-ау деймін, бұрын сиямен жазылған кітаптарды, дастандарды, өлең-қиссаларды оқып келсем, соғыс басталғалы бері жүзден астам қанмен жазылған шындық, көркем, жан түршігерлік драма, трагедия, тарихи «кітаптар» оқып шықтым. Достоевскийдің «Қылмыс пен жазасы», «Оқушысы», Островскийдің «Кінәсіз кінәлілері», тағы тағылар бұрын көп әсер етсе, бүгін жазушыларды, көркем сөз жағынан біз сынай алмаймыз.

- Біздің тілегіміз толық болса, мазмұнды болса, сюжетті болса, тарихтағы болған шындықтың шеңберінен шығып жұлмаланбаса, ерлік елеусіз қалмаса, олжа — елге сауға, атақ

- Ерге сауға жұртымыздың, қазақ халқымыздың өміріндегі жаңалық тарихқа бұлжытпай әдебиет, көркем сөз жаңалық түрінде енсе дейміз.

«Арзан еттің сорпасы татымайды» дегендейін, біздің данышпан талапты жазушыларымыз осы кездегі оқиғаға атүсті қарап, бала-шағаның сөзіне еріп, майда-шүйде шалалардың жетегінде болып, өте саяз нәрсеге еге болмаса екен дейміз.

Мәселеге терең қарап, терең ойлап, ақылға салып талқылап, Құдайдың берген ақылы, тіл байлығы, пайымды талантын толығынан жұмсап, әдебиетімізді, мәдениетімізді байытып - халық, тарих қазынасына алтын салса екен дейміз.

Алғашқы хатымда мен Сізді «әдебиет полковнигі» дедім... Абайды оқып көріп, «генералға» кандидат еткім келді. «Намыс гвардиясын» оқып шығып, біраз қиналдым. Кінәнің молы Әлжаппарға болса да, соның жетегінде болған. Сізге бірақ қызулықпен қатты-қатты сөздер айтып жіберіппін (бұдан бұрынғы орысша хат).

«Майдандағы» Горлов жаман генерал емес, оның айыбы жаңалықпен санаспай, ылғи ескі сарынға салғаны емес пе? Қазақ әдебиетіне қоятын кінәм — ескі сарын.

Жақында Әлжаппардың «Батыр бауырым Бауыржанға, сүйікті жүрек, достық көңілмен арнаулы сәлем» деген жазуымен «Төлеген Тоқтаров» деген кітапшасын Құрманбек алып келіп берді. Оқып шықтым. Өз шамасына қарағанда жаман деп айтуға болмайды — бір рет басылуға жарайтын ғана болып шығыпты. Түкке жарамайды деп тәкаппар бола алмаймын, дұрысы «Аузы қисық болса да, байдың ұлы сөйлесін» деп, бұл шығармада да мені Капровтан құтқармай-ақ қойдыңдар ғой: «Намыс гвардиясында» да оны маған дікендетіп қожа етіп едіңдер. «П» қыстағын да оған алдырыпты Әлжаппар — онда Капровтың аруағы болмаса, өзі шенін де көрген жоқ еді — осындағы үлкен командование 1941 жылдың 26 ноябрінен бастап маған полкты бастатып, содан бергі еңбегімді полк командирі ретінде бағалап келсе де, құдай сендердің ауыздарыңа оны түсірмей-ақ қойды, әлде қазақтың Бауыржаны полк командирі болғанын намыс көресіңдер ме? Әйтпесе, Бауыржанның істегенін, өне бойы Иван істеді дей беретіндеріңе жол болсын. Менікін өне бойы оған тартып алып бере беру, шамасы, Иванның істегенін жазудан оңайлау болғаны ғой. Бұрынғы Сізге жазған:

«Мен істедім дегенше,

Мың істеді десеңші.

Ер істеді дегенше,

Ел істеді десеңші.

Мен мыңнан шықпасам,

Ер елден шықпаса,

Кім істеді дер едің!»— деймін мен, сондықтан қол бастаған, жоспарлаған тағы басқа еңбегім менің «авторский правом» барлығынан әділдік іздеп таласам, қиянатқа нариза боламын. Құдай сақтасын, мұным — мансапқорлық емес білгенге.

Жанжалы құрысын, дау салып не керегі бар, тек сізге ғана айтып отырғаным ғой, Әлжаппар білген боғын жей берсін.

Мәлікті көрмегелі көп уақыт болды, бір жолыққанда ол менімен ақылдасып еді, оған мен:

— Барлық кемістіктері туралы Мұханның өзіне жазған пьеса жүре түзеліп кетсе, біз баспа жүзінде сыншы болмай-ақ қояйық деп едім. Білмеймін оның не себепті тіл алмай жүргенін. Меніңше, сіз біздің әдеби әдепсіз айтылған пікірімізді есіңізге ала отырып, пьесаны қайта қарап шығып, біраз іреп, мінерсіз деген үміт бізде зор:

1. Панфилов айқайдың орнына көбірек ойлап, жағдайды бағалап, картаға шүйлігіп, тактика — әдіс — қол басқару, соғысты жоспарлау, болашақты болжау мәселесіне көп көңіл бөліп, кемеңгерлік жағынан көрсетілсе қайтеді.

2. Приказ үнсіз орындалып, «алдымен мен барайын» деген сияқты тілек, талап жөн болса қайтеді.

3. Шені кіші командирлер, әскерлер әскер тәртібінде, әскер әдептілігінде үлкенді ізеттеп, ұялып «құп тақсыр» дегендей, «жұмған аузын ашпай» шын пейілмен бұйрықты бұлжытпай орындап отырса қайтеді.

4. Рокоссовскийдің тактикасы деген сорақы, өтірік, бұрмалау қайтер еді.

5. Сталин 8-інші туралы хабарды бұрыннан толық білгені дұрыс та, рас та болған ба еді.

6. Басқа туған қиыншылық күшейте көрсетіліп, қысылғанда жайлы табандылық көрсетілсе қайтеді.

7. Дұшпан ақылды, айлалы, менмендеу болып көрсетілгені дұрыс бол мас па еді. Әрине, мейірімсіз.

8. Әлгі құрғыр Нина Жанбозовты құшақтап сүймей-ақ, кішкене сабырлы болсын, шыдай тұрса қайтер еді. Оның күйін қырғын соғыс кезінде тасыту ұяттау емес пе?

Жаратқан-ау! Тағы не жазайын деп едім. Мыналар келіп, әр нәрсені айтып, көңілімді алаңдатып отырғанын қараңызшы, жарайды бітірейін, жағдайсызда жазып жарытар емеспін, ойымдағылар бытырап қашып кетті.

9. Аманшылық болса, көзбе-көз, бетпе-бет жолыққанда, толық пікірлесіп, бір-бірімізді түсінерміз деген үміт менде өте зор, тілегім де сол.

Амандығыңызға тілектес сізді шын ниетімен қадірлеуші ініңіз Бауыржан.

СОВЕТТЕР СОЮЗЫНЫҢ ГЕРОЙЛАРЫ ТӨЛЕГЕН ТОҚТАРОВ ПЕН МӘЛІК ҒАБДУЛЛИННИҢ АТА-АНАЛАРЫНА МАЙДАННАН ХАТ

Қадірлі жан ана!

Түн ұйқыңызды төрт бөліп, ақ сүтіңізді беріп, аялап өсірген жан ботаңыз Төлеген еді. Өсе келе оны алдыңызға алып әлдилеп, «батыр бол, балапаным» деп, перзентіңіздің есейіп, ер жетуін жан-тәніізбен арман еткен едіңіз.

Ел басына күн туып, ат ауыздықпен су ішер, ер үзеңгіден қан кешер кез келгенде, ел бақытын қорғауға бар өлкеден ерлер аттанды. Ұрысқа белді буып шыққан сол ерлердің бірі сіздің сүйікті балаңыз Төлеген еді. Ол кескілескен талай ауыр ұрыстарды жау қамалын жалғыз бұзған Қобыландыдай, қаймығуды білмейтін Ер Тарғындай қимыл жасады. Ол өзінің қарулас жолдастарымен бірге елі үшін, ана, сіз үшін күресті, сөйтіп белдескен жаудың белін сындырып, тірескен жаудың тізесін бүктірді. Ел сенімін, сіздің ақ сүтіңізді абыроймен ақтап шықты.

Жан ана! Сіздің Төлеген сынды батыр ұлыңыздың қазасына сізбен бірге біз де қатты қайғырдық. Бірақ қайғыра тұрсақ та, оның мәңгі өлмейтінін есімізге түсіріп, мақтаныш етудеміз. Өйткені елі үшін ерлікпен өмірін қиған адал ұлды өлді деуге бола ма! Едіге, Қобыланды, Ер Тарғын, Аманкелді сияқты батырлардың аты өшпей, халық аузында келе жатқаны да сондықтан емес пе! Сіздің сүйікті ұлыңыздың аты да солардай халық аузында дастан болады, оны бар жұрт мадақтайды, жыр етеді. Ендеше, Төлегенде де, Төлеген сынды ұл тапқан сізде де арман жоқ.

СССР Жоғарғы Советі Президиумының Указы бойынша Төлегенге Советтер Союзының Геройы атағы берілгеніне бәріміз қуандық. Сізге сол қуанышымызды білдіріп, шын жүректен кілті болсын айтамыз. Төлегендей батырды тәрбиелеп өсірген сіздің өркеніңіз өссін, шеше!

Сізге алғыс айта сәлем жолдаушылар — Төлегеннің жауынгер жолдастары:

Гвардия подполковнигі А. Мұхамедьяров, гвардия подполковнигі Б. Момышұлы, гвардия майоры Б. Жетпіспаев, гвардия капитаны М. Байсаров, гвардия аға лейтенанты Қ.Сағындықов.

Майдандағы Армия.

Ардақты ата-ана, құрбымыз Жанбөпе!

Сіздерге қысқа хатпен қуанышымызды білдіргелі отырмыз. Өздеріңізге мәлім, ел басына ауыр күн туғанда, ата-анадан бата алып, ана сүтін ақтауға жексұрын жауға қарсы аттанған ерлердің ішінде сіздің Мәлік те бар еді.

Ата-бабамыздың: «Жігіттің ұялғаны — өлгені» деген мақалы тегін айтылмаған ғой. Ел шетіне жау тигенде, ер жігіттеріміздің бойын ар мен намыс, кек пен ыза кернеді. Олар:

— Адамдық ар-ұятын жойған неміс айуандарының тепкісіне түскеннен өлген артық! — деп қолдарына қару алып, майданға аттанды, Отаны үшін қасық қанды қиюға серт берді. Сол сертіне берік ерлерді сөз еткенде, біздің аузымызға ең алдымен Мәлік түседі. Ол антқа берік, намысты ер жігіт екенін Отан соғысының ұрысында көрсетті. Талай сынды жорықтарда жау тобын жарып өтіп, зор жеңістерге жетті, табандылықтың, тапқырлықтың, өз халқын сүюшіліктің үлгісін көрсетті. Бұрынғы өткен бабалары халқы үшін қалай қам жесе, ол да солай қам жеп отырды. Ата дәстүрін жаңа заманның жаңа соғысында жаңа тәсілмен пайдалана білді.

Мәлік — әрі батыр, әрі жалынды сөз иесі, ұйымдастырушы, тәрбиеші. Ол жаудан беті қайтпаған, жанып тұрған от, Алтайдың ақиығы Төлеген Тоқтаров сияқты халық батырын тәрбиеледі. Ел сенімін ақтау деген осы да!

Ер еңбегі еш кетпейді, ел ерін бағалады. Мәлікке Советтер Союзының Геройы деген ардақты атақ беріліп отыр. Бұған сіздермен бірге біз де қуанамыз, шын жүректен құтты болсын айтамыз. Мәлік сынды халық батырын тәрбиелеп өсірген сіздердей ата-анаға мың рахмет!

Қуанышты сәлеммен қолдарыңызды қысамыз.

Мәліктің жауынгер жолдастары:

Гвардия подполковнигі Ахметжан Мұхамедьяров, гвардия подполковнигі Бауыржан Момышұлы, гвардия майоры Балтабек Жетпіспаев, гвардия капитаны Мірақас Байсаров, гвардия аға лейтенанты Құрманбек Сағындықов.

Майдандағы Армия.

12.07.1943 г.

Дорогой товарищ Бек!

Я многократно должен извиниться перед Вами. Казалось бы, давно пора было это сделать. Признаться, для этого нет ни одной минуты времени — время военное: не я располагаю временем, а время располагает мною. Было бы совершенно несправедливым с моей стороны потратить два-три часа на извинения перед Вами, поэтому не особенно-то обращайтесь внимание на все мои резкости. Не разбираясь в деталях, могу написать от всей души — простите солдата (мне прибывшие из тыла товарищи говорили, что там штатские солдатам многое прощают — я рассчитываю на вашу штатскую совесть).

Что нового: 19.06.43 г. нарком приказал величать меня полковником, с чем и имею честь поздравить Вас.

Работы непочатый край — в настоящем смысле слова, некогда вздохнуть свободно. Только Ваше письмо напомнило мне, что пишется «Волоколамское шоссе».

У меня серьезных претензий к Вам почти нет, если не считать, что это капитальное строительство (как сначала нами предполагалось сделать и как будто бы и проект утвердили) с Вашей легкой руки превращено во временку полевого типа. Вам следовало бы иметь в виду, что один из параграфов наставления о полевой фортификации утверждает, что «временка полевого типа недолговечна и имеет задачу обеспечения только сегодняшнего дня, а завтра утилизируется как хлам» (не примите, пожалуйста, за резкость — я цитирую дословно).

Конечно, я понимаю и не отрицаю тот факт, что многие из наших инженеров по обстоятельствам войны сейчас заняты именно только полевой фортификацией. Так как Вы — не исключение из их числа, было бы неуместным упрекать Вас в недостатке прочности сооруженного Вами блиндажа с его архитектурными оформлениями.

Все же я хотел бы увидеть это обструганное, благородное дерево и дать оценку его отделке.

От души желаю Вам творческого успеха и доброго здоровья.

С приветом, Бауыржан.

Здравствуйте, дорогой Бауыржан!

Слышал от разных лиц о Ваших подвигах в Алма-Ате, но, к сожалению, также о Вашей болезни.

Черт возьми, неужели Вы с ней не справитесь? Поставьте себе, наконец, задачу — быть здоровым! И решите ее!

Напишите, пользуясь, случаем, о наших делах. Один раз я Вам уже послал письмо, а также и английский журнал. Не знаю, получили ли?

Отдельное издание первой части, после почти трехмесячной задержки, наконец, разрешено. Но автору все же ставится упрек, что «люди книги оторваны от страны, от родины». Понимай это, как знаешь.

Опять пришлось сделать некоторые сокращения, большей частью, незначительные и малозаметные, за исключением одного: вычеркнута сценка с политруком гвардии («стоять насмерть» и т. д.); считают, что эта сцена компрометирует истины, которые излагает политрук. Все остальное, в основном, — на месте. И даже кое-где обширнее, чем в «Знамени».

Вторую часть я сдал, сделал исправления, рукопись, в основном, проредактирована и должна идти в № 4.

28.02.1944 г.

Сейчас, пользуясь небольшим перерывом в работе, уезжаю на две недели (приблизительно до 15 марта) на фронт, а Рокоссовскому хочу адресовать там кое-что про «Волоколамское шоссе».

Будем надеяться, что вторая часть скоро увидит свет. А над третьей частью придется очень сильно работать и мне, и Вам.

Привет Вам. А. Бек.

P.S. А. Ю. Кривицкий обещал завтра передать мне Ваши рукописи.

С Сатпаевым заключаем договор. Очень милый, симпатичный человек (по первому впечатлению).

Привет Вам и Джамал от Лидии Петровны.

Здравствуйте, дорогой Бауыржан!

Большое спасибо за Вашу новогоднюю поздравительную телеграмму. А то я уже начал беспокоиться: что с Вами, где Вы, почему от Вас нет никакой вести? Как здоровье, жизнь?

Поздравляю Вас с Новым годом и от своего имени, и от жены, а также от двух Ваших невест. Чего пожелать Вам? Давайте, поднимем тост: «За третью часть «Волоколамского шоссе»!

Наступающий год у меня пройдет под знаком этого тоста. Но до сих пор не могу вполне сосредоточиться на этой работе, погрузиться в нее.

Дело в том, что у меня идет своего рода «инициативная война» с нашим общим знакомым Александром Юрьевичем Кривицким. Война из-за романа, который я закончил так, чтобы она не была отпиской, каким-то тусклым цветом, а по своему сверкала. И должен сказать,

что пока все эти исправления, все это длительное, изматывающее редактирование — к пользе вещи.

Есть какая-то грань, до которой вещь можно улучшать, после этой грани редактирование лишь ухудшает дело. Сейчас, как мне кажется, я уже дошел как раз до этой грани, и если дальше редакция будет еще что-то предлагать, придется сказать «стой!».

В общем, есть надежда, что роман пойдет в первом номере за 1950 год. Говорю «надежда», ибо в нашем деле ничего наверняка сказать нельзя.

Кончу редактирование, недельку передохну и возьмусь за «Волоколамское шоссе». Мечтаю об этой работе: сесть за стол, спокойно написать несколько месяцев без редакторов, наедине с листом бумаги,— это благодать. А потом снова помучаемся.

Кривицкий передает Вам сердечный привет. Очень хочет печатать в «Новом мире» «Волоколамское шоссе».

Привет Вам от моей жены и заочный — от рыжеволосой большой дочки, и от маленькой тоже. Напишите Вере Павловне, чтобы дала рукопись. Пишите. Крепко жму Вашу руку.

Ваш А. Бек.

Бауыржан, не ограничивайтесь телеграммами, а напишите о себе подробно: жизнь, работа, планы, здоровье и т.д. Москва, 57, Ново-Песчаная ул., корпус, 700, 3, кв. 40.

9.01.1950 г.

Здравствуйте, дорогой Бауыржан!

Поздравляю с праздником. Одновременно с этим письмом посылаю Вам новое издание «Волоколамского шоссе». Посылаю также, как обещал, по два экземпляра в Красноярский и Иркутский дома офицеров. Другого своего обещания я, к сожалению, вспомнить не смог: не прочел Вашу рукопись о Бородино. Мне ее до сих пор не передала Вера Павловна. Она сказала, что дала кому-то почитать, что привезет затем мне, я ей звонил, но рукописи пока все-таки не видел. Мне очень хотелось бы оказать Вам эту небольшую дружескую услугу: прочесть и покритиковать Ваше произведение, и прямо досадно, что не могу этого сделать.

Расскажу Вам теперь о своей жизни.

Сейчас сижу и готовлю к набору свой роман, над которым столько потрудился. Это последнее редактирование — утомительная, кропотливая работа. Редакция настаивает на разных поправках, по поводу многих прекратил вести длинные разговоры, спорить, переубеждать или, наоборот, самому соглашаться. А потом сидишь и вносишь эти поправки — десятки и десятки. И каждую ведь надо сделать.

Александр Юрьевич потребовал исправлений, на которые я не согласился: они, по-моему, испортят образ главного героя. Знаете, Чехов в одном из своих писем писал: «Переделываю и бегу, и трепещу, чтобы не испортить фигуру Иванова».

Такого рода трепет совершенно, к сожалению, не свойственен Александру Юрьевичу

И вот идет изматывание. Симонова (главного редактора) не было, потом он приехал, но скрылся от мира и обещал заняться нашим спором лишь после 1 февраля.

Кривицкий, конечно, денег не платит, пытается взять измором; я не поддаюсь, подрабатываю на разных небольших заданиях, стараюсь, чтобы не сдали нервы и т. д. Это, как видите, не обстановка для спокойной, вдумчивой работы. Месяца через полтора-два, надеюсь, с романом все закончится, и я смогу спокойно продолжать «Волоколамское шоссе». Еще раз привет вам от жены. Пишите. Ваш А. Бек.

Получили ли Вы мою посылку с книгами? И письмо? Получены ли книги в библиотеках,— я туда послал.

Уважаемый Александр Альфредович!

Спасибо Вам за письмо и присланные книги. Пусть этот год принесет Вам всяческих успехов.

У меня самые неблагоприятные условия для работы: сильные холода, суетные дела и делишки, круглые и квадратные дураки, одиночество и так далее; надоели до омерзения. Я от них сильно устал, но стараюсь не поддаваться — работаю медленно и лениво. У меня оказалась казахская часть «ВОЛОКОЛАМСКОГО ШОССЕ» (Встреча в Волоколамске, 6 ноября, Гарюно, Мтренино, Соколово, Лопастино, Крюкова), часть которой была опубликована в журнале «Майдан» в 1944 году. Просматривая их, я решил переписать их по-русски под общим названием «Эпилог «Волоколамского шоссе А. Бека». Первую главу закончил вчерне. Вышло в переводе нечто отличное, то есть хуже казахского оригинала, и это меня до некоторой степени смущает. Стоп! Хочу разобраться, в чем дело, и никак не соберусь — дела мешают.

«История одной ночи» (Бородино) принята к печати тремя альманахами. Каждый редактор по-своему оценивает вещь, у каждого свое понятие. Я молчу, доверяя их способностям и такту — просто некогда с ними спорить. Жаль, что Вы не прочли ее еще в рукописи. Один экземпляр находится у Кривицкого. На запрос через В. П. он ей, кажется, по телефону нахамил. «Если у клячи тело покроется тонким слоем жира, она никого не подпустит и будет лягаться»,— говорится в поговорке.

31.01.1950 г.

г. Красноярск.

«ДЕТСТВО» на 500-й странице ожидает моего возвращения. Для Вас там очень много интересного.

Дружба предполагает взаимную учебу «Мой друг — мой учитель»,— говорят казахи. Как жаль, что я оторван от моих друзей и прочей швали в костюмах «ДРУГ»

(безнравственность).

(безволие).

(подлость).

Жить бедно, но жить честно — хороша такая жизнь. Хороша!

Одни располагают богатством, но не располагают вкусом (включая в это понятие и совесть), другие наоборот. Я предпочитаю общество последних. Многие живут лишь для того, чтобы заработать (включая и «честь») на эту жизнь — они мелкие галантерейщики. Им часто удается «расправляться» с Великанами, какать (бессовестно накакать) в тарелку искреннего великодушия и содружества. Кто из них наивен?

Павел Николаевич вылетел из Президиума ССП Казахстана — очень уж провонял этот жучок. Вам это известно?

У Петра Васильевича родился сын, он счастливый отец. «Вернись, я все прощу, великий комбат!», — пишет он. — Твое возвращение приму как возвращение Максима».

Дмитрий Снегин построил большой каменный дом и прогорел на гонорарном фонде Альманаха. Ему вежливо предложили подать в отставку.

В Алма-Ате издают «Народное творчество в годы Великой Отечественной войны». Получил письмо от редактора, где он просит моего разрешения включить мои стихи, афоризмы, поговорки в первый том; я дал свое согласие.

ЧЕСТОЛЮБИЕ

АЛКОГОЛЬ

ЛОЖЬ

Пока Вас треплет Кривицкий, займитесь одним серьезным делом — читайте Клаузевица, Фрунзе и Сталина. Если достанете, прочтите Жомени, Мольтке, Николая. Найдете очень много интересного в них.

Я весьма встревожен состоянием здоровья Веры Павловны — наведайте ее, пожалуйста.

Ваш Микулин недавно сделал великое открытие. История его будет чествовать как великого инженера.

Недавно мне исполнилось 39 лет и пошел 40-й. Поэтому случаю я сфотографировался в «героической позе» — посылаю Вам на Память.

Поклон И.В. и дочерям Вашим. При случае, кланяйтесь от меня Л.Ф. с приветом, Бауыржан.

15.02.1950 г.

Дорогой Бауыржан!

Проехали Новосибирск. Не удивляйтесь, это так! Судьба писателя чревата неожиданностями. Я потерял сейчас массу времени.

Представляете, полтора месяца прождал приема у редактора «Нового мира» К. Симонова. Каждый раз отвечали: «На этих днях». Дни. Эти так затянулись, что я, не дождавшись разрешения судьбы романа, ухватился за предложенную мне командировку, как видите, покатыл в Сибирь.

Настроение было неважное. Ведь не на все переделки, даже предлагаемые таким государственным мужем, как Александр Юльевич, автор может пойти.

Думаю, что теперь мне долговая тюрьма не угрожает, так как собираюсь быстро написать небольшую вещицу о комсомольцах Кузнецкого металлургического завода. Тема очень привлекательная. Словно еду дышать свежим воздухом. Жаль, что придется торопиться. В Москве надо быть не только из-за злосчастливого романа, но и из-за самой младшей Вашей невесты, которая оказалась на попечении старшей, так как Наташа, мой помощник, едет со мной. Вдвоем быстрее выйдем из «штопора». Хочется, невзирая на спешку, написать хорошо.

Очень хотелось бы повидаться с Вами. Ведь от Сталинска и Новосибирска так недалеко (по здешним масштабам) до Красноярска. Я даже мечтаю заехать денька на два к Вам. Но не знаю, выйдет ли? Надо напрячь все силы, чтобы выполнить свой план.

Наташа передает Вам свой сердечный привет. С Верой Павловной я не виделся перед отъездом, она в Ленинграде (и ее со дня на день ожидают в Москве).

В Сталинске я пробуду около месяца, во всяком случае, три недели. Там у меня будет такой адрес: Сталинск, Кемеровская область, Главный почтам, До востребования, А. Беку.

Пишите. Я с удовольствием прочел Ваше письмо, полученное в Москве, и увидел Ваше лицо,— спасибо за фотографию.

Желаю здоровья — это главное. Крепко жму руку.

Ваш А. Бек.

Извините за карандаш и почерк: пишу в вагоне.

Дорогой Бауыржан!

Давно от Вас нет никаких весточек. Вы забыли даже своих невест. А ведь от Калинина до Москвы не так далеко. Неужели Вы не сможете когда-нибудь заехать, заглянуть к нам или позвонить? А то приглашайте к себе в Калинин. У нас были довольно трудные времена. Но сейчас мы снова встали на ноги в связи с появлением на свет небольшой моей новой повести «Новый профиль». Теперь можно вздохнуть и оглядеться...

Сейчас, в связи с десятилетием битвы под Москвой и подвига панфиловцев, меня просят выступать, просят дать что-нибудь в печать и т.д.

На встрече со школьниками я дал обещание взяться за продолжение «Волоколамского шоссе». Придется исполнить свое обещание.

У себя в архиве я нашел небольшой отрывок из третьей части «Волоколамского шоссе», который, на мой взгляд, пригоден для опубликования. Посмотрите, пожалуйста, если у Вас есть возражения, срочно сообщите. Если возражений не будет, я его куда-нибудь дам.

Могу Вас порадовать — на днях в Москве выйдет новое массовое (75 тысяч экземпляров) издание «Волоколамского шоссе». Никаких исправлений, за исключением ничтожных сокращений (5—6 строк), я туда не вносил. Обязательно пришлю Вам несколько экземпляров. Жду Вашего дружеского письма.

Ваш А. Бек.

Мой адрес: Москва, 57, Ново-Песчаная, корпус 3, кв. 40.

Александр Альфредович!

Прежде всего, привет Наталье Всеволодовне и моим прекрасным невестам. Вы пишете: «давно от вас нет никаких весточек...» Я лицам, которые не отвечают на письма, не обязан напоминать о себе. Далее Вы пишете: «даже забыли своих невест». Нет, я их не забывал и не принимаю такие несправедливые упреки папаши, который от меня наличными получил золотой калым в сумме 530,000 и до сих пор не приготовил приданое, хотя бы на 530 ассигнациями, а два года тому назад мне устраивал скандал на всю Москву за какие-то 53 рубля керенок. Да простит Вас бог!

В Калинин я около года и за это время побывал в Москве более чем десять раз по делам службы. Не звонил и не писал Вам по причине, изложенной в первом абзаце этого письма.

Я всегда относился сочувственно ко всем Вашим затруднениям. Приятно, что кроме переиздания «Волоколамского шоссе» (Куйбышевским облиздатом), выход в свет «Нового профиля» Вас поставил «снова на ноги», и вы теперь вздохнули легче и имеете возможность оглянуться.

Отрадно, что сейчас, в связи с десятилетием битвы под Москвой и подвига панфиловцев, Вас просят выступать, просят дать что-нибудь в печать и так далее. Хорошо, что Вы «на встрече со школьниками дали обещание взяться за продолжение «Волоколамского шоссе» и намерены «исполнить свое обещание». Должен предупредить Вас, как и прежде, что у Вас много моих материалов, но Вы не располагаете достаточной подготовкой и честностью, чтобы творчески осмыслить и переварить эти материалы. Этот печальный факт в интересах дела снова и неоднократно должен будет свести нас на творческое содружество (вернее, сотрудничество), как бы этого не хотела Наталья Всеволодовна. Ведь мимо факта не попрешь.

Продолжение книги (имею в виду лучшее, чем первые две существующие части) может появиться (достойно) как слиток моего знания и Вашего мастерства, то есть как сумма этих двух слагаемых, как это получилось с вышедшими частями «Волоколамского шоссе». Без меня Вы в трактовках военных и военно-психологических вопросов, далее в создании военных образов, трагедии военных событий и правдивости неизбежно допустите ряд серьезных погрешностей. Поэтому я снова вынужден Вам подать свою руку, дабы поколению дать то самое произведение — нужное им художественное полотно правды.

Вам и мне в этих больших вопросах (вернее, части больших вопросов) не следует размениваться на мелочи нашего времени. Повторяю, что для большого и благородного дела я всегда к Вашим услугам.

«У себя в архиве,— пишете вы,— я нашел небольшой отрывок из третьей части «Волоколамского шоссе», который, на мой взгляд, пригоден для опубликования». Какая ужасная фальшь. У вас в архиве нет этого «отрывка» и не могло быть. Это просто Ваша выдумка. Далее Вы просите «посмотрите, пожалуйста, если у Вас есть возражения, срочно сообщите. Если возражений не будет, я его куда-нибудь дам».

После того как пообедал в столовой военторга двумя эрзац блюдами — внимательно прочел Ваш «Обед в Волоколамске», и, признаться, когда отстукиваю Вам эти строки, меня тошнит. Право, не знаю, какой из этих обедов не переваривает мой совершенно здоровый желудок!

Ваш «Обед» — настоящая халтура, около литературщина! Главное, все в нем неправда. Нет, дорогой Александр Альфредович, Вы начали изменять не только нам, но и самому себе. Этим я и огорчен.

Рад, что после Куйбышев облиздата и Москваиздат на днях издает (семидесятипятитысячное) массовое издание «Волоколамского шоссе», выручка от которого не только пополнит казну книготорга, но и поставит Вас снова на ноги. Но неприятно то, что Вы об этом сообщаете мне как постфактум, тем самым нарушая Ваши честные слова, данные в нашем договоре: «Последующие редакционные и цензурные изменения тоже, по возможности, согласуются с Бауыржаном Момышулы...». И Ваши «никаких исправлений, за исключением ничтожных сокращений (5 — 6 строк), я туда не вносил» — меня не устраивают. Вы и на этот раз оказались слово отступником и поступили бестактно.

Ближе к делу. Если действительно Вам необходимо выпустить в печати в ноябрьские-декабрьские дни, то не следует Вам выступать с этим Вашим «Обедом». При этом я присылаю Вам (правда, не отработанный), материал (датируется концом 1943 года) под названием «В Возмище, у Панфилова», который я в иной, то есть в устной, форме рассказывал Вам под Холмом в Ваш приезд с письмом Екатерины Николаевны Михайловой о неудачном первом варианте второй повести «Волоколамского шоссе». Просмотрите этот очерковый рассказ, и если найдете нужным, отшлифуйте его в литературном отношении и в конце, перед нашим уходом из Возмища, как говорится на блиндажном лексиконе, просто «присобачьте» несколько строк из Вашего «Обеда» и дайте не «куда-нибудь», а в ответственный журнал, разумеется, после согласования со мной. Это и послужит продолжением «Волоколамского шоссе». Думаю, что некоторые повторы последних страниц «Волоколамского шоссе», которые написаны плохо, не должны смущать Вас, а для читателей эти повторы послужат введением. Одним словом, хорошенько подумайте и выберите сами, что лучше.

Я решительно протестую и считаю глумлением над прахом Краева всякое импровизированное «чужачество» изложенных архивов».

Вы свой «Обед» начинаете — «про этот случай мой герой Бауыржан Момышулы рассказал так...»; весьма необдуманное предложение, необоснованное и бестактное самомнение Александра Бека! Почему Бауыржан Момышулы Ваш герой? Вы имели бы право так писать, если бы именно Вы, только Вы создали этого героя своим художественным воображением как вымышленного литературного героя или как собирательного (обобщенного) типа - образа. Ведь Бауыржан Момышулы для Вас ни тот и ни другой. На каком основании Вы, советский писатель Александр Бек, так бесцеремонно нарушаете этику, нормы поведения, долг приличия и долг вежливости в отношении того, кто с Вами искренно сотрудничал, помогал и учил Вас в годы войны, был Вашим творческим другом и помощником в большом деле!

«Мой герой», «мой солдат» — может и имеет право так называть меня только и только Великая Отечественная война, которая старше и божественнее не только Александра Бека, но вместе взятых всех его коллег. Я для Вас и устно, и письменно — просто Бауыржан Момышулы, и избавьте меня, пожалуйста, от всяких «титолов милости вашего величества».

Отвечаю на Ваши последние вопросы.

Я в Калининне занимаюсь, вернее, учу наших офицеров. Преподаю им оперативное искусство — важный раздел сталинской военной науки. Работа научная и небезынтересная. Не могу похвастаться «выдающимися» успехами своей педагогической деятельности, но со своей обязанностью пока, по мнению начальства, справляюсь иногда хорошо, иногда посредственно.

Работаю над биографией покойного моего учителя генерала Ивана Васильевича Панфилова. В центре, в архивах, просмотрел наличные (правда, очень скудные) материалы о нем, но еще не исчерпал их. Должен Вам сообщить, что нашел очень много интересного в биографических деталях генерала, доселе мне неизвестных или смутных. Если мне удастся завершить изучение и обобщить, то, думаю, мой труд даром не пропадет, и некоторые из них в будущем послужат весьма ценным материалом для завершения «Волоколамского шоссе». Я их в свое время представил в Ваше распоряжение, взяв от Вас письменное обязательство, что Вы в отношении его не употребите «мой герой генерал-майор Иван Васильевич Панфилов» и прочей бестактности.

Да, Вы обижаетесь, что я Вас не приглашаю в Калинин. На днях мне предложили встречу с читателями средних возрастов и с юношами. Я от первого отказался, сославшись, что автором книги являетесь Вы, что и Вы должны выступить перед ними, а от второго не мог отказаться — выступил во дворце пионеров. Рассказал им о Панфилове, о 28 героях и ни словом не упомянул «Волоколамское шоссе», Вас, себя.

Если у Вас действительно есть желание приехать в Калинин, то можно будет организовать Вам встречу с читателями (имею в виду военных) и попутно нашу встречу за бутылкой шампанского.

Вы свое письмо заканчиваете словами «жду Вашего дружеского письма», что меня обязывало битый час стучать на машинке это послание с дружеской откровенностью.

Если тон моего письма Вам покажется грубоватым и резковатым, оправданием пусть послужат мои дружеские откровенности, которые я делаю по Вашей же личной просьбе.

Привет Наталье Всеволодовне. Крепко целуйте моих красавиц — невест. Бауыржан Момышулы.

Отп. 2 экз.

Экз. № 2 — адресату с приложением на листах. Экз. № 1 — в архив.

Дорогой Бауыржан!

Посылаю Вам копию моего письма полковнику Глушакову.

Извините, что делаю это с маленьким опозданием, но последние три дня был поглощен одним совершенно неотложным делом. В Москве пребывала делегация китайских писателей, и наш Союз писателей просил меня уделить им время и внимание.

Мы с Натальей Всеволодовной принимали их у себя — беседа за стаканом чая продолжалась почти семь часов. Потом мы были у них на обеде, а на следующий день мне пришлось провожать их на аэродром. А тут, как назло, погода нелетная, вылет с часу на час откладывался, и, в общем, три дня промелькнули, как минута.

Но об этом потраченном времени я не жалею. Китайские писатели (в большинстве молодежь) произвели прекрасное впечатление - любознательность, молодость (молодость даже у стариков), талант светятся в глазах. Красивые люди! Молодая, поднимающаяся, революционная нация!

Очень жалею, что Вы не повидались с ними!

Крепко жму руку. Желаю всего лучшего и, главное, здоровья.

Пишите.

Ваш А. Бек.

Наталья Всеволодовна просит передать Вам привет. А. Б.

Александр Альфредович!

Здравствуйте! Вас и всех Ваших домашних поздравляю с Новым годом и всем вам желаю всяческих успехов в делах ваших.

Ваше письмо я получил. Благодарю Вас. Ваша встреча с китайцами — весьма приятное событие. Ваши восторженные строки о китайцах заставляют меня думать (вернее, начинать думать) о Вас неплохо. В скобках скажу Вам, нет — вернее будет, если расскажу Вам при личной встрече о моих встречах с - выдающимися людьми этого великого народа в Сибири...

5.01.1952 г. г. Калинин.

Новый год я в очередной раз встретил в обществе четырех стен, потолка, домашней утвари, книг и прочих недвижимых моих спутников и друзей. Тому были причиной: состояние моего здоровья — я в очередной раз сильно грипповал и не хотел никого заразить этой отвратительной и нудной болезнью; не хотел забавлять себя друзьями до черного дня; не хотел быть свидетелем поведения пьяной оравы — мужчин и женщин, которые считают самым неприличным в новогодний вечер вести себя прилично; не хотел глазеть на чужих баб и вторить про себя: «Хороша Маша, да не наша»; считал непристойным «вашему герою» делить общество с какой-нибудь калининской блядью; А, А, А мою Тверскую прелесть накануне «отбил у меня один женатый майор интендантской службы», и я отошел в сторону, бурча себе под нос кумачевскую «молодым у нас везде дорога, а старикам всегда у нас почет». Одним словом, все прошло хорошо, и я не мучаюсь — это самое главное.

25 числа прошлого месяца наш инженерный факультет предложил мне встречу с читателями. Предварительно товарищ — руководитель этого вечера прислал мне официальный план встречи «с героем книги А. Бека «Волоколамское шоссе» — Героем Советского Союза, писателем Бауыржаном Момышулы».

Доклад — «Бой — самое большое испытание моральных и физических сил человека. Учить войска тому, что нужно на войне» (докладчик — дважды герой — Я);

«Выступления — образ советского офицера по книге А. Бека «Волоколамское шоссе»... и т.д. и т.п.

Вечер начался в 18.00 и закончился в 22.00.

Я представился. Доклад не делал, как этого хотели организаторы вечера, а просто ответил на вопросы читателей и на их выступления.

В основном, их вопросы сводились к следующим:

1. Как была написана книга? Какова роль в ее создании писателя А. Бека и Вас лично? Насколько правдоподобно вступление? Много ли в книге художественного вымысла?
2. Почему в книге сгущены краски о недостатках Красной Армии, (далее следует мораль А. Беку и мне)? (когда записывал этот вопрос, я написал на бумаге: «Видимо, товарищ имеет в виду вопросы о социалистическом реализме — как, о методе активного отбора», — и ответил в этом плане, подчеркивая слово активный).
3. Как строятся взаимоотношения командира и подчиненного в боевых условиях? Правда ли, что требовательность в повседневной жизни на фронте принижается? (Вопрос уместный, но весьма наивный).
4. Место командира в бою определено уставом. Нет ли опасности, что солдаты обвинят командира в недостатке храбрости, если он будет находиться всегда за боевым порядком? (Вопрос чисто инженерный. Что такое боевой порядок для разных категорий офицеров?

Рыбак рыбака узнает издалека. «Не держаться устава яко слепой стены, ибо там порядки писаны, а времен и случаев нет... Того, кто не выполняет устав — бить батогами»).

5. Как поднять людей в атаку? Часто ли срывается атака, и что должен делать командир, чтобы атака, безусловно, удалась? (Готовых рецептов нет. Один случай не повторяет другой случай. Надо подготовить атаку огнем).

6. Каково Ваше мнение о страхе? (Мои тезисы вам известны).

7. Что такое героизм? (Мои тезисы вам известны).

Что такое военная психология и ее предмет? (Я остановился на этом вопросе более подробно).

9. Каково Ваше мнение о системе воинского воспитания? (Мои тезисы Вам известны). И так далее и тому подобные вопросы и ответы.

Если Вас, А. Бек, интересует, как я отвечал на эти вопросы — лучше при личной встрече я постараюсь воспроизвести самого себя...

Сегодня ко мне пришел (а возможно, приехал) работник ДО (Дома отдыха) с просьбой выступить перед аудиторией в 300—400 человек.

Я ответил ему, что не имею морального права выступать перед аудиторией, большинство которой не читало книги А.Бека, также не имею права отказаться от выступления перед людьми, которые читали книгу, у которых есть недоуменные вопросы, споры между собой и с автором, критические замечания и несогласие с некоторыми положениями книги и т.д. Я считаю несовместимым с совестью своей рекламировать себя и книгу, которую аудитория еще не читала.

К Вам просьба — вышлите десять экземпляров книги желательно, разные издания — они мне необходимы для того, чтобы удовлетворить просьбу наших зарубежных друзей от нашего с Вами имени.

Несколько слов между строками. Мне передали, что Вы Кривицкому сказали, что якобы я предъявил Вам материальные претензии (?!), а Логвиненко якобы, тоже с Ваших слов, распустил: «Бауыржан унижился до того, что делили пополам с А. Беком гонорары за «Волоколамское шоссе» (?!). Если все это правда — да простит Вас бог, Александр Альфредович!

Черкните, если есть что-либо новое на горизонте и о Вашем житье-бытье. Привет Наталье Всеволодовне и Наточке. Бауыржан.

8.01.1952 г.

Дорогой Бауыржан!

Сегодня я вернулся вместе с Натальей Всеволодовой из Дома творчества, где мы вместе работали, застал у себя Ваше письмо, очень обрадовался и спешу ответить.

В Москве трудно сосредоточиться на углубленной творческой работе. Москва находит множество лазеек для того, чтобы ворваться в налаженный рабочий ритм и тем или иным способом отвлечь от письменного стола, от листов бумаги.

Приходится удирать из Москвы, уезжать туда, где нет телеграмм, где никто (или почти никто) не отвлекает. Сейчас мы с Натальей Всеволодовой перерабатываем, готовим для

печати роман «Талант». Труда придется вложить еще очень много, требования огромные, но мы верим в успех, мобилизовали волю, и дело идет.

Мне очень приятно, что в Калинин Вы провели несколько читательских конференций, и читатели могли, таким образом, познакомиться с Вами, послушать Ваши ответы на свои вопросы.

Надеюсь, это общение с читателями вызвало у Вас интересные мысли о современных задачах литературы, о требованиях времени и т.д.

Я нередко об этом размышляю. Протекшие годы были для меня годами большой перестройки, которая теперь, верится, даст мне возможность опять выступать с новыми значительными произведениями. Об этом мы как-нибудь поговорим особо, — это большая тема. Ее мы, конечно, затронем, когда будем работать.

Меня немного огорчили последние слова Вашего письма — о какой-то сплетне Кривицкого. Ради бога, Бауыржан, не обращайтесь на все эти слухи и сплетни. Надо проходить мимо них, даже не оборачиваясь, — это единственное, чего они достойны. Конечно, все это вранье. Но сколько всякого подобного вранья мне пришлось слышать о наших отношениях, — я даже не считал нужным сообщать об этом Вам. Желаю Вам здоровья, работоспособности, личного счастья. Невеста Танечка вспоминает о Вас. Привет от Натальи Всеволодовны. Завтра-послезавтра вышлю 10 книг «Волоколамское шоссе». Жду Ваших писем. Ваш А. Бек.

Дорогой Бауыржан!

Все мы, все семейство болеем гриппом. В Москве свирепствует эта болезнь. На днях надеюсь подняться. Могу Вас порадовать. В приложении к журналу «Советский воин» вышла книжечка «Командир батальона» (главы из «Волоколамского шоссе»). В предисловии к книжке много лестного о Вас. Поправлюсь и вышлю Вам пару экземпляров. Пишите. Не забывайте Ваших друзей. А. Бек.

23.02.1952 г.

Уважаемый Александр Альфредович!

Здравствуйте! Прежде всего, привет от меня Наталье Всеволодовне и моей милой невесте Наточке. Я получил Ваши письма и книги, за что искренне благодарю Вас. Извините, что на Ваши письма отвечаю с некоторым опозданием, тому были причины: я в последнее время выполнял одну казенную работу научно-исследовательского порядка.

31-го числа прошлого месяца состоялась очередная читательская конференция. Аудитория состояла, в основном, из солдат, сержантов и немного офицеров. Народ был молодой и красивый. Первый час я отвечал на заданные мне вопросы, второй час выступали читатели. Один желторотый солдат нерусской национальности, выступивший без шпаргалки, говорил, что «мы, молодые воины, которым тогда не было еще десяти лет, благодарим писателя Александра Бека и его друга Бауыржана Момышулы, которые обобщили и честно и правдиво донесли до нас ту суровую боевую действительность жизни, кровью и страданиями пережитую нашими отцами и старшими братьями в боях под Москвой в 1941 году...» Другой солдат говорил о том, что он, хотя сам не участник этих боев, которые описываются в книге, но он когда читал книгу, душой и сердцем был в рядах панфиловцев, участвовал в этих боях...

Один старший лейтенант говорил по шпаргалке (воспроизведя в моей памяти нашего Дордию), его слова терялись в мертвых буквах шпаргалки, и я его почти не слушал. Он

закончил свою речь искусственными выкриками «слава и честь герою этих боев, славному и бесстрашному Бауыржану Момышулы...»

Мне очень понравился один младший лейтенант, который основательно покритиковал нас с Вами, задал много дельных и умных вопросов, но так вежливо и деликатно, что я испытывал искреннее удовольствие от речи этого юноши.

Третий час мне пришлось выступить с заключительным словом, ответить на дополнительно заданные вопросы и на выступления читателей.

На днях получил от Литотдела ЦК телеграмму о том, что мой очерк будет напечатан в февральской книге журнала. Не знаю, о каких очерках идет речь — о Горюнах или Старорусском — Холмском периоде. Поживем, увидим.

На днях снова взялся за биографию Ивана Васильевича Панфилова — весьма интересная биография. Мне хочется переписывать и снова переписывать ее, так как каждый раз нахожу все новое и новое, но скудность материала довоенного периода и моей способности тормозит, со скрипом тормозит свободный ход (оборот) этой прекрасной части нашей действительности. Я дал себе слово постараться в пределах моих возможностей составить этот материал. Если есть что-нибудь новое на горизонте и о перспективах нашей дальнейшей работы, то черкните. Еще раз привет всем Вашим, желаю здоровья и успеха всем вам.

Бауыржан Момышулы.

Р. С. Не обижайтесь, пожалуйста, но Вы продолжаете оставаться бегемотом. Сегодня 34-я годовщина Советской Армии, и Вы, как и прежде, не соизволили поздравить меня с моим законным праздником. Ведь это нахальство с Вашей стороны! Будьте здоровы!

20.03.1952 г.

Здравствуйте, дорогой Бауыржан!

Сейчас мы с Наташей живем за городом, в Доме отдыха «Истра», работаем здесь над романом. Наше окно выходит прямо в лес, на нас глядят высоченные красавицы-сосны. Вообще место здесь великолепное — сосновый лес, слияние двух рек (Истры и Москвы), несколько прудов. Мы дышим на прогулках здешним воздухом и работаем, работаем.

Взявшись переделывать роман, мы взвалили себе на плечи огромную ношу. Я просто-таки физически чувствую ее тяжесть. Вообразите нашу задачу: в большой уже законченный роман надо ввести еще одного нового центрального, сквозного героя. И это лишь часть задачи (правда, пожалуй, главная часть).

Я мечтаю о том дне, когда, наконец, роман от нас отвалится. А пока приходится с ним единоборствовать, прямо как с каким-то медведем. Пожелайте нам, дорогой Бауыржан, бодрости и успеха.

В литературной жизни есть серьезные новости. Были интересные, значительные высказывания (в связи с присуждением Сталинских премий) о недостатках литературы (особенно драматургии) и о ее задачах. Очень советую Вам внимательно почитать статьи в газетах, посвященные опубликованию Сталинских премий за этот год.

Желаю Вам здоровья и содержательной большой, творческой жизни. Привет от Наташи. Мы очень рады Вашим дружеским письмам. Ваш А. Бек.

4.05.1952 г.

Дорогой Бауыржан!

Ау! Почему Вы ничего не пишете? Почитайте в № 5 журнала «Октябрь» статью о китайской литературе — там кое-что сказано о «Волоколамском шоссе».

Пишите. Не забывайте Вашего А. Бека.

5.01.1953г.

Дорогой Бауыржан!

Во-первых, еще раз поздравляю Вас с Новым годом и желаю всего, всего хорошего.

Во-вторых, позволю себе выразить сожаление, что Вы не поддерживаете со мной никакой связи. А мне кто-то сообщил, что Вас перевели из Калинина в другое место. Не имея от Вас писем, я этому поверил. И жалел, что не знаю Вашего адреса.

На днях получил, наконец, от Вас телеграмму, в которой написано: «Высылаю подробное письмо». Жду этого письма с интересом.

Пока же расскажу Вам относительно обсуждения «Волоколамского шоссе», имевшего место недавно в Союзе писателей (в военной комиссии). Должен сказать, что так называемые «бумагомаратели», о которых Вы всегда так сердито говорите, не дали в обиду ни меня, ни Вас.

Дело было так. Один полковник в отставке по фамилии Хитров (бывший сотрудник газеты «Красная звезда») дважды обратился в ЦК партии с письмом, в котором доказывал, что «Волоколамское шоссе» вредная книга, содержащая в себе клевету на Советскую Армию. ЦК предложил Союзу писателей устроить обсуждение этого письма. Собралось заседание «военной комиссии», пришло человек сорок: работники военной печати, военные писатели. Первое слово получил полковник Хитров. Затем выступил я. Затем с очень серьезной, умной речью, — целиком в защиту книги, — подполковник Поздняев (заместитель редактора «Советского воина»). Затем — генерал-майор и писатель Вершигора (он пришел больным, по моей просьбе), а также писатели Юнга Бессонов, Гайдовский, некоторые работники Лура и другие. В общем, книга единодушно была признана хорошей. Но отмечались недостатки, причем много мелких, чисто военных неточностей. Все эти замечания нам с Вами надо будет совместно рассмотреть. Если будет разрешено переиздание, то мы с Вами исправим то, что действительно нуждается в исправлении. В общем, весь материал обсуждения (стенограмма) отправлен в ЦК. Никаких указаний оттуда еще не последовало. Возможно, они будут не так скоро. Что касается продолжения, то поговорим об этом, когда все станет ясно. Крепко жму Вашу руку. Привет Вашей милой жене. Привет от Наташи. Жду писем. Ваш А. Бек.

Здравствуйте, дорогой Бауыржан!

Спасибо за теплое письмо. Мне довелось некоторое время назад провожать наших чехословацких гостей.

Ваши знакомые просили передать Вам большой привет. Они долго будут помнить встречу с Вами.

Сейчас я нахожусь не в Москве, а в одном подмосковном санатории, где работает семинар киносценаристов. Я и Наталья Всеволодовна — участники этого семинара. Нас учат создавать сценарии. Дело очень интересное. В кинематографии чувствуется определенный

сдвиг. Смотрим много интересных фильмов, наших и зарубежных. Вернемся в Москву после праздников.

С Воксом мне удалось связаться. Я говорил с Иониосианом. Он сказал, что деньги Вам будут выплачены, взял Ваш адрес и сказал, что даст распоряжение сделать перевод по почте. Когда я вернусь в Москву, то проверю, сделано ли это.

При удобном случае напомню и Полевому о приглашении Вас на съезд писателей. Кстати, этот съезд несколько отложен и начнется, как говорят, 10 декабря сего года.

Привет Вам от Натальи Всеволодовны и от маленькой Танечки. Не забывайте нас. Ваш А. Бек.

Уважаемый Александр Альфредович!

Привет Наталье Всеволодовне и вашей дочери.

Книгу я вашу прочел. Художественные достоинства романа вы знаете лучше, чем я, и на них останавливаться не буду. Пока могу сказать, что книга читается легко, если выразиться языком конькобежцев — как бы скользишь по поверхности.

После прочтения, когда я закрыл книгу и попытался мысленно пройти от ее первых до последних страниц, признаться, у меня ничего не получилось. Поэтому пересказывать ее содержание другому лицу я не попытался.

Мне пока не удалось уяснить генеральную линию романа и запомнить почти ни одного из героев.

Хотя тема романа весьма актуальная, но правдивость описываемых эпизодов и реальность действующих персонажей до меня еще не дошли.

Производственный фон и «изобретательно-новаторский конфликт», мне кажется, заслонили живых людей.

Самое главное, что ваш десятилетний труд не страдает идейными пороками и политическими ошибками, с чем и имею честь вас поздравить.

Несколько слов о себе. После октябрьских торжеств я заболел и до сих пор не могу поправиться. Как поправляюсь, еще раз внимательно прочту «Молодые люди», тогда, может быть, лучше пойму, разберусь и подробнее выскажу свое мнение.

Желаю вам творческих успехов и еще раз привет Наталье Всеволодовне.

Бауыржан.

Р. С. Ваш Иониосиан до сих пор не выполнил своего обещания и не рассчитался со мной. При случае напомните ему, что для такой солидной организации не приличествует иметь дебиторскую задолженность на 1955 год.

10.03.1955 г.

Дорогой Бауыржан!

Очень огорчен, что Вы так серьезно заболели. Особенно огорчительно, что страдает Ваша правая рука. Все-таки будем надеяться на медицину.

Порадовало меня в Вашем письме лишь одно: что Ваше непонятное раздражение было вызвано болезнью. Я продолжаю работать над третьей повестью «Волоколамского шоссе». Вероятно, через несколько месяцев закончу первый вариант. Конечно, сразу же привезу его Вам.

Бауыржан, отважно воюйте с подавленным настроением, поднимайтесь на ноги. Впереди у Вас, я уверен, еще много хорошего.

Не буду тревожить Вас длинным письмом. Об «Истории одной ночи» напишу особо. Привет от всех моих. Ваш А. Бек.

23.03.1955 г.

Дорогой Бауыржан!

Беспокоюсь, как Ваше здоровье?

Хочу написать Вам несколько слов по поводу «Истории одной ночи».

Эту вещь я читаю уже второй раз; впервые я прочел ее в альманахе. Читается она хорошо, с интересом, а это, надо сказать, несомненное и серьезное достоинство, которым не надо пренебрегать.

Очень хороши отдельные детали в книге. Например, мне понравилось: «люди идут как-то боком, по косой, рассекая пространство плечом». Или: «я слышу, нет, я, скорее ощущаю стук копыт: кажется, будто я сам, собственной ногой, стал на твердую дорогу». Это сказано очень выразительно. А один очень умный человек (Лессинг) когда-то написал, что в искусстве всего важнее правда и выразительность. У Вас много выразительных, художественных подробностей,— в этом Ваша сила. И, разумеется, не только в этом.

Мне понравилась глава, в которой дан разговор героя книги (прошу извинить этот термин) с генералом Чистяковым. Правда, в ней есть, как мне кажется, и недостаток: Чистяков чем-то напоминает Панфилова, и разговор с Чистяковым чем-то похож на разговоры с Панфиловым, описанные в «Волоколамском шоссе».

Вспоминаю, что встреча с женщиной была в альманахе написана как будто ярче. Вероятно, тут приложил руку редактор, не разрешивший некоторых красочных штрихов.

Очень тепло написаны страницы, посвященные Алешину и Тулегену.

И все же, несмотря на все достоинства книги, она, думается, не станет заметным явлением военной литературы. Причина этого, на мой взгляд, такова: книга не нова. Она не содержит в себе какого-либо художественного открытия, откровения. Ее главная мысль очень благородна, но уже выражена во многих книгах. Похожие образы людей уже встречались. Новая, оригинальная художественная идея, подчиняющая себе все образы и подробности книги,— вот чего, по-моему, не хватает в этой Вашей работе. Надеюсь, Вы не обидитесь за мою дружескую критику. Я предъявляю Вам самые высокие требования. Разумеется, «История одной ночи» вполне заслуживает издания и широкого распространения. И я с открытым сердцем поздравляю Вас,— эта книга будет ступенькой Вашего литературного роста.

Я пишу продолжение «Волоколамского шоссе». Привезу Вам рукопись, наверное, поздней осенью, не раньше. Наталья Всеволодовна и Ваши невесты шлют Вам привет. А. Бек.

25.04.1955 г.

Дорогой Бауыржан!

В последнем письме Вы сообщали о том, что больны, а теперь молчите. Беспокоюсь о Вашем здоровье. Обязательно черкните, как себя чувствуете.

Моя работа над «Волоколамским шоссе» продвигается неважно. В Москве я не могу написать буквально ни строчки: очень много всяких отвлечений. Сейчас у меня переиздается книга старых повестей о металлургах, затем в журнале пойдет одна новая вещь — все это требует времени. Приходится без конца работать с редакторами и т.д.

Теперь я, кажется, освободился. На днях уезжаем с Наташей в Дом творчества, там я опять погружусь в мир «Волоколамского шоссе».

Вернемся в Москву числа 13-го мая. Я очень хочу попасть на совещание по вопросам техники, технического прогресса, которое созывается в Кремле 16 мая (или, возможно, раньше).

Кроме того, 11 мая начнется в Союзе писателей совещание по военно-художественной литературе. Я подъеду к концу этого совещания и познакомлюсь с докладами и выступлениями в прениях по стенограмме. Вероятно, в эти дни мы с Вами встретимся в Москве.

Очень хотелось бы посидеть с Вами, серьезно, глубоко побеседовать. Но сейчас самое главное написать первый вариант третьей повести. Потом уже можно будет ее перерабатывать, дорабатывать и т. д.

Желаю Вам здоровья, хорошего настроения, работоспособности, творческих успехов. Ваш А. Бек.

Р. S. Вот проклятье! Все-таки не удастся мне ускользнуть от совещания по военно-художественной литературе. Обязали участвовать в нем с самого начала. Ну, там встретимся.

11.05.1955г.

Уважаемый Александр Альфредович!

После нашей последней встречи я задумался над Вашими предложениями и в порядке окончательного ответа на них предлагаю Вашему вниманию проект следующего дополнительного соглашения.

«Дополнительное соглашение к договору от 18 декабря 1944 года.

В связи с тем, что наш договор от 18 декабря 1944 года не полностью отражает наши взаимоотношения по созданию книги «Волоколамское шоссе», мы решили дополнить вышеуказанный договор нижеследующим:

1. А.Бек признает творческий вклад Б.Момышулы в создании книги «Волоколамское шоссе», которая была написана по материалам и при тесном творческом сотрудничестве Бауыржана Момышулы.
2. Александр Бек в последующих изданиях книги «Волоколамское шоссе» обязуется специально оговорить на внутренней обложке: «Книга написана по материалам и при тесном творческом сотрудничестве Бауыржана Момышулы».

3. В продолжении книги «Волоколамское шоссе», которое будет написано также по материалам Бауыржана Момышулы при его тесном творческом сотрудничестве Бауыржан Момышулы выступает как соавтор под псевдонимом «Дулатулы».

4. Бауыржан Момышулы, учитывая, что в дни войны и после нее вопрос об оплате его труда не был оговорен ни в устном и ни в письменном соглашениях, в отношении всех предыдущих изданий книги «Волоколамское шоссе» никаких материальных претензий к Александру Беку не имеет.

В свою очередь, А.Бек, учитывая, что Б. Момышулы от предыдущих изданий книги «Волоколамское шоссе» не получал гонорара, обязуется во всех последующих изданиях книги «Волоколамское шоссе» выплачивать Бауыржану Момышулы 50% из суммы гонорара через соответствующие издательства или Комитеты по охране авторских прав.

А.Бек обязуется во всех договорах и переписках с издательствами оговаривать это. А. Бек Б. Момышулы».

Отправлено А. Беку заказным 14.05.1955 г.

7.03.1957 г.

Дорогой Бауыржан!

Летом я, возможно, к Вам наведаюсь, побываю в Казахстане.

Напишите, где и как Вас разыскать.

Слышал, что в Калининне выходит Ваша книга. Поздравляю.

Привет от Натальи Всеволодовны и от маленькой Тани. От души желаю Вам здоровья, работоспособности, творческих успехов. Ваш А.Бек.

Дорогой Бауыржан!

Разрешите от всей нашей семьи поздравить Вас с орденом Ленина.

Большая награда! Заслуженная награда!

Я живу тихо-мирно, ни в какие литературные дразги не ввязываюсь, упорно работаю над продолжением «Волоколамского шоссе». Продвигаюсь медленно; закончу, вероятно, не раньше, как через полгода. Впрочем, Вы мне и предсказывали такие сроки.

Все журналы в Москве готовятся отметить сорокалетие Советской Армии. Журнал «Москва» собирался обратиться к Вам с просьбой прислать рукопись, я об этом говорил редакции. Не знаю, сделано ли это? Сейчас в этой редакции большие перемены.

Я дал в другой журнал мои старые очерки «У панфиловцев», где показан Ваш командный пункт в 1942 году, показан «командир пушек» Снегин, Логвиненко и другие. Вероятно, это будет напечатано под заголовком «Из записной книжки».

А может быть, и вовсе не пойдет; Вы же знаете теперь долю литератора. Если появится, то Вам, надеюсь, будет приятно прочесть эти странички, вспомнить давние деньки нашего первого знакомства.

Я был рад Вашей открытке. Вот мой новый адрес: Москва, Д-167, 2-я Аэропортовская, дом № 7/15, кв. 72.

Напишите, как идет Ваша работа? Что печатаете к сорокалетию Красной Армии? Когда намереваетесь посетить Москву? Я еще не был на выставке, не видел «Казахскую сюиту» (даже не знаю, выставлена ли она). На днях, наверное, выберемся туда.

15.12.1957 г.

Наталью Всеволодовну можно поздравить: она закончила повесть о детях, которая принята (тьфу, тьфу, чтобы не сглазить!) в журнале «Пионер».

Н. В. и мои дочки, большая и маленькая, шлют Вам привет.

Крепко жму руку.

Ваш А.Бек.

Р. С. Пишу Вам на бумаге, которая подарена мне китайскими писателями, побывавшими у меня в гостях. Они тоже передают Вам свой привет. Желаю здоровья. А. Бек.

24.09.1958 г.

Бауыржан!

Уже около года я не получал от Вас ни строчки. Вы не ответили на мое поздравление, не откликнулись на присланный мной журнал и т.д.

Намеренно ли Вы прекратили со мной переписку? Мне надо это знать ради нашего общего дела.

Желаю здоровья. А.Бек.

Александр Альфредович!

Вчера прочел «Резервы Панфилова» и статью товарища Козлова И. в «Литературной газете».

Вы оба утверждаете, что на «Резервах» книга «Волоколамское шоссе» завершена.

Когда хорошо начатое дело удачно завершается, принято выражать одобрение и поздравление.

Мне неприятно отстукивать на машинке эти строки, и вам будет тоже неприятно читать горькую правду о самом себе.

Если бы вы были бездарщиной, я бы вам не писал это письмо.

Истинный талант никогда не совмещался ни с нечестностью, ни с воровством, а плагиатство со временем всегда разоблачалось.

В одной и той же вещи нельзя сочетать двух "Беков" — порядочного и беспорядочного. Расчеты на огромные дистанции тиражей «Нового мира» по сравнению с «Советским Казахстаном» (ныне «Простором»), на сенсационную крайность, на гладкую обтекаемость стиля, на наивность читателей, в конечном счете, не будут оправданы.

Хотя товарищ Козлов И. пишет: «И понятно — нельзя нарушать логику образа, его следует дописывать в «ключе», в котором образ был начат, или же... менять «ключ».

«Но что же удерживало автора от завершения «Волоколамского шоссе» в более плотные сроки? Недостаточное знание героя, действительности войны? Намерения как-то по-

иному интерпретировать события? Творческий кризис? На все эти предположения следует ответить отрицательно. Но что же тогда?...»

Вопросы заданы правильно, но на них не последовали ответы, видимо, исходя из некоторых соображений.

На эти вопросы вы не ответили ни в «Нескольких днях» и ни в «Резерве...» Вы боялись отвечать на такие вопросы. Вы не могли писать: «Я ждал появления на свет «За нами Москва». Вы также не могли не писать, «что на этом завершается ваш труд», так как не знали в то время о существовании «Боевых будней» (опубликованы в «Просторе», №11 за 1960 г.).

Отсюда и нарушение логики вещей, смена «ключа», иная интерпретация событий — все это для того, чтобы избежать похожесть с «За нами Москва». В кризисе, поиске выхода из создавшегося положения вы были ослеплены до того, что забыли — неизбежного избежать нельзя, и взялись «стахановским» методом писать новые повести и «завершили» их за несколько месяцев, датируя их 1942.06.

Да, как вам нравятся слова товарища Козлова И. в послесловии к очередному переизданию «Волоколамского шоссе»: «...писалось не со слов Момышулы, а по его словам...»; продолжая эту логику, если он в отношении последних ваших работ напишет: «...писалось не с книг Момышулы, а по его книгам»?

«Столь затянувшаяся пауза,— пишет Козлов в статье — по-своему мстит автору». Как именно мстит — он не отвечает. На этот вопрос вы должны были отвечать, но вы и на этот вопрос не могли ответить. А Александр Бек, созданный под острием клинка, созданный командирским вниманием и воображением, мог бы ответить на все эти вопросы. Я достаточно знаком с двумя А. Беками. Я буду достоверно копировать оба оригинала.

Вы сами мне как-то признались, что для вас не существует моральный кодекс, а теперь подтвердили свои слова делом. Для меня не будет неожиданностью, если вы в своей очередной повести будете «по-иному интерпретировать и «Боевые будни».

Исходя из чисто деловых соображений, я хочу вам дать советы:

Художественное обобщение есть результат творческого переосмысливания, поэтому оно исключает всякое искажение событий, персонификации образов искусственно наносными, ничем не оправданными конфликтами. Событийная сторона вопроса часто далека от действительности. Бестактность к памяти погибших, неуважение к боевой биографии живых, ко всему этому плюс абсолютная военная безграмотность — все это дает образам карикатурные оттенки. Лгать от их имени, искажать их поступки, утрировать их образ мышления — все это говорит о том, что для вас нет ничего святого, вам изменила ваша память, вам изменила ваша совесть. Что вы сделали с Малых, (Капров), Юрасовым (Елин), Арсентьевым (Марков), Заевым (Краев), Звягиным (не знаю, кого вы имели в виду) и, наконец, с Панфиловым? Они будут реабилитированы от вашей клеветы, когда выйдет «За нами Москва» массовым тиражом.

«Поворот головы», «Превзойти», а новая тактика в вашем толковании могут натолкнуть читателя на вопросы: если так говорил какой-то лейтенантик, то какой же дурак возводит клевету на советское военное искусство и доктрину?

Вы хорошо знаете о том, что всякие слова, термины под собой подразумевают определенные понятия, что неуместное употребление их снижает смысл, также вы знаете, что лаконизм вовсе не означает господство глаголов. Наличие, вернее, обилие таких

недостатков говорит о неграмотности автора. Вы человек, в общем, грамотный, даже слишком грамотный, но в военном отношении вы человек абсолютно неграмотный. Грамотность «Волоколамского шоссе» в этом отношении принадлежат не вам. Присвоив все готовое, может возомнить себя грамотным или совсем нечестный человек, или вовсе недалекий человек. Становится обидным, что вы, не будучи ни тем и другим, в новых повестях выставляете на высмеивание свою безграмотность. Как же это так?

«Кай жере аксакал!» в этих наборах букв нет не только казахского слова, но даже слога. Откуда вы взяли?

«Цепочка обороны», «красные ромбики», «оборонительное построение», «командующий» как понятие высшего командования, «вторая полоса обороны» вместо второй позиции, «к решающему пункту боя», «оперативный отдел дивизии», «мы уже сломали нашу прежнюю линейную тактику» (?!), «Управление — уяснение задачи», «битва» вместо боя, «огневой бурун», «начальник взвода связи», «переднюю черту дивизии», «...отойдем, нигде не позволив врагу прорвать фронт дивизии» (!?!); напомним еще раз, что наш старый устав не знал таких слов, как «узел сопротивления» или «опорный пункт» (?!); «полуавтомат», «...всея группировкой Красной Армии в Горюнах», «а то и вовсе не знали, что такое азимут» (это про лейтенанта), «...как генерал-новатор, творец нового военного искусства, новой тактики современного оборонительного боя». (Боже, какие нагромождения всяких слов и отрицание всех остальных, включая и ВКП...). И так далее, и тому подобное, множество других словесных причуд.

Авторская позиция явно беспартийная.

Чувство нравственной ответственности притуплено.

В трактовке событий, развитии советского военного искусства, в персонификации образов изобилуют клеветнические измышления.

Вещи существуют пока в журнальном варианте. Пока не поздно подумать, разобраться и кое-что исправить.

Если вы не уважаете свою собственную подпись под договором, вам настоятельно рекомендую уважать ее на обложках своей книги.

Продолжение легенды снижает легенду.

Ардақты Әлжаппар!

Алғашқы жазған хатымда біздің Бауыржанның батырлығын, өлшеусіз ерлік пен кең ақылдың арқасында жеткен дәрежесін сипаттайтын естен кетпес екі көріністің маған қалай әсер еткенін жазып едім. Соған тікелей қатысы бар маңызы жағынан бір де кем соқпайтын басқа да көріністерді жазуға уақыттың таршылығы мұрша бермеп еді. Бүгін түнгі аз уақытты саған қиып, ер халықтың игілігі үшін әсем сөзден өрнек тоқушы шеберлердің керегіне жарар деп, Бауыржан сынды батыр жөнінде көрген-білгенімнің біразын тағы жазып отырмын. Аз-көп, артық-кем демей, қабылдауыңды сұраймын.

6/VII. Күндіз. Қалың орман ішінде. Аспан түнеріп, осылай жаяу жаңбыр жауып тұр. Жол тайғақ. Жер батпақ. Алыстан атылған неміс зеңбірегінің даусы құлағыңа шала-шарпы жеткенше, қарсы алдыңда, әйтпесе оң не сол жағыңда жап-жақын гүр етіп жарылған снарядтың сарынынан, жол жаққа ұшқан жаңқасының ысқырығынан алғашқы кезде денем түршігетін, төбе-шашым тік тұрса да, кейіннен бәріне үйреніп сескенбейтіндей болып алған кезім.

Бауыржанның ормандағы пәтеріне: балтырдан батпақ кешіп қызмет жағдайымен келгенімде, барлық штаб командирлерінің жүздерінен толқынды қуаныштың, шадыман шаттықтың белгісін көрдім.

Есіктен шығып келе жатқан қарт майор менің әскерше тік тұра қалып, қолымды шекеме көтеріп берген сәлемімді қабыл алмастан:

— Қалай, бала, аздап үйреніп келесің бе? — деп жымия күліп, қолымды алып тұрып:— Есіттің бе? — деп сұрады.

— Нені?

- Бізде үлкен Қуаныш. Командирді «Қызыл Ту» орденімен сыйлапты. Жаңа ғана приказ келді. Кіріп құтты болсын айтқын.

Мен есіктің сыртынан:

- Рұқсат етіңіз, жолдас гвардии майор,- деп дыбыс бердім.

- Да!— деді Бауыржан.

Алдымен қызмет жағдайын мәлім еттім, онан соң достымның биік дәрежелі сыйлық алғанына құтты болсын айттым.

- Олар... күтпеген,— деді Бауыржан.

Жұртты желпіндірген қуаныш мені де толқытып, көкейімдегі бар жалынды тілектерімді Баукеңе білдіруге әрекеттендім де, соңынан түк шықпады. Туысқан полктардың басшылары, алдыңғы шептен бөлімшелердің командирлері мен жауынгерлері Бауыржанды қайта-қайта телефонға шақырып, маған кезек бермеді.

Бауыржан бәріне де:

- Рахмет,— деп жауап қайтарумен болды.

Қас қарайғанда есіктен қарт майор кіріп келіп:

- Жолдас гвардии майор! Бәрі де сізден рұқсат болса, жігіттер бүгін сіздің орденді жусак дейді. Оған қалай қарайсың? — деді.

Қарсы отырған комиссар:

- Әрине, алып кел. Шақыр жігіттерді — деді.

Жүздері жайнаған штаб командирлері, саяси қызметкерлер кіріп келіп орналасып отырды. Столға тамақ, ішімдік келді. Комиссарлардың рұқсаты бойынша Ақмола партия ұйымының секретары А.Льваненко жолдас орнынан тұрып, жиналғандардың атынан былай деді:

- Талғарлық жолдастар! Қиын-қыстау кезеңдерде де жеңістен басқаны білмеген, жауынгерлер мен командирлерді монолиттей берік ұйымдастырып, жауды жапыра жеңген біздің ержүрек командиріміз лайықты сыйлыққа ие болып отыр. Қуанышты хабар барлық бөлімшелерге лезде тарап кетті.

«Айбынды командиріміздің сыйлығы — біздің де сыйлығымыз»,— дейді жауынгерлер.

Ұлы сыйлыққа қуанбаған үлкен-кіші жоқ, бұл жауынгерлердің командирлер мен саяси кажет күштердің өз командирлеріне деген жалынды сүйіспеншілігін көрсетеді.

Айбынды ержүрек командирлеріміздің қолбасшылар мен біз партияда бар және партияда жоқ большевиктер, панфиловшылар, Талғарлықтар жауды біржолата жою күресінде дивизия ішінде көрнекті орын алатындығымызға сенімім зор (жұрттың бәрі қол шапалақтай орындарынан тұрып, кезек-кезек Баукеңнің қолын алып жатыр).

Бірінші тост мереке иесінің денсаулығына ішілді. Бағанадан жүрек сезімін білдіруге келген, күтіп тықыршып отырған жұрт бірімен-бірі жарысып Бауыржанға білген мақтауларын, тілектерін айтып жатыр.

Ужин аяқтай бергенде, адъютант Бауыржанға пакет әкеп тапсырды. Ол хатты ашып оқып болды да, маған ұсынды.

Бұл Мәліктің хаты екен, мазмұны дәл мынадай:

Қымбатты Бауыржан аға!

Қас жаумен қаһарлана соғысуда батырлық пен ерліктің, айбат пен әлдің, қайрат пен табандылықтың үлгісін көрсеткеніңіз үшін, ел алдында еңбегіңіз бағаланып, үкіметтен наградқа ұсынылып «Қызыл Ту» орденін алғаныңызды құттықтай, шын жүректен қайырлы болсын айтамын!

Сіз — ержүрек батырсыз, ақыл мен айбаттың сарқырап бітпес қазынасысыз, біз сіздің көк найзаны көлденең ұстаған майдандас туысқан досыңыз, ағадан үлгі алатын ініізбіз. Жалғыз біз ғана сізді қадірлеп мақтан етпейміз, сізді халқыңыз қазақ, ұлан-байтақ еліңіз қадірлеп мақтаныш, аңыз етеді.

Күш-қуатыңыз таси беруіне, ел анаңыз алдында абыройыңыз артып, мерейіңіз үстем бола беруіне, деніңіз сау болып, жауды жаныштап жеңіп, аман-есен болуыңызға шын көңілден тілектеспін.

Ұлы сыйлық алғаныңызға алақайлап қуанушы, сізді қадірлеуші інііңіз Мәлік.

Р. С. Сізге наград беру жайындағы бұйрықты газеттен қиып алып, Бақыт пен Жамалға хат жаздым, оларға да құтты болсын айтып жіберді.

Ауыл-үй арасы алыс болмаса да, біраз жағдайдың шалғай болуымен қуанышымды дер кезінде қолма-қол, жеке барып білдіре алмай, хат арқылы жолдап отырғаныма айып етпеңіз. Мәлік.

Жолдас Есмағамбет!

Госпитальда жатыр едім, бүгін Құрманбек хатыңды әкеп тапсырды. Алдына мыңға тарта қой салып, нөкерлер ертіп келген екен, іс жөнінде тіл қатысқамыз жоқ, құры ахахаумен отырып аттандырдым.

Алматыдан келген сәлемдемелердің ең ішіндегі бағалысы сенің хатың болып отыр. Ежелден ойдағы сөздерді көкейге түсіре жазыпсың. Осында, майданда жүргелі бірнеше тәжірибелер-ойлар түсірді, халықтың міні, сыны, қасиеттері, анығынан айқын көрінетін жер қысылтаяң майданда екендігі сөзсіз болған жоқ па, олай болса оларды көре-біле тұрып, ол туралы сөйлеп, жазбауға кімнің дәті шыдап тұрмақ.

Уақыт, жағдай болмаса да, шет-жағасын былтыр-биыл хат арқылы елдегі жігіттерге жазып едім, бірақ та ешқайсысынан жауап алғаным жоқ. Кейбір азаматтар менің хаттарымның

мазмұнынан көрі, қатты айтылған /резкие/ сөздеріне көңіл бөліп «солдаттың мәдениетте қандай еншісі бар, сенсіз-ақ күн көреміз» деген сияқты қысқа ойлармен шалқығанға ұқсайды.

Оларға:

— Енеңді..., сені де әкең ұлым депті ғой,— дегеннен басқа не айтармын.

Кемеңгер жігіттерге ақыл айтудан мен аулақ, бірақ ойдағы нәрсе халық ісі болған соң жазғаным еді.

Біздің кейбір әжептәуір адамсынған жігіттеріміз баспа бетінде, көптің алдында: «Біз қараңғы, жабайы, надан, сорлы едік... Біздің бабаларымыздың көзі ашылмаған соқыр, пайымсыз, жарық дүниені танымаған, даланы жайлаған айуан қатары халық едік», тағы осы сияқты бірнеше жала, өтірік, өсек, қиянат «жалпанышты» сөздер айтып, ел еңсесін селге салып, жер етіп жүргендері аз емес, ондай жігіттердің ел сорына біткені сөзсіз емес пе?

Біздің бабамыз кімнен кем, кімнен сорлы еді? Мың жыл жасаған қазақтың ішінен ақылды, пайымды адамдар бүгінгі таңда ғана шығып па? Кемеңгерлік, данышпандық, ел қасиетін, бабамыздың аруағын тепкен тентектердің аузына қашан тыйым салынады? Бабамыздың адамгершілігі, ерлігі, ақылы, сипат, салтанаты көп алдында әділ баға алып, немере-шөберелеріне қашан мақтаныш, тымсал, мысал болып, жұрт алдында еңсемізді қашан көтереді. Басқалар бабаларының аруағына сыйынып бас ұрғанда, ондай міндетті борышымызды басымыздан атқаруға біздің ұялуымызға жол болсын?

Басқалар бабаларының мінез-құлқына, өсиет, ақылына, әдет; әдеп-ғұрпына жаңа өспірім балаларды тәрбиелегенде, біз халық қасиетін, тарихын, мәдениетін, әдебиетін елден жасырып, архив пен филиалға тығып, сүрі еткеніміздің жөні қайдан шыққан әдепсіздік?

Ұялмай-қызармай консервировать ету — жастарға қара перде емес пе?

Тағы осы қалыпта 10-20 жыл өмір сүрсек, қазақты — қазақ тарихы, әдебиеті, тағы басқа жақсы халық қасиеттеріне түсіндіру үшін тілмаш, переводшіктер керек болып, барлық тіл байлығынан айырылып, жап-жалаңаш боп шыға келмейміз бе деген ойға не себепті осы уақытқа дейін түспейді?

«Бояушы — бояушы десе, сақалын бояйдының» кері келіп, ескіні естен шығарып, жаңаға басы айналған милауларымыздың таяқ алып, қой бакқаны елге де, іске де, тарихқа да көп олжа болмас па еді деген сияқты пікірлерді ойланған майдандағы солдат /оның елге қайтар-қайтпасы екі талай/ ойлағаннан кінәлі болса, «айып бізден, үзір, мәзір» айтуға даярмын деп мен айта алмаймын. Сүйтсе де соғыс жағдайында жүріп, терең ойлап, мәселелерді бақайлап шешуге мүмкіншілігіміздің, уақытымыздың жоқтығын еске ала отырып, одағай сөздеріміздің кемістіктерін мойнымызға аламыз.

«Знамя» журналының 5—6-санындағы басылған Бектің повесін оқыған боларсың.

«В этой книге я всего лишь добросовестный и прилежный писец» деп бастайды ғой Бек. Шынында солай, оның тарихын Сәбит ағайға жазып едім, оқыған боларсың.

Әрине, Бек — олақ жазушы, ол көркем сөзге өте кедей, бірақ та ақниет, адал тырысатын кісі.

Кемістіктері негізінде көркемдігінде болар. Сын оны толығынан айқын көріп айтар. Бірақ та оны толығынан Бектің кінәсі деп айтуға болмайды. Ол айтқанды, жазғанды бұлжытпай

қағаз бетінде реттеген. Көркем етуге уақыты да, күші де жетпейді. Обалақ-собалақ болса да рас, шындық күйінде басылғанын көп олжа деп білеміз. Болашақта қолға алатын кісі болса, көркем болуы қашпас.

Шығарманы майдандағылар таласып оқып жатыр. Оның қазіргі қасиеті — сол. «Мен» деп әңгімені менің атымнан жүргізуі — Бек мен айтқан сөздерді өз бойына сіңіруден ұялғандықтан болуы керек. Көркемсіздігінің бір себебі, мүмкін, содан шығар, солай да /менен майы тамған көркем сөз қайдан шықсын, менің мақсатым — болған оқиғаларды қағаз бетіне түсіру ғана/.

«Бұндай қазақ майданда бар екеніне мен сеніңкіремеймін. Сізге тумағанды ойдан шығарудың қажеті не?» — депті бір профессор Бекке оқып отырып.

«Қателесесіз, ақсақал, сенбесеңіз мына дәптерлер Бауыржанның өз қолымен жазылған, айғағым — осы» деп айттым, — дейді бір хатында Бек. Бұл хабарда мән бар. Хабар — орысша жазған дәптерлердің, айтылған әңгімелердің мақсатының үстінен түскен хабар болып отыр.

Майданда болған жазушылар Ибандармен әуреленіп, Тезекбай мен Ұлтарактың ерлігін — «Біздің Тезекең істеді»

- деп жазуға жүрексінді де, ерлігі де жетпеді. «Жазуым Ибансыз болса», имансыз, ұлтшыл атанам деген ойлар оларды үрейлендіріп, шатыстырды.

Тезекеңнің ісін Терентийге қиянат жолымен алып берген күндері де болған. Сол себепті Тезекбайдың ісін Ибанның өзіне баяндап, өзіне жаздыруды дұрыс көріп таптым. Ибан

- Әділ Ибан. «Біздің Тезекең туралы Ибан былай деп жазыпты» деп көп алдында айтуға сендер ұялмасын дегенім ғой.

«Личная гордость, национальная гордость — основа /дәнекер/ содружества, братства, уважения и любви народов» деген теманы айналдырып жүрмін. Түсінігім интернационализм шеңберінен тысқары көрінбейді, өз басын, өз ұлтын қадірлемеген азамат елге тұлға болмас та, жат ұлт елдің қадірін адамгершілікпен тани да алмас, оны сыйлап, ізеттеп, құрметтей де алмас деген ойдан, тәжірибеден шыққан тема ғой. Менің түсінігімнің дәнегі — қысқасын айтқанда, осы.

Мен жазамын, Бек те жазып жатыр. Жаман, көркем емес деп атой салуға сыншылардың қолы тимегені, оқиғаларды аяқтауға әжептеуір көмек болар еді.

Біткен соң Бекті іреп-союға уақыт та, күш те жетер. Әзірінше, асықтастан басталған нәрсені Бекке аяқтатуға жәрдем беруден айнымаймын. Жәрдем берушілерге рахмет айтармын. Әйтеуір, жазыла берсін. Жазылса, түзетушілер табылар деген ниет қой.

Мұқаңа, Сәбитке арнап хат жазбаймын, оқып берерсің.

От Бауыржана Момышулы

Бауыржан!

Аман-саулықпенен жүріп жатқан боларсың, біз де солай. Бұл күнге дейін хат жаза алмауға екі түрлі себеп болды. Бірі өзіңді әне келеді, міне келедіменен күнді өткіздік. Екінші почтамен жазылған хатта екі ауыз сөзден артық не айтасың. Оны жазбағанның өзі жақсы. Сыртыңнан хал-жайыңды естіп-біліп жатырмыз. Бірыңғай Мәскеуде тұрақтап қалғаныңның өзі жақсы болған. Бәріміздің тау етер қағамыз ғой. Күнде қатынасып, араласып жатқан қазақты көресің. Алматыға екі-үш айға келгенінде ортамыз толғандай,

көңілміздегі түйткіл әңгіменің түйіні шешілгендей, арқамыз кеңіп, көп мақсат, көп үміттің белесіне шыққандай болып едік. Ал, кеткеннен кейін үңірейіп, орның босап қалды. Өзің барда желпініп көтерілген көп жайлар, көп мәселелер өткінші жауындай болып басылып бара жатыр. Өз көзіңді көріп жүздескенде, елпілдеген сардардың талайы жалт беріп, елдік, жұрттың іс-жайына келгенде, сөзбен ғана қамқорсып, сіз бастап, сіз айтып кеткен нақты міндетті ауызға алуға арланады. Бас қамы деген пәледен арылған жоқ. Лақап, өсек айтумен ғана отырғандар аз емес. Біздің филиал тарапынан жүретін жұмыс бұрынғы бағытымен келеді. Бастығымыз ақылды ғой, бірақ оның да кілті бар ғой бұралып отыратын. Өзің барда дайын болған қазақша қолжазба ғана менің кіріспеммен дайын тұр. Басқасына кірісуге мұрша болған жоқ. Бірақ бір нәрсеге қатты риза болып, сүйсіну керек екен. Ол — қазақтың ғылымдық ой-пікірі не түрлі жаңалығы, мәдениеті ауызша таралып, дамып келді. Ол осал да емес еді. Міне, сіз туралы, сіз бастаған өнер, әдебиет соғыс ғылымына байланысты игілікті жұмыстар, ең алдымен, қазақ даласында ауызша таралып, жортып әрбір саналы, отаншыл қазақтың көкірегіне имандай ұйып жатыр. Мен республиканың орталығында өткен үлкен-үлкен мәжілістерге, сессияға бәріне араласып жүрмін. Талай адамдармен араластым, кеңестім. Бәрін де қағаз бетінен бұрын ауызша жетіп болған жайды көрдім. Әрине, мен тарапынан толықтырылып, жеткізіліп жіберіледі. Көп жұрт, көп қауыммен араласып отырамын ғой. Осыны шүкіршілік ету керек екен.

Қазақтың тілі туралы бастап кеткен нұсқауыңды бұлжытпай жүзеге асыру мақсатымен марттың аяқ шенінде (25-28) қалалық жиналыс өтті. Мұндай ірі желпініп айтылған сын, кейінгі жиналыс көп жылдардан бері болған емес еді. Сондағы баяндамамен қорытынды сөзімді өзіңе жіберіп отырмын. Негізгі бағыт хатыңда-ақ айтылған, бірақ өзіміздің мекеменің міндетіне байланысты тұрғыдан ғана алып қарап, мекемелерді қазақыландыру, міндетті түрде қазақша оқыту мәселелері мұнда қамтылған жоқ. Алайда, осының өзінде көп жайлар айтылды. Оқырсың, пікіріңді айтарсың. Мен баяндама жасағаннан кейін ертеңінде сізге он сегіз пунктпен орындаймын деп уәде берген адамдар шақырып алып, қатты қысып ұрсып, «халықты жинап алып, мәдениетімізге тіл тигізген бұл не қылған бассыздық» деді. Не дерсіз? Бірақ жиналыс соншалық жеңісті, нәтижелі өтті. Мәдениет қызметкерлері, жазушы, тілшілер тілге соншалық жауапты қарайтын, қатты қынжылып ойлайтын халге келді. Бірқатар ақымақтардың басына ақыл салдық.

Мұнан кейін Мұхтардың «Абай» романы туралы үлкен жиналыс болып, қазақ тарихы, қазақтың елдігі жайында тағы көп мәселелер айтылды. Бұл жиналыстардың егжей-тегжейін Әмина толық айтар.

Елдік келелі мәселелерде жазушылар қандай бағыт ұстады десек, бәрі де өз басын көтермелеу мақсатында болды.

Біздің тіліміз жақсы, қазақ тілін біздер байытып өркендетіп отырмыз. Есмағанбет табысымызды айтпады деп өкпелеген адамдар алдымен жазушылар болды. Не дерсің? Тіліміз құрып бара жатқан халге күйініп, қынжылу дегенді көрсете алмады. «Абай» романы жиналысында Ғабит романды аспанға көтеріп, мақтау үшін осы роман жазылғанға дейінгі қазақ тілінде жазылған баяғы «Сейпілмәлік», «Шәкір-Шәкірат», «Шаһмұрат», «Тотының тоқсан тарауы», «Алтын балық» дастандары, Торайғыровтың, Көбейдің романдары, онан бергі жердегі роман, повестердің бәрі былшыл, түкке тұрмайды. Қазақ әдебиетінде бірінші нәрсе осы «Абай» романы деді. Сөйтіп, қазіргі бір нәрсені, өздерін мақтау үшін бүкіл қазақ тарихындағы ұлы адамдарды да, ұлы әдебиет мұрасын құрбан етіп, кірлеп ластап өте шығады. Үш бас жазушыны бәріміз де құрмет етеміз ғой. Қазақ мәдениетіне серке де болып отыр ғой. Бірақ, өзара бірін-бірі күндеуден арылған жоқ. Ұсақ қара бастың мақтанына қарай көбірек кететін мінездері басым келеді. Елдік, ұлттық мәселені бірлесіп айтып, бірлесіп көтеруге ауызбірлігі жоқ. Барлығына да алдымен өз дара басының мақсатынан ғана қарайды. Әуелі адамның өзі бірінші орында, онан кейін кезек

тисе елдік, жалпы ортақ игі іс айтылады. Киіп-жарып үлкен проблемамен жол салу дегенді ауызға алудың қажеті жоқ. Өзің олардың шет жағасын көрдің. Сен туралы жазылатын повестердің тағдыры да өмірдің желі қалай есуіне қарай шешілетін болар.

Мен уайымшыл адам емеспін. Өмірге, іске үнемі сеніммен қараймын. Ойымызда бар міндерді өзің сияқты аруағы басым, қажыры бар жігіттердің айбарымен жойып, түзеп аламыз ғой деп ойлаймын. Анау алай, мынау былай деп күйінудің қажеті жоқ, тек соғыс тезірек бітіп, ер-азамат елге қайтып, басы қосылып қалғаны іске кірісетін болса екен. Көп жолдастар қолын сілтейді. Қазақтың тілі, әдет-салты деген не? Құр былшыл, келешегі жоқ нәрсені мылжындай-сыңар дейді. Міне, осылар — елдің азғындары, опасыздары, қарабеттері. Бізге қандай ұсақ мәселе үшін батыл іс, күрес керек. Күнбе-күнгі жұмысымыздың қандайын болсын елдік, жұрттық мақсат тұрғысынан қарап, қажырлы түрде жүргізе берсек, біздің жұмысымыздағы болып келген олқылықтардың орнын тез толтырып аламыз.

Күнделік қызмет, көлденең қауырт істер сіңбіруге қолды тигізбейді. Оны мынау Әмина айтар. Әйтпесе өзім жүрерде уәде берген күнделік дәптер дегенді істеу қиын емес еді. Бірақ өз қолымнан келгенді аянарлық ниет жоқ. Өзіңе де айттым ғой. Мен ұсақ — кішкене адаммын деп. Бас болам деп атаққа жармаспайтын жанмын. Өзіңе сенімді көмекші ретінде түрлі тапсырыстарыңды іске асыруға бар қайрат, біліміңді аямаспын деймін. Қазақтың елдігін, жұрттығын шын пейілімен жақсы көрген адам сізден іргесін аулақ салуға тиіс емес. Достықты қайсысы табанды, табансызын дәрежең дәуірлеп тұрған шағымен өлшемейді. Тар кезең, тар асу, тығырығы мол қияда сыналады, өлшенеді. Соғыс кезі мереке тойдың үсті емес — ел тағдыры тарихтың таразысына өлшеніп тұрған кез ғой. Ол қылтылдап қалай басары мәлім емес болып тұр. Міне, осы кезде кімнің кім екені, сыры ашылады. Адамдарымыз осы сынға түсіп жатыр. Онан біреуі бүтін, біреуі жарты болып өтер. Қайтеміз, бәрі бірдей асылзада бола бермес. Мыс пен алтын аралас келетіні табиғи заң ғой.

Көп жайды айтып жайылып кеттім. Қысқартайын. Артық-кем пікірлерім болса, ғапу өтінем. Басқа жайларды Әмина апай айтар. Біздің білімді, саналы, кең ойлайтын қадірлі адамымыздың бірі.

Қош, хат күтем. Есмағанбет.

«Социалистік Қазақстан» газетінің басқармасына ашық хат

Есмағанбет жолдас!

Жуырда «Социалистік Қазақстан» газетіне Сіздің «Мен мен» деген «мақалаңыз» басылған екен.

Онда сіз қазақ халқының, біздің кеңестік әдебиетіміздің мақтанышы болып отырған үш жазушыны /Мұхтар, Сәбит, Ғабит/ «соя» сынаған көрінесіз. Біз сол «сыныңызды» жанымызды түршіктіре оқыдық та, Сізге «Социалистік Қазақстан» арқылы хат жазып, ойдағы пікірімізді айтуды мақұл көрдік.

Ол үшін жазушыға қоятын Сіздің бірінші кінәңіз: бұларда кішіпейілдік жоқ, өз шығармаларын көп мақтайды, сонысына мақтанады депсіз. Сонан кейін үш жазушының өздеріне сөз беріп, әр нәрсені айттырасыз. /Олардың сол Сіздің мақалаңыздағыдай сөйлеулеріне күмәндіміз. Ондай сөзді сыра ішіп, есі шыққан маскүнемдер, не қолынан түк келмейтін тоғы-шарлар айтуы мүмкін. «Олар айтқан» деп Сіздің бұл келтірген сөздеріңіз, біздіңше, Сіздің асыра сілтеп, бояулап жібергеніңіз болар дейміз/.

Сентябрь 1944 жыл, Москва.

Көпшілік үшін, халқы үшін істеген еңбегінің нәтижелі болғанына мақтанбайтын адам өмірде жоқ. Егер Мұхтар «Абайын», Сәбит «Балуан Шолағын», Ғабит «Қозы Көрпешін» мақтаса — ол заңды нәрсе. Өйткені, бұл шығармаларды /азды-көпті әдебиеттік кемшілігіне қарамастан/ қалың қазақ халқы, еліміз мақтап, сүйсініп отыр. Бұл аталған үш шығарманың қайсысы болса да, кеңестік қазақ әдебиетіне соңғы жылдары қосылған үлкен байлық, табысымыз деп есептейміз. Туысқандас көршілердің жазушылары жазған шығармаларды да оқып жүрміз. Олардың жазғандарынан жаңағы үш кітап асып түспесе, кем қалмайды. Егер соңғы кездерде жазылған шығармаларға бәйге жариялана қалса, біз сол топқа ұялмастан, қызармастан, зор мақтанышпен «Абай», «Балуан Шолақ», «Қозы Көрпештерді» ұсынар едік. Мүмкін, Сіз біздің бұл пікірімізге қарсы боларсыз. Онда мақтаныш ететін жазушыларыңыз кімдер? Табысымыз, кеңестік қазақ әдебиетінің үлгісі дейтін шығармаларыңыз қайсы?

Майданда жүріп, жоғарыда айтылған үш кітапты оқыған талай азаматтарды көрдік, кездестірдік. Олар өздерінің қазақ емес жолдастарына қуаныш келбет көрсете, мақтаныш сезіммен «міне біздің жазушыларымыздың жазған шығармалары» деп, оның мазмұндарын айтып отырғанының талай куәсі болған едік. Демек, майданшы жігіттердің бұл істері — жаңағы шығармалардың құнды, қадірлі екеніне берген баға /оценка/.

Олай болса, сол үш шығарманы жазған жолдастардың өздерінің жақсы еңбектеріне мақтануға правосы толық. Бұл мақтану — сол жазушылардың ғана мақтаны болмаса керек, ол қазақ халқының, әдебиетіміздің табысы, мақтанышы. Осы үш шығарма Мұхтар, Сәбит, Ғабит жолдастардың әдебиет майданында жасаған батырлық, ерлік істерінің қорытындысы, ол соған дәлел. Мұндай халқы сүйген шығарма жазған адамды батыр дегенде, өтірік-өсек таратушыны батыр дейміз бе? Батыр мақтанғаны айып емес, қорқақ мақтанғаны айып. Батыр істеген ерлік, батырлығын, шындығын айтады. Ал қорқақ өтірікке басады, жоқты бар деуге тырысады. Әрине, онысы шикі болып жатады, оған жұрт сенбейтін болады.

Сонымен, сіздің үш жазушының мақтануы туралы айтқан пікіріңіз өте қате. Жақсыға мақтанбасақ, оған қуанбасақ, онымыз не болғаны? Соғыс майданында өзінің ерлігімен батыр атанған баласына қуанбайтын, сүйінбейтін ата-ана болмаса керек. Батыр атанған балаға тек ата-анасы ғана қуанышты болмайды, оған бүкіл ел-жұрты, халқы разы, мақтанады. Демек, шығармасы халқына ұнаған, көпшіліктің көңілін толтырған жазушылар да осы секілді сезімде болады.

Үш жазушы мақтанды деуіңіз — кекесін сөз. Оныңыз жазушының қара басын сынау болмақ. Сіз ғылым жолын қуып, әдебиетті зерттеп жүрген адамсыз. Ендеше, Сізге жазушының қара басына қамшы үйірмей, оның шығармасын толық талдап, зерттеп, әділетті пікір айту, байсалды еңбектер жазу, барын барша, жоғын жоқша жеткізе, оқушыға көмек көрсете айту лайық емес пе? Бізше, солай. Көшеде өскен тентектерше көрінгенге тас атқылау Сіз секілді ғылым адамына келіспес болар.

Сіз сол «мақалаңызда» жас жазушылар туралы айтасыз да, жаңағы үш үлкен оларға орын бермейді, өздерін мақтаумен болады дегенді айтыпсыз. Сіз «жас жазушы» деген атауды қалай түсінесіз? «Жас» дегенде Сіз олардың жасын /возраст/ айтасыз ба, әлде әдебиеттегі еңбектерін еске аласыз ба? Есіңізде болсын, қазақ әдебиетінде кейбір жолдастар өмір бойы сүрленген жас атанып келеді, олар өздерінің творчестволық өсу, іздену, оқу дегендерін, көбінесе, еске алмай отырады. Бұлардың шығармаларындағы кемшіліктерін айта бастасаңыз, «жас едік» деп шап ете қалады. «Жас едік» дегенді шымылдық ететін түрлері бар. Сонау Ғабиден, Асқар, Қажым, Жақан, Тайыр, Әбділда, тағы бірнеше жолдастар өздерін «жаспыз» дейтін болса, онысы ұят болар еді. Бұлар жас жазушылар емес, олардан жақсы шығарма жазып бер деп тілек қоюға дәлеліміз толық.

Тегінде «жас жазушы» деген терминді Сіз дұрыс қолданбайсыз-ау дейміз. Әдебиет классиктері Пушкин, Лермонтов, Добролюбов, Шоқандар өздерін «жаспыз» деген емес. Бұлар өздерінің қатарындағы «кәрілерден» озып шыққан емес пе?

«Күш атасын танымайды» деген бар ғой. Егер сіз айтқан жастар өздерінің талантымен кәрілерді басып озса, оған кім қарсы, кім көлденең тұрар дейсіз. Қайта, ондай таланттарға «кәрілер де» бас иіп, төрден орын берген болар еді. Олай болса, Мұхтар да, Сәбит те, Ғабит та талантты жастардың өсуіне қуанбаса, көмектеспесе, оларды кеудесінен итеріп, беттерінен қақпас деп білеміз. Сондай-ақ «тісі шыққан балаға шайнап берген ас болмас» дегендей, адамның өзі талпынып ізденбесе, оқымаса, әдебиет мұралары мен классиктердің жазғандарынан үлгі алмаса, өзінің білімін, мәдениетін үзбей өсіріп отырмаса, марксизм-ленинизм ғылымын үйренбесе — онда жас жазушы түгілі кәрісі де артта қалып қоятынын айтпай-ақ қоялық. «Мен жас едім, маған қарт жазушылар үлгі көрсетпейді» деп мүсәпірлену, біреуге міндетсіну, өзінің таланты жоқтығын біреуден көру дегендерге қарсы күрес ашатын уақыт жеткен болар.

Біз соғысқа, қан майдандағы ұрысқа бір рет кіріп шыққан командирді жас демейміз. Ондай командир ысылған, тәжірибелі адам деп қараймыз. Бұл жайды ретіне қарай, кейбір «жаспын» дейтін жазушыларға ескерте кеткен де жөн.

Хатымызды қысқартайық. Сіз мақалаңызда ойланбастан барып, еліміздің мақтаны, қазіргі қазақ әдебиетінің тұлғасы болып отырған үш жазушыға орынсыз кінә таққаныңызға, олардың шығармасын емес, қара бастарын көргенсіздік түрде сынап, балағаттағаныңызға қынжыламыз, өкпелейміз. «Алтынның қолда барда қадірі жоқ» дегендей етіп, әдебиетіміздің үш алыбына әділетсіздік жасағаныңызға ренжиміз. Бұлай еткеніңіз, өзіңіз айтқандай, кішіпейілдіктің жоқтығын көрсетеді.

Бұдан былай, сіз секілді талантты ғылым адамынан әдебиет жөнінде әділ, байсалды, зерттеліп жазылған еңбектер күтеміз. Ұсақ-түйек нәрселерден аулақ болуды Сізге ақыл етіп айтамыз. «Өсер елдің баласы — бірін-бірі батыр дер» деген қағиданы ұмытпаңыз.

Жолдастық сеніммен — гвардия полковнигі Бауыржан Момышұлы, гвардия майоры Мәлік Ғабдуллин.

Бауыржан, Мәлік жолдастар!

Рас, бәріміздің мақтан ететін, бетке ұстайтын жазушыларымыз осы — Мұхтар, Сәбит, Ғабит үшеуі. Сол үшеуін көбірек мақтан етіп, жақсы шығармаларын жұртшылыққа айтып, жар салып келе жатқан адамның біріміз. Қазақ Кеңес әдебиетінің тарихы туралы кітабымда /1942 жылы басылған/ осы үш жазушының бүгінгі әдебиетіміздің классиктері екендігін тексеріп, шығармаларына талдау беріп жазғам. Оның бер жағында, Мәлік, сен жақсы білесің, Сәбиттің барлық жазғанын шетінен мақтап, жазып келе жатқаныма бір он жыл болған шығар / «Темір тас», «Жұмбақ жалау», поэзия туралы айтыстар есінде бар ма?/. Ал, Ғабиттің ұсақ әңгімелердің үлкен шебері екенін, «Қозы Көрпеш» аса ірі шығарма екенін де айтып жазғаным. Енді Мұханның «Алма бағында», «Шекара», «Абай», «Түнгі сарын» повестерінен бастап, осы соңғы шыққан «Абай» романы туралы тексеру мақалаларын жазғаным, Мәлік, саған белгілі. «Абай» романы бүгінгі қазақ-кеңес әдебиетінде ғана емес, Кеңестер Одағындағы халықтардың әдебиетіндегі ірі шығарма екенін сіздерге жазған хаттарымда талай айтқан едім, ұмытып қалған екенсіңдер. Осы роман туралы, жарыққа шығысымен, ешкім пікір айтпағанда ҚазПИ-де тұңғыш рет баяндама /1942 жыл/ жасадым және «КазПравдаға» /20/06-43 ж./ мақала жаздым. Онан соң биылғы жылы Қалалық оқығандар жиналысында да «Абай» романына үлкен тексеру беріп, баяндама жасап, романның тарихи мәніне жеткілікті баға бердім. Мұның бәрі ол жазушыларға, олардың басты шығармаларына менің қандай пікірде екенімді анықтаса

керек. Ал, мынау мақалада аталған үш шығарманы жамандап отырсың деп, маған қарсы бірталай түсінік «уағыз» сөйлепсіндер. Өздеріңнен бұрын біздің жұртшылық болып, бәріміз айтып, бұл шығармаларға жеткілікті бағаны беріп қойғаннан кейін қайталап ақыл айтудың қажеті жоқ. Кішіпейілділік, сыйластық жөнінде бір-бірімізге мән айтыспай-ақ қояйық. Көшенің баласы емеспіз, әдебиетті, оның қадірлі адамдарын жақсы түсінеміз.

Бұлардың осындай өрескел сөзді айтуына күдіктенеміз депсіндер, күдіктенсеңдер шындыққа көздерің жетпегендігі, басқасын былай қойып, /оны Алматыға келген соң білесіндер/ Сәбиттің сөзін, одақтық жазушылар ұйымындағы стенограммасынан оқып таныса қойыңыздар. Сонда шындыққа көздерің жетер. Сендер соғыстың батырларысыңдар, соғыстың егжей-тегжейін бізден жақсы, көп білесіндер. Оларыңа біз таласпаймыз. Сол сияқты, біз де — елдегі әдебиет, мәдениет майданының жауынгерлеріміз. Сол әдебиеттің ішкі сырларын, жазушылардың шығармашылық өміріндегі жайларды сіздер біз сияқты жете білмейсіздер. Бәрін білеміз деп таласпайсыңдар да. Елдегі қазақ жазушыларының шығармалық өмірін жете білмегендіктен, мақаланың терең әлеуметтік мәніне түсінбегенсіздер. Екеуіңнің де ақын жанды мінездерің бар-ау деп отырғандағы сыртқы әсерді ғана алып, ұшпалы қорытынды жасап отырсыздар.

Қазақ жазушыларының арасында жік қайта қозып отыр. Әдебиеттің өсуіне, келешегіне жаман кесірін тигізіп отыр. Мен осыған қарсы шығып, жазушыларды бірлікке, достыққа шақырсам, әдепсіздік, көргенсіздік істеген болам ба? Жіктің тууына мағынасыз дау-жанжалдың, бірін-бірі жарға итеріп, орға жығудың етек алуына бас себеп — айналып, үйіріліп келгенде өзін басқадан жоғары қоятын дәрежеге таласу сияқты өзімшілдік мінез, әрекеттер болып отыр. Әрине, бұл мінез бірінде мол, бірінде аз жікке салынған жазушылар /әсіресе, Ғабит, Сәбит/ бірін-бірі құртып, жоқ қылғысы келеді. Осыдан келіп уақыттары босқа кетеді, жақсы, байсалды, жемісті еңбек етуіне өздері кесел жасайды. Қырсықтары бүкіл әдебиетке, жастарға тиеді, осы талас, жіктің қырсығы әдебиет тарихына тиеді. Өз шығармаларын мақтаймын деп жүріп, бүкіл әдебиет тарихымыздағы асыл қазыналарды түгел өртеп, жоқ етіп, тарихты өздерінен бастайды. Осыған төзуге бола ма? Болмайды. Бұл мінездерге жол беріп, төзіп отыру — біздің елдік, отаншылдық, адамгершілік ар-намысымызға жатпайды.

Бауыржан жолдас, «тарихты өзім жасадым, өзімнен бастадым дегендер — нағыз оңбағандар» деген сіздің сөзіңіз есімде. Сол қағиданың көзімен де бір қарап өтіңізші осы мақаланы.

Қазақ әдебиетінде «Абай» романына немесе «Балуан Шолаққа» дейін проза, роман болған жоқ десе, осы дұрыс деп отырар ма едіңіздер.

Ыбырай, Абайдың қарасөздерін, Спандияр, Сұлтанмахмұттың романдарын қайда қоямыз? Осыдан 15-20 жыл бұрын жазған Мұхтардың, Сәбит, Ғабиттің өздерінің роман, повестерін қайда қоямыз, марқұм Тілепбергенов, Ерубаевтың, Бекеновтің роман, повестерін қайда қоямыз. Солардың бәрін отқа жағып, әдебиет, проза тарихын «Абай», «Балуан Шолақтан» бастаймыз ба? Өзімшілдікке жол берсек, солай болар еді. Міне, мен мақаламда осы әдебиет тарихымыздағы мақтанды қорғап отырмын. «Абай», «Балуан Шолақ» бұрынғылардың бәрінен де жақсы, бірақ оның алдындағы сатыларды ұмытпайық деймін. Сіздер, міне, осыны ұғынып жетпегенсіздер ғой деймін.

Сан рет жазған хаттарыңызда қазақ халқының жауынгерлік, мәдениет жөніндегі мақтанына кір келтірмеңдер, көтеріңдер, танытыңдар деп айтушы едіңіздер. Ендеше, осы мақалада көтеріліп, айтылған сол мәселеге неге әділеттік көзқарастарыңды айтпайсыңдар. Тұрақты, байсалды көзқарасты берік ұстау бәрімізге керек. Қазір, осы мақала шыққаннан бері қарай, Сәбит — қазақтың өткендегі ақын-жазушыларын, батырларын мақтай

бергеннің өзі ескішілдік, ұлтшылдық, мұнан Есмағамбет құтыла алмайды деген байбаламды салып жүр. Сәбиттің осы пікіріне қосылып, тарихи мақтан туралы аузымызды жауып отырамыз ба? 20 жыл бойы Сәбиттің ластаған кірінен Абайды, Шоқанды, Кенесарыны, Омар Қарашовты, Сұлтанмахмұтты, Абылайды енді аршып, ақтап алып келе жатыр едік, солардың бәрін Сәбит айтты екен деп кір күйінде тастай саламыз ба? Сәбиттің ойына салсаң — Ғабит те, Мұхтар да — әдебиет тарихынан аластатылатын адам. Ал Ғабиттің ойына салсаң — Сәбит — дарынсыз, әдебиетке түк қатынасы жоқ адам. Осы пікірлер рас деп үндемей отыруға бола ма? Әділеттікті жаның ашып, кейіп, қынжылып, қатты сынап айту керек болып отыр.

Осы сындарды, әдебиет тарихының мақтан туын айта келіп, мен қазіргі әдебиетті бассыздыққа ұрындырғалы отырғаным жоқ. Әр заманның әдебиетінде бір көшбасшы болатынын мен жақсы білем. Сонда осы үш жазушының қазақ-кеңес әдебиетінде бас, үлгі боларлық орны бар, бірінен-бірінің артық-кем жағы бар, аға, ақсақал жазушылар екенін де жақсы білем. Бірақ бәрінен де жазған еңбегі, жазушылық таланты, тәжірибесі жағынан Мұхтарды жоғары қоямын және соғыс кезінде аз да болсын нәтижелі еңбек етіп отырған да Мұхтар — ол осы күнгі қазақтың Толстойы.

Сіздер, меніңше, бірін-бірі күндеушілікті, алтыбақан алауыздықты жақтамассыздар. Бірлікті, ынтымақты, достықты сүйетін шығарсыздар. Ендеше сол бірлік, ынтымаққа кесел келетін орынсыз, шектен тыс өзімшілдікке жол беруге болмайды. Сәбит — Москвада сөйлеген сөзінде өзі туралы тіпті ешнәрсе айтпаса да, «Абайды», тіпті, Ғабит қатты қызғаншақтық жасап, сол пьесаны орынсыз жамандап, театрға өткізбеуге, қабылдатпауға сан-алуан қулық әрекет жасады. Шын әділ, кісілігі зор адам болса, Ғабит Шахматтың жазғанына қатты қуанып, өзі бас болып мақтауы керек емес пе? Жазушылар арасында мұндай фактілер де аз емес. Менің мақаладағы жастардың қамы туралы айтқан пікірлерімнің бір ұшығы, міне, осындай жайлардан да туып отыр. Жас жазушылар туралы категорияларды, сіздер айтқандай, мен әбден жақсы түсінемін. Үнемі жаспыз деп жүретін, жиырма жыл жазып, әлі күнге мардымды шығарма бере алмай жүрген «мәңгі жас» ақындарды жақсы білеміз. Мен олар туралы қамқорлық жасаған жерім жоқ қой деймін, ол жай, Мәлік, саған мәлім ғой.

Ең ақырында мақала «қатты», «сойылып» жазылған ба? деген мәселеге тоқталайық. Меніңше, мақала қайта жұмсақтау, бір жағы ащы әзіл ретінде жеңіл жазылған. Егер сіздердің үш жылдан бері майданнан жазған хаттарыңыздағы талаптардың және Қазақстан Орталық Партия комитетінің қазақ жазушыларының алдына қойып отырған міндеттердің, әсіресе, Отан соғысы кезінің қатал заңының тұрғысынан қарағанда мақаласын саяси қорытынды жағынан әлі жеткіліксіз жазылған деп білемін.

— Қазақ жазушылары Отан соғысы кезінде түк жазбады, қазақ батырларының әлем таңғалғандай жауынгерлігі қазақ әдебиетінде суреттелмей отыр. Отан үшін «қанын, жанын берген ерлер атаусыз қалып барады» /Бауыржан/, бар жазғандары «Намыс гвардиясы», «Гвардия алға» болса, олар құнсыз, қазақ жазушылары соғыс өмірін білмейді, майданға барып қайтқан Ғабиден, Әбділдә, Сәбит әлі күнге ешнәрсе жазбай отыр. Қазақ жазушылары соғыс кезіндегі отаншылдық міндетін ұғынып кеткен жоқ деген ауыр сын-талапты алдымен сіз екеуіңіз талай рет айтып, жазған едіңіздер ғой. Бұл майдандағы батырлық өте орынды, батыл сыны, батыл талабы екеніне кім таласады. Соғыс туралы не жазылды дегенге, қазір не деп жауап берерімізді біле алмай отырмыз. Мен мақаламда осы мәселені көтеріп едім, сіз екеуіңіз бұл туралы неге үндемей қалдыңыздар. Оның орнына жоғары үш шығарма соғыс кезіндегі сол үш жазушының «батырлық, ерлік істері» деп, бұл жерде бұрын айтқан талаптарыңызды қайтып алғансыздар. Шынына келгенде, бұл үш шығарманың үшеуі де соғыстан бұрын жазылған ғой, соғысқа дейінгі «ерлік іс», оны сен, Мәлік, жақсы білесің. Осы жайлы неғып білмедіңдер. Отан соғысының ұлы ерлігі

жайында шығарма жазылмағанын неге қатты ұрып сынамадың деп маған ұрыспағандарыңа мен қатты қынжыламын. «Қазақ әдебиеті өмірден кейін қалып отыр. Ұлы Отан соғысы сияқты дәуіріміздің бейнесі, тарихы, ұлы уақиғалары әдебиет айнасына түспей қалып барады. Қазақ батырларының бұрын-соңды тарихта болмаған жауынгерлік тұлғалары әлі күнге суреттелмей отыр... уәде көп, орындалуы жоқ... жазушылардың шығармашылық қайрат-жігерінің, ой-сезімінің көбі майдансыз, мағынасыз, бір-бірімен бақастасу әрекетіне жұмсалып жатыр» деген сынды, талапты терістей аласыздар ма?

— Қорқақты, тапсырманы, уәде, сертті орындамаған жауынгерді майданда біз атып тастаймыз. Ал, сендердің көбің /жазушылар/ соғыс кезінің жалқауы, қорқағы, уәдені орындамаушы айыптыларсыңдар. Сендерге ең ауыр жазаны қолданса да обал емес, осы күнгі соғыс өмірінде қанды, жанды қиын қазақ батырларының ерлігін жазбағаны үшін, ертеңгі тарихта қауым сендерді лағынет оқып, қарғыс столбысына асып қояды» деген сөзіңіз есіңізде шығар, Бауке. Сіздің осы талабыңызды нысана қылып алсақ, менің сыным әлі нашар жатыр, жеткіліксіз деп ойлаймын. Мен сыйлап, сыпайылап қана айтып өттім. Мен сіздерден жауынгердің айтатын қатал сыны жетпейді деген қатал сын күтіп едім. Оның орнына сіздерден «ой-бауырымдап» құшақтап жата қалып жылаған, күйректілік сөзді естіп қатты қынжылдым. Сіздерге бір салыстыруды айтайын. Майдандағы үлкен бір ұрыс абыройсыз, жеңіліспен бітсе, оған қолбасшы басымен жауап береді, таяқ төменгі солдаттарға көп тимейді, алдымен генерал, полковниктер таяқ жейді. Солай болса, әдебиет те — майдан, сол майданның қолбасшы генералдары /Мәлік, сенің анықтамаң бойынша/ жоғарғы үш жазушы екен, таяқ алдымен соларға көбірек тиетіні сөзсіз ғой. «Түйенің үлкені көпірде таяқ жейді» деген қазақ мақалы және бар. Отан соғысы басталғаннан бергі әдебиетіміз өзінің отаншылдық міндетін өтей алмай отырса, партия мен өкіметтің тапсырған тапсырыстары орындалмаса, оған алдымен әдебиеттің генералдары жауап береді, алдымен генералға қатты ұрсады. Менің мақалам сол ұрсудың алды, бәлкім, мұнан да қатты сыналар. Осы дәлел, ақиқатқа таласпайсыздар ғой деймін.

Сіз екеуіңіз де еліміздің ұлы игілікті, ерлік істеріне бас болатын ақылды, білімді, сонымен бірге, ақындық нәзік сезімі бар зор құрмет етіп сыйлайтын жолдастарымсыздар.

Құрметті Бауыржан жолдас!

Амандық-саулығыңызға, ізгі іс-даңқты ерлігіңізге тілектес, қошеметкей бір жолдасыңыздың сәлемін қабыл алыңыз. Мен сізбен жүздесіп, көрісіп, танысқан жан емеспін, бірақ соғыстан бері маған қаны бір бауыр, жаны бір дене сияқты жақын болып кеткендейсіз. Сізді мұндағы дос-жаран, ел-жұртыңыз түгел құрмет етіп жақсы көреді. Майдандағы жауынгер жолдастарыңыздың аузындағы, хатындағы ең жақсы сөздердің біреуі сізге арналады. Қазақтың батырлық көрсетіп жүрген жігіттері майданда аз емес, намыскер, қайратты, өжет елдің баласы осындай сұрапыл соғыста сыннан сүрінбей, зор абырой-атақ алып кетті ғой. Бұған қуанып, сүйсінбейтініміз бар ма? Ерлік көрсеткен ер-азаматтарымыздың ішінен ерекше бөлініп, өзіміздің жақын қамқор досымыз, бауырымыз сияқты болып тұратын сіз, Мәлік сияқты жолдастарымызға айрықша сын, айрықша баға керек.

Мен Мәлікпен бала жастан бермен қарай доспын. Сол достық осы соғыс кезінде де үзілген жоқ. Нағыз қиын күндерімізде достығымыз берік болды. Екеуіміздің достығымызға айнымас дәнекер болатын мынадай қасиетіміз бар еді: Мәлік ақ көңіл, адал, ақжарқын, ішіне бүгіп сыр сақтамайды, өмірге, адамдарға мәймөңкелемей, тура баға бере біледі.

12.07.1948 ж.

Мен болсам, барлық сырым тілімнің ұшында тұратын, әділдікті айтуға келгенде бағынуды, жалтақтауды білмейтін, біреудің сорақы мінін көрсем, мейлінше қатал сыншы,

туған елдің мінінен көрі сән-салтанатын, жақсы қасиетін бұрын, артық көретін жанның бірі сияқтымын. Екеуіміздің достығымыздың байланысы осылар еді. Біреулер достықты бірге ішкен арақтан, табақ-табақ еттен, құдандалықтан тауып жүреді. Меніңше, бұл достықтардың баяны жоқ, ет, арақ, құдалық біткен күні достықтың да өмірі бітеді. Менің мұндай «достарым» көп-ақ.

Енді достықтың бір жолы — атағы, даңқы жайылып, жұрт мақтаған адамға төңіректен үйірілу жолымен келіп туады. Мұның ішінде шын достықтар да болар, сонымен бірге жағыну жолымен келіп жетілгендері де бар. Сіздердің майдандағы «өлім» мен «өмір» таласының үстіндегі достықтарың аса қымбатты баянды достық екенін жақсы білем.

Достасудың тағы бір қасиетті жолы — адамгершілік, ар-намыс, өмірге көзқарас жөнінен бір-бірімен ұғысу арқылы болады. Мен сізге осы жолдастық хатты сол соңғы тұрғыдан алып, жазып отырмын.

Сіздің майдандағы ұрыс үстіндегі ерлігіңіз, командирлік басшылық істеріңіз, әрине, көп жолдастарыңызды сүйсіндіреді. Бірақ ондай қасиет көп командир, көп жауынгердің бойындағы ортақ қасиетке айналып барады, олай болса, басқаларда болмайтын, қайталамайтын өзіндік, даралық қасиет қайсы? Білген жолдастардың жазған хаттарының бәрі де бір жайды анықтап отырады. Ол қатал қайрат иесі адамдары сияқты. Мен сондай адамдарды әр уақыт өткен тарихымыздан ғана тауып отыратын едім. Қатал қайрат иесі деп тек өжет, мықты батырлар емес, ақылы, айланы қайратына сүйеу болып отыратын, қиын-қыстау күндерде қырғын соғыс үстінде ел-жұртын, әскерін тас қамау, тар асулардан абыржымай алып шыққан қолбасы, мемлекет қайраткерлерін айтамын. Мұндай қасиеттерге қазақта Абылай мен Кенесары ие болды. Мен қазақтың тарихын мұншалық қазбалап тексеріп жүргенімде, неше түрлі ұлы адамдардың ішінен осы екеуін жеке даралап қарап, бағалап жүрдім. Қолыңыздағы қазақ тарихы деген кітаптың Кенесары деген бөлігін негізінде мен жаздым да, ал Абылай туралы бөлім Мұхтардың редакциясымен жазылды.

Осы екеуінен басқа атақты батырлардың қай-қайсысы болсын қайрат, жігер иесі болғанымен, бүкіл елді соңына түгел ертіп әкететін қатал қайратқа ие бола алмайды. Кенесарыдан кейін қазақ халқы патшаның отарына айналды да, өгей бала сияқты жалтақ, қорқақ, өзі билеп, бастап кете алмайтын жасқаншақ халде болып келді. Үнемі біреудің аузына қараумен болды ғой. Октябрь революциясы ондай жалтақ болудың қандайынан болсын азат етсе де, көп уақытқа дейін бойына сіңіп қалған жалтақтан, жағымпаздықтан көп адамдарымыз арыла алмады, жақсы адал жолдастар көп болғанымен, қатал қайратымен жарық етіп әлеумет майданында көрініп, бүкіл қазақ еліне танылатындай болмады. Бізде қазір осы заманның соғыс өнеріне жетік жауынгерлер жеткілікті, ғылымның, көркем өнердің, шаруашылықтың барлық саласында жетіліп жатқан адамдарымыз да аз емес, бірақ мемлекеттің саясатына қуат, жігер беріп отыратын қатал қайратты қолбасыларымыз жоқ. Кешегі 40 жылдай Сарыарқаға төніп келген жауларды беттетпей, қазақты ел қылған атақты хан Абылайдай ардагер, он жыл бойы ұлы Ресей империясымен жеңілмей соғысқан батыр қолбасы Кенесарыдай ұлы адамдарымызды бүгінгі біздің тарихымыз күтіп отыр. Мен хатымды сол өткен ұлы адамдарымыздың көзін дәл таппағанмен, бейнесін, соларға ұқсас жарқын сәулесін көрем-ау деп жазып отырмын.

Рас, бізге қатал қайрат иесі адам керек. Неге? Біздің халқымыздың ерлік, адалдық, намыскерлік қасиетімен қатар алтыбақан алауыздық, бірін-бірі күндеушілік, өскенін күндеп, өшкенін жерлеу сияқты теріс сипаты да бар ғой. Өткен ғасырдағы біздің игі жақсыларымыздың бір ауыздан қақсап кеткен бір сөзі-ау: «қазақ жұрты, алауыздығыңды жой, бірлік қыл, біріңе-бірің сүйеу, қошеметкей бол!» деген еді. Бірақ жайлы айтылған сөзді жақсы көретін жұртымыз ұқпады. Осыған күйініп, қандайлық ауыр сынды Абайдың

айтқаны есімізде. Мұндай жағдайда елді біріктіріп әкететін мықты, қатал қайрат иесі адамдар ғана тура жол тауып кетті. Қазақтың айбынды ер-азаматы қанды қырғын үстінде мінез-құлқын тамаша түрде өзгертіп, елі-жұрты, елінің бірлігі, елдігі, келешегі туралы талай жақсы, игі ой-қасиеттерді бойына сіңіріп жатқандығы сөзсіз. Бірақ, соларға қатал қайрат иесі адамның басшылығы керек. Қазақтан да Суворов, Кутузов, Жуков сияқты қолбасшылар шыққан, енді де шығуға тиісті.

Қатал қайрат иесі адам елі-жұртын басқалардан артықша жан-тәнімен сүйетін нағыз патриот болады. Қазақты анда-санда ауызға бір алып, Аманкелдіні қосып айта салатын бірлі-жарым сөзден елі-жұртын жақсы көргендік тумайды. Мен сіздің қазақ әдебиеті туралы хатыңызбен жақсы таныспын, онан соң Оңдасынов жолдасқа жазған қазақтың ескі әдет-салты туралы хатыңыздың нендей мәнмен жазылғанын сырттай естіп, ұқтым. Мұнда — елінің келешегі, бүгінгі игілігі үшін шын жаны ашыған адамның айтылған сөзі. Қуанып, сүйсініп қабыл алмасқа шара бар ма, мұндай батыл, әділ, тура сөздерді? Бұл жалтақ емес, жағымпаздықты білмейтін қайрат иесі адамның сөзі ғой. Сіздің бұл пікіріңізді талай айтып, тыңдап та естірте алмай жүретін болсақ, сіздердің тарапыңыздан толық мақұлданып, мәселенің өзі барлық жағынан егжей-тегжейіне дейін талданып айтылуы ұлы игі істерімізге қандай зор қуат береді. Әдебиет, қазақ тарихының талас мәселелері жайындағы сіздің және Мәліктің хаттарының қаншалықты практикалық мәні болғандығы, әсіресе, қазақ тарихы жазылған кезде айқын көрінді. Майданда жүріп, сіздер бізге өлшеусіз орасан жәрдем көрсетіп отырсыздар. Мен өткен жылы қазақ тарихын жазу жөніндегі қиындықтар, бөгеттер жайында Мәлікке мұңымды айтып хат жаздым. Артынан Мәліктен тиісті орындарға толық хат келді. Даулы мәселелер толық менің пайдама шешілді. Мәлікке хат жазарда кейбір тарихшы Кенесарыны, Абылайды, Өз Тәукені — халықты қанағыш, феодал, қанішер деп көрсетіп жазған еді, хаттан кейін пікір өзгеріп, өзіміздің қасиетті ата-бабамыз туралы әділ, шындық сөзді айта алатын дәрежеге жеттік. Сондай даулы мәселелеріміз бізде әлі де көп.

Оңдасынов жолдастың приемында осы өткен қыста екі-үш рет болғанымызда, ол кісі қазақтың ескі әдет-ғұрыпының, салттарының жақсы қасиеттерін қалпына келтіру, жаңарту жөнінде жақсы пікірлерді айтып отырды, оның негізі сізден айтылып жеткенін мен кейін білдім.

Мен өзім қазақтың өткен сән-салтанатын, жақсы әдет-ғұрпы, ерлік қасиеті, ұлттық салты жөніндегі пікірлер айтылса, ішкен асымды жерге қойып, дамыл көрмей соған беріліп кететін адамның бірімін. Мұның жай мақтаншақтық емес, сол мінезім үшін әр мезгіл өзімнің жағымпаз жолдастарымнан қатты мінді сөздер де естіп жүремін. Мәлік жақсы біледі. 1939-40 жылдардағы Кенесарының басын аршып алу жөніндегі біздің жанталасқан айтыстарымыз болды. 1939 жылы «Қазақстан большевигі» журналының 8-санында Якунин дегеннің Кенесары туралы мақаласы басылды. Онда Кенесарыны ұры, қанішер, қазақ тарихындағы барып тұрған оңбаған адам деп жазды. Мұны қазақтың кейбір басты жазушылары да мақұлдады. Міне, осы тарихқа лас, кір жұқтырушылармен қатты айтысты ұйымдастыруды қолға алып, филиалда, орталық комитетте бірнеше рет баяндама жасадым, мұны Мәлік, Мұхтар, Әбділда, Әділгереев, Сәрсен Аманжолов, тағы басқа жолдастар мақұлдап, ақыры жеңіп шықты. Міне, сол айтыстың кезінде екі-үш ай бойы ұйқы-күлкі көрмей, арып-тозып, архивтің арасында отырып, барлық нервini тоздырып жүрген кездер болды. Сол не үшін еді? Ата-бабаның жақсы қасиетіне кір жұқтырмау үшін ғой. Мансаптың, өңештің, мақтанның құлы болсаң, жүз жыл бұрын өліп қалған Кенесарыда не жұмысымыз болар еді. Сұлтанмахмұттың, Қарашовтың, Шернияздың бастарын аршып алу жолындағы айтыс-тартыстың шегі жоқ, оның көбінің шет-жағасын Құрманбек жақсы біледі. Қысқасы, біздің мәдениет, тарих майданымыз да күрес-тартыссыз емес. Осындай тартыс үстінде сіздердің айтқан әділ, тура, батыл сөздеріңіз

игілікті ісімізге мейлінше жан бітіреді. Қамқорлық, әділдік сөз айтқан жолдастарымызды қалай дұрыс демессің.

Әркім де Совет Отанын сүйеді. Еркіндік алған қазақ халқы да Совет Отаны үшін барлық жанын аямайды. Сонымен қатар, өзінің туған ұлтын, халқын да сүйеді. Қазақтың тілінен, әдет-салтынан жиіркеніп, өзінің орысша оқып, біліп кеткеніне мың мәртебе шүкіршілік айтып, қуанып «жетіліп» кеткен қазақтың жігіттері аз емес. Олар — қазақтың ана тілі неге керек, орыс болса да жарайды ғой, мақтан қыларлық не бар бізде, бұрын түгелінен қараңғы, айуан сияқты болып едік, сол айуандықты күлкі етіп несіне айта бересіңдер, осы надан қазақты көрмесем екен дейтін сабаздар бізде де аз емес, міне, мұндайларға ақыл айтудың қажеті жоқ, қатал қайратты адамның әмірі, үкімі ғана қажет. Мұндай топастарды қатал қайрат иесі адамдарымыз лезде үйретіп беруге тиіс.

Қазақты жақсы көрген адам оның өткен күні мен бүгінгі күнін түгел айырып, жақсы білуіне тиісті, екеуінен де жақсыны, сүйсінерлік қасиетті де табады, сынайтын, жек көретін мінді де табады. Қазақты жақсы көру үшін алдымен оның ерте күннен мемлекет, мәдениетті ел, жауынгерлік салты мықты халық болған тарихын, мәдениетін жақсы білу керек. Өзінің ата-бабасының тарихын білмеген адам еш уақытта өзінің халқын толық жақсы көре алмайды. Міне, тарихта әлі бұрын-соңғы жақсы қасиеті толық, дұрыс айтылып жетілген жоқ. 100-ден бес проценті ғана айтылып отыр. Мысалы, Кенесарының қолбасшылық әрекеті туралы мен тура бір кітап етіп жаздым. Осы күнге дейін қазақ өз алдына мемлекет болып па? Сабын түзеген әскері болып па? Революцияға дейін хат таныған ба? Баспасөзі болып па екен деген күдікті сұраулар қалмай келетін. Жалпылама «Октябрьге дейін мешел, түгел сауатсыз, надан, даласы құлазыған меніреу, құм арасында айуан сияқты аш-жалаңаш көшіп жүрген» деген сөзді айтып өте шығатынбыз. Сүйткен ел XVI ғасырда Қасымның тұсында бір жарым миллион әскер құрап, Еділден Зайсанға, Ертістен Тянь-Шаньға дейінгі жерлерге қазіргі көркімізге толық ие болып, сыртқы жауларды жеңіп, дүниежүзінде әйгілі ірі мемлекеттің бірі болды. Міне, тарихта сондай шындықтың бәрі болмағанмен, тұңғыш рет бірталайы айтылып отыр. Енді «қазақ надан, қазақ айуан» деген мырзалар не дер екен. Қазақтың тарихын бастан-аяқ әрбір адам біле беруі қажет емес, бірақ әрбір қазаққа мәлім ұлттың өткендегі жақсы салт, мінездері көп қой — ат шабыс, айт, той, аңшылық, серілік, салдық, балуандық, мергендік, ақындық, шешендік, зеректік, меймандостық сияқты бүкіл адам баласына ортақ мұра боларлық қасиеттеріміз көп қой. Біздің замандастарымыз соларды жақсы көруден несіне ұялады, неге қайығады.

Жолдас Бауыржан, менің әңгімем, бәлкім, тым өзімшіл, қазақшылдау болып кетуі де ықтимал. Сіздердің ой-қиялыңыз осындай ел, тарих туралы емес, немістерді жеңіп шығуға арналған ғой. Бәрін айта беріп көңілдеріңді бөле бермейін. Жауды жеңіп шығатындарыңа сенеміз. Біздің елдің ерлігі дүниеге танылып отыр. Жаудың қабырғасы қаусады. Енді өлтіретін, құртатын ғана күн қалды ғой. Қазақ жауынгерлерінің қазіргі даңқ атағы өрлей беруіне тілектеспін.

Мен әдебиетші болсам да, әдебиет туралы аз ойлап отырмын. Оны жазушылар сізге толық жазатын шығар деп ойлаймын. Жалғыз-ақ сөз — әдебиетімізде шын мәніндегі шындықты суреттеу аз, бірыңғай мақтан, қошемет, айғай сөздер ғана басым. Қазақ әдебиеті әзірше осы соғыс басталар кезіндегі дәрежесінен ілгерілей алған жоқ. Қатты сындар, қатты міндерді айту үшін оған да ұзақ тоқталу керек. Сол көңіл қалған қатты мін, қатты сынның бірі — мынау мақала. Бұл менің бұрыннан жазып келе жатқан көп мақаламның бірі сияқты. Бұл жалғыз Мұсатайға емес, бірталай ақын-жазушыларға тиісті. Майдандағы қазақтың ер-жүрек жастарына түгел сәлем! Сендерге қарап үміт етіп сөйлей береміз. Біз артта қалған қатын-қалаш, ауру-сырқаулармыз ғой. Ертеңгі елдің ырысы да, иесі де өздерің. Аман-сау қайтып келулеріңді сағынып, аңсап күтіп отырмыз.

Әдебиет жөніндегі қатал сының, зор талаптарың /әсіресе, Мәлік екеуіңнің/ бірде-бір айна қатесі жоқ орынды. Орындамайық, шабандық істейік, жақсы жазбайық деген ниет бірде-бірімізде жоқ. Бірақ орындалуына келгенде толып жатқан себептер бар ғой. Оны айтпай-ақ өздерің де түсінетін боларсыңдар. Қазақтың бұрынғы әдебиет мұраларының басылуының өзін алайық: 10-15 жылдан бері қазақ ауыз, жазба әдебиетінің ең жақсы үлгілері жиналып, ғылыми жағынан сұрыпталып, баспаға дайындалып жатыр. Осы күнге дейін халық жұртшылыққа жеті батыр /Қобыланды, Қамбар, Ер Тарғын, Алпамыс, Ер Сайын, Шора, Едіге/ екі ғашық жыры /Қыз Жібек, Қозы Көрпеш/ ғана таныс, басқасы жөнді таныс емес. Қазірде КССР Ғылым академиясының Қазақ филиалы жинап, тәртіптеп баспаға дайындаған батырлар жырының 2—3-томдары Қазақстан Мемлекет баспасында жатыр /екінші томын Сағындықов соғыстан бұрын қарап, баспаға жіберген болатын/. Барлық батырлар жыры /Бұған Орақ-Мамай, Қарасай-Қази, Қаракерей Қабанбай, Ер Жәнібек, Ер Есім, Абылай, Кенесары жырларынан бастап Көроғлы, Рүстем-Дастан, Салсал, Зарқұм, Кербаланың шөлі, Дариға қыз, Мәлікаждар сияқты араб өміріне байланысты дастандар да кіреді/ 10 томнан асады. Әрбір том кемі 30 баспа табақтан болады. Онан соңғы халық әдебиетінің мол бір саласы — қазақтың ертегілері — оның қалың бір томын осыдан 4 жыл бұрын баспаға бердік. Небәрі 6—7 том болады. Махаббат дастандары деген саланың өзі кемі 5 том болады /бұған жоғарыдағы екі жырдан басқа — Бозжігіт, Ләйлі-Мәжнүн, Жүсіп-Зылиха, Сейфул-Мәлік, Күлше қыз, Мақпал қыз, Есім сері, Қалқаман-Мамыр, Мұңды Мәриям, Мәлике-Хасен, Орқа-Күлше, Зияда, тағы басқалар кіреді, қазақтың билер-шешендер сөзі 2—3 том, ақындардың айтысы 5—6 том болады. /Бірінші томы 1940 жылы баспадан теріліп, әлі күнге жарыққа шықпай қойды/. Онан басқа Атымтай Жомарт, Шәкір-Шахрат, Мұңлық-Зарлық, Шахмуран, Алтын балық, Төрт дәруіш, Қырық уәзір, Тотының тоқсан тарауы, Мың бір түн сияқты шығыс елдеріне ортақ, бірақ қазақ тіліне әлдеқашан аударылып, бұрын кітап болып таралған шығармаларды басып шығаратын болсақ, олардың өзі 20—30 том болады. Мұнан басқа мақал-мәтел, әзіл күлдіргі сөз, өтірік өлең, жоқтау, толғау, тақпақтар, той бастар, ойын-сауық жырлары тағы тағылар да толып жатыр.

Бұлар — ауыз әдебиет нұсқалары той. Ал жеке ақындардың шығармаларын алатын болсақ, Абай, Махамбеттен басқа былайғы белгілі ұлы ақындардың шығармалары /Совет әдебиетіне дейінгісі ғана/ кемі 70—80 том боларлық. Басқасын былай қойып, бір ғана Шәді төре Жәңгереевтің шығармаларының өзі 15—20 том боларлық. Мәшһүр Жүсіптің шығармалары кемі 10 том болады. Егер баспа орны бөгетсіз қабылдап алатын болып, жеткілікті қағаз берілсе, дүниежүзі әдебиетіне асыл қазына болатын әдебиет үлгілерін жарыққа шығарып, бүкіл әлемге танытар едік. Біз Ғылым академиясының филиалы болып қазақ әдебиетінің көп томдық үлгілерін үздіксіз бастырып тарату жоспарын жасап, соған кірісіп отырмыз. Қазірдің өзінде Қазақстан Мемлекет баспасында 10 том материалымыз басуды күтіп жатыр. Бірқатар томын /Абайдың екі томын, батырлар жырының I томы, 1916 жыл туралы жырдың бірінші томы, Жамбылдың бірінші томы, Нармамбет өлеңі, Шашубай ақын сияқты/ басып шығардық та. Бірақ әлі аз. Қатаз, баспа орнының мүмкіншілігі жоқ. Көп томдықты бөгетсіз шығара бастасақ, филиалдың тіл, әдебиет, тарих институты үкіметтен бір тиын алмастан осы томдардың ақшасымен-ақ жұмыс істер еді. Оның үстіне үкіметке жылына әлденеше жүз мың пайда келтірер едік. Бұл үлкен жоспарды орындауға қалайда жанды салып кірісеміз. Мәлік бір хатында: «филиалдың қабындағы қалың томдарды жарыққа шығармайды»,— депті. Ол дұрыс-ақ. Бірақ, сол дұрыс жоспар ойлағанымыздай іске аса қоймайды. Бірінші кезекте көзі — отырған ақын-жазушылардың жақсы-жаманды нәрселері басылуға керек, екінші кезек — Абай сияқты даусыз кейбір классиктердің шығармасы, үшінші кезек — орысшадан аударма басылады, төртінші кезек — мынау айтылған зор жоспарға тиеді. Сіздің көптен жақсы әдебиет үлгілері неге басылмайды деген талабыңызға берілетін түсінік жауап осы сияқты.

Айта берсек тарихымыз, мәдениетіміз, адамгершілік, қулық мінезіміз, әдебиетіміз жөнінде айтылатын, талқыланатын, толғанатын пікірлер, мәселелер көп-ақ қой. Қайсы бірін айтып тауысайын. Өткен жылы Мәлікке осындай жайларды толық, айқын кеңірек жазғанымда, беделді, мәдениетті дейтін кейбір жолдастарымыз майдандағы жігіттердің көңілін алаң қылып, «ананы-мынаны» айтып, мазалап неге хат жазасың деп ұрсып еді — сонан кейін Мәлікке ресми құттықтау түріндегі сөздермен ғана жазатын болдым. Ол мені хатқа, сөзге сараңсып кеттің деп ұрса бастады. Оның айтқаны да орынды, мен де кінәлі емеспін бұған. Сонан кейінгі кеңірек ойланып жазған хатым осы шығар. Артық ағат сөздеріме батыл сыншы болу правосы сіздікі.

Тағы да қолыңызды алып қош айтамын.

Хат жазған замандас жолдасың, қошеметкей інің Есмағанбет Смаилов.

Әдірісім: (үй) г. Алма-Ата, Калинина № 63, кв 38 (кеңес) Кирова 89, КФАН

Ертең ерте Мұхтар, тағы бір-екі жолдасы бар бәріміз Аягөз, Абайға командировкаға жүргелі отырмыз. Осы хатты кеше демалыс күні жазып, бүгін машинаға әзер басып үлгердім. Құрманбекті біраз жерден іздеп, ізін сіздің үйден тауып, осы хатты жеңгейге қалдырып отырмын. Күнделік өмірдің күлкілері де көп еді. Құрманбекке бүгін кешке айтамын ба деп едім. Көре алмайтын болдым. Барлық достарға тағы да сәлем.

Есмағанбет.

Законсервировали до того, что современные казахи не знают, кто такие были казахи. Б. М.

Ғаке!

Басым ауырып, мазасыз отырмын.

Жол-жөнекей бас көтеруге шамам келмей, ауырып келдім. Бұнда да екі-үш күнге дейін тырп етпей жатып, кешелі бері ғана бас көтеріп, Аллаға шүкір еткендей болып отырмын. Өзімнің бас мәселем туралы әзірінше хабарсызбын. Ертең жоқ, бүрсігүндері білермін деген ойдамын.

Бүгін Лысенкода болдым. Екі сағаттай сөйлесіп, сол кісіден келіп отырған бойым осы. Мен кіріп барғанда, Трофим Денисович көңілі босап, жылап амандасты. Екеуіміз бес минуттай тым-тырыс, үн қатпай отырдық. Кейіннен білгенімізше бір-бірімізге көңіл айтқандай бір сандырақтар айтылды.

Мен ол кісіге бастан-аяқ көрген-білгенімді (Кәрімнің ақырғы күндері) айтып бердім. Тыңдап отырып, бір-екі рет көзіне жас алып, қамықты. Кәрім туралы, оның болашағында қандай үміттері бар екенін, жақсы-жақындық түрде айтты. Қабырғасы қайысып, қайғыланатын себептерін маған түсіндірді. Көбі жолдастық, адамгершілік, достық ретінде. Қоғам, ғылым жағын алға ала отырып айтқан жоқ, бірақ та олар да өз орнында айтылып отырды. Об общественной потере, о потери в науке говорить не стану. Мы с вами потеряли друга... — деп сөйледі.

16.10.1948 ж.

Алматы өкіметі Лысенкоға қаулыларының біреуін жіберіпті. Ол кісі екінші болып, оған қол қойып, одақтық министрлер кеңесіне тапсыруы керек екен. Онда: Кәрімнің үйіне 25 мың берілсін, балаларына 300-ден ержеткенше қаражат беріліп тұрсын. Тұрған пәтерлері өздерінде қалсын деген екен. Лысенко оны дұрыс деп тапты. Бірақ та айына 1800 (Милица Васильевнаға 600) аздау болар деген оймен қол қоймай отырмын деді.

- Жақын арада Климент Ефремовичпен өзім әдейі барып сөйлескім келеді. Мүмкін айына 2500—3000 етуге ол кісі жәрдем етер деген ойым бар,— деді Трофим Денисович.

Кәрімнің үй іші Алматыдан кетпесе, себебі онда Кәрімнің елі, қабірі, туысқан-туған, дос-жолдастары бар. Кәрімнің балалары қазақ болып өскені дұрыс болар еді (өзінің сөзі осылай). Басқа жерде оларды кім біледі? Ол балалардың маңдайынан кім сипайды? (Бұл да Трофим Денисовичтің өз сөзі). Оларды кім Кәрімнің балалары деп таниды деген пікірлерді айта отырып:— Әрине, М. В. келемін деп қоймаса, мен оларды орналастырамын. Пәтер тауып беруге барлық күшімді саламын. Егер де қаладан табылмаса, осында Горкада базам бар. Сондағы дачамды босатып беремін,— деді. Бірақ та балаларды туған жерінен, елінен айыру келісімсіз болар деп ойлаймын деген пікірін айтты. М. В. қазақ елінің барлық өлім туралы салт-санасын орындауы өте қажет деп отырып, менен салт-сана жайын сұрады...

Өңгіменің аяғында мен ол кісінің алдына мынандай мәселелерді қойдым:

1) Алматы ауылшаруашылық институтында Кәрімнің атынан екі-үш стипендия қойылсын. Бұны Трофим Денисович дұрыс деп тапты. Ворошиловқа жазған хатыма ендірі деп, көзімше хатшысына бұйырды.

2) Кәрімнің Кәдіров басқаратын базасына (совхоз) Кәрімнің аты берілсін. Сол шаруаның кәрі-жасы Кәрімді жақсы білетін, жақсы көретін дедім. Оған Трофим Денисович былай деді:

- Дұрыс, сол шаруаның адамдары менің атыма хат жазсын. «Біздің шаруашылық Кәрім намында болуын тілейміз» деп. Оны мен қолдаймын, істетемін деп, секратарын шақырып алып, Жолтай Кәдіровке менің атымнан хат жазып ертемен жіберіңіз, осындай пікір бар деп бұйырды.

3) Кәрімге және басқаларға қандай ескерме болуы керек деген мәселелерді көтердім. Оған Лысенко былай деді:

— Мен ескермелерге ешқандай қарсылығым жоқ. Олардың болғанын тілеймін. Бірақ та ол жағынан тағы басқа шаралар — марқұмның аты өшпеу жағынан істелетін ой-пікірлеріңізді тиісті адамдардың құлағына салып отырарсыз, менің қолымнан келгені осы — білгенімді, сөйлескенімді, айтылған пікірлерімді сізге хабар ретінде жазып отырмын. Мына бір жаман қалам қағазды тырнап, берекемді қашырып бітті. Басым ауырып, аузымнан сөзім түсіп, отырып жаздым, мүмкін, шалағай, түсініксіз болды. Әйтеуір пікір арнасы бар ғой, оларды сіз түсініп оқырсыз.

Ахметке, Омарға, Айша апайға, Құсни жеңгейге, балаларға менен сәлем.

Бауыржан.

Кәрімнің еңбектері туралы Лысенконың айтуы бойынша егер де соларды жинап, реттеп, бас-көз болатын адам табылса, басып шығарар едік дейді.

"Өте шаршадым, қызмет басып кетті. Істейін дегенімнің көбін істей алмай жүрмін. Кәрім туралы маған жәрдемдесетін адам болса, менің аяр еш нәрсем жоқ",— дейді Трофим Денисович.

Кәрімнің осындағы бажасы Зинченко дейтін келгелі бері күнде телефонмен сөйлеседі. Сөзінің жалпы желісі: "Темірді қызған кезде соқ дегендейін, Кәрім өлімінің жарасы жаңа кезінде барлық алатынымызды алып алсақ қайтеді? Кәрімнің үйін тез арада Мәскеуге орналастырып алсақ қайтеді..." Менің жақауратып айтқаным түсінбеген соң, оған мен:

— Сіздерден басқа да Кәрімнің үй-жайының, аруағының қамын ойлап жүрген адамдар азға ұқсамайды. Үкімет, Лысенко, тағы басқа Кәрімнің достары. Мына әдепсіздіктеріңді бұдан былай ауыздықтаңдар,— дедім. Милица Васильевнаны айналдырып бұзыңқырап жүргендер осылар болса керек. Оларды Трофим Денисович та жаратыңқырамай қалыпты.

Менің байқауымша, М. В. бұнда да таяр ешнәрсе жоқ, Кәрімнің қырқы толғанша барлық қаражат мәселелері шешіліп, тиісті ақша қағаздары қолына тиеді. Қырқын беріп болған соң, М. В. өз басы кішкентайларымен төркініне келіп, Лысенкота жолығып, бір жерге барып, бір-екі ай дем алып, емделіп осындағы мәселелерін шешіп қайтуына болады. Алматыдан ертең-бүрсігүн аттануын қоя тұрса, дұрыс болар еді. Бұл пікірді Трофим Денисович та дұрыс көрді. Келгенде путевка жағын өзім қарастырамын деді.

Жаңа ғана Милица Васильевнамен сөйлестім. Сәрсенбі күні Алматыдан Мәскеуге шықпақшы екен. Жолықсам, өзім көзбе-көз сөйлесермін. Лысенко да өз ақылын айтар.

М.В. бір нәрсеге тулаған түрі бар. Анық-қанығын білмеймін.

- Иә, сіздікі дұрыстан басқа ешнәрсе айтқаным жоқ.

Ілияс Алматыда мені адамгершілік ретінде ескерген еді, оған мен жолыға алмай кеттім. Егер де жолығысып, сөз кезегі келе қойса, оған менің «ғапу етуіңізді» айтыңыз. Мүмкін жақын арада оған өзім де хат жазармын.

Жаңа ғана Кәрімнің бажасы менен кетті. Бейшаралар мүлде майда жүзетін адамдар екен. Тұла бойы меншіктілік, қалт-құлт еткен біреу. Бұндай туыстарының ақылы М. В. ойына-ой, ақылына-ақыл қосып ондырмас.

Амал жоқ, олар туыстары ғой, бұдан былай да сөз бен билік соларда болар. Сіз бен біз қоғам жағынан марқұмның аты өшпеуіне қолдан келгенді аямаспыз. Айтудан басқа қолдан келетін не бар?

Хатым ұзақ, айып болмасын. Сәлем жолдаушы Бауыржан.

3.10.1949 ж.

Мәскеу.

Ардақты Ғаке!

Кавказдың әулие суында жиырма екі күн болдым. Бақшаның ішінде көлкілдеген кең етек халат киген, сотымға байлаған ту биедей талтақ сауырлы өріп жүрген әйелдер. Бәрі де сол әулиеге сыйынғалы келген. Қайсысының бала тілеп, қайсысының денсаулық тілеп, қайсысының бай тілеп жүргенін біліп болмайды. Байқауымша, әулие жарықтық барлығын да қарсы қабыл алып, мұраттарына жеткізе қайтарып тұратын көрінеді. Арықтаса семіруді тілеп, семірсе арықтауын тілеп, әйтеуір бабы табылмай жүргеннің бәрін сол әулие судың жағасынан кездестіруге болады.

Мен уақытымның көбін жазуға жұмсадым. Екі тілде (орысша, қазақша) баяғы Бородиноны жаздым. Оларды Мәскеуде аяқтап, орысшасын машинкеге бастырып, реттеп, жаңа ғана бітіріп отырмын. Қолымда үш-ақ дана — біреуін Ілияс екеуіңізге жолдап, біреуін Сәбитке, біреуін өзіме қалдырдым. Оқып көріп, әділ пікіріңізді айтарсыз. Қазақшасы, аманшылық болса, қол тигенде көшіріліп, бір кезде Алматыға жетер.

Біздің танысқанымызға алты жыл болды. Мен алты жылдан бері аянбастан сіздерге маяк болуға тырыстым... Енді ғана қалам ұстап отырмын. Сіз маған сыншы болыңыз.

Сыныңызды сүйеп айтып, жетектеңіз. Аяп жетекте деп отырғаным жоқ, абайлап жетекте деп отырмын. Қол жайып берер батаңыз болса, беріңіз.

Сіздің қайынбикеңізге екі-үш рет телефон соқтым. Ол кісіге жолыға алмай жүріп барамын. Баласын Қызылжардан өзім іздеп тауып алармын.

Бұндағылардың көбі демалыста екен. Ешкімге өз мәселем туралы жолығып сөйлесе алмадым. Кейінгі үш-төрт күн (өткен айдың отызы мен бұл айдың үш жаңасы) марқұм Кәрімді еске түсіріп, көңілімді бірнеше рет босатты. Алматыда жылдығын істеп, еске алған боларсыздар. Екі-үш рет ұмтылып, не айтарымды білместен Кәрімнің жесіріне телеграмма да бере алмадым. «Жатқан жерің торқа болсынды» шын жүректен айтып отырмын. Сабаздың иманы жолдас болғай...

«Қазақ батырының» бір данасын таптырып алдым, әлі оқығаным жоқ. Орысшасы жуандап шыққан екен. Ұлғайтылған көрінеді. Жол-жөнекей оқып шығармын.

Адрес: Қызылжар қаласы. 5-ші почта бөлімі. Хат сұраған Бауыржан Момышұлына тапсыра сал (до востребования). Жеңгей мен балаларға көп сәлем. Бауыржан.

11.11.1949 ж.

Бауыржан!

Мерекені өткізіп, ойдағы-қырдағы азаматтардың бәріне де денсаулық тілеп, бірсыпыра үйдің бөтелкесін босатып, енді кәдуілгі күнделігімізге оралдық. Алматының күні жылы да емес, суық та емес, құрғақ та емес, лайсаң да емес. Тұмауратқан бір бұлыңғыр күйде. Мерекеміздің сырт көрінісі де соған лайық, сұртылтырақ болып өтті.

Енді күнделігіміз жағына келсек, Итерқұл-Тектібайшылап деген секілді, әркім өзінше мыйтындап жүріп жатқан өзіне таныс жайлар бар. Абайын құшақтап Мұхтар, балалық шағын мүжіп Сәбит, анда-санда бір дыбыс беріп Әбділдә жатыр. Театрларымызда әзірге елеулі нәрселер — Әлжаппардың «Достық пен махаббаты», «Бір семьясы». Өзгелерден үйірге қосылған ешнәрсе жоқ.

Өзім әлі «Қазақ солдатының» қазақшасын бітіре алмай жүрмін. Сонау күні Москвада «Амангелді» деген пьеса жазып қайтып ем. Келгелі әр жерде соны оқып, «өте жақсы» деген дәрежеге жеткізген сияқтымын. Енді бір жиырма күн «Солдатты» тәртіпке келтіріп, баспаға беремін де, Қарағандыға жүріп кетемін. «Қарағанды» деген роман жазбақшымын.

Сенің хатыңа жауап бере алмай жатқаным — қолжазбаңның тағы да айқындалуын күттім. Сенің өз өтінішің бойынша Омаров жолдас әңгіменді маған тапсырып еді. Мен үш түрлі сын айттым:

1. Қазақ мәтелдерін орысша айтқанда кей жері қонымсыздау түр екен.
2. Кейде командирдің, иә болмаса қысылшаң жағдайдың психологиялық жағына көбірек үңіліп кеткен жағың бар екен.
3. Оқиға желісі үзік түрде анда-мұнда жарияланған жайы бар еді.

Омаров мұның бастапқы екеуін қабылдады да, үшінші пікіріме құлақ асқан жоқ. Ол «Снегинге орысша жағынан өзің редакция жасап, Альманахқа бас» деп соған тапсырды. Сонымен әңгіменің ендігі тағдыры Метрейдің қолында. Метрей әлі таныса қойған жоқ. Аппараттағылардың «қырағылық» көрсетіп, мұндай материалды әуелі жоғарғы штабқа қабылдатып алған жөн деп қоңырсытып жүргендерінің барлығын бүгін кешке қарай естідім. Ол жігіттерге: «Бұл — бір дивизияның немесе бір жорықтың тарихы емес, бұл —

көркем әдебиеттің материалы» дегенді айтып ем, шала көнгендей болып қалды. Тегі бұл жағын Метрейдің құлағына да салып қойғаның жөн болар, мен де ескертермін.

Өз жайым туралы Омаровтан әр кезде бір-ақ пікір естимін. Бір жұмысты қолына беріп қойсақ, қарайлауымыз болмас еді, сенімді түрде-ақ отырар едік деп өз қара басының сатан ырзалығы мен достығын айтады. Ол Петровқа сөйлеспек болып еді, Жүмекең:— Оны қоя тұр, Москваға барғанда өзім ретін келтірермін,— депті. Бұл алып-қашты сөз емес, тиянақты пікір. Сондықтан сатан әзір шыдам тілеймін.

Енді қолжазбана қайта бір оралғым келеді. Мұның аяғын күтетін жұрт көп сияқты, сондықтан тез аяқтап, тұтас баспаға тапсыруың керек, бұл — бір. Екінші, кітабың фактический материалға құрылып, соғыстың тарихына айналса, онда оны басу-баспаудың тағдыры соғыстық басқармалардың қолында болатын сияқты, оны ескеруің керек. Меніңше, факті дәлдігі, кітаптың соғыстық цензурадан өтуі сенің де, басқалардың да тілегі емес қой деймін. Бұл жақтағы заң-закондарыңды өзің білесің. Бірақ киіз кітапшылардың төбе шашы үрпиіп, бөгеу жасамайтын түрге көшіргеніңді мақұл көремін. Дәл көркем әдебиет заңына бағынбағаныңмен, соғыстық қағидаларыңның тәптіштеуіне жанастырмайтын түр берсең деймін. Бұл жөнінде ескертетінім — осылар.

Үй-іші тегіс аман, бәрі де сәлем айтады. Москвада неге бірге суретке түспедіңдер. «Бауыржанның бір суреті де жоқ біздің үйде» деп мені кінәлап қояды. Тәңір жарылқасын. Қасқайып түскен бір суретің болса, беріп жіберші. Көзін шатынатып іліп қояйын.

Көріскенше сау бол. Сәлеммен, Ғабит.

Панфилова 107, кв. 106.

11.11.1949 ж.

Алма-Ата.

Өлгі баланың адресі былай екен: Красноярск 5 Пол. почта 40810 Тимербулатов Ильгиз.

8.12.1949 ж.

Құрметті Ғабит!

Үш күн болды, аяздың көкпеңбек буы ауылымызды тұншықтыра басып тұр. Қызыл казармалар ағара бозарып, қою тұманның ішінде көгере мұнарланып көрінеді. Әлемнің танауы қусырылып, еңтігіп иығынан дем алып тұрғандай.

Үлкейгеніме айдан асып барады. Қағаздарға қол қойып, қоқаңдап отырмын. Қызметтен, шаруалардан, тағы басқа айқай-ұйқайдан қол босар емес. Сықырлап келіп қалған Сібірдің қысы аязды шеңгелін бойлата сұғып, қатты жұмыра қысып, аптадан бері сазайымызды сыртымызға шығарып жатыр. «Ауылдың» отын-су әлегі барлық уақытты жалмауыздай жұтып, мойын бұрдырар емес. Оңтүстіктен келген жаңа өспірім жас жігіттер «құралайдың нөсері» астындағы арық құнандай дірілдеп, қалшылдап, мына аяздың қысымына шыдар емес. Жабу үстіне жабу жапқандай, оларды тонға орап, әлпештеудің соңындамыз. Кейіннен дағдыланып, шынығып кетер деген үміттеміз.

Сізден хат алғаннан кейін адъютантымды жіберіп, Ылғызды таптырып алдым. Онымен өткен айдың он жетінші жаңасында жолығып, жиырма бесі күні ол жігітке жиырма жеті күнге демалыс бердік. Қуана-қуана алды-артына қарамай Мәскеуге тартты ол жігіт.

Мерекенің алдында В. Вишневскийден хат алдым. Менің әңгімемді оқып, отзыв жазыпты. Әңгіме оған өте ұнапты. Кейбір жерлерін өте мақтап жіберген сөздері мол-ақ. Хатының аяғында «Новый мирге» бергін деп ұсыныс жасаған екен.

Екінші хат сіздікі...

Апта бұрын Метрейден хат алдым. Ол үш нәрсе жазыпты. Оның тілінде былай: «Жадно, с хорошим чувством ревности прочитал... Сейчас она перед моим мысленным взором троится.

Первое — стремительный ясный язык.

Второе — непростительная замедленность в показе событий.

Третье — единоборство рассказчика-очевидца боев с холодным теоретиком военного искусства» дейді ол. Оған мен толық жауап жазып жібердім. Әңгіменің кемістіктері ол айтқандағыдай емес, Метрейдің «бұрыс» дегенін Вишневский «дұрыс» дейді. Жазу менің қолымнан аттанып кетті. Әркім — өз пікіріне қожа.

Сіздің «Солдатыңызды» оқып шықтым. Жалпы желісі өте дұрыс. Маған ұнады. Интим жағынан, әскери жағынан искусственный жағдайлары бар ма деген ой оқып отырғанда келіп отырды. Екі-үш ауыз жеңіл сөзбенен қиыстырып жіберсеңіз, қыналап, өзінен-өзі түзеліп жатыр. Аударушы кейбір жерлерін байытқан, кейбір жерлерін кеміткен. Оларды екі тіл білген адам оқып отырып сезіп отырады. Қазақша әдемі жерлерін интуитивно сезіп отырдым. Қысқасы, мына түрінде де «солдатты» сіздің творческий табысыңыз деп танып отырмын. Біздің ел бастаған жігіттердің жоғарғы сыйлыққа ұсынуына да болар еді. Өздері білер.

Метрейдің кітабын көргенім де жоқ, оқығаным да жоқ. Ол хатында өз кітабы жөнінде көбірек жазған екен. Оған мен кітабы жөнінде ешнәрсе айта алмадым.

Елдің хабарын мен орталық газеттер арқылы ғана білемін. Басқа жақтан арналардың барлығы бөгеліп, саласын өзгерткенге ұқсайды. Біздің заң бойынша барлық дүкіменттерде омырауымызға таналарымызды таңып түскен сурет болуы керек. Жақында сол қажет болып түскен суреттің біреуін жіберіп отырмын. Кейіннен оңды (әжім-пәжімдері айқын) біреуін жіберермін.

Жеңгей мен балаларға сәлем. Еңбегіңіздің жемісті болуына тілектес

Бауыржан.

Ардақты Ғаке!

Жаңа жыл бақытты жыл болсын. 31 күні азанда Үркіттен қайтып келдім. Онда екі-үш күн мәслихат құрып, біраз кіжің-кіжіңмен уақыт өткіздім. Әскери кеңестегі айтыста мен моральный жағынан бірнеше ұтыстарға (выигрыштарға) ие болғандай түрім бар. «Жаман қырғыз» деудің орнына үлкеніміздің біреуі, опытный, образованный и весьма тактичный офицер деп мені қоштап, сөзін қорытты.

«Сатан қайдан әдептілік пайда болды» деп мырс күліп оқуыңыз мүмкін, бірақ та мен шектен шыққан әдепсіз емеспін, өз арамызда окта-санда еркелегенім болмаса.

Өткен айдың жиырма төртінші жанасында отыз тоғызбен қоштасып, қырықпен қол алыса жолығысып едім. Сондағы түскен бірнеше жаман суреттерді осы хатпен қоса жолдап отырмын. Арнап еш нәрсе сырттарына жазғаным жоқ, себебі майда күңгірт түсірілгендіктен. Үркіттен қайтқан сапарда суық тиіп, жаңа жылды грипп пен ангина

үшеуміз қарсы алдық. «Әлі қонақтарым» аттанбастан, үйден шыға алмай жөтеліп, аһылап, үйілеп отырмын. Биыл бас көтергелі алған қағазым осы хат.

Метрейден бүгін хат алдым. Хатындағы қуанышты хабар Абай мен Жамбыл сыйлығына еге болғаныңызбен, алдағы ақсақалдың атындағы сыйлыққа ұсынғандардың арасындағыңыз қайырлы болсын, тілектеспін.

6.01.1950 ж.

Метрейдің хатының желісінде (баяғы қолжазба жөнінде) менің теориялық ережелерімнің біреуі спорный, біреуі субъективный, біреуі бездоказательный болып шығады да отырады. Отан мен мақұлдайын десем, оның Мәскеудегі өрісі Метрейге қарағанда кеңдеу. Ағасы реальный, объективный, анатомически точный деп бағалайды. Әрине, Метрей ограниченный кісі болғандықтан, объективный көзқарас онда болмауы да мүмкін деген пікір маған келіп отыр.

«В реальной действительности война серьезно отличается от того представления, какое складывается о ней у многих. Даже некоторые участники боев не всегда представляют себе всю совокупность вопросов, связанных с развитием боя войны. Насыщенность необычайно бурными и суровыми событиями, изобилие стихийных явлений выбивают многих из колеи равновесия, и они часто ложное принимают за истину. Игра на слабых человеческих нервах, на сочувствии неискушенных людей, лицемерное хладнокровие (или страстная горячность), беспорядочное вранье, приукрашенная ложь, литературная дяльская стилизация естественного (военно-реального) хода развития боя и психологических моментов в бою, безусловно, являются результатом ограниченности, невежества, трусости авторов-участников войны. Ибо правда о войне стоит выше всякой дяльской стилизации и мелкого самолюбия...

Тот, кто скрывает правду о своей слабости, не может сказать правду о сильных сторонах. Надо не жалеть себя, тогда только возможно увидеть других через себя.

Никто не имеет морального права написать о трусости других, если он не выкладывает на стол свою собственную трусость, когда-либо проявленную им в бою. Не смей писать о слабости других, если скрываешь свою собственную слабость. Я так говорю, потому что, к сожалению, многие делают так. Это несовместимо с элементарной солдатской этикой»,— дедім мен Иркутте істеген баяндамамда.

«Я должен оговориться и предупредить товарищей, что мы, записывающие фронтовики, переживаем младенческий возраст на литературном поприще. Мы во многих вопросах теории литературы и практики писательского искусства еще по-детски наивны, так же как наши гражданские редакторы наивны в теории войны-боя и весьма непедагогичны с нашими тетрадами и нашей солдатской искренностью» дегенімде, зал күлді.

Осындай стилменен 30—40 минут сөйледім. Менің пікірім осылай.

В «Истории одной ночи» есть философия, то есть философское обобщение понятия «командовать» и «выполнять волю командира» (уметь осознанно подчиняться). Придирки Дмитрия чисто формальны и не осознаны им самим.

«Ғалымнан надан артпас ұққанменен...» демекші, ол біраз саяздық істеп отыр. Оның маған теория жағынан сын айтар жөні жоқ еді, бірақ балалық істеп айтыпты.

Тұғыры мынау — 1. Философия вещи.

Басқалар тапқан нәрсе — 2. Поэзия вещи.

Метрейдің ғана тапқан нәрсесі — 3. Техника или прием автора.

Әр нәрседен осы үш нәрсені іздеу керек. Метрей түсінбегендіктен алдыңғы екеуіне балта шауып отыр. Алдыңғы біріншіні алып тастаса, қалған екеуінің маған да, басқаларға да керегі аз болар деймін.

Менің қазақша қолжазбамда мынадай бір схема бар:

1. Вызов старшего — Не дер екен? Нендей тілек қояр екен? Қай құздан асып, қай қиядан өттер екен.
2. Получение задачи — Күтпеген нәрселер мол-ақ. Қарсы тіл қатуға болмайды. Бұйрық, жарлық, өктемдік.
3. Думы внутри — Қалай істеймін? Кімге тапсырамын? Кімге сенемін? Күшім, дәрменім қалай?
4. Рекогносцировка — Оймен күшті таразыға салу, бәсекелеу, өткел алдында қобалжу.
5. Решение — Тәуекелге бел байлап, бір тоқтамға келу, жарлық ету, бұйыру.

Волнения и переживания командира

6. Ход боя — Бұйрық қолдан кетіп, елге жетті, қырғын басталды. Қалай болар екен? Бәрі бірдей ойдағыдай болмайды. Басқарысып, меңгеру керек.
7. Результаты — Шын ба? Алдамшы ма? Себебі қайда? Қатем не?
8. Удержу ли? — Алданып тұрғаным жоқ па? Қай жағымнан соғады? Қарсыласар күшім қалды ма? Кім өліп, кім тірі қалады? Сенген тірегім кім?

Боязнь командира, страх командования

Менің жазуымдағылары осындай ойлар еді. Жазушылық жағынан мен саяз шығармын, теория, философия жағынан саяз емеспін (Метрейге қарағанда).

Ол ауылдағы ағайын арасындағы «көже өкпе» жауынгерлер арасында да болады. Майданда көзі қызара көре алмайтын қызғаншақ шіріктер мен етектен қаба тартып қалатын иттер де аз болмайды. Ондайларға генералдың жаны қас еді...

Соғыс, майдан — ер бағы мен атақтың кені. Әрине, сордың сортаңы да майданда. Әркімнің қара басына жетпей жатқан еш нәрсе жоқ.

Ғабитке.

Қолжазбаның бір беті мынау (сурет). Шен-шекпенсіз командирдің түрі.

Бауыржан.

Мен ойнап жазғаным жоқ, ойлап жаздым. Метрей маған би болуға жарамайды. Мен алдымен сізге тапсырғанмын. Метрей сендерге ет болғанымен, маған балық. Оны әулие тұтып, бастарыңа көтере беріндер, бірақ менсіз.

Қазақстанда мені баспай-ақ қойыңдар. Басы жоқ, аяқ қолы бар Бауыржан етіп мені жариялаудың керегі аз болар деймін.

«Многие теоретические положения Бауыржана Момышулы мне представляются спорными и субъективными,— дейтін Дмитрий кейіннен барып: — Приказ — форма

жизни, — деп тағы соғады. — Невозможными мне кажутся мысли и действия советского командира, рассказанные Бауыржаном Момышулы на 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32 и 33 страницах рукописи», — депті. «Предпринимаемое мною возражение относится к вышеприведенным теоретическим высказываниям автора», — депті. Суть произведения в этом, а не в том, что говорит Дмитрий.

Қазақшасында былай деймін: «приказ — бұйрық командирдің ішін өртеп, сай-сүйегін сырқыратып, ішек-бауырын езіп, жігерін құм ете шыққан лебі. Ол жай сөз емес — қайралған қайғылы қатты айтылған сөз. Оның сөзі — құрбандық, әні — мұң. Ол өмір мен өлімді бәсекелестіретін сөз. Соғыс — той емес, командирдің алдындағы солдаттар — қой емес. Командир ойланады, толғанады, қобалжып қажиды, камығып қиналады. Ой түбіне жете алмай шаршайды, шалығады, ариды. Оған бір тоқтамға келу — бір жасаудан оңай емес. Ол күйзеліп, қажиды. Ой толқынының шалқуы - асау теңіздің шалқуынан оңай емес — бір толқын бір толқынды қуа жөнелгенде, шапшып, өрлей көтеріліп, көбіктене долданып барып, екінші толқынға соққанда, таспен ұрғандай өзінді лік-лік төмен тастап жібереді. Зымыратып зынданның түбіне бір-ақ түсіреді! Тағы-тағы басқалар. Оларды Метрей сауатсыздық дейді. (!?)

Қысқасы, сізден тілек: Менің сауатсыздығымды түзеуге ағалық ет. Басқалардың сауатсыздығы менікін бүлдірмеуге билік етіп, себеп болсын. Метреймен шүйіркелесіп отырып, оны да, мені де түзегін.

Жеңгеме, балаларға сәлем!

Илиястың денсаулығы қалай? Хат жаза қойсаңыз, хабарлаңыз. Ол — меніңше, еліміздің ардақты жігіттерінің бірі. Оған менен сәлем айтарсыз. Бауыржан.

20.04.1955 ж. Калинин.

Қадірлі Ғабит!

Здравия желаю! Мен жақында ғана үйге келіп отырмын. Біраз ауырып жаттым. Кітабыңызды өте кешігіп алдым. Оқып шықтым.

Мен сыртта жүрген қазақпын. Арамыздың алыстығының салдарынан көп жылдардан бері мен ел тұрмысынан хабарсызбын. Оқта-санда алыстан бұлдыраған сағымдай ел хабарларының шет жағасын ұзынқұлақтан ғана есітемін. Сол ұзынқұлақтың бір жаңғырығы «Оянған өлке» еді. Жіберіпсіз — алдым, оқып шыққан соң, осы хатты жазып отырмын. Мен «Оянған өлкенің» ең кенже оқушысы болармын. Менен бұрын оқыған жігіттер кезінде пікірлерін айтқан да болар. Олардан менің хабарым аз. Сондықтан өзіңізге бұрыннан мәлім пікірлерді қайталасам, оған асыға ренжімеңіз. Сізге мәлім — маған мәлім емес қой. Ал, енді кітабыңызды оқып шыққаннан кейінгі ойларымды қысқарта айтуға тырысайын. Олар мыналар:

Тіл, мазмұн, көркемсурет — үшеуін ғана. Орысшалағанда - язык, содержание и художественное оформление. Мен аттарын ғана айтып отырмын. Әрқайсысын ережелеп талқылай зерделесек: Тіл — язык.

Әр халықтың ана тілі бар. Әрқайсысы өзіне лайықты қасиеттері де, өзіне жарастықты байлықтары да, көркем шеберліктері де бар. Өзінше мол. Тіл де түлейді. Тіл де жаңарады, өседі. Оны сіз жақсы білесіз. Біз қазақпыз. Біздің ана тіліміз — қазақ тілі. Біздің қазақты тек мал бағып өскен пастушеское племя деп айтуға наданнан басқа ешкімнің аузы бармайды. Біз малдан бұрын — малмен бірге сөз баққан қазақпыз. Ой мен сөз, мазмұнды пікірлер біздің халықтың алдыңғы байлығы болып келген. Ал мал болса — екінші

байлығы. Қазақты мал қазақ еткен жоқ — малды қазақ мал етті. Біз — қазақ халқымыз. Қазақтың мал байлығы әркімнің көзіне түсті. Әлі де сол жағын көп ескерді...

Қазақтың ой, мазмұн, пікір байлығын төрден жылжыта-жылжыта есікке алып барып отырғызған дәуірге біз өзіміз куәміз. Оған өзіміз кінәліміз! Тілді, әрине, халық құрады. Ұлы Глинканың айтуынша, жазушы тек аранжирует терең пікірді, мазмұнды, ойды құлаққа қонымды, ойға ұғымды етіп жеткізу жазушының тілге шеберлігіне байланысты екені даусыз. Кітабыңыздың тіл жағы — тегіс түсінікті, өңі — кестелі, ұғымды. Қазақ тілінің байлығын орынды шебер пайдаланып, өрлете, өсіре қопарғансыз. Мен кітапты оқығанда, белді, арқасы жайлы, көпшікті ермен ерттелген жорғаға мінгендей, асықтастан жайбарақат теңселіп отырып, «Өлкеден» асқанымды бір-ақ сездім. Шаршағаным жоқ. Ұзақ жол жүріп, шаршағаным жоқ...

Бірақ та жорғам бірнеше рет кібіртктеп айныды. Бір-екі рет сүрінді де. Неге десем, жорғаның аяғына ұзын сөйлем шөппен орайсыз, орыс сөйлемдерді қазақша өсірген «қурайлар» оқта-санда кездесіп шідерлеген екен. Соларды отасаңыз қайтеді, Ғабеке. Жалпы айтқанда, тілің жақсы, оған қазақ түсінеді. Қазақтан шыққан министрлер мен милиционерлер түсінбейді.

Е, бақытсыз жазушы, мен сені аяймын.

Мазмұн — содержание

Мазмұнға мен үш түсінікті бас қостырамын: саяси, тарихи, көркем әдеби жақтары. Кітаптың мазмұны — терең, өрісі — кең, ойлары — салалы. Саяси жағы дұрыс, тарихи жағы білгірлікті, көркемдік жағы салалы шындық пен терең тамырлана жайқала өскен еменге ұқсайды.

Жаңа өмірдің қазақ даласына қалай келіп, қалай кірісіп, қалай сіңіскенін кітаптан анық түсінуге болады. Ескі дала мен жаңа даланың астар, сыры, заңды «өмірбаянын» кітап еркін жеткізе біледі. Кітаптағы Игілік пен Жұман, Ушаков пен Рязанов сияқты біріне-бірі қарсы қойылған образдардан оқушы тарихтың түкпірінде жатқан көп нәрселерді көріп, көп шындықтарға сенеді. Бұлар арқылы біз мал байлығы, сауда, ақшалардың кенге келіп тірелгенін көреміз. Әрине, әркім өз жолымен, өз құлқымен келіп-кетіп отырады. Мүмкін, біздің кейбір жігіттер Жұман мен Рязановты сұрқия етіп көрсеткеніңізге сүйеніп, Игілік пен Ушаковты сырт жағынан «кішіпейіл» еткеніңізге күйініп, біраз шатақ та шығарар. Меніңше, олар дұрыс, орынды, күшті жазылған образдар. Солардың солай болуы өте заңды. Себебі жас капитализм қалтасы саяз кезінде жұмыскерлерді «қарағым, шырағыммен» алдап отырып істетіп, кейіннен қалтасын толтырып, әбден күштеніп, миллионмен мықтыланып алғаннан соң ғана ашуы мен қаталдығын сыртына именбей шығарады. Меніңше, сіз дұрыс жазғансыз.

Байжан, Бұланбай, Зобов, Андрейлер, т.б жақсы-жаман образдар да өз орындарында орынды, заңды жазылғандықтан, орыс-қазақ халқының арасындағы қатынастарды толығынан беріп, еркін шыншылдықпен әшкере етеді.

Бірақ та, меніңше, ұлт сезімі мен тап сезімдерін асығыстау, қойындата құшақтастырып жіберіп алыпсыз деген ойдамын. Кейбір жерлерінде саяси құралдан (политучебник) деп, даяр бірнеше ережелер асығыс ендіріліп тұрғанын сезгендей болдым.

Мен әйелдеріңіздің біреуіне де әлі түсіне алмай отырмын. Мүмкін, кейіннен әйелдердің образдары толықтанар. Бірақ та әзірінше көзге түсіп, көңіл тартарлық біреуіне де кездесе алмай отырмын. Күнзила мен Назыкештеріңіз сол кездегі «косметический кабинеттен» алынған айғыз-айғыз ойсыз сұлулардан. Игіліктің аузына салған «қазақтың әйелдерге

көзқарасы» деген ережеден, әрине, қазақ әйелдерінің образдары шықпайды. «Қазақта әйел теңдігі жоқ еді» дегенге, «ол кезде қай халықта әйел теңдігі мол еді?» — деген сұрақ заңды. Меніңше, кітаптың бір олқы жері — әйелдер образдары туралы.

Кітаптың көркем тілмен жазылып, шеберлікпен құрылғандығы көбімізді сүйсіндіре қуантады. Көз тартып, көңілге қонымды көркем суреттерге кездесіп отырамыз. Философские рассуждениелер мен психологиялық моменттер орынды берілген. Олар ыңғай ойда қалып отырады. Өткір мысқылдар (сатира) кейде езу жидырып, кейде еріксіз қарқ-қарқ күлдіріп те отырады. Олардың ең үлкен қасиеті — олар арзан, жеңіл мысқылдар емес. Қазақ халқының сол кездегі тұрмысынан, салт-санасынан тамырлана дәмделіп жатқан пікірлер.

Ақырғы айтарым — кітабыңызды жалғыз Сіздің ғана емес, біздің де үлкен табысымыз деп айтуға аузым барады. Ат жалында, түйе қомында жүріп жазылған емес, көп ойдың терең ойланып, толғанудан өтіп, ерінбей істелген үлкен еңбектің нәтижесі.

Жауапты асу алда жатқандай көрінеді. Менің айтарым: асықпаңыз.

Балалар мен жеңгейге менен сәлем айтарсыз. Бауыржан.

УВАЖАЕМАЯ МИЛИЦА ВАСИЛЬЕВНА!

16-го числа я был на приеме у Трофима Денисовича. Мы говорили с ним часа полтора-два. Я изложил ему все свои личные впечатления о последних неделях, проведенных с Каримом.

Трофим Денисович выслушал меня внимательно. Он был чрезвычайно расстроен и глубоко переживал гибель Карима. Из беседы с ним я выяснил, что им уже получено постановление Совета Министров Казахстана, подписанное Ундасыновым, и что Ундасынов прислал ему теплое, личное письмо о трагическом событии с просьбой поддержать их ходатайство об обеспечении Вашей семьи.

Трофим Денисович сказал мне, что он задержал эту бумагу из соображения, что ожидается личный прием у Климента Ефремовича, перед которым он собирается поставить вопрос об увеличении пенсионных сумм, и выразил надежду, что просьба его будет уважена.

Он считал желательным более поздний Ваш приезд, ближе ко второй половине ноября, так как к этому времени, он предполагает, и будут решены все пенсионные вопросы, да и он сам обдумает проблему Вашего квартирного устройства, если Вы будете настаивать на переезде в Москву. Правда, он подчеркнул, что для Москвы это вопрос нелегкий, и он не уверен — удовлетворят ли московские жилищуправления ходатайство о представлении Вам хотя бы двух комнат, «что Вы сейчас живете в хорошей квартире, и переход на тесную жилплощадь может отрицательно отразиться на детях».

Он также высказал соображение, что Вы и дети в Алма-Ате останетесь в лучшем положении, что для друзей Карима его дети навсегда останутся «детьми Карима», что память о нем там не умрет, а здесь «вы будете одними из многих».

К моему удивлению, Трофим Денисович сказал, что «дети Карима должны расти казахами, и желательно, чтобы для них Казахстан был родной почвой, их родиной... Но Вы — женщина, и теперь живете только ради детей, а там находится могила Карима. Если бы не состояние здоровья Милицы Васильевны, то он настоял бы на том, чтобы дети росли ближе к отцу».

Я подчеркнул, что Ваше здоровье и при жизни Карима заставляло покойного думать об отъезде из Алма-Аты.

«Тогда, на крайний случай», он может предложить Вам «жить на его даче в Горках», но добавил, что это не Москва и не Алма-Ата.

Он спросил меня, какие существуют народные обряды и традиции, как чтят у нас память по покойному? Я ему рассказал то, о чем я докладывал и Вам. Он одобрительно отнесся к нашей традиции уважения памяти умерших и выразил пожелание, чтобы сороковой день и годовщина были достойно отмечены в кругу друзей.

Я был растроган его отцовскими переживаниями и отношением к Кариму.

Так как Трофим Денисович не задел тему увековечивания памяти Карима (он был расстроен и даже прослезился), я поставил перед ним следующие вопросы:

Об учреждении двух-трех стипендий имени Мынбаева в Алма-Атинском сельскохозяйственном институте... На что он тут же вызвал секретаря и дал распоряжение включить этот вопрос в письмо на имя Ворошилова.

Далее я указал на необходимость присвоения имени Карима той улице в Алма-Ате, где находится филиал ВАСХНИЛ (Всесоюзная академия сельскохозяйственных наук им. В.И.Ленина), и присвоения его имени также совхозу, где директором Кадыров. Трофим Денисович спросил точный адрес и наименование этого совхоза, на что я, к сожалению, не смог ответить, но дал адрес КНИЖ (Казахский научно-исследовательский институт животноводства). Тогда он снова дал распоряжение секретарю написать письмо Кадырову, чтобы совхоз получил имя Карима, чтобы тот, как его ближайший друг, сделал все, что в его силах, и даже более. Зная Габита, прошу Вас быть уверенной в этом.

Конечно, Вы будете иметь встречу с Трофимом Денисовичем, именно поэтому я столь подробно остановился на разговоре с ним, чтобы Вы могли все учесть и соответственно говорить с ним, стараясь не слишком дублировать вопросы, затронутые мною.

Я не знаю, встречусь ли с Вами или нет, поэтому прошу принять наилучшие пожелания в удачном решении Вашей судьбы и судьбы детей Карима, другом, которого я буду всегда себя считать.

P.S. Пусть Вас не смущает, что письмо я отпечатал на машинке — это я делал лично, чтобы не затруднять Вас чтением моего, незнакомого Вам, почерка.

23.10.1948 г.

Депутату Верховного Совета СССР генерал-полковнику товарищу Чистякову И. М.

УВАЖАЕМЫЙ ИВАН МИХАЙЛОВИЧ!

Я обращаюсь к Вам с этим личным письмом, потому что Вас считаю своим учителем, под командованием которого, в основном, я проходил всю свою военную службу: на Дальнем Востоке, в 105 СД (стрелковая дивизия), которой вы командовали, я прошел службу от младшего лейтенанта до старшего лейтенанта; в 8-й гвардейской дивизии и во 2-м гвардейском корпусе под Вашим командованием в годы войны — от капитана до полковника, и, наконец, в 6-й гвардейской армии, снова под Вашим командованием, я был командиром 9-й гвардейской дивизии.

Вся моя военная, служебная деятельность Вам известна от начала до конца.

Повторяю, я к Вам обращаюсь как к старшему товарищу, своему командиру, воспитанником которого я считаю себя, обращаюсь за советом в связи со сложившимися на данное время обстоятельствами, которые вкратце излагаю ниже со всей искренностью и адресую только Вам.

Из всех слушателей Военной академии, выпущенных в феврале этого года, я являюсь единственным, не получившим до сегодняшнего дня назначения.

В течение девяти месяцев мне предлагались разные должности:

- Заместитель начальника штаба механизированной армии, на что я не мог согласиться, находя эту должность для себя слишком большой;

- Заместитель командира корпуса, на что я дал согласие, но почему-то через месяц мне объявили, что это отпадает;

- Должность председателя ДОСААФ (Добровольное общество содействия армии, авиации и флоту) в Казахстане, на что я дал согласие (хотя эта должность в смысле приобретения командного опыта меня и не прельщала), считая, что на этой работе я смогу принести пользу не меньшую, чем другие.

С 1 октября я зачислен в распоряжение УК (Управление кадров) сухопутных войск ВС (Вооруженные Силы), и мне предложено идти заместителем командира бригады.

Такая нисходящая вниз лестница предложений, а также мое положение последнего, не зачисленного на должность из нескольких сот моих товарищей по учебе, многие из коих имели стаж и опыт меньший, чем я, учились намного хуже меня (я был в числе первых двадцати в ВА), но давно уже получили назначение комдивами (командир дивизии) и комбригами (командир бригады),— все это заставило меня задуматься о причинах такого ко мне отношения.

На днях в УК сухопутных войск один из работников дал мне понять, что «другое дело, если бы имелись национальные формирования, тогда бы вы, товарищ полковник, могли получить дивизию или бригаду...». Это заявление вскрыло подлинные причины отношения ко мне, оно глубоко оскорбило меня как советского офицера.

Правда, я ответил, что всю свою службу провел не в национальных формированиях, окончил не национальную академию и на фронтах командовал не национальными полками и дивизией.

Я никогда ни с чем подобным не сталкивался и не понимаю, почему моя национальная принадлежность становится проблемой. Меня это крайне обидело потому, что я всегда чувствовал себя сначала советским гражданином, а потом казаком.

Все это заставляет меня серьезно подумать о моем будущем: ведь любое назначение решит мою судьбу не на короткий срок.

В отношении моей военной биографии последние, предложенные УК СВ (Управление кадров сухопутных войск), должности лишь заставят меня шагнуть на два-три шага назад. Я это подчеркиваю не с точки зрения карьеры и карьеризма (Вам известно, как мало я этим интересуюсь), а с точки зрения целесообразного использования меня.

Вы также знаете, товарищ генерал-полковник, что круг моих интересов не ограничивался только военной службой: я всегда был связан с научной и литературной общественностью Казахстана. Вызывалось это тем, что и на сегодня ряды казахской интеллигенции — и

особенно военной — далеко недостаточны, и я считал и считаю своим долгом в меру своих сил и способностей принимать участие в общественной жизни моей родины, от которой я оторван уже 12 лет.

Будучи в отпуске в сентябре, я по предложению секретаря ЦК КП (б) Казахстана (Центральный Комитет Компартии (большевиков) товарища Омарова имел встречу с генералом армии товарищем Петровым; его пожелание о моей работе в ТУРКВО (Туркестанский военный округ) командиром дивизии или отдельной бригады меня вполне устраивало, потому что давало возможность иметь хотя бы относительную связь с моей родиной и общественностью, и одновременно я не дисквалифицировался бы как военный.

Поскольку достойное решение моего назначения не предвидится, я обращаюсь к Вам с просьбой: не сможете ли Вы помочь мне уйти в запас, для того чтобы я мог максимально целесообразно использовать свои возможности в областях науки и литературы.

Гвардии полковник Бауыржан Момышулы

15.03.1950г.

Товарищ генерал-полковник, уважаемый Иван Михайлович!

Спасибо Вам за письмо и теплые слова. От меня большой привет Елене Кононовне и детям Вашим.

Теперь несколько слов о себе.

Как Вам известно, ГУК в 1948 году совершило надо мной произвол. Этот жесткий удар по моему самолюбию ничем не был оправдан, за исключением личной неприязни ко мне со стороны генерала Бирюкова.

В 1950 году меня перевели в Калинин на должность старшего преподавателя академии, занимаюсь здесь я оперативным искусством: пишу и читаю лекции, разрабатываю и провожу занятия по армейским и фронтовым задачам. Начальство мое — люди грамотные и опытные (один из них бывший командующий войсками округа, другой — бывший начальник штаба округа), пока неудовольствия с их стороны к моей работе не замечалось.

Я полковникаю 13 лет и за все эти годы по служебной лестнице не поднялся ни на одну ступень не потому, что я (по своим способностям, знаниям, опыту и другим качествам) хуже других, а лишь потому, что чиновники из ГУКа на меня смотрели и смотрят как на пасынка. Эта горькая правда за семь последних лет угнетает, унижает, оскорбляет меня. Я не заслуживаю столь длительного несправедливого отношения. Вы меня знаете — дело не в карьере, а в справедливом и достойном отношении ко мне как к советскому офицеру.

Я желал бы командовать дивизией, чтобы в будущем принимать участие в бою опытным командиром. Претендовать на должность комдива я имею право во всех отношениях; коль не дают мне дивизию — я бы согласился на должность военкома Казахской Республики, чтобы поближе принимать активное участие в жизни моего родного казахского народа, ежели и в этом будет мне отказано, то в ближайшие месяцы вынужден буду просить об увольнении меня в запас.

Я хорошо понимаю, что все эти вопросы не в Вашей компетенции, поэтому прошу Вас, Иван Михайлович, не принимать их ни за жалобы, ни за просьбы. Я пишу Вам как своему учителю лишь о том, как меня затирали и, в конце концов, затерли. Прошу лишь одного

— Вашего совета. Посоветуйте, пожалуйста, как мне поступить, чтобы достичь одну из тех целей, о которых изложил выше. И в зависимости от Вашего совета предприму соответствующие шаги в ближайшее время.

Желаю Вам доброго здоровья и всяческих успехов. Бауыржан.

5.03.1955 г.

Добрый день, товарищ Бауыржан Момышулы!

Только что получил твое письмо от четвертого февраля, за что большое спасибо. Рад, что ты здоров и служишь в моем родном городе, хотя тебе эта Калининская местность надоела во время войны. По существу прошу сообщить, кем ты в данное время служишь (должность) и куда просишь перевести. Живу по-старому. Ребята большие, Елена Кононовна чувствует себя хорошо.

Ну а я как солдат добр и здоров как всегда. Прошу ответить.

г. Тбилиси. Штаб ЗАКВО (Закавказский военный округ).

Жму руку, желаю успехов и здоровья. Привет от Елены Кононовны. Чистяков.

ДОРОГОЙ ИЛЬЯС ОМАРОВИЧ!

В нашу последнюю встречу я говорил Вам о ряде моих благих творческих намерений. За время отпуска я написал небольшой рассказ об одном эпизоде войны. Посылаю его Вам на Ваш дружеский суд.

Не удивляйтесь, он написан по-русски. Вернее, я его писал и по-казахски, и на русском языке, но, к сожалению, не могу пока прислать Вам казахский вариант, ибо здесь нет ни одной приличной машинистки, которая могла бы расшифровать мою запись на арабском и грамотно напечатать по-казахски. Итак, я вынужден увезти свою рукопись с собой в Сибирь, откуда надеюсь ее в ближайшее же время переслать в Алма-Ату.

На двух языках я сейчас пишу принципиально, ибо тема войны принадлежит всем нашим народам. Зная два языка, я не считаю нужным и удобным пользоваться услугами переводчика. Правда, каждому из вариантов я придаю свою специфику, особую национальную окраску, так что они не являются буквальными переводами, а скорее близнецами.

Я понимаю, что Вы сейчас заняты, но все-таки осмеливаюсь побеспокоить Вас просьбой просмотреть эту рукопись и, пропустив ее через товарищескую критику Габита, решить судьбу ее напечатания в казахском альманахе.

Должен доложить Вам, что сюжет — подлинная быль, и персонажи невымышленные: это литературно-обработанный документ войны.

3.10.1949 г.

Как и вся наша действительность, описанные мною события лишь подтверждают, на примере одного из тысяч, сказанные на банкете в честь победы слова вождя о простом советском человеке...

Если Вы сочтете возможным, и Жумакен захочет потратить на меня время, не откажите в любезности передать и ему на прочтение.

Служебное колесо вертится, и, увы, я снова отбываю в Красноярск.

К сожалению, я не застал здесь ни одного из моих генштабских товарищей и уезжаю, не сделав ни единого шага в отношении изменения моей судьбы.

Предполагаю оставить письмо на имя маршала Василевского.

Если у Вас за это время состоялась какая-либо беседа обо мне, буду признателен, если Вы меня хотя бы кратко проинформируете.

Қадыр тұтып сәлем жолдаушы Бауыржан Момышұлы.

Адресім: г. Красноярск, 5-е п/о, до востребования 12.11.1949 ж. Алматы.

Ардақты Бауыржан!

Саламат боларсыз. Хатыңызға кешірек жауап беріп отырмын, оған айып етпессіз. Оның себебі — сіздің жіберген әңгімеңізді оқып шыққаным сол болды. Әңгімеңіз өзіме ұнады, ептеген редакция керек сияқты. Басылатын бол сын деп альманахқа бергіздім. Москвадағы әңгіме бойынша мен Петровпен сөйлескенім жоқ. Ол жақтан телефонмен ол кісіні таба алмадым, ал мұнда келгесін Жүмекең ол мәселені телефон арқылы шешпей-ақ қояйық, өзім бір Москваға барғанда әдемілеп сөйлесейін деді. Меніңше де сол маңыздырақ болар-ау деймін.

Мұндағы хал аса теріс емес. Жыл қорытындысы жаман болатын емес. Мәдениет мәселесін колға алғалы жатырмыз. Өмірді жалпы шолғанда тотышарлау жатқан нәрсе сол сияқты, әсіресе, ауыл тұрмысында. «Жұмыс көп, уақыт жоқ» деп кердюднің орны жоқ-ау деймін. Себебі істеймін деген кісіге қызмет табыла береді ғой, бірақ маған бір ала бөтен салмақ салып тұрған нәрсе — сырқат. Бұл құрғыр әбден желісін тартып, жайланып алғанға ұқсайды, дәл шалқадан түсірмегенімен, сүріндіруін тоқтатпай тұр. Басқа бәлендей айтарлық жаңалық жоқ. Жалпы ел жағдайына қанық шығарсыз деп танымын. Саламат болуыңызға тілектеспін. Коммунистік сәлеммен, Ильяс.

10.02.1955 г. Москва.

Дорогой Бауыржан!

Прочитал переданную мне часть твоего объемистого автобиографического труда, причем проглотил ее с захватывающим интересом в несколько приемов.

Разумеется, ко всему тому, что выходит из-под твоего пера, приводится отнестись весьма требовательно, ибо к этому обязывает твое имя. Всякое не бауыржановское я был обязан подвергнуть критике, хотя оно написано рукою самого Бауыржана. Ведь иногда бывают случаи, когда человек сам себе не принадлежит, иначе говоря, он не может установить мерку своим творениям. Популярному человеку нельзя творить хуже, чем о нем укрепились молва.

Когда я от тебя принял рукопись, был убежден ее ценности, и, к счастью, оказалось, что не был, обманут в таком предчувствии. Я знал, что ты любишь свой народ, следовательно, знаешь его во всех отношениях. Но, откровенно говоря, я не подозревал, что знаешь его так, как описал его в повести. Одно дело знать, а другое дело со знанием подавать. У тебя сочетаются оба эти критерия. Так что без всякого преувеличения твоя автобиографическая повесть представляет собой и этнографическую, и художественную ценность. Правда, временами мне кажется, что ты слишком много знаешь о народе, также слишком много его любишь, что иногда и серое розовеет. В этой связи мне вспоминается одно замечание Белинского о Пушкине, по словам которого Пушкин был слишком русским человеком,

чтобы правильно судить обо всем русском. Это, как мне показалось, отчасти, повторяю, только отчасти, относится к тебе. Но об этом несколько попозже.

Итак, твоя повесть в той ее части, в какой мне представилось ознакомиться, весьма ценна и, безусловно, вызовет большой интерес читателей. Так что можно только пожелать, чтобы на таком же уровне продолжал долбить этот красивый орешек жизни. Повесть эта ценна тем, что воскрешает подлинную картину жизни народа за небольшой отрезок времени, иначе говоря — это «накипь» натуральной жизни, где сызмальства кипел казахский мальчуган, чтобы впоследствии, при известных исторических обстоятельствах, стать Бауыржаном. Весьма интересны характеры людей, которых ты старался выделить курсивом.

К сожалению, ограниченность времени не дала возможности подробно разбирать их. Поэтому прошу извинить, если твоих милых людей награжу штампованными краткими фразами, не вложив в них искренних чувств «занятого слушателя».

Очень хороша твоя бабушка. Она действительно умный и деловой патриарх семьи. Она по-своему сурова, то есть по-хорошему и в соответствии с нормами человечности. Хорошо описан отец. В нем много ума, доброты и достоинства. Весьма своеобразен Аккулы. Этот степной удалец выделяется своей соколиной хваткой. Он — народный самородок. Полагаю, что от его педантичности кое-что перепало и тебе. Очень хорошие женщины, особенно Зейпе и Зейнеп. Они круты для своего времени. Такие характеры, такое оберегание своего достоинства вызывают искреннее уважение и восхищение. Тем более что они не собирательные литературные образы, а конкретные люди. Хорошо выведены самодур-феодал Серкебай и мыстан Айдын. На своих местах хороши все люди, ибо каждый из них наделен характером, действием, печатью своей личности.

Помимо всего этого меня поразили две вещи: во-первых, тончайшее знание казахских обычаев, которые описаны с глубоким знанием и прямо-таки научной педантичностью. Во-вторых, великолепный, образный, литературный язык. Вряд ли кто так мастерски, причем на русском языке, может передать быт и обычаи народа.

Несколько замечаний.

Кстати, перед этим хочу ниспослать несколько слов по твоему адресу. Во-первых, твое место в нашей истории предопределено тем, что ты — наш национальный герой. Весьма вероятно, что найдутся охотники оспорить это утверждение, но есть две судьи, которые, в конце концов, присудят тебе это звание. Я имею в виду историю и народ. Я сам признаю и преклоняюсь перед единственным богом, имя которому — народ. Этот бог уж никем, не созданный и никем не выдуманный, поэтому он непогрешим в своей оценке.

Если это так, то ко всему, что написано тобой, будет огромный интерес в народе и будет оказано должное внимание ко всем твоим рассуждениям. Ты говоришь о народе и от лица народа.

Во-вторых, ты не просто герой, а мыслящий человек. Следовательно, ты не можешь быть простым летописцем, а должен определять свое отношение к вещам, событиям в жизни народа. Ты волен делать авторские отступления, чтобы некоторые черты твоего аула выходили из «захолустья» юга на арену общей казахской жизни, сохранив, конечно, свою специфику. Ты не можешь не высказать своего отношения к отдельным институтам казахских обычаев, которых с таким знанием описываешь.

По правде говоря, нелегко тебе делать замечания, но все таки попробую.

1. Мне не нравится твой пессимизм в начале повести. На второй странице ты пишешь: «Формальный конец войны, признаться, сбил нас с толку, вселил некоторую пустоту, нагнал целую отару скуки. Отсутствие умственной заинтересованности, порой во всем, как тяжелая гиря, тянет нас ко дну безразличия к себе и другим. Жадность познания уступила отсутствию аппетита. Мы дремлем медвежьим сном, не выходя из землянки...»

Спрашивается, о ком идет речь? Если речь идет о народе, то он из кожи лез вон, чтобы быстро опомниться от кошмаров войны и восстановить свое разрушенное общежитие и свою разложенную жизнь. Все видят, что так оно и случилось, то есть у нас сделано то, что можно было сделать за короткий срок.

Если речь идет о военных людях, то действительно было основание для относительной скуки, если учесть их профессиональное призвание. Но, как сам признаешь, наступил формальный конец войны. Если мы «дремлем медвежьим сном», что с нами стало бы, когда кругом жаждут нашу дремоту?

Если речь идет о субъективных переживаниях, следует ли их обобщать? Мне лично кажется, что это не совсем уместное предисловие к твоему солидному труду.

2. На третьей странице ты приводишь стихотворение Дулатова и даешь оценку его поэме. Не вдаваясь в его содержание, хочу высказать свое мнение об авторе. Ведь ясно, что беда этого поколения казахских интеллигентов в том, что они родились не ко времени, и, главное, они действовали вопреки ходу истории и оказались заваленными в руинах старого при революционной встряске. Мне кажется, что не стоит их извлекать оттуда, тем более твоим пером. Я не из тех ультраполитиков, которым не суждено разбираться в сущности явлений, и которые орудуют псевдо политическим штампом, как тупые цензоры. Но все же считаю, что подобные Дулатову люди со всей их силой и слабостями отошли в безвозвратное прошлое вместе с породившей их эпохой. Историческое развитие перешагнуло их. Если сама история была так беспощадна с ними, какое мы имеем право поступать иначе.

3. На 37 странице пишешь: «Налоги были до того незначительные, что отец часто сам расплачивался за весь аул, освобождая бедняков от налога». Так ли это? Для кого налоги незначительны? Если отец расплачивался за бедняков, то для них налоги все же были обременительны.

4. На 111 странице несколько идеализируешь аульную жизнь, одевая всех слишком роскошно.

5. На страницах 22, 92, 216, 236 натурально передаешь недоброжелательное отношение и различные клички казахов к другим национальностям. Мне кажется, что нет нужды сейчас их смаковать, если даже это имело место. Тем более, ты ставишь не только познавательные, но и воспитательные цели.

В связи с этим тебе надо было несколько развить то место в повести, где рассказывается об экономическом сотрудничестве казахов с русскими крестьянами. Дело в том, что в стороне от политической жизни тогдашней России и очень часто независимо от своей воли, различия вероисповедания и обычаев устанавливались экономические, трудовые отношения между русскими переселенцами и местными жителями — казахами. Толкало их на это обоюдывыгодные экономические интересы. В результате этих отношений зародился и укрепился у нас своего рода институт тамырства, который имел неоценимое значение в установлении дружественных связей между трудовыми людьми. В наших местах эти отношения выглядели примерно так: казахи помогали русским пасти скот, особенно в летний период (нагул), а русские помогали в хлебопашестве. Причем

характерно, что сходились и в тамырстве неслучайно, а с соблюдением классового расслоения, как в ауле, так и в деревне. Кулак сходил с баем, середняк с орташа, бедняк с кедеем.

К большому сожалению, наши историки очень часто летают в облаках, демагогически повторяют всем известные истины и никак не хотят спуститься в низину трудового процесса, где кипит настоящая жизнь. В данном случае я рекомендовал бы тебе несколько расширить это место в повести, сделать небольшой экскурс в подобные отношения в других местах методом авторского отступления и обобщения. Это тем более важно, что в повести маловато показаны трудовой процесс и классовые отношения.

Есть кое-какие мелкие замечания, которые передам устно при возвращении рукописи. С приветом и лучшими пожеланиями, Ильяс.

Қадірлі Бауыржан!

Мына хатты қолыңа берем ғой деп жүретін едім, ауруханаға түсіп қалғасын, тез келе алмас деп жіберіп отырмын. Сонымен қосып жақында түскен бір суретімді жібердім. Кейін екеуіміз сөйлескеннен бері болған айтарлықтай жаңалық жоқ. Қазақтың «ел аман» деген сөзіне көп ұғым кіріп жатады ғой, солай, қандай елден де амандықтан басқа еш нәрсе естіп алғаным жоқ. Биылғы жылы қазақтың тарихи елерлік бір қарт өнерпаз тәтеміз, бір ақын ініміз сөнген жұлдыздай келмеске жол шекті. Дина шешемнің қарттығы қазаны қанша жеңілдеткенмен, оның тарихи қымбаттылығын есептегенде, мәдениет сарайының бір зор керекті көрікті тасы опырылып түсіп, орны үңірейіп қалғандай болып көрінеді. Динаның өлгенін естіген күні блокноттарыма бірауыз бірдеме түрте салған екем, соны осы жерге келтіре салайын.

Апам ең бір ғасырды арқалаған, Адам ең бойдан өнер тарқамаған. Тарихтың өлмес, өшпес меруерт тасын Шашу қып шашқан жұртқа анталаған.

Қасымның өлімі. Әрине, ауыр қаза. Барлық ақындық күші бойында кетті. Бір жақсы жері, көзі тірісінде көп ескерілмесе де, өлгеннен кейін жоқтау көп болыпты. Кейде өз иттігімізді кейін де болса сезінгенімізге «Құдайға тоба» деуге болады. Өзің айтқандай, қойдың абыройын ешкі жеп жүретін халықпыз ғой.

6.03.1955 ж.

Атыңнан айналайын Қарқаралы,

Сенен бұлт менен қайғы тарқамады.

Қасымның Мәди болып шығарған «Қара кесек» әнімен айтылатын бірауыз өлеңі есіме түсті. Ол мынау еді:

Сайыңнан сайғақ құрлы сая таппай,

Мен бір жан қуғын көрген арқадағы.

Тамаша емес пе?

Ал басқа бәлендей жаңалық жоқ. Мұны да зор өмірден басқа тақырып табылмай, я болмаса қазақтығым ұстап кетіп жазып отырғаным жоқ, жалпы әңгімелер бәрімізге таныс болғандықтан, ел әңгімесі таңсық болады ғой деп жазып жатқаным.

Ауырып жатқан кісіге қазаны жазу есептен дұрыс та емес шығар, бірақ сен «суеверный» емессің ғой. Әйтеуір өзім қай сәтте де өмір әңгімесінің ащы-тұщысын ынтамен қабылдаймын.

Әзірге сау бол. Тез жазылып шық! Жақында мен де жатып шығатын шығармын, себебі науқасым Городничийдің әйелі мен қызы құсап жыбырлай бастады.

Сәлеммен, Ильяс.

20.09.1955 ж.

Қадірлі Бауыржан!

Келгеннен бері хат жаза алмадым, айыпқа бұйырмассың. Хат жазбауымның бір себебі — қызмет жағдайым белгісіздеу болып, жақында ғана шешілді. Осы күні Қызылжар қаласындамын. Солтүстік Қазақстан облыстық комитетінің үгіт-насихат жөніндегі хатшысы болып сайланбақшымын. Жақында пленум болмақ. Біраз уақыт Алматыда демалдым. Өзің білетін жігіттердің бәрі бір қалыпта аман. Біраздары бұрынғыдай ашық бір-біріне жармасуды қойып, жай ғана арбасып жұмыс істеп жатқан көрінеді.

Республиканың астанасындағы бір қайшылық дыбыс (диссонанс) алдағы алабы зор тілектің дүбірі мен қазақтың алқымы тар, аңдысқан алауыздықтан шығатын пыш-пыш өсегінің шуылы қосылды.

Зор тілекке үміт-жігер қосып, жаудың түрін алақанмен сиқырлап жүрген қазақтар аз ба деп қалдым.

Республикадағы жалпы жұмыстың беті құштарлық нәрселер. Жасалғаны да, жасалмағаны да мол. Сол қызу жұмыстар осы мен келген облысты да шарпиды екен, соның түбіріне жарасақ болғаны. Карьера деген зат әркімнің ойында жүреді ғой, бірақ маған соның аздау дозасы тигендіктен бе, әйтеуір осы берген қызметін осалсынбай қабылдадым. Денсаулық жараса, недәуір еңбек етпекшімін.

Мәдениет майданында айтарлықтай жаңалық жоқ. Сәбит целина жайында бір роман жазыпты, басқалары әзір тым-тырыс. Сәбиттің романының газетке басқан үзінділерін ғана оқыдық, тегіс оқымай пікір айту қиын ғой.

Қаныш үлкен еңбек үстінде екен, бірақ денсаулығы бәсеңдеу көрінеді. Қазірде Жезқазған жағында жүр.

Республиканың басшыларымен көп сөйлесуге мүмкіншілік болған жоқ, тек қана болашақ жұмысқа ризашылықтан басқа еш нәрсе сұраған жоқ.

Ал, өз халың қалай? Демалыста қайда болдың, денсаулық қалай? Хабар білдірерсің.

Сәлеммен, Ильяс.

Менің адресім: Сев. Казахстанская обл. г. Петропавловск, обком партии.

16.10.1955 ж.

Қадірлі Бауыржан!

Ел аралап жүремін деп, хатыңды кешірек алдым. Оған жалпы қазекеңе тән жалқаулықты қоссақ, жауаптың кешеуілдеуіне толық жауап табылмай ма?

Хатыңа, әсіресе, жіберген суретіңе көп рақмет. Сыртына жазған өлеңдеріңде көп болдырарлықтай, батыл тіке адым, жолындағы катал күштермен күресудің қызғылықтығын елестетіп, ерлікке шақырғандай елестер бар.

«Дыхание правды — сурово, но чисто»,— дейді Роман Роллан. Осы дұрыс қой деймін.

Микеланджело туралы Роллан былай дейді: «Великие души подобны горным вершинам. На них обрушиваются вихри, их обволакивают тучи, но дышится там легче и привольнее. Светлый и прозрачный воздух очищает сердце от всякой скверны, а когда рассеиваются тучи, с высоты открываются безграничные дали, и видишь все человечество».

Әрине, ұлылық деген әркімнің басына ұялай бермейді ғой, дегенмен таудың мұзына өрлемей, Сібірдің бораны мен аязынан қызғылықты сыр іздеу әркімнің қолынан келе де бермейді. Соны еске алып, әдейі қырауға артпағандай әдепті қара мұрты бар, қазақтың жылы тымағын киіп, қарлы боранға қарсы аттанған қырандай тесіле қарай отырған қара жігітті көргенде, осы бір қазақ тегін болмас деген ой өзінен-өзі туады. Өмір деген қиын зат қой, кейде асып-тасып, кейде су алыңқырай жататын өзен сияқты. Бірақ сол өзеннің арнасын тудыратын небір бұлақтың көзі, небір таудың мұзы бітеліп, не таусылып қалмау керек. Осы тұрғыдан қарағанда «былтырғы қалың қолжазбаға 200-дей бет қосылды» дегеніңе үлкен қуанып қалдым. Арнаға қосылған судың айнадай тазалығына күмән келтіргем жоқ. Мені алсаң, ондай қорым жоқ адаммын. Артыма қарасам, ирендеп жатқан жалғыз аяқ өмір жолы, алдыма қарасам, әрі кетсе бір жотаны қуалай тартылған сол жолдың жалғасын көрем. Бұл — өткендегі, жаңа келешектегі миллиондаған көп сызықтың біреуі. Ұлпа қарда жүгірген тышқандардың айқыш-ұйқыш ізіндей бұл шимайшық қармен бірге еріп кетпекші. Алдағы тілекке тірек боларлық бір зат, ми далада да адаспайтыныма сенемін. Қайда барып тоқтасам да, жөнім дұрыс болар-ау деймін. Ал енді өмір философиясынан бері келсек: қызмет жаман емес. Жаңа жерге бір нұқсан үйреніп те қалдық. Айтарлықтай жаңалық та жоқ. Денсаулық шамалы. Әзірше қош-сау бол. Сәлеммен, Ильяс.

19.10.1955 жыл

Қадірлі Ильяс!

Хатыңды алдым, рахмет, Құдайға шүкір, аманшылық, денсаулық мақтанарлық емес, көңілім көтеріңкі деп те айта алмаймын. Кейінгі жаңалық мынадай, өткен сенбі күні мені үлкен бастығымыз қабылдап отырып былай, деді:

- Сізді талапты, сауатты командир деп танимыз, бірақ та, кейінгі кезде бастығыңызбен араларыңыз өте ұнамсыз көрінеді. Екі қошқардың басы бір қазанға сыймайды дегендейін сіздің бұл жерден қозғалуыңызды ұнатып отырмыз. Мәскеуде сізге лайықты қызмет жағын қарастырып жатқанға ұқсайды.

- Рахмет сөзіңізге, маған қызметтің керегі шамалы. Менің тілегім әскерден босанғым келеді дедім оған мен. Босатқын деп рапорт тапсырдым, енді соның нәтижесін күтіп жүрмін. Босатар деген үміттемін. Егерде босатса жоспарым мынадай:

- Алдымен әскери архивте үш-төрт ай болып, бірнеше материалды шолып қарап шыққым келеді. Кейіннен елге барармын. Біраз демалғаннан кейін жазуға отырмақпын. Бес-алты жылдың ішінде барлық материалдарды реттеп жаза алсам мен үшін ол үлкен табыс болар еді. Білмеймін Қаныш ақсақал сүйемелдей ме жоқ па? Қаныштан басқадан жәрдем күтер жайым болмас. Менің еңбектерім — тумаған сиырдың сүтіндей нәрсе ғой. Олардың болашағын Қаныш пен сен ғана түсінерсіңдер. Демек, ол жағынан бір-екі ауыз сөзді Қаныштың құлағына салып қойсаң, дұрыс болар еді.

"История одной ночи" Москвадағы бір жинаққа ендіріпті деген хабар бар. Осындағы журналға екі әңгімем басылғалы жатыр. Өзің оқыған қолжазбаның бірінші бөлімін баспаға дайындауға кірістім. Істеп отырғанда сенің айтқан кеңестеріңді алдымен ескеріп отырамын. Егерде үлгере алсам оны 56-жылғы планға ендіремекпін. Осындағы әдебиетшілер басып жарыққа шығарамыз деген уәделері бар. Қайталап оқып отырғанымда өзімнің орыс тіліне шорқақтығымды әр сөйлемнен көріп, шаршап, сүрініп жүрмін. Егерде бір дос адам редактор болса, біраз жеңілдік болар еді, бірақта ол жоқ. Жақында Әбділдаға жолығып едім ол сенің жаңа орның жөнінде көп жігіттердің таң қалатынын айтты. Басқа еш қазақпен тілдескенім жоқ. Сенің "Оянған өлке" туралы жазғаныңды оқып шықтым. Көп мәселелерді терең көтерген екенсің. Егер бұдан былайда сол сияқты мақалалар кезінде жазылып отырса — ол біздің жазушыларымыз бен сыншыларымызға үлкен қолғабыс болар еді. Үй ішіңе менен сәлем айтарсың. Аман-есен жолығалық, сау болғын. Бауыржан.

25.03.1956 жыл

Құрметті Ілияс!

Қысқа хабарлар мынадай: Құдайға шүкір, қазірінше аманшылық. Жаңа жылға қарсы мен әскерден босанғанмын. Приказдың сөз құрамы мынадай: — /менің атақтарымды тізбелейді/ уволить по ст. Н пункт Н — по болезни, с правом ношения одежды военной формы, получения денежного содержания 2800 руб. ежемесячно и прочих льгот по закону от Н. Содан кейін академияның коллективі құрметпен бағалы сыйлық тапсырып, жақсы сөздер айтып, мәжіліс құрып қоштасты. Мен оларды қонаққа шақырып ажырастым. Барлығымыз риза болып қол берістік.

Январь, февраль айларында істеген қызметім баяғы өзің оқыған жазбамды қайтадан қарап шығып, сенің, тағы басқалардың замечанияларын ескеріп отырып қайта жаздым — баспаға дайындадым. Кейбір жерлерін қысқарттым, кейбір жерін қайта жаздым, кейбір жеріне қосымша жаздым, қысқасы убрал все красные платки раздраженного быка и прикрыл открытые фланги. Екі положительный бір отрицательный рецензиялармен ол еңбек наборға кетті. Аумағы шамамен 10-12 баспа табағындай болуы керек. Кітаптың атын "Наша семья" деп атадық /часть первая/;

— Менің жоспарым бойынша соның екіншісін бітіріп, орталық архивта біраз істеп, осы жылдың аяғында елге бару еді, бірақ ол жоспарымды туысқандарым бүлдіріп отыр. Қаныш жолыққанда өте суық сөйлесіп, ұсынған қағазыма /скромное ходатайство о допуске меня в архив/ "я с удовольствием подпишу, если оно возьмет свое действие" деген сөзді қайта-қайта айтып жалтақтай берді: Қадірлі ағам Сәбит Мұқанович Мұқанов менің үстімнен бірнеше материалдар жыйнап, үлкен жерлерге жазып мені "құрту" әрекетінде жүргеніне жарты жылдан асып бара жатқанға ұқсайды. Сәкеңнің маған өшігетін жөні жоқ сияқты еді, бірақ та өзі қарап жүрмейтін адам еді той. Мұхтар мен Ғабиттен еш нәрсе шығара алмағаннан кейін енді мені біраз ермек еткісі келген болуы керек. Тексеріп жатқан сенің приёмниің дейді.

Мен үріккен танадай сыртта қашып жүрместен, барлық жақсылық-жаманшылықты елге барып көрейін деген принциппен барлық қызметтерімді-творчествомды тоқтатып, келесі аптада Алматыға аттанбақпын.

Шынымды айтсам — орынсыз жерде етегімнен алып, қызметтеріме кедергі болғандарына өте ренжіп отырмын. Амал қанша — барайын, көзбе-көз отырып тілдесейін.

Демек, мен опальный казах болмақпын.

Сен де мен де коммунистпіз — сондықтан ашық жазып отырмын.

Үй-ішіне сәлем айтарсың.

Бауыржан Первый Калинин қаласы.

Ардақты Ілияс!

Аманшылық. Денсаулық өте мақтанарлықтай емес. Келгелі бермен мен "шылық-мылықтан" мүлдем шаршадым. Содан дені сау қазақ мүлдем азайған көрінеді. Орысша айтқанда — я устал от лицемерных улыбок и взаимной вежливости среди дорогих моему сердцу моих сородичей. Байқауымша, бірнеше жақсы деп жүрген адамдарымыз да жаманнан аулақ болып, бастарын осы уақытқа дейін "шылық-мылықтан" аршып ала алмағанға ұқсайды. Трагедия...

Мен бәрінен аулақ тұрғым келеді. Ежелден үлкендер дауласып, кішілер жауласу дейтін ауру біздің бойымыздан арылмай келе жатқан ауру көрінеді. Сол ауру маған жұкпағаны дұрыс болар еді, бірақ та профилактика жағы жалғыз адамға қиын көрінеді, ал острокизм деген форма до того наивный нәрсе екеніне көзім жеткендей болып отырмын. Сеніп ақылдасатын жолдастарды мен тани алмауым керек — көптен бері сыртта жүріп жабайы болғанның біреуі болуым керек. Ол — ақиқат.

Ал енді менің рахатым еңбектенгенде екенін білесің ғой. Еңбек істеуге жағдай, жан жолдас, ақылғөй жанашыр туыстар керек емес пе. Соларды мен келгелі бері таба алмай отырмын. Мүмкін мен көп адасқандардың біреуі болармын — шынында солайда шығар, көпті айыптап қайтейін, кінәлі менмін ол — ақиқат.

26.06.1956 жыл

Отчет берейін. "История одной ночи" массовый тиражбен жақында шыққалы жатыр; "Наша семья" Ресейден алған хабарларға қарағанда август-сентябрьден қалмай шығады дейді. Тираж 30 000. Оның екіншісін тез тапсыр деп қысып жазған хатын кеше алдым. "Облик воина" /объем 10 п.ч/. деген сборникті 57 жылдың жоспарына ендірдік. "Некоторые проблемы в военно-художественной литературе" деген қазақ тілінде 1,5-2 п.л. статьяны журналға тапсырдым. Жігіттер дұрыс көріп сентябрь санында басамыз деген уәдесін білдірді. Балалардың тілегі бойынша "Бәріміздің есімізде" дегенді көп қиналып отырып жазып едім — неге десең — қазақша ұмытып кеткен екенмін. Оны оқыған боларсың. Редакция қалам соқпапты, бірақ та аяғындағыны 1,5 обзац менікі емес, солардікі. Құрекеннің айтуы бойынша шұбар шал барлық сөзінен танып отказаться етіпті. Мен ол жөнінен бір сөз айтып, бір парақ қағаз жазғаным жоқ — өз көтін өзі ашқан кісінің құйрығына үңіле қарап жынды болғым келмейді, сонымды осындағылардың көбі жактырмайды екен. Жақында военкомат шақырып алып, Москва "сізді қайда жүр, неғып жүр, қызметі, үй-жай, күйлі-қуаты қандай, соны тексеріп доложите" деп телеграмма берді дегенді айтты. Ертең баламды алып ауылға жүрмек болып отырмын — 1-1,5 ай болып қайтпақпын. Қысқаша отчет осылар.

Исмайылов осыдан кейін қарасын көрсеткен жоқ. Ал Закарин көп ағалық ақылын айтты. Мұхтар менен үркіп жүр.

Амандығыңды білдіріп ерінбесең хат салғын. Менен үй ішіне көп сәлем.

"Бәріміздің есіміздегінің" ішіндегіні проблемный вопросқа отклик жаздырсаң дұрыс болар еді.

Саулығыңа тілектес Б.Момышұлы.

Үлкендерге жолыққаным жоқ. Өз шаруамды істеп отбасында қатын-қалаш арасында жүрмін.

Ілияс!

Бөлекен (Исабеков) жолыққанда

— Кіріп шығармын,— деп шұғыл бұрылып кетті. Кіріп шыққан жоқ.

Байқауымша предположение не шалдың өзі маған өкпелі әйтпесе оған мен туралы бір бастық "Сен неге сол полковникке қайта-қайта қамқоршы бола бересің!" деуі керек (Это было вероятно).

Демек, мына запискіні сенің рассылнойың Бейсебаевтың помощнигіне алып тапсырсын. Бөлекен тағы да сөз естіртуден аулақ болайын.

Б.Момышұлы. Алма-Ата

20.07.1966 жыл

Мой дорогой Ильяс!

Докладываю:

1. Два рассказа-повести в русском варианте завершены. Оларды мен осындағы Валерия Герасимоваға оқыттым. Она считает их завершенными повестями. Некоторыми замечаниями этой эрудированной дамы я не согласился. Её замечания чисто теоретического порядка о каких-то установившихся законах беллетристики, а не о самой жизни.

27.04.1966 жыл

2. "Трагедию полковника" /условное название 300 стр. моих рукописей/ оқып, түзетіп, өшіріп, қосып шықтым. Оқу, түзету, өшіру, қосу дегендер орысша айтқанда — настоящий адский труд екен. Бұдан былай оған оралу керек болар деп ойлаймын: ...теоретикпен художник-практик арасында қып-қызыл төбелес. Видимо, нужно время, чтобы они оба успокоились... Во всяком случае екеуінің ойы да егерде мен үлгере алмастан кетсем — неплохие архивные материалы.

3. Бұрын жарияланған қазақ тіліндегі шығармаларымды оқып, түзеп, қысқартып, қосуға кірістім. Оңайға түсе қоймас, но істеймін. Мысалы менің қазақша одномнигімде 469 грамматические қателер бар екен, стилистика жағынан әлі септегенім жоқ.

4. "Полковник Вахалов /есінде ме, айтып едім ғой о Фрунзевской военной школе/ мне кажется отлежался и я смогу сделать с него неплохую вещь.

Бұлар қызмет жағынан саған отчет.

"Мен врачтардан сен туралы сұрадым. Олардың айтуына қарағанда, сенің еш нәрсең жоқ көрінеді."

Врачтар — ғалым ғой, бірақ та ауырып жүрген менмін ғой. Ғалымдармен аурулардың арасы жермен көктей деп Ұлықпан-Хакім айтқан екен. Ты не врач, но опытный больной. Мен де солаймын. Поражения периферийных нервов спинного мозга, атрофирование межкостных мышц продолжаются, правда относительно медленно, но весьма настойчиво.

Я должен избегать как можно постоянных раздражителей: жену, табак, коньяк, друзей, врагов и т.п. Я должен отдаться своим воспоминаниям как живой свидетель весьма печального, но благородного, мужественного прошлого моего поколения, ибо я реально оцениваю короткий срок остатка моего физического существования. Я не боюсь своей кончины, а боюсь физической и интеллектуальной беспомощности, поэтому мне надобно спешить, но не насмешить...

Менің денсаулығым необратимый нәрсе екеніне мен түсінемін, но надобно принять всемеры, чтобы преостановить процесс отрафирования не для жены, а для работы, для творчества.

Түрікмендерде "Арчман" дейтін курорт бар екен. Курорт для невралгических больных.

Врачым маған соны рекомендовать етіп отыр. Мен августың 15-де бұдан шығып, Москвада 5 күндей болып, Алма-Атаға 25-де қайтсам, онда 10 күндей болсам /Шаруаларым бар ғой/ содан кейін "Арчманға" барсам деген ойдамын.

Оған путевка мәселесін Полимбетовпен барған да сөйлесермін.

Мен сентябрьское совещанияға қатынаспаймын, бірақ та айтарым мыналар — деп көтеремін Востоковқа. Ол өзі түсінетін кісі. Маған оның бастықтарына кіруге болады, бірақ та үлкендерді қалай қарсы алып, қалай "мақұлдап" шығарып салатындарын сен менен жақсы білесің ғой...

Менің қолымнан еп кетіп, почеркім өзгергенін көріп отырсың ғой — я сам не узнаю кемтарлықтың аты — кемтарлық екен.

Я очень надеюсь, что Казахстан скажет свое достойное слово в дни XXI-летия победы под Москвой 50-летия РККА и РККВМОР.

Келінге, балаларға сәлем!

Б. Момышұлы.

Дорогой мой Ильяс Омарович!

Наша последняя встреча была весьма неудачной из всех наших встреч. Ты был раздражен, все замы один за другим приходили без пропуска совали свои замовские носы в наши разговоры... Я непривыкший распахнуть свою душу при высокопоставленных замах вежливо отвечал — нет вы не мешаете нам, может быть, мне уйти на несколько минут?

- Нет! Оставайся — властно кричал ты на меня. Особенно последний идиот в лягушачьем костюме, самодовольный, лысеющий дурак, год рождения собаки, очень глубоко сел в кресло напротив тебя, говоря своими глазами "Если ты зам, я тоже зам". Ты при нем на меня кричал. Ей! Сен маған ұрсып отырсың ғой,— деп бросил я реплику стоя. Вызывая свою помощницу, ты при нем раздраженно выразился: "Отправьте его на какой-нибудь машине". (Вместо того чтоб сказать: "Подайте товарищу полковнику машину. Он едет к товарищу Кунаеву".) Чиновник был очень доволен твоим приемом и проводом "твоего бедного родственника"... Машину мне не подали — я пошел пешком.

Кунаев принял меня хорошо:

- Менің отставкаға шыққанымда он жыл болыпты. Содан бері есігіңізді бірінші рет ашып отырмын.

- Оныңыз рас!

- Сіздің алдыңызға келгендер бір нәрсе сұрап келеді, әйтпесе біреудің үстінен арыз айтып келеді.

- Ха, Ха, Ха! Оныңыз да рас!

- У меня нет ни то, ни другое! Мені сіздің алдыңызға общественный аруақ айдап келді. Маған қанша уақыт бересіз?

- Сколько вам угодно.

- Нет! Вы заняты партийными и государственными делами. Я не могу злоупотреблять вашим вниманием. Мне достаточно десяти минут.

- Пожалуйста!

Я ему доложил кратко... Атамбаев перебил наш разговор со своим звонком...

Кунаев одобрил мои предложения-пожелания. Выказал несколько сдержанных комплиментов...

- Сделайте нам для президиума справку...

- Нет. Я не буду делать никаких справок... Есть у нас один умный, понимающий казах — Ильяс Омаров... Поручите ему!

- Разве он в курсе дела? Разве он знает?

- Во всяком случае, бог его одарил активно разобратся во многих вопросах...

- Ха, Ха, Ха. Отличная характеристика.

- Я так думаю.

- Я тоже... Но,...

- Если он поищет, найдутся и консультанты и помощники... Для составления справки.

Я отказался от предложения Кунаева возглавить делегацию в Таллин — не хочу выходить из рабочей колеи...

Я тебя разыскивал два дня и уехал.

Я в Малеевке. Начал работать. Я был прав. Все газеты отметили 25-летие ВОВ. Мои тезисы... Мои чувства...

Был я у генерала Востокова. Он сообщил мне: МГК, МОК, КПСС, Главпур намерены широко отмечать 25-летие победы под Москвой. "Доля Казахстана особо" подчеркнул он. Просил принять участие в предстоящем совещании по этому вопросу. Я дал свой адрес. Не знаю пока что сказать, не знаю что просить... Я ведь ни кем не уполномочен! Время есть подскажи... сам тоже подумаю. Через Аманшина об этом устно сообщил А.Шарипову, попросил установки.

Я не член партбюро первичной организации, я не депутат сельсовета — у меня нет официальных мандатов!!! От имени кого я должен говорить и предлагать???... Я приглашен на это совещание персонально! Кого я представляю?!... Никого.

Екі көзді бөлу өте қуаныш,

Екі жүзді бөлу өте қорқынышты — аяныш.

Шошқа қорсылдай берсін,

Борсық борсылдай берсін.

Ит үре берсін, қозы маңырасын. лақ жамырасын, айғыр кісінесін. Бұқа еміренсін, бура бұққаттансын. Инген именсін, бота боздасын, бұның бәрі — өмір!

Адам! Доңыз болып жасама — жұлдыз болып жанғын!!!

Самый несчастный человек на свете тот, кто не имеет недостатков. Кемсіздік — кемдік.

Славо богу, что у меня много, даже слишком много недостатков.

Прости. Я просто вольно поделился своими сумбурными размышлениями.

Большой привет келин и детям вашим. Если сочтешь возможным, то по телефону поинтересуйся положением моей тяжелобольной супруги.

Қадірлі Бауыржан

Хатыңды кеше алдым. Меніңше, келешекке жасаған планың дұрыс қой деймін, бірақ архивтен бұрын 2—3 ай дем алып, денсаулықты жөндеп алғаның дұрыс емес пе? Хотя организм не так уж и изношен, накоп всевозможных нервных переживаний надо размыть длительным отдыхом и, если нужно, лечением.

Тарих көзімен қарағанда, сенің қызмет істегеніңнен істемегенің пайдалырақ. В этом смысле ограниченно годный Бауыржан может быть полезнее любого неограниченно годного. Барар жерді қайғырудың қажеті болмас, қайда барсаң да реніш емес, қуаныш қарсы алады ғой. Бұл жөнінде менің берер ақылым не Бурабайдан (сұлу Көкшенің бауырынан), не Түлкібастың қойнынан бір лыпа тұрғызып алып, жазуға кіріссең деймін. Сен творчествоның адамысың, сол себепті Алматы тұруға қолайсыз болар. Хатыңда С.А. тастауға қимаймын депсің. Менің ойымша сен С.А-дан былай да қол үзбейсің ғой (по крайней мере, судя по твоему плану). Тағы да айтарым, ең алдымен, ойлайтын нәрсең денсаулық болу керек. «Бірінші байлық — денсаулық» деп ата-бабаң неге айтты дейсің. Екінші байлық жөнінде де ойлансаң деймін (в прочем, это твое дело). Емделу планың бұзылмаса, бізге келіп қонақ болып кет. Қуанышпен қарсы аламыз.

Өзім жақында Алматыға барып, бала-шағамды алып қайтам. Бірер күн бұрын Ғабитпен сөйлестім. Айтарлықтай еш нәрсе жоқ. Бір ренішті нәрсе — Е.Г.Брусиловскийдің 50 жасқа толуын ескерусіз қалдырыпты. Елдігімізге үлкен ұят нәрсе. Алматыға бара сол туралы сөйлескім келеді.

11.12.1955 ж.

Қазақ мәдениет тарихында Затаевич пен Брусиловскийдің аты оқшау тұру керек еді. Бұл көп «әттеген айдың» бірі ғой деймін. Басқа айтарлықтай жаңалық жоқ. Денсаулықтың нашарлығын саған ғана айтуға болады. Басқаларға «тәуір» деп қана сынап жауап берем. Оның себебін бір кездескенде айтармын. Ғабит жақында партияға жаңадан кірмекші. Ол дұрыс қой деймін. Себебі, қалай десе де, ол партиядан ұзақтамаған адам, басқаларына қарағанда тонның ішкі бауындай десек, қате болмас. Қанышпен кездесіп, сенің планың жөнінде сөйлесермін.

Өзірше дені-сау бол!

Құрметпен, Ильяс. Р.С. Верешмарттың мына бір өлеңдері қалай жақсы. Оқып көрші.

2.11.1957 ж.

Қадірлі Бауыржан

Сенің хатыңды алғанымда біраз уақыт өткенімен, жауапты жаңа ғана беріп отырмын. Оған кешіресің. Кейде жалқаулықты «қол тимеді» деген жалаң сөзбен сырғаната салу — ата-бабамыздан келе жатқан мұра ғой. Мен де соны сылтауратқым келеді. Бірақ менің сылтауымда шындық молырақ. Басшыларымыздың біразы ауырып, біразы демалысқа кетіп, облыстың ең үлкен адамы мен болып қалдым. Сол себепті өзі де саулығы шалалау бас күндегі даң-дұң мен онан жаман берекесізденуде. Осы хатты көп мәжілістердің бірінде жазып отырмын.

Жаз Алматыда болғанымда сені кездестіре алмадым, бірақ ондағы жігіттер амандығыңды, еңбек үстінде екендігіңді айтты. Кейінгі шыққан еңбегіңнің қайырлы болғанына қуаныш білдіремін, бірақ осы кітап Қазақстан саудасында жоқ, тезірек біздің баспадан шығуын ағаларыңның бірінен біз де сұрармыз. Жаңа бұл кітаптың қазақта тез шығуын қамтамасыз ету керек. Мен бұл еңбектің зор қасиеті барын ертеректерде айтқан едім, қазір де берілген рецензия негізінде дұрыс деп білемін.

Хатыңа қарағанда, аз уақыттың ішінде көп жұмыс істеп қойған көрінесің. Оның тек қана сүйсінуге болады.

Бүйте берсең, қаламың найзаның даңқынан оза ма деген жақсы үмітіміз бар. Қазіргі еңбектеріңнің өзі қаламыңды менсініңкіремей жүрген кейбір ағалардың ой-пікірін өзгертер-ау деймін. Қаламыңның дамылсыз жорғалай беруіне тілектеспін. Және оның тек қана жорғалайтындығына мен кәміл сенемін.

Кейінгі жағдайларға байланысты, сенің ертеректе айтқан бірер пікіріңді еске түсірдім. Әскери өмірді болжауың да дұрыс болып шықты. Өз жағдайым бұрынғыша. Денсаулық шамалы, бірақ берілмей еңбек істеудемін. Орыстар айтқандай, приходится работать на износ, сырқаудан құтылуды күтсек, түк істей алатын емеспіз. Бірақ біздің еңбек күнделікті күйбең, артына көп із қалдырмайтын уақыт алдау сияқты. Кең ойлап, нәтижелі еңбек беру түгіл, анда-санда жылт еткен ойларыңды бірі мен бірін жалғастыруға да мүмкіншілік жоқ. Ал, енді жазуды тоқтатсам, сары уайымға кетіп бара жатқан сияқтымын. Уайым адамды қанаттандырмайды ғой.

Ұлы мейрам құтты болсын! Жаркенге, шалға, үй ішіне көп сәлем.

Сағынышты сәлеммен, Ильяс.

22.08.1958 ж.

Қадірлі Бауыржан!

Хабарласпағалы көп уақыт болды. Бара қалсам, жүз көрісерміз деген үміт бар еді, бірақ барудың сәті түспеді. Бізге жақында Зейнолла, Әбдіжәмилдер келіп еді, солардан сенің аяғыңа ептеген зақым келгенін естідім. Мұндай сәтсіздікке қалай ұшырап жүрсің? Өткенге өкінудің қажеттігі болмас, ақыры қайырлы болса болғаны да. Кейінгі пленумда сенің еңбектерің зор баға алғанына қуаныштымын. Декадаға құр қол бармайтындығыңды аңғарған сияқтымын. Сол болжау орынды болған да.

Өз жәйім бәлендей мақтарлық емес, ескі дерт мүжуін тоқтатпайды, ауырлаңқырап жүрмін. Сенің еңбектеріңді қайтадан қарап шығып, бірдеме жазам ба деп бас жағын түртіп

қойғалы едәуір уақыт болып еді, бірақ күнделікті шыр көбелек пен денсаулық екі жақтан көлденеңдей маза бермейді. Дегенмен бірдеңе дермін-ау деймін. Түнеугі өзіңнен кеткеннен кейін Ғабит пен Нұрымбекке сенің жәйіңді толығырақ баяндай, өз пікірін де айтқан болатынымын, қалғаны бастықтардың өз еркіндегі нәрсе ғой.

Әзірше сау боларсың. Сәлеммен, Ильяс.

20.01.1959 г.

Дорогой Бауыржан!

От души поздравляю с наградой. Очень рад, что твое творчество получило высокую оценку в дни декады. Такое большо моральное вознаграждение не может оставаться безответным. Я уже не говорю о твоём долге перед поколениями. Уверен, что твой творческий конек в мыльной пене, иначе говоря, работаешь во всю мощь.

Так надо! Бой со временем можно выиграть только работой. Здесь, если только попадешь, труднее выходить из окружения, чем в годы войны. Мне понравилось твоё настроение в последней встрече и особенно, слово «должник», которое ты не однажды подчеркивал. Я только прошу, чтобы ты не был так чуток на всевозможные наговоры и прочие мелочи. Они страшно нервируют и без пользы транжируют силы, а силы у нас должны быть на строгом учете. Даже наши отдельные слабости нам надо подчинять своей силе. Только так человек может проталкивать себя вперед по тернистой дороге труда.

За твоим творчеством народ теперь следит не только ради любопытства, связанного с твоим именем воина, но и за полюбившимся им писателем, автором интересных художественных произведений, имеющих свой вес и свое место в истории. Я полагаю, что ты это понимаешь лучше меня. Я только еще раз хочу подчеркнуть, насколько повышается значение слова «должник».

Мои дни идут как-то серо, невзрачно, но я богат, хотя иногда и напускным, но оптимизмом.

На излечение не рассчитываю. Хочу только несколько облегчить свои болячки. Лечат хорошо, спать стал лучше. Все остальное по-прежнему. Читаю много, но не пишу. Одним словом, не тружусь. А время проклятое идет, и сальдо пока в пользу времени. По крайней мере, продержат еще месяц.

Привет Жаркену, Аксакалу и его семье.

С приветом Ильяс.

5.07.1966 г.

Дорогой Бауыржан!

Ты, как всегда, в своем амплуа. Обида твоя напрасна. Ты для меня слишком близкий человек. Дипломатничать с тобой и впредь не намерен. Официальные измены для тебя я устраивать не буду. Наши отношения должны слагаться одним словом — «запросто». Ты стал чересчур мнительным. Это отнимает много нервов, беспричинно уязвляя самолюбие.

Кстати, тот самолюбивый «дурак», как ты назвал присутствовавшего при нашем разговоре, после твоего ухода назвал тебя самым популярным героем нашего народа. Следовательно, он не дурак, а человек.

Тебе не надо разбрасываться ярлыками по адресу людей. Ведь из них складывается народ, которому ты служишь, и который тебя ценит. Все это — мелочи жизни. Они смертны. Ты носишь в своем облике бессмертие. Поэтому я к тебе отношусь как к общенародной собственности (выражаясь термином экономиста).

Я уместно горжусь тобой как гражданином, как твой современник, но меня тревожит остаток твоего физического существования.

Ты имеешь право приумножить славу свою, принадлежащую не только тебе. На то есть все посылки. Но ты не можешь осилить некоторые слабости. Я приказываю тебе преодолеть их (выражаюсь по-военному). Это я делаю от имени твоей матери — народа. Ты поехал работать, и я надеюсь, что ты привезешь что-то достойное твоего пера, твоего имени. Если не привезешь, я буду ругаться по-настоящему.

Ты пишешь о разговоре с генералом Востоковым. Хороший разговор. На совещании ты должен быть. Какое тебе надо представительство? Ты уполномочен народом, ты уполномочен живыми и мертвыми защитниками Москвы. Ты уполномочен совестью гражданина, воина, честно выполнившего свой долг перед родиной.

Я говорил со Снегиным. Он обещал показать мне материалы, которые они готовят. Я постараюсь выполнить то, что ты на меня возложил. А ведь я тоже могу сказать: кем я и уполномочен, кого я представляю.

Я позвонил Камеш. Они долго тревожились, почему ты не дал о себе знать. Получили телеграмму, успокоились. Я позвонил в постпредство и сообщил им, что ты устроился.

Сам я очень перегружен и болею. Но продолжаю работать. Привет от моих родичей.

С уважением, Ильяс.

(Докончил другой ручкой, получилось несколько коряво, извини).

22.07.1966 г.

Дорогой Бауыржан!

Письмо твое получил. Большое спасибо. Очень рад, что ты плодотворно работаешь, и никто тебе не мешает. Сам я очень перегружен да и немножко побаливаю. О творчестве думать некогда. Недавно, в промежутке времени, написал личное письмо поэту Кадыру Мырзалиеву. Его творчество обнадеживает. «Лениншіл жас» считал уместным напечатать. Я не стал возражать.

У меня был Снегин и принес представление на Балтабека. Я вручил его товарищу Кунаеву и имел с ним беседу на тему подготовки к празднованию 25-летия разгрома немцев под Москвой. Рассказал ему о твоей беседе с генералом Востоковым. Я высказал все свое личное мнение Димашу Ахмедовичу о том, что надо серьезно отнестись к этой дате. Напомнил о нашем месте в этом историческом событии. Я очень просил его, чтобы уже сейчас группа ответственных людей занялась подготовкой.

Нам надо получить заслуженную оценку и достойно отметить живых и мертвых героев. Он обещал посоветоваться и предпринять кое-какие шаги.

Я в беседе упомянул имя Токташа, который мог бы принять участие в подготовке материалов как участник боев и как ответственный работник ЦК.

Здесь каких-либо заметных событий нет. В экономическом смысле год складывается неплохим. Хлеб, видимо, будет. Это благоприятствует всему. Сейчас только говорил по телефону с Камеш. Как будто бы тут благополучно. Тебе не надо торопиться. Надо оставаться там, сколько нужно. Тут казахи тебе работать не дадут. А работать тебе надо! Особенно сейчас. Этого требуют твои боевые соратники, которым ты должен воздвигнуть памятники. Не только ты, но и я. Как бы слышу эхо голосов героев, погребенных под Москвой. Мой долг — долг гражданина: он требует от меня, чтобы я обратился к тебе. Я не простой потребитель, а уполномочен народом. Ты извени меня за мою назойливость. Ведь и мне хочется погордиться людьми, современниками которых посчастливилось быть. Не испытываю сожаления, что мало было в мое время хороших людей, достойных внимания истории.

Дай бог, чтобы следующее поколение достойно отнеслось к их памяти и приумножило их славу. Ведь так обогащается история. С уважением Ильяс. Привет от моих домочадцев.

Дорогой Бауыржан!

По-прежнему лежу в больнице. Изрядно надоело лежать без дела. Меня не страшит даже плачевный исход, ибо, как говорят, «лучше ужасный конец, чем ужасы без конца», а больше страшит другое, а именно — боюсь привыкнуть к ленивому образу жизни. Временами кажется, что я заметно тупею. Мой «кокшалак» желает скачки, но ноги спутаны недугом. А время-то очень интересное, зовущее. Нельзя не любить такое время, такую эпоху. Ужасно не хочется уподобляться мухе, которая, сидя на роге у вола, хвасталась, что «и мы пахали». Конечно, в том гигантском крене истории налево наш мизерный труд не играл бы никакой роли, но если ты считаешь себя человеком этой эпохи — хочется очистить свою совесть перед эпохой как личностью. Не знаю, сколько еще осталось времени в моем распоряжении, и на что я пригоден, но, видимо, к чему-то надо приспособиться. Думал, немножко покорпеть над творчеством. Говорят, там не жалуют, но все-таки придется туда вторгнуться хотя бы непрошеным гостем.

Видимо, пришло время как-то пробиваться. Я в эти годы очень радовался твоим успехам в творчестве и уверен, что ты еще многое дашь. Правда, до меня доходят вести, что наши сородичи подняли какой-то шум вокруг твоей книги. Я не знаю, что там нашли серьезного: хотя я книгу твою не читал, но читал все то, из чего она состоит. Не только читал, но и написал кое-что по поводу твоих новых работ и совершенно не думаю отказываться от написанного.

В своей старой книге я хотел аргументировать две истины. Во-первых, признать тебя писателем, то есть признать такой неоспоримый факт. Это было важно, ибо обязывало бы тебя чувствовать большую ответственность. Во-вторых, я хотел опровергнуть утвердившееся за тобой клеймо националиста. Я искал в твоих трудах, в твоей деятельности следы этого эпитета, сделавшего тебя «кубыжыком» для многих слишком подозрительных людей. Я, по крайней мере, не нашел ничего этого. Может быть, я ослеп. За это не ручаюсь.

Я ничуть не сожалею, что казах, но мучительно больно переживаю множество пороков своих сородичей, может быть, наложенных временем и обстоятельствами, а также обусловленных историческим развитием. Конечно, если использовать правильно, руками казахов можно сделать многое, можно их вести на любые ратные дела. Но стоит только их направить друг на друга, тогда можно провалить любое дело, клеветать глаза друг у друга.

К сожалению, наиболее умные казахи слишком скромны, а наиболее глупые слишком нахальны и бессовестны. То, что говорят вторые в силу своей нахальности и бессовестности, первые же могут опровергнуть в силу своей скромности.

Вот и ищут в Казахстане то, чего нет — национализм. Если пустить по ветру наших недальновидных сородичей, то они, если и не поймут, но создадут национализм. Будь в этом уверен! Этим людям нужен капитализм. Они могут продать родного отца. Нет более интернациональной среды, чем у нас. Национальный фашизм у нас так не утвердился, как в других местах (Прибалтика, Средняя Азия), ввиду слабого развития капитализма, слабой приверженности к религии и большего общения с другими народами (русскими, украинскими крестьянами, переселенцами). Нам не везло на руководство. Впервые в руководстве у нас член Президиума ЦК Б.Беляев. Мы радовались и радуемся этому и тому, что он, на наш взгляд,— человек русской натуры, с практическим опытом, с нужным кругозором. Так что если и будут нежелательные вещи, они всецело будут результатом ложной информации и делом рук, в первую очередь, наших сородичей, близко соприкасающихся с фронтом и идеологией. На этом щепетильном участке должны сидеть сугубо объективные люди с холодным умом. Недоноскам там не место. Иногда сама жизнь преподносит противоречие между человеком и должностью..

Должность большая, а человек маленький, с мелкими расчетами и страстишками. Девиз такого человека «как бы удержаться», причем то, за что он держится, дорого обходится людям.

Правда, у нас есть ограниченность, у некоторых ум работает в обратном направлении. Даже наши уважаемые писатели привезли своих жен на декаду в нарочито феодальном одеянии. Разве в этом заключается национальный характер? Чепуха все это. Нам надо в быту делать буквально революцию, чтобы не выглядывало оттуда свинство под покровом национальных черт. Надо глубже и шире смотреть на эти вещи: на жизнь, на перспективу. Тут нужна Петровская рука.

К сожалению, нельзя делать большие дела маленькими руками. Когда широта и долготы мысли ограничены, кругом неуклюже построенные здания, и ум их обитателей питается коридорными сплетнями,— тут, конечно, далеко не уедешь. А время и дела требуют людей моторных, отчаянных.

Ну, хватит горевать об этом! Народ никогда не был бесплодным, отыщутся еще деятельные люди. С глубоким уважением Ильяс.

Дорогой Бауыржан!

Как всегда, с большим интересом прочитал твой труд о генерале Панфилове. Мне показалось, что он листами не отработан, кое-где загроможден оперативными документами. Но дело не в этом.

Так как тебе предстоит еще работа над своим произведением, хочу высказать некоторые свои соображения:

1. О стиле изложения.

Я очень был рад тому, что ты и здесь остался верен себе — своеобразному военно-художественному изложению событий жизни. Я только хочу, чтобы этот стиль был выдержан от начала до конца. Разумеется, тебе труднее так подавать жизнь Панфилова до 1941 года. Но и здесь есть одно спасительное средство: тебе надо логически обобщать приведенные в работе факты, оспаривать их (раздеть факты), а еще лучше было бы допустить некоторый логический вымысел (боюсь, что ты на это не согласишься). В первом случае уместно было бы некоторое теоретизирование фактов.

Разве нельзя было спорить с комдивом Малышевым о панибратстве Панфилова?

К сожалению, я не военный и мало понимаю в военном деле. Но из всего прочитанного мне представляется, что в руководстве войсками были две школы. Школа, на знамени которой написано: «Солдат — пешка»; и вторая школа, на знамени которой написано: «Солдат — человек». Если первая школа была ореолом аристократизма, то вторая была олицетворением народности. Эти школы имели давнюю историю и находились всегда в борьбе. Не всегда понятие «солдат — человек» было как бы эталоном победы. Этим, в первую очередь, отличалась русская полководческая школа. Александр Невский, Петр I, Суворов, Кутузов, Нахимов, Ушаков, Макаров, Фрунзе — разве одни эти имена не говорят об этом. Борьба Суворова с самодельными генералами дурака Павла была борьбой народности и аристократизма в военном искусстве.

Мне особенно врезалась в память борьба генерала Кондратенко и адмирала Макарова с недалекого ума чиновниками войны в осажденном Порт-Артуре.

Умение советоваться с людьми, искусное использование их мудрости всегда помогали в руководстве. Мне на всю жизнь запомнилось одно место из книги «Чапаев», когда Фурманов подчеркивает индивидуальную черту в стиле работы Фрунзе. Вот оно: «У Фрунзе есть одна отличительная черта, которая, прежде всего, ему же самому помогает распутывать самые, казалось бы, запутанные и сложные дела: он созывает товарищеское совещание всех заинтересованных, ставит им ребром самые главные вопросы, отбрасывая на время второстепенные, сталкивает интересы, вызывает прения, направляя их в надлежащее русло. Когда окончена беседа, самому Фрунзе остается подсчитать только обнаруженные шансы, прикинуть, скоординировать и сделать неизбежный вывод. Прием этот, казалось бы, очень прост, но удается он не каждому, во всяком случае, сам Фрунзе владел им в совершенстве». (Чапаев. М., 1947. С. 218).

Я далек от мысли скрупулёзно проследить развитие разных школ в военном искусстве, ибо вряд ли что-то понимаю в них. В данном случае меня подталкивает логика вещей: если ты разделяешь это мнение — развивай и в своем труде с присущей тебе философской глубиной. Из твоего же описания: Иван Панфилов — детище этой большой полководческой школы. Общение с народом никогда не было панибратством; а есть солдаты — это же народ. Никогда нельзя терять из поля зрения человека. К сожалению, не перевелись еще люди, охомутованные в руководящую тележку, которые забыли тропу в народ и безуспешно пытаются учить его арифметической схоластикой окрика. На это весьма горазды наши с тобой собратья. (Ты прости за такое лирическое отступление — просто зло берет). Но я хочу, чтобы ты побольше акцентировал внимание на сочетании народности с мастерством в вождении войск. Еще одно замечание: по простоте душевной я считал воинский устав каким-то железным правилом вроде прокрустово ложе. Оказывается, и здесь есть двоякое понятие, а именно — творческое и механическое. Я не поклонник монахов, но всегда преклонялся перед именем Петра. Удивителен он тем, что никогда не жил по уставу царей, а жил всегда самостоятельно, творчески. Поэтому у него всегда находишь что-то, обо что спотыкается течение мысли по инерции.

Как он велик и в понимании воинского устава. «Не держаться устава яко слепой стены» — как здорово и мудро сказано. Этот эпиграф может быть темой целого научного трактата. Ты и раскрой несколько шире это понятие. Тем более, что этим руководствовался Панфилов.

Два слова об образе Панфилова. Ты правильно трактуешь Панфилова как человека. Он обыкновенный, скромный, думающий человек. Он не выскочка. Что сделало его таким весомым и легендарным в войне?

Тут я вынужден пуститься еще в одно лирическое отступление.

Я имел несчастье в пожилые годы сдавать экзамены в партийной школе. Ты не представляешь, какая это ответственность. Я никогда в жизни так не волновался.

Не хочется краснеть за незнание, но и память не та. Вот держишь в руках экзаменационный билет и как будто ничего не знаешь и не помнишь из прочитанного. Но вот несколько успокоился и сидишь, готовишь ответ. Вдруг из разных ручейков памяти начинается воскрешаться прочитанное, увиденное, прожитое, и ты скрашиваешь нужный ответ. Сила человека в том, чтобы для себя определить меру ответственности, тотально мобилизуя свои способности и знания. А ведь это только простой экзаменационный билет. Скажем, провалился, потом пересдашь. А какая ответственность — война? Здесь уже не пересдашь экзамен, если проиграешь войну. На карте — жизнь целой страны, судьба мировой революции. В жизни генерала Панфилова — это последняя война. Вот каков источник само мобилизации генерала, коммуниста, гражданина Панфилова. Понимание этой глубочайшей ответственности сделало обыкновенного Панфилова необыкновенным, легендарным героем. Это ты должен раскрыть. В твоём труде очень много запоминающихся афоризмов, увлекательных картин. Но труд не охвачен, есть множество ненужных нагромождений и пробелов, особенно в обобщениях. На мой взгляд, твоя работа должна быть гибридом (если так можно выразиться) философско-теоретических обобщений в начале и военно-художественным подкреплением этих обобщений во второй части книги. Ты можешь сделать это быстро, ибо все это есть в твоём труде. Только надо еще раз поразмять мускулатуру в нужных местах. Желаю тебе успехов. С уважением Ильяс.

Р. С. Написал наспех. Поленился переписать, да и времени мало.

Мой дорогой Ильяс!

Прости, пожалуйста, за назойливость и нервозность. После возвращения из Москвы я заболел так называемым азиатским гриппом и ангиною. Температура была высокая. Пичкали меня уколами и лекарствами. Оказывается, я не одинок. Этим недугом были задеты по-настоящему четыре старика, из них двое собираются навестить своих дедов и бабушек на том свете. Врачи говорят, что эту болезнь сюда привезли ташкентцы. Не знаю, насколько это правда.

Из всех больных быстро поправился я один. Начал работать над своими фрунзевцами Бахаловыми, Коваленко и другими. Сегодня впервые сам пошел ужинать в столовую, и вдруг — А. Бек.

Оказывается, он здесь больше недели. У него здесь целый день были М. Бегалин и заместитель директора «Казах фильма». Фамилию он не помнит. Не то Широ́в, не то Аши́ров.

- Я не читал их сценарий, но дал свое согласие утвердить.
- Они были довольны вашим согласием?
- Как же, им ведь без моего разрешения не инсценировать мое произведение.
- Сколько они вам обещали?
- Очень мало. Всего 2 500.
- И вы согласились на это?
- Да, согласился.

- Почему они ко мне не зашли?

- Признаться, они говорили о вас нелестно, но и я наговорил им всякую гадость о вас.

- Обе стороны, как подлецы, поступили правильно.

- Хе-хе!

- Вот что, Александр Альфредович, вы совершили этим самым большую ошибку. Вам седьмой десяток. Вам пора иметь совесть. Вы не пуп земли.

Тема обороны Москвы — это очень большая и историческая тема. «Волоколамское шоссе», «За нами Москва» и другие — это лишь капли в море темы. Вы опять начали злоупотреблять своим формальным авторским правом и продались за 2 500 рублей, тем, более не читая и не принимая участия в написании сценария. Вы были и остались настоящим подлецом...

Кейіннен А. Бек жұмсақталып менің пікірімді сұрады. Мен айтқаным жоқ. (Чуть погодя А. Бек, улучив момент, спросил мое мнение. Я не сказал).

— Я приехал работать. Надеюсь, вы тоже работать приехали. Давайте друг другу не будем мешать,— деп онымен қоштасып келіп, саған хат жазып отырмын. (Так попрощавшись с ним, я сел писать это письмо).

М. Бегалинді қалай түсінуге болады. Ол екеумізді, Димашты ақымақтар деп ойлай ма? Сенің айтуың бойынша мен екі сценарийің варианттарын оқып шықтым. Консультация бердім, замечанияларымды өзіне ғана айттым, худ. советтің жиналысына барудан, сенің тіліңді алып бас тарттым. Рас па?

Сенен рұқсат болса — я считаю свои руки свободными. 17—18 я зайду к Епишеву А. А. и выскажу ему свои (тебе известные) замечания. Закончу «Накануне войны», 15-го вернусь в Москву, позвоню. У меня денег только на дорогу, да и еще Камаш бомбит своими «Умираю!», «Приезжай!».

Фильм-то не о Бауыржане Момышулы, а на большую тему «Казахстан в Великой Отечественной войне»; я очень хотел помочь ему, а теперь решил ему очень мешать и провалить. Вопрос-то не частный, а исторически-общественный. Надо серьезно работать, а не халтурить. Бауыржан.

Ильяс!

Атрофированная рука плохо слушается.

Моя машинка испортилась, поэтому пишу от руки. Неделю тому назад я здесь публично набезобразничал.

Профессор Ласкин с женой и дочерью пригласили меня к своему столу, он познакомил с сорокалетним евреем. Мы мило беседовали о казахской литературе. Мне было задано много вопросов. Я отвечал: их интересовал Г.Мусрепов.

- Он у нас орнаменталист, аппликационист (от слова аппликация), ювелир,— заявил я.

- Неужели?

- Так я его понимаю!

- Да, но... Молчу.

- Простите, полковник,— вмешался в беседу сорокалетний еврей Кардин,— я хочу задать Вам три вопроса.
- Пожалуйста.
- Только с одним условием: ответьте честно.
- Обещаю.
- Залп «Авроры»— это ведь историческая ложь?
- Простите. Я Вас не понимаю.
- Это — чистейшая ложь. Ведь был всего лишь один холостой выстрел? А?
- Я начинаю Вас понимать. Продолжайте.
- 22 февраля... под Нарвой — тоже неправда?
- Я Вас понимаю, продолжайте.
- 28 героев — тоже легенда. Так ведь? Я Вам все это документально докажу!
- Я Вас понял, но не понял, что Вы от меня хотите?
- Я хочу, чтобы Вы подтвердили истинную историю как герой, как полковник...
- Да, если в этом есть нужда, я могу подтвердить.
- Только честно!
- Именно, только честно. Я утверждаю о существовании Моисея, Иисуса Христа, Магомета.
- Давайте конкретно. Мы знаем...
- Монументы воздвигаются народом. Их трогать нельзя. Право поэтизировать, легендизировать — тоже право народа. На каком основании Вы отрицаете залп «Авроры»? Что Вы этим хотите сказать? На каком основании Вы отрицаете день рождения наших Вооруженных сил? На каком основании Вы отрицаете массовый героизм советских людей, вершиной которого является подвиг 28 героев? Я командовал этим полком 17 ноября 1941 года.
- Нет! Вы не командовали, командовал полковник Дутов!
- Я знаю атамана Дутова, но у нас не было полковника-панфиловца Дутова.
- Вы просто забыли о нем.
- Я помню своих боевых товарищей.
- Вы пишете много неправды...
- Откуда Вам это известно? Где и когда?
- Официально, конечно нет...
- Ваш Иван Козлов писал. «Волоколамское шоссе» написано не со слов Момышулы, а, по словам Момышулы». «В лоб» или «по лбу», не я сочинял.

- Вы не отводите нас в сторону. Мы знаем Восток.
- «Восток есть Восток, Запад есть Запад...» — чье это?
- Фирдоуси!
- Кипплинга,— сказал я.
- Да, Кипплинга,— подтвердил Ласкин.
- Я огорчен, Кардин, тем, что Вы безродный космополит, Вы — невежда, я Вас презираю, Кардин...
- Я Вас давным-давно не уважаю, Момышулы.
- Вы — круглый дурак и подлец, Кардин, для Вас нет ничего святого, Кардин. Вы не понимаете, кому нужны Ваши «открытия». Вы дипломированный идиот, Кардин...
- Вы — сволочь! Вы — сталинец!..
- Кардин! Убирайтесь сейчас же!— крикнул громадный Ласкин. Кардин ушел.

Я в эту ночь не спал, заболел, выехал в Москву.

Маған бір жерде бір айдан артық болмау керек екен. Мені еркелетпендер. Мені жалғызсыратпандар. Б. Момышулы.

Малеевка.

Вот один из эпизодов из моей «Последний день войны»:

- Немісше (диалоги на немецком языке)
- Генерал, наш закон строго запрещает грубое обхождение с послами и военнопленными. Я желаю вам и вашим солдатам выдержки и терпения. Я надеюсь на ваше достойное поведение у нас в плену. Я желаю вам всем благополучного возвращения к вашим семьям в ближайшие годы.
- Благодарю Вас, полковник. Я Вас понял.
- Так я говорил с генералом Шпеерцем и решил свои воспоминания написать (уже написано) на немецком языке.
- Сдайте оружие по всем правилам немецкой аккуратности.
- Будет исполнено точно, господин полковник.

И тому подобные диалоги, которые завершаются:

- Ясно! Идите к своим!

Менің Елена Бауыржановна дейтін цыған қызым маған жазған хатында былай дейді:

«Папа. Мы отдыхаем на берегу Балтийского моря, здесь очень тихо. Нет знакомых. Здесь скучно. Вас нет, знакомых нет, и скучно — значит, можно отдохнуть». Ха, ха! У меня появились знакомые, мне нескучно. Значит, что? Надо немедленно убираться отсюда. Пока надобно порекомендовать «Казах фильму» временно воздержаться «поддержать» М.Бегалина, потом разберемся сами.

Это, по-моему, весьма серьезный вопрос, и ты смотришь на него гораздо глубже, чем М.Бегалин.

Б.Момыш-улы.

19.07.1967 г. Алма-Ата.

Дорогой мой Ильяс!

Я тебе не завидую как министру культуры. Тебя окружают заслуженные деятели искусства, которые, по существу, не понимают, что такое искусство. Тебя окружают заслуженные и народные артисты, которые с момента получения этого почетного звания теряют всякую гражданскую скромность, трудолюбие, халтурят, оскорбляют зрителей хулиганством и хамством. Они занимаются больше сплетней, чем искусством. Они себя считают чуть ли не пупом земли, они даже не читают газет. Они просто выдрессированные животные. Они очень плохо разбираются в тональностях и нюансах музыки. Они поют не как соловьи, а как воробьи...

Они играют на сцене или на экране не умом и ни сердцем, а лишь глазами и ртом, не придавая никакого значения смыслу произносимых слов, и орут словами, раскрывая свои пасти больше, чем любой осел или ослиха.

Я тебе не завидую как министру культуры.

Ты по возрасту и по состоянию здоровья через несколько лет не будешь больше министром культуры. Жургенов был строг и справедлив, а ты мягок и либерален. Надо правильно и справедливо расставить каждого на свое место — этих шаманствующих, себялюбивых, самолюбивых кавалеров и дам; разумеется, эти мои слова — не огульное отрицание заслуженной известности дорогих мне деятелей и актеров и актрис. Среди них для моего зрения, слуха немало очень талантливых, умных людей. Я их очень и очень люблю как основоположников и носителей культуры моего народа.

Меня огорчает как зрителя весьма невысокая культура некоторых из них.

Я тебе не завидую как министру культуры.

Понимание, творческая трактовка понятого, практическое осуществление творческой трактовки или на сцене, или на экране — весьма сложная задача. Для этого нужна школа, притом очень культурная школа, а не стандартизация или, выражаясь языком торгмина, нормализация, или, выражаясь языком А.Н.Толстого, гиперболизация, или, выражаясь языком художника, писателя, — до некоторостепенное деформирование. В моем понимании как зрителя искусство — это целый фронт (если не больше) в идеологическом воспитании массы. Настоящий деятель в искусстве — это больше, чем воин на полях сражения. Искусство это есть бой, бой — это есть искусство... Каковы ваши бойцы? Многих из них я лично не признаю бойцами, а признаю как простых травоядных потребителей очень примитивного тылового масштаба. Надобно, очень надобно с них делать настоящих бойцов. Это весьма нелегкая задача. Для того, чтобы сделать настоящего воина, надо выбивать из него каждый день программу гражданскую дурь, прививать по миллиграмму воинское достоинство... Нелегко быть настоящим командиром, а быть командиром — солдафоном, самодуром не нужно ни ума, ни сердца, ни чувства. Настоящий командир — это, прежде всего, хороший организатор, психолог, педагог, администратор, сценарист, режиссер, художник, постановщик, дирижер. Он — один в поле не воин. Ему нужны помощники-единомышленники. Подобрать их — его право. Хоть одна ошибка в подборе — это палка в спицы колес. А помощников не подбирают, а назначает вышестоящее начальство.

Я не завидую тебе как министру культуры.

Понятие культуры — всеобъемлющее понятие. Оно состоит из многих притоков, как у Байкала, а в народные массы должно вытекать, как Ангара вытекает из Байкала...

Я тебе не завидую как министру культуры.

Теперь несколько слов о Мажите Бегалине. А, впрочем, зачем повторять то, что я говорил и писал о нем.

С дружеским приветом, Бауыржан Момышулы.

Алма-Ата. 5 утра.

Дорогой мой большой друг, переехал в новую квартиру. Сердечно благодарю. Кубинские впечатления завершены и сданы в печать. Работаю над мелкими рассказами. Имел серьезный разговор с аксакалом Габитом. Мы друг друга поняли. На счету имею ряд недоразумений. Поздравь меня. Смешно и грустно. Желаю тебе, родной мой брат, хорошо отдохнуть, вернуться домой настоящим, полнокровным, красивым джигитом. Очень соскучился по тебе. Бауыржан первый. Б.Момышулы.

Қадірлі Бауыржан!

Мақалаңды алдым. Қайда басылатынын білмеймін, бірақ та өте ойлы, мағыналы және өте қажет еңбек. Тіл жағынан да, философиялық негіз жағынан да, саяси жағынан да көптеген жазылып жатқан мақалалардан шоқтығы биік тұр. Адамзат тағдырын қатты ойлайтын ұлы азаматтың жанының үнін сезгендеймін. Шумақталып көріне бастаған соғыс бұлттарының қаншалықты қауіпті екенін өткен тарихпен дәлелдеп, еңбекші халықтарды бауырмалдыққа шақырыпсың. Ондай ұран шақыруға сенің правоң мол.

Чимкентская область Курорт «Сары-агач» Главный корпус, комната 49 Момышулы Бауыржану г.Алма-Ата, 91 Ул. Калинина, 96. кв. 16 Омаров И. О.

Сонымен қатар еңбекшілер достығын идеология қайшылығымен жымдастырмай, тап тартысының заңдарын маркстік-лениндік көзқараспен дәлелдеу өте ұйқасымды тұр.

Қысқасы, өте керекті мақала.

Өзім болсам, әлі де оңала алмай жатырмын. Әлсізбін, бірақ та өмір үшін күрестемін. Әрине, тек қана өмір сүру мақсат емес, еңбекке қайтқым келеді (чин емес, еңбек).

Сәлеммен, Ілияс Омаров.

Менің ең қадірлі досым, әйгілі батыр Бауыржанға!

Сенің 60 жасқа келгеніңді байқамай қалдым. Ол аса теріс те болмас. Шынын айтсам, сені сол алпысқа қиғым келмейді.

Мүмкін бойыңмен де келген де шығарсың, бірақ ойыңмен әлі жассың. Сен бастап өткізген аласапыран өмірден, қиын-қыстаудан, тән жарасынан, жан жарасынан осыншама ерлікпен өтіп, бүгін таңда таң қаларлық қайраткерлік ету тек сенің ғана қолыңнан келеді. Өмір жолын қорытындылау әлі ерте, дегенмен мүшелді жасыңа еңіреген ер болып, ел абыройына көрік беріп, батыр атандың, жазушы атандың, тарихқа мәңгі өшпестей аяулы атыңды жаздың. Өзінің көзі тірісінде мұндай әйгілі болу тарихта кездесе бермейді.

Сені сол себепті елің болып, халқың болып, онан қалды бүкіл ойлы адам баласы жақсы көреді, сыйлайды, қадір тұтады.

Мен болсам, сені туған бауырымнан артық санаймын, дәріптеймін. Сендей адаммен замандас болғанымға қуаныш етемін.

Әлі де көп жылдар өмір сүріп, тарихтағы мол арқауды әлі де кеңіте түсер деген үлкен сенімдемін. Туысқандық, достық көңілмен құшақтаймын.

Сені аса қадір тұтушы досың Ілияс Омаров.

Алма-Ата Улица Фурманова 117, кв.6 Момышулы Бауыржану Министерство культуры

Казахской ССР — Асма-Ата И.Омаров

17.06.1966 г.

Да пребудешь в добром здравии и отличном настроении, друг мой Бауыржан!

Получил от тебя прошлым днем маленькое письмо. Благодарю. Рад, что ты пришел в норму, успокоился и с увлечением работаешь. В этом для нас — в наши годы, с нашим здоровьем — счастье и весь смысл жизни. Пиши. Этого требует от нас память тех, кто был с нами на фронте и не вернулся домой. Это нужно будет тем, кто вступит в жизнь и десять, и сто лет спустя после нас.

Вчера по вечернему радио передавали твой рассказ «Музей-апа». Теперь я его слушал, так сказать, со стороны и разглядел в нем вообще-то не присущий твоему творчеству теплый юмор. Весь рассказ мне показался согретым большой любовью к жизни, к простым (как это противно звучит!) людям. Рассказ очень казахский, национальный и, вместе с тем, глубоко интернациональный. И все это написано тонко, умно. Словом, отлично!

В юбилейные дни нашей дивизии я кое-что опубликовал в газетах. (В «Казправде» — отрывки из новой повести, в «Социалистік Қазақстан» — воспоминания о моих боевых друзьях Андрееве и Макатаеве, в «Огнях Алатау» — заметку об одиннадцати саперах. Помнишь бой у деревни Строково?).

Двенадцатого состоялось городское собрание в театре имени Ауэзова. Вел собрание первый секретарь горкома. Выступали Акай, Ермолаев, подполковник из дивизии, бойцы и комсомольцы.

Перед собранием в фойе театра ко мне подошли гвардейцы и рассказали, что состоялось отчетно-выборное собрание совета ветеранов-панфиловцев, конспиративное, келейное, на котором Щеглов и другие с ним поносили черными словами тебя, меня, Балташа, Кузнецова и других. Я тоже выступил на собрании, сказал, что положено говорить, но между строк резко подчеркнул, что кое-кто начинает вносить в нашу панфиловскую дружбу разлад, недоверие друг к другу, то есть расшатывает все то, что составляло основу основ нашей дивизии на фронте, и что об этом нельзя молчать и нужно крупно поговорить об этом в соответствующем месте и в соответствующее время. Говорил я и том, что надо, надо, надо зажечь в Алма-Ате огонь вечной славы!

Что же еще? Да, все материалы, касающиеся представления Балташа к званию героя, я передал Ильяс Омаровичу. Правда, не застал его и вручил его джигиту-помощнику со строгим наказом передать. Будем надеяться на радостный исход.

Обнимаю, Дм. Снегин.

Р. С. Посылаю вырезку из «Ленсмены». Это — подступ к небольшой повести «Покойный артист». Я как-то делился с тобой замыслом, который и хочется осуществить. Дм. Снегин.

27.04.1967 г.

Гвардии полковнику, самобытному писателю, панфиловцу №1, побратиму по окопной судьбе, по всей жизни Бауыржану Момышулы

Несравненный друг и брат!

Получил твою телеграмму, разделяю твою тоску. Но — выше голову. Нам еще много надлежит сделать в жизни — для людей, для родины.

Поздравляю тебя с Первوماем, с днем печати и радио и, конечно, с нашим фронтовым Днем Победы.

Обязательно побывай в эти дни у Курганова и от имени нас, всех панфиловцев, поздравь его с семидесятилетием. (Дата 22.IV).

Обнимаю, Дм. Снегин.

Дядя Митя!

Здравствуйте! Много-много лет!!! Я так ждал Вашего выступления по телевидению и очень огорчился, узнав, что Вы заболели. Берегите себя, пожалуйста. Сам я получил Ваше письмо и сразу поступил, как Вы советовали, отправив в комиссию по приему нужные документы и книги, все, кроме рекомендаций. В моем положении просить кого-либо рекомендовать меня в Союз было бы странным. Я все еще в гипсе и только в октябре (а 3-го стукнет 30-й юбилей моей беспримерной бездеятельности) поеду в больницу еще раз. Появилась возможность лежать на боку, и я написал четыре рассказа по 10 машинописных листов. И очерк — 34 листа. В «Жалыне» выходит рассказ «Проклятие поэта». Папа несправедливо считает, что я равнодушен к его военной судьбе, житейским бедам и, главное, к творчеству. Дядя Митя, для меня большим ударом была потеря дяди Балтабека. Я рад, что успел сказать ему, что я люблю его, что успел опубликовать в «Просторе» слабый рассказ, в котором говорил об этом же. Дядя Балташ подарил мне свою книжку с автографом, много статей и фотографий. Он же понимал, что я не равнодушен.

Сын больше двух месяцев отдыхал с дедом. Жена говорит, что они подружились. И это радует меня. А насколько было бы лучше без той страшной женщины.

Я написал рассказы о долге таланта, о новом, спорном, что, к сожалению, стало модным в поисках разума у животных, о праве на счастье самого некрасивого человека, о праве на грусть...

7.09.1971 г.

Как только встану на ноги, хочу поездить по районам, поговорить с интересными людьми, писать очерки... Мне невмоготу уже видеть четыре стены. Я сумел сбросить, то есть сделать второстепенными свои обиды. Варясь в них, я уже видел свой нелепый конец. Очень нужны знания. С нового года начну заниматься. Книжка моих рассказов уже скоро выходит. Радости моей нет предела. Я сейчас только ею живу.

Дядя Митя! Это, оказывается, так здорово, когда в семье дружба, мир и, главное, покой. Так чудесно работать. Я даже боюсь. Уже год, как никто ни в чем не может упрекнуть меня, и это радует, помогает думать о себе как о человеке. Я ведь смогу еще встать, дядя Митя?

Лишь бы отец не мешал! Мне жалко его до слез, но нам уже не найти друг друга. Пусть хоть на внука порадуется...

Необходимые бумаги я попросил отнести в Союз писателей жену. Тому уже 3,5 месяца. Сведений не имею никаких. Я Вам очень надоел своими письмами. Вы человек занятый, а я отнимаю у Вас время. Простите. Но Вы же никогда не были чужим для меня.

Бахытжан Момышулы

Здравствуйте, товарищ полковник Бауыржан Момышулы!

Суворовцы третьей и пятой роты ЛСВУ МГБ (Ленинградское суворовское военное училище министерства госбезопасности) шлют вам свой горячий суворовский привет и наилучшие пожелания в вашей работе и жизни.

Просим вас простить за беспокойство, но нам очень хочется познакомиться с вами ближе.

Дело в том, что мы прочитали книгу «Волоколамское шоссе» и решили провести читательскую конференцию по этой, очень нам понравившейся, книге. Тотчас после этого было написано письмо А. Беку, который прислал нам ваш адрес. Все ребята очень обрадовались и вот пишут вам письмо.

Мы вас просим написать подробнейшее письмо с освещением в нем своей автобиографии, учебы в училище, на что нам обращать больше внимания в училище, чтобы быть похожими на вас; о своих друзьях, подробно о Панфилове: характер, портрет, в общем, его образ; о Доваторе, о 28 героях-панфиловцах; если есть фотография ваша, ваших друзей, генерала Панфилова, очень просим — пришлите нам.

Пишите все, что сочтете необходимым для нас, будущих офицеров.

У нас многие не любят черчения, математику знают слабо, напомните, как эти знания необходимы на фронте.

Все мы ждем с нетерпением вашего ответа, с большим, большим приветом — суворовцы.

Секретарь комитета ВЛКСМ В. Черняев, курсанты.

ДОРОГИЕ ТОВАРИЩИ СУВОРОВЦЫ!

Благодарю вас, ребята, за письмо. Я был в отпуску на родине, в Казахстане. В Алма-Ате дней 20-25 мне пришлось поработать над новыми книгами, которые я намерен в будущем издать как продолжение «Волоколамского шоссе». Вернулся я в Сибирь в конце декабря прошлого года. В числе других писем меня ожидало и ваше письмо. Тут же я получил новое назначение — старшим преподавателем военной академии, в г. Калинин. Пришлось быстро собраться и выехать. Дорога, новое место службы, новые люди, новая обстановка — все это требовало своего, потому так задержался с ответом на ваше письмо. Прошу вас, ребята, за это меня не осуждать.

Теперь отвечаю на ваши вопросы.

Моя биография не очень сложная: мне было от роду восемь лет, когда свершилась Великая Октябрьская социалистическая революция.

До 13 лет я провел свое детство в родном ауле. Отец мой был простым скотоводом.

В 1924 году меня устроили в интернат, где я получил основное воспитание и среднее образование. После средней школы я работал в районе — сначала сельским учителем, затем секретарем и заместителем председателя райисполкома.

В 1932 году меня призвали на действительную военную службу. Службу я проходил сначала рядовым солдатом, а через год сдал экзамен экстерном за военное училище и уволился в запас.

30.01.1950 г.

В 1936 году меня снова призвали в армию, и до 1940 года я проходил службу на Дальнем Востоке, начиная от командира взвода до ПНШ-1 (помощник начальника штаба) полка. Как вам известно, Великую Отечественную войну я начал старшим лейтенантом, командиром батальона. Командовал я батальоном около шести месяцев, потом меня назначили командиром полка. Полком я командовал 2,5 года. После этого год командовал гвардейской дивизией. После войны меня отозвали на учебу. В 1948 году я окончил Военную академию Генерального штаба Вооруженных Сил СССР. Дальше вам известно, где я работал и работаю. Вот, вам, юные друзья, вся моя биография.

О Панфилове и панфиловцах частично написано в книге «Волоколамское шоссе», над продолжением которой мы с А. Беком работаем. Надеюсь, что в ближайшем будущем книга полностью будет закончена и выйдет в свет. Там подробно будет дополнен образ Панфилова и панфиловцев. Кроме нашей работы в прошлом году о Панфилове и панфиловцах вышли брошюры Павла Кузнецова под названием «Генерал Панфилов» и Александра Кривицкого под названием «Бессмертие», которые могу порекомендовать прочесть. Отвечаю на ваши другие вопросы.

Советский офицер — офицер самой передовой армии в мире — Советской Армии. Советский офицер должен быть человеком образованным, твердой воли и высокой культуры. Настоящий советский офицер не должен быть узко военным человеком, то есть оторванным от общей культуры, как это есть в армиях капиталистических стран. Общий кругозор советского офицера не может ограничиваться только рамками чисто военных знаний, он должен разбираться в вопросах истории, литературы, в искусстве и во многих других вопросах.

Только тогда он сможет постичь вершину военной науки и искусства. Они доступны только всесторонне развитому и образованному офицеру.

Кутузов знал в совершенстве несколько языков, хорошо знал историю, литературу, математику...

Лермонтов был великим писателем и поэтом и хорошо рисовал...

В советском офицерском корпусе много ученых, писателей, конструкторов, художников и других.

Как говорится, «кашу маслом не испортишь», так и знаниями военное дело не испортишь. Ребята, которые сейчас пренебрегают родным языком, математикой и черчением, после будут очень жалеть об этом. Короче говоря, основной и главный рецепт того, чтобы стать хорошим офицером — это быть дисциплинированным в быту и учебе, как жаждущий пить, стремиться к знаниям, выполнять заветы Ильича — учиться, учиться и учиться!

Для хорошей и отличной учебы партией и правительством для вас созданы все условия.

Итак, еще раз благодарю вас, ребята, за внимание ко мне.

С братским приветом гвардии полковник Бауыржан Момышулы

9.01.1959 г.

УВАЖАЕМАЯ ЗОЯ СЕРГЕЕВНА!

Благодарю Вас за письмо! Большой привет Вашему супругу!

Последние десять дней все заседаем и заседаем. Обряд приторной вежливости уже дает отrostки беспредметных, обтекаемых, либеральных рассуждений в смеси с легкомысленной раздраженностью, грубыми нападками или глубокомысленным молчанием. Сидим по четыре, по пять часов и решаем детские кроссворды. Все ораторы оговаривают за собой право выступить перед широкой аудиторией, а лишь дают справку товарищу Нападающему.

Призывы к откровенности отскакивают, как мяч от стены. Один товарищ в кулуарах мне сказал: «У кого в желудке переваривается собака, а у кого дохлый щенок — невозможно понять. (Так казахи говорят вместо «вот где собака зарыта»). Основные биологические процессы — листочки, цветочки и ягодки — еще впереди.

Я лично за то, чтобы наши товарищи пришли к съезду хотя бы без внешних противоречий. Я так пишу (и только Вам, Зоя Сергеевна), потому что не вижу на ближайшее будущее никаких объектов для компромисса, тем более при способности моих сородичей к объективизму, здоровой критике и самокритике. Не мне Вам говорить, что критика сама по себе не приходит, ее нужно организовать в равной степени как сверху вниз, так и снизу вверх. Здоровое начало организации дает здоровую критику.

Односторонность — критика сверху вниз — порождает подхалимство. Нами до сих пор не вскрыты причины, порождающие пассивность в критике или нездоровое начало.

У нас две крайности — или хвалить без меры, или терзать без вины.

У нас пока нет относительно весомых критических статей. В тех, что есть, преобладает пересказ, а не анализ произведения. Они часто беспомощны в своих теоретических основах — поэтому не поучительны. Как либерализм, так и грубость в критике не являются признаком культуры.

Мы не разобрались толком в проблеме современности и даем путанные определения, не утруждая себя над определением понятия «современность», отделяемся клятвами и обещаниями «крутого поворота к теме современности в своем творчестве», а воз остаётся и поныне там.

Без осмысленного обобщения всего прошлого (тем более, что не все наследие прошлого нами освоено), здравого анализа настоящего (настоящее — следствие, продукт прошлого), без их взаимосвязи, взаимозависимости нельзя установить прогноз будущего.

Нормально не то, что нужно устремляться вперед и только вперед, а в равной степени надобно оглядываться назад и смотреть по сторонам, чтобы увереннее идти вперед. Странно, что некоторые и Великую Отечественную войну рассматривают как прошлое. Ведь Великая Отечественная война — жизнь и смерть, страдание и подвиг, пот и кровь наших современников.

Тема современности в литературе не должна измеряться мерилom «собственного корреспондента газеты», а мерилom истории, большой профессиональной литературы в

идейно-художественном созвучии для воспитания и просвещения наших современников и потомства нашего, к которым и адресуются произведения наших писателей...

Подробно не помню, но в таком плане я выступил на одном из заседаний и получил тумака в иносказательных словах «некоторые товарищи...».

Мне очень больно видеть и сознавать, что некоторые мои «титулованные» сородичи до сих пор не поднялись над «личным», не отделались от патриархальной лени, от методов старомодного руководства изучать писателей и их творчество по справкам и по этим же справкам делать выводы.

Наши писатели (90%) — люди честные, скромные, неприхотливые. Они — многие из них,— не имея элементарных условий (как жилье, рабочее место), работают много и неплохо. Обряд проработки уже начал предъявлять свои права на некоторых авторов.

Я уверен, что Вы как большой человек лучшего мнения о казахах, чем казахи о себе. Потому я пишу Вам эти строки как равный товарищ по равнодушию к судьбам казахов...

Отвечаю на Ваши вопросы.

Алматинскую книжку для «Советского писателя» Вы на днях получите. Разговор должен идти только о «Нашей семье», ибо я решил более не объединять ее с военными вещами. Продолжение «Нашей семьи» (частично) имеется в набросках (объем более 50—70 машинописных страниц); при необходимости я могу до конца мая отшлифовать их и закончить новый вариант (переработка и дополнения) моим уходом (1924) из родного аула в город (интернат). Приблизительно в таком плане можно поговорить с «Советским писателем».

После нашего съезда и лечения (март-апрель) я намерен выехать из Казахстана в Россию на все лето и поработать.

Простите за длинноты письма.

Желаю Вам, Зоя Сергеевна, доброго здоровья и творческих успехов. Б. Момышулы. экз №2 адресату.

УВАЖАЕМЫЙ СМЕТ КЕНЕСБАЕВИЧ!

Позавчера, 14 сентября 1956 года, Вы вручили мне некоторые работы об эпосе «Алпамыс». Я внимательно прочел их. И после прочтения, по Вашей просьбе, излагаю свои общие впечатления о них, так как не имею возможности лично встретиться с Вами.

Во-первых, я должен извиниться за свою неосторожность: забыв, что это не мой экземпляр, я делал в одной из работ свои замечания на полях карандашом, но, опомнившись лишь после прочтения всей работы, следующие читал уже без карандаша.

Теперь очень коротко о своих впечатлениях.

1. Мне кажется, что работам желательно было бы предпослать обобщающую шапку о фольклорном богатстве казахского народа, о его месте и роли среди тюркоязычных народов.

2. В прочитанных мною работах стиль весьма неоднородный и элементарный как по форме, так и по содержанию, тогда как всякое изложение и всякий пересказ содержания

эпоса должны быть в стиле эпического повествования в прозе, сохраняя всю сочность и образность языка фольклора.

3. Приводимые в работах отрывки на казахском языке часто не полны и не всегда могут служить убедительными доказательствами, раскрывающими философскую основу и художественную силу эпоса.

4. Особенно страдает множеством стилистических неполадок и неточных выражений первая работа, такими, как, например: «героическое сватовство», «добывание невесты», «добыть невесту», «...добывает невесту с помощью своего коня», «героичность образа Байчубара», «не зная страха (о коне)», «в Байчубаре много любви к Алпамысу», «образ Байчубара народен», «победа богатырского коня», «чтобы получить девушку», «она отдает себя тому...», «нареченному жениху», «передовые чаяния» и другие, которые мною слегка подчеркнуты и отмечены на полях. Мне кажется, что все работы требуют серьезной редакции, чтобы очистить их от стилистическо-языковых погрешностей.

5. Во всех работах пересказывается содержание существующих вариантов «Алпамыса» (Жиемурата, Жусупбека, Рахата, Аккожаева, Диваева, Муканова), притом весь анализ направлен на демонстрацию расхождений или полноты содержания, на редактирование этих сказителей-авторов. Анализ поверхностный, так как регистрирует мелкие детали в развитии действия эпоса.

При чтении я ждал, что в работах будет дан анализ с соответствующими научными выводами, хотя бы филологического, историко-этнографического, идейно-художественного порядка, но, к сожалению, они отсутствуют.

Невольно возникает множество вопросов: какая главная цель преследуется в этих работах, какие проблемы выдвигаются в процессе изучения эпоса вообще, к каким выводам привело изучение существующих вариантов, каково отношение автора-исследователя ко всему эпосу и к своей работе по эпосу, как, когда и почему сказители и издатель-редактор вносили в эпос свое, почему «Алпамыс» анализируется вне истории народа, вне политики, вне особенностей эпохи?..

Ведь неслучайно до нас дошло несколько вариантов (версий) «Алпамыса» и других эпических произведений. Каждый из этих вариантов имеет свой возраст, конкретную историческую обстановку и социально-экономические условия своего возникновения; с изменением конкретных исторических и социально-экономических условий сокращался или дополнялся «Алпамыс», то есть пропусклся через фильтр времени, истории, народной мудрости (или отношения сказителя или издателя-редактора), которые вносили свою корректуру, дополняя, изменяя отдельные куски ранее существовавших вариантов-версий, тем самым выражали свое отношение к «Алпамысу» и другим эпическим произведениям.

Мне кажется, что все внесенные дополнения и сокращения, как в сюжетном, так и в языковом отношении как бы являются попыткой довести «Алпамыса» до уровня интересов и требований своей эпохи, а не капризами отдельных авторов и редакторов.

6. В одной из работ неоднократно подчеркивается, что «Алпамыс» в редакции Муканова является одной из удачных потому, что он архаизмы заменил неологизмами, до предела сократил обрядовые и религиозные эпизоды, смягчил некоторые резкости в языке героев. А по-моему, это не очень удачная редакция, так как она ослабляет филологические и историко-этнографические ценности и фольклорную образность отдельных эпизодов и диалогов эпоса.

7. Наконец, в работах я не нашел собственного отношения авторов к версиям «Алпамыса» с соответствующим глубоким анализом и научными выводами. Поэтому очень трудно высказать свое мнение об идейной направленности этих работ, о чем Вы меня просили. С уважением Бауыржан Момышулы.

г. Алма-Ата. 2-й экз. вручен адресату 17.09.1956 г.

ПАМЯТНАЯ ЗАПИСКА

В начале мая сего года товарищи из Казгосиздата попросили меня взять на себя спецредактирование «Основ военного дела» (перевод с русского). Прежде чем дать свое согласие, я убил два вечера на чтение (просмотр) рукописи перевода. Перевод был весьма неудовлетворительный — для того, чтобы понять, о чем речь, я часто прибегал к подлиннику (оригиналу на русском языке).

Разумеется, я отказался от редактирования этого объемистого (около 15—17 печатных листов) труда.

По просьбе же одного из работников издательства я написал краткую рецензию с выводами и предложениями.

С тех пор меня не покидает мысль о переводах.

Ниже кратко излагаются некоторые размышления по вопросам перевода в виде памятной записки.

Делаются детальные разборы различия буквализма, адекватного и вольного перевода в художественной литературе.

Весьма убедительно периодизируется процесс становления искусства перевода в казахской художественной литературе, в основном, на весьма весомом произведении Л.Н.Толстого.

В исследовании просматривается развитие научно-критической мысли в Казахстане в разный период о принципах и о проблемах перевода, начиная с загадочного перевода, кончая последними высказываниями М.О. Ауэзова об авторском стиле, о сохранении диалектического единства мысли и чувства, содержания и формы, эстетического соответствия слога с другими особенностями авторского оригинала и на переводимом языке.

Н. В. Гоголь говорил, утверждал о том, что слог характеризует не только человека, но и общество данной эпохи.

01.05.1960 ж.

МЕКЕМТАС!

Алдымен балалар мен келінге сәлем. Салған хатыңды да, телеграмманды да алдық. Рахмет.

Саған, Мараханумға, Әлмамбетке әдейі арнап, әрқайсысына екі кітаптан жіберген болатынымын. Алған боларсыңдар. Әлмамбетке, Мараханумға сәлем айтарсың.... Қажыммен мен екі рет кездестім. Мәлік демалысқа кеткен екен. Қажымның сен туралы пікірі дұрыс көрінді. Ол маған былай деді:

— Ол жігіт менің аспирантым ғой. Не оның ойы? Очный аспирант болмақ па? Олай болса, материальный жағы көтере ме екен? Мәлік қазір мұнда жоқ. Ол келгенде, Мекемтас туралы сізге айттырмай-ақ өзім-ақ сөйлесіп көрейін. Ал Мырзахметовтың өзі маған анық-қанығын айтып хат жазсын.

Демек, сен Қажымның атына толық хат жазғын, тілегіңді түсіндіргін. Мен болсам, тағы онымен бір жолыққанда сұрармын істің жайын.

Жіберген суреттерің аздау әрі ұнамады. Сондағы фотографты алып жібергенде, өзіміз де басып алар едік.

Мақаш келген болса, оған да сәлем айтқын.

Б. Момышұлы.

17.11.1963 ж.

МЕКЕМТАС!

Мен 10-ы күні келіп түстім, хәлім жаман емес. 12 күні Бақытқа барып қайттым. Баукең 17-де мені гостиницада күт деген екен. 16-да кел, екеуіміз бірге боламыз деп шақырып кеттім. Кеше иностранный комиссияға звонить етсем, айтады: "Сіздің шалыңызды кубинцылар тағы 10—12 күнге қалсын деп сұрап жатыр, тегінде рұқсат ететін шығармыз",— дейді. Сүйтіп Баукең жалғыз өзі тағы 10—12 күнге қалатын көрінеді. Кеше Бақыт келді, екеуіміз үлкен театрға бардық. Бүгін демалыс, үйіне жүріп кетті. Өзім күнде дәрігерде жүрмін, анализдерімді өткізіп болдым, енді емдей бастайтын шығар. Магазиндерге жүруге уақытым жетпей тұр. Тұрған жерім тым алыс. Ертеңгісін шығып, Литфондының поликлиникасына кетсем, кешке бір-ақ қайтам. Шапиға звонить етсе айт, сенің тапсырғандарыңды іздестіріп жүрген көрінеді де.

Осы айдың аяғына дейін осында болатын болдық. Хат жаз. Үйді ақтатып қойыңдар. Туысқандарға тегіс сәлем айт.

Жеңешен.

01.12.1964 ж.

МЕКЕМТАС!

Салған хаттарыңды 30.11.1964 ж. алдым. Авторефераты оқып шықтым, дұрыс. Москвада ешкімге жолыққаным жоқ. Бұнда орналастым. Бірақ та жеке орын емес, сондықтан істеуге болмайды.

Курортқа жеткенімше барлығы қозып, қайтадан шыққан болатын. Емделуді қайтадан бастауға тура келді. Бұл жерде невродерлит нервымен байланысты деп тапты.

"Москвадан сұрастырып жатырмыз",— деп М.Сейфуллин телеграмма жіберіпті. Мен аманшылық болса, егер Москва мақұл деп Дом творчестваға путевкаларды жіберсе — 20/XII-64 г. Қырымға қарай бет алармын. Демек, мен 10—15/XII-64-жылға дейін баруым керек. Осы жағдай туралы Мәжит Сейфуллинге (директор Литфонда) жазған запискемді тапсырарсың.

Маған хаттар болса, жіберерсіңдер. Былтыр көп хаттар үйден жоғалған болатын. Биыл да "өзі жоқтың — көзі жоқ" болып жүрмесін. Мен авиамен жіберіп отырмын. Егерде бұл тез барса, ол жақтан да тез келер.

Абыроймен қорғауына тілектес, Б.Момышұлы Адрес конверттің сыртында.

01.12.1964 ж.

Құрметті Мәжеке!

Телеграммаңызды алдым. Рахмет. Мен мұнда декабрьдің 20-на дейін боламын.

Егерде Мәскеу Крымға путевка жіберуді мақұлдаса, осы жерден тіке Крымға аттанармын. Сол жағын маған хабарлауыңызды сұранамын. Хабарыңызды декабрьдің 10-15-не күтемін.

Сәлеммен, Б. Момышұлы Г.Пятигорск, санатор.

Министерство обороны, корпус 4.

06.12.1964 ж.

Меке!

Түлкібастағы Байдаулет — Үсендердің шалы Балқыбеков Жайлаудың үйінде мен жас кезімде бір жарым жыл жүрген едім. Ол кезде ол үкімет және офицер болатын...

Қысқы киімнің жазда қадыры болмайды. Менің үйдегі жағалы жылы пальтомды сол кісіге арнап жүруші едім. Оны жеңгең біледі. Бірақ та мен оған лайықты бөрік, аяқ киім, костюммен тапсырайын деген ойда едім.. Мен костюмді қайтемін. Сондықтан сен сол пальтоны посылка етіп, шалға жібергін. Жеңгең оған қарсы болмас.

Адресі: Түлкібас

Колхоз Алғабас, Балхибекову Жайлау болуы керек. Әйтеуір, сондағы құлы ғой. Станциядан қашық емес үйлері. Шал жылы киініп жүрсін де. Менің атымнан не сен, не жеңгең шалға хат жазарсыңдар.

Бұл тапсырманы кешіктірмей орындағын. «Ескі деменіз, батырдың иығынан шешіп бергені ғой»,— деген сөздерді қосарсыңдар.

Басым таз, денем қотыр, көңілім соқыр болып жүрмін. Қайтадан қозып, теміреткім қышып, ұйқыдан да, күлкіден де бездіріп барады. Дәрігер болса, «Реакция» дейді. Басқа жаңалық жоқ. Хабар күтемін, Б. Момышұлы.

Р. С. 14.12.1964г. Евпаторияға (Ялтаға поезд бармайды екен) билет заказ етіліп қойды. Шығыс 20.12.1964 ж.

6.01.1965 ж. Ялта

Меке!

Менің үстіме көп жаралар шықты. Айнаға қарап тұрып санағанда, көзім жеткен жердегілері 50-60-қа дейін бе деп қалдым. Бір жақсы жері — қышымайды. Оның үстіне теңіз жағасы күнде тұман, күнде жауындары ревматизмді қоздырулары керек. Физическое и моральное страданиялар қызметке әжептеуір бөгет болып жүр. Путевканың срогы (біріншісінің) 16 январьға дейін, ал екіншісінен өзім отказаться еткен болатынмын. Оған себеп жоғарыдағы жағдайлар. Москвада мамандарға көрсетіліп, солармен емделу жағын ақылдасу тезден керек, мұқтаж болып тұр.

Жаңалықтар болса хабарлармын.

Жазған хатыңа, жіберген статьяңа рахмет.

Б. Момышұлы

Төре!

Податель ей записки Менің екі туып, бір қалғаным емес. Я знаком с его трудами — честный труженик, преданный, грамотный исследователь.

25.01.1965 ж.

Меніңше, ғылымға керек азамат. Болашағы да бар. Өзің сөйлесіп қарағын, меніңше, с него в будущем выйдет крупная архивная крыса.

Бұндай қызметкерлер саған керек деп ойлаймын. Өзің сөйлесіп қарағын. Б. Момышұлы.

Алматы.

12.08.1965 ж.

МЕКЕМТАС!

Белгібай ақсақалдың қыздары, мына қарындастарыңмен сөйлесіп, Әбекене, Айдар Сенбаевқа айтарсың. Кандидат, әйтпесе сырттай (заочный) ретінде қабылданса, әйтпесе кешкі курстарына орналасқандары да жаман болмас еді.

Б. Момышұлы Хабарларсың.

Меке!

Хатыңды алдым. Рахмет. Машине туралы әңгіме жеңген екеуіңнің істеп жүрген авантюраларың ғой. Біз келін екеуміз де басында-ақ болмайды дегенбіз.

Решено не продавать никому. Гап шунаха. Келін мен балаларға бізден сәлем. Әбенге хат жазғын.

Б. Момышұлы. Алматы

25.08.1965 ж. Алматы

Меке!

Аманшылық.

Пятигорск күңгірт тұман. Көшеде көңілсіз, үйде қызмет істеуге болмайды — алданарлық еш нәрсе жоқ.

Бүгін декабрьдің он бірі, жиырмасында Ялтаға аттанамын.

Москвадан Литфонд СССР-дың директоры Таракановтан хат алдым. 22 декабрьден екі срокқа путевка жібердік депті.

25.08. 1965 ж.

Ялтаға бара салысымен анық адресімді телеграмма арқылы хабарлармын. Ендігі хабарларды сол адреске жіберерсің.

Өсектерден басқа жаңалықтарды жазарсың. Менің үйімде корреспондентімнің жоқ екенін білесің ғой. Олардан хабар күтіп жүрген мен де жоқпын.

Сәлеммен, Б. Момышұлы.

Меке!

Осыдан 40—50 км жердегі орта мектепте 9 май күні Г.Гулям атындағы Пединститутта памятник ашылады екен, соған мені шақырып келгендерге уәде беріп қойғанмын. Демек, сен келемін десең, 7 күні ары барса 9-нан кейін. Менің сроғым 12—13 күндері бітеді. Келінге, балаларға сәлем.

Б. Момышұлы ст.Сырдарья, Пединститут им.Г.Гулям кому: Мирзахметову М.

09.12.1965 г.

МЕКЕМТАС!

Большой привет нашему директору и завучу.

Мен де, әйелім де Совминнің больницасындамыз.

Мен правительственное отделениеcіндемін. Сүлеймен Задиннің (секретарь обкома) мұнда келгеніне бір жеті болды.

Онымен мектептің 50 жылдығы туралы кең сөйлестім. Ол өте мақұлдады.

— Осыдан бара салысымен (больницадан шыққан соң) мен оларды шақырып алып сөйлесіп, бұл мәселені қолға алайын, — деді Сүлеймен Задин.

- «Прошлое и настоящее нашей школы» деген стендіні жақсылап дайындау үшін кемінде 3000 сом ақша керек деп мен Левенцовқа айтқанмын. На общественных началах и из скудных средств ничего солидного невозможно сделать деген болатынмын оған, — дедім мен.

— Жоспарын, макетін қарап, істей білетін кісілер болса, 3000 сомды босатамыз ғой — деді Задин.

Бұны хабарлап отырған себебім:

- 1) Басталған сөз аяқсыз қалып кетпесін.
- 2) Задинның қабылдауына дайындық ретінде План-проспект, макет, материалдар, орындайтындар (исполнители) т.б. жақтарын ойластыру.
- 3) Әрине, барлық тізгін — билік директорда ғой, бірақ та педсовет, парторганизация, профком, комсомол ол кісіге белсене жәрдемші болуға дайындалу.

Жоғарғы жолдар бұдан бір жеті бұрын жазылған еді. Бүгін Задиннің өзі ол мәселеге оралды. Тағы да әңгімелестік. Задиннің уәдесі өте мықты. Бара салысымен мектеп бастықтарын қабылдап, мәселені қолына алып көтермек.

Демек келесі жылдың басынан бастап мәселе қолға алынбақ, обком тарапынан.

Ал, өзіміз туралы: жеңген келесі жетіде шығады, оның соңынан мен де кешікпей-ақ шығармын деген үміттемін.

Мына хатты директорға, Рашида ханымға, Жұмағұлға, (завучке) толығынан айтарсың, олар хабардар болсын дегенім ғой. Олардың адресін білмегендіктен, саған жазып отырмын. Хабарларсың.

Келінге, балаларға бізден сәлем. Б. Момышұлы.

Дорогой Бауыржан!

Я получила твою телеграмму-молнию от 08.12.1941 года из Химков, но ответить не могла за отсутствием твоего адреса. То есть по имеющемуся у нас твоему адресу телеграммы не принимаются, а насчет того, что от нас ничего не получаешь, я огорчена до глубины души. Не считая около десяти писем Жамал, я лично писала тебе две открытки и одно письмо. Передала тебе и радио-письмо, но, как видно, ты не получил их. Все это ничего и вполне понятно в настоящее время. Бауыржан! Жамал родила сына еще 03.10.1941 г.

Его назвали Бахитом (счастье). Он теперь уже такой хороший, очень похож на тебя. У Жамал болели груди, сейчас выздоравливает. Твои 700 рублей она получила вчера. В общем, мы надеемся, что ты когда-нибудь получишь хоть часть наших писем и поделишь нашу радость, наши волнения. А сын у тебя, можно сказать, гордость. Ждем, ждем тебя со скорой победой. Слышали мельком из письма Рахимова о награждении тебя, но чем — не знаем, да это и неважно, а важно то, что ты оправдал доверие твоей страны. Желаю еще больших успехов на фронте борьбы с проклятым фашизмом. Бей и не щади их, к этому зовет тебя пролитое море крови и слез безвинных женщин и детей, на вас смотрит вся страна, весь мир. Пока, целую. Нуриш.

Я пишу это письмо в 10 часов вечера, Жамал, Бибинур, Шолпан, Бахит — все около меня и шлют свои наилучшие пожелания.

ПИСЬМА И ТЕЛЕГРАММЫ МУКАНОВОЙ

ЖАМАЛ МОМЫШ-УЛЫ БАУЫРЖАНУ

(20 марта 1943 г. — 21 августа 1945 г.)

Баукеш!

Жазған хатыңды, жіберген сәлемдемелеріңді алдық. Балалардың қуанышы қойнына сыяр емес. Бақыт деген бала есіктен кіргендердің бәріне айтады. Папам тәп беріпті бұған деп есіктен төрге шашып қояды. Жинасаң жылайды. «Ұлам сенделді» деп томсырайып тұрғаны. Шолпан лагерьде кітап бергенін хабарлап едік, телефонменен қуанғаны ғой «Кетем үйге. Бақытжанға берме, жыртады» дейді. Жалғыз екі баланың қуанышы былай тұрсын, сақалымыз шыққан біздің қуанышымызды білсең етті. Бақытың суретін көріп бітірер емес. «Оқыма көлем шулетін» дейді. «Мама, папаға кетейік, маған машина әпеледі, велисепед әпеледі» дейді де жүреді. «Мамам Құдайдан сұрап алды, аспаннан қағып алды Бақытжанды. Бауыржан, Бақытжан балалары» дейді. «Р-ды» ылғи «ыл» етіп сөйлейді. Көп-көп өлеңдер үйретіп қойдым. Мен Абайдың өлеңін айтам деп былдырлап ала жөнелгенде, ішегің қатады. Қызық айтады. Оның сөздерін мен жазып бітіре алмаймын. «Папамды сағындым. Мына жерім сағынды» деп жүрек тұсын басады. Радиокомитет қайта-қайта шақырған соң, барып 550 сом ақша алғам. Оның 100-ін сол жерде Қалибек ағай алды. Бірдеңеге қатты керек болып тұр деп. 300-не Бақытқа ат алып бердік. Үйде әжептәуір ермек оған. Мініп алады да: «Ол жүрмейді. Маған жүретін ат әпер» деп әлек салады. Біз оны тентек болсаң, папаңа жазамыз деп қорқытамыз. Әй, Баукеш, ол соған түсінеді. Жылауын да қояды. Ақылды айналайын. Тек Құдайдан өмір бер деп тілейік, ұзағынан сүйіндірсін.

Қысылмайтын жағдайыңа қара, қаражат қыспаса, барғым келеді. Бақытты сен қазір көр. Сондай кісі қызығарлық. Түкірейін, тілім тасқа болсын. 23 июль Шолпанның туған күні ғой. Соған жіберіпті кітаптарды дедік. Демалыс күні апарып берем. Бұл жерде хатым біте тұрсын, балалармен қоса сүйейін сені. Қош.

Бақыт, Шолпан.

1.11.1943 ж.

Баукеш!

Көп болды саған хат жазбадым. Себебі екі көзім жолда, сені күттік. Өйткені сені сентябрьдің жетісінде Мәскеуге шақырып, телеграмма берді деген хабарды Әлжаппар алып келген. «Келеді екен, Мәскеуде екен» деген алып-қашпа сөздер қаптап кеткесін, жолы болғай деп қатты қуанып жүрдім. Өзіңнен хабар болмағасын бекер шығар деген ойға келіп қалам.

«Тәуір болдым, жігіттерге қосылдым» деген сөзіңді естіп қуанып жүр едім, жалған екен ғой, әлі тәуір болмапсың ғой, сенің аурулығыңды естіп уайымдаймыз да, қорқамыз да. Сені көрмегелі үшінші жыл. Жүрек шіркін тас болса да, сағынар мезгіл болмады ма. Сен кеткенде дүниеге келмеген бөпеңнің тілі шығып сөйлеп, аяғы шығып жүгіріп жүр. Сөздің бәрін сөйлейді: «Мен Бәжанұли, Бәжән Мұшұли» деген сөзіне ғана құрбандық болғың келеді. Сені сөйлемейтін минутымыз болмайтын шығар. Бақытжанның сөзіне кейде күліп, кейде сүйініп отырамыз. Кейбір сөздері жылатады. Бір күні мен бірдеңеге қапаланып жыладым. Сонда ол: «Мама салма, аслаймын, бағамын» деп келіп бетімнен сүйгенде, «Күнім, асырайсың, бағасың, алтыным»,— деп бауырыма бастым. «Тәзет бел, каландаш бел, папа жадазам» дейді. Қолына қарандаш пен қағаз беремін, жазады. «Папа, кел, сағындым. Мәшине әтел, май әтел, сүт әтел» деп сызғылап отырады. Бақыт орысша десен, «оқ, тазак» дейді. Сондай анық сөйлейді. Орысша — қазақша анық айырып сөйлейді. «Бәжан әйт — дия — Абай» дейді. «Бәжан попопонк» дейді. Полковник дегені ғой. Өлең айтады. «Пашай, мели, тулит, жапти, муге» деп басын шұлғып өлең айтады. Әсіресе, гаршокта отырғанда оның әні көбейеді. «Полин полевой» дейді. Парень молодой дегені емес пе. «Лиле ұнаймыз» деп патефонның қасынан кетпейді. Патефон папаныңкі, сынса ұрсады деймін. «Папаки ұшамайды» дейді. Сөздері тіпті қызық. Оның айтқанындай жаза алмаймын. Өзінің айтқанын естісең, тамаша қалар едің. Өте ақылды, өте зерек бала. Егер шаршап келіп бір сағат жанында болсаң, демалған болар едің. Көшеде не көрсе, соны былдырлап айтып келеді. Біраз күн болды суық түсіп, қар жауғанына. «Сұйық» деп далаға шықпайды. Қорқам дейді. Күлеміз. Күннен-күнге ақылы кіріп, адам болып келеді. Сондай тіл алғыш. Не айтсаң, соны істейді. Кеше штанына кәк етіп қойған екен, ұрсып, ұрдым құйрыққа. Жылап тұрып: «Мама, пости» дейді. Күліп жібердім. Мойныма асыла түсті. «Мама әйей, әйбәт» деп сүйеді. Ол ұрмасын деген қулығы. «Бақыт қайда тұрады» деймін. «Тамески сәде сәсте шеш» дейді. Сөйтеді де «Мұшули» деп қояды. Байқасақ, ертеден кешке дейінгі ермегім екен.

Екі ай болды сенен хабарымыз жоқ. Ауыруыңның мәнісін білдірсең етті. Уайым күшті. Құрманбектен көп болды хат алмадым. Оның неге хат жазбай жүргенін білмеймін. Мұндағы ағайындар тегіс аман, өзіміз де жақсымыз. Шаруамыз айтарлықтай емес. Қыс қамы нашар. Қыстың қатты болатын түрі бар. Бүгін күн қатты суық болып тұр.

Сенен күнде хабар күтемін. Түс көрсек те келіп қаладыға жоримыз. Есен-сау келіп, бөпешінді көруге жазсын. Бақыт үшке қарады. Екіге толуымен құттықтап хат жазып ем,

алмадың ба? Өзің сияқты ұзын болатын түрі бар. Жасына қарағанда үлкен деседі жұрт. Көзі қандай десеңші. Па, шіркін, кімнің ұлы екен? Күлімсіреп қойғайсың.

Қош, құшақтап сүйдік.

Бақытжан, Жамал.

Алма-Ата

Кр. Армейская 69. кв. 11.

15.11.1943 ж.

Баукеш!

Бүгін бір қазан қылып қызылша пісіріп отыр едім, Сара дейтін бір қара қатын бар еді, сол келіпті «Театрда вечер бар, соған барайық»,— деп. Аса елігіп отырмасам да, Үрияны кездестіретін ме екем деп барғым келді. «Мақұл» деп Бақытжан мен Шолпанды бекітіп кеттім. Қазаным асулы күйінде қалды. Барған бетімде Бибі кездесе кетті. Бір жігітпен сөйлесіп тұр екен. Ақырын көз қысып шақырып алдым. «Ойбай, тәтетай» деп құшақтай алды. Көз көрсе, жүз ұялар болар ма, «Бауыржанның хабарын мезгілімен келіп айттыңдар, рақмет» дегендей етіп түйреп жатырмын-ау мен де. Ештеңесін көрмедім театрдың. Екеуіміз екі сағат жүріп сөйлестік. Әңгімелері құлағыма жағып бара жатыр. Сағат туралы, оның жайын, кімнің сағаты екенін сұрапсың, өте жақсы. Амал не, ақтай алмаса, адал ниет ақ жүрегімді табанына салса, ол да білгіштігі ғой. «Н-ің» өзінен көңілім қатты қалды кәпірден, білдірмейтін едім. Сонсоң Әбдіхалықовқа сыйлық бергендегі сөйлеген сөздерінді сондай құмарлана сөйлейді. Сүйсініп тыңдайсың, жылағың да келеді, жылауға жер тар. Тыңдап тояр емес көңілім. Жымиып тыңдап жүргенмен, жүрек-бауырым елжіреп, ішім жалындап келеді. Әттең деймін, бір ғана көрсем деймін. Бақытымды көтеріп алдынан алып шыққанда, сары алтындай сары баласын қолына алып, маңдайынан иіскегенде, өліп кетсем армандамын деп айтар ма едім. Жоқ!

«Қой, мен қайтам, қазаным асулы қалып еді. Электр пеш күйіп-жанып жатқан шығар» деп мен балалардан да көңілім тынбай кеткім келді. «Сен кел, қиқанды қой, жақсылап тұрып көргенінді, естігенінді сөйлеп бер, ана Үрияға айт, хатты тапсырсын, мен де қатты құмармын ол хатты оқуға» деп қош айтысып кетіп қалдым. Сараға өзің келерсің дедім. Ол сонда пиво болады, содан алып қайтамын деп қалды. Үйге келсем, қазаным қайнап тұр. Балаларым рахаттанып ұйықтап жатыр.

Баукеш! Бақыт деген — сондай тәтті бала. Үйдің тарлығы соған да ұнамай жүр. Бір қылығын айтайын: Ойнап жүр, бір арбасы бар, соған кішкене жастық салған «Мама, машина тепті, папа бәләм» деп арбаны тартып еді, біресе үстелге, біресе орындыққа тіреліп, еркін сүйретілмеді. Ары сүйреді, бері сүйреді, қайта-қайта тіреле берді. «Мама, тәлә» деп қояды. «Ойнай ғой, бөпем» деп қоямын. Болмады білем, үлкен шәй ішетін стөлдiң аяғын құшақтай «Мәмә, дәләға шиғам» дейді. Бұл не айтып тұр десем. Мына стөлдi далаға шығар, сонда үйдiң ортасы менiң арба тартуыма кеңидi деп тұр екен. Түсiне қойдым. Стөлдi кейiн тартып, үйдiң ортасын ашып бердiм, ойнады.

Сонша ақылды. Екі жастан бір ай асты. Сол ортада стөл болмаса, еркін ойнайтынын сезеді. Ой, Бауке, балаң асыл, «гүша — ябка, табика жеймін» дейді. «Жоқ, алтыным, ертең базардан әкелемін» деймін. Түсінеді, қайтып сұрамайды. Сенің суретіңе қарап: «Бажанули, Момышули, Башитан» деп қояды. «Папам побубник, комәнділ пәлкә» дейді. Бәрін сөйлейді, тіл алғыш, бірдеңкеге тиме десең жоламайды. Бірдеңені бүлдіріп қойса, «Мама, нижа» дейді. Шолпанның қасына барып: «Шопән, мама ұшади, ұшади» дейді.

Ашуланып ұрса бастасам: «Мама, бағамин, асылаймын» деп келіп бетімнен сипайды. Тек игілігін көрсетсін, тілеуің қысқа болмасын, ұзағынан сүйіндірсін!

Сара да келіп қалды, үш литр пиво алып келді. Екеуміз қазір ішеміз де жатамыз. Сен қош бол. Балаң ұйықтап жатыр.

Мен — Жамалың ғой.

10.05.44 жыл.

Баукеш!

Сенің жазған хатың қалай ұзақ жүрген, он үші күні алдым. Соның алдында ғана саған хат жазбағаныңа ренжіген болып бір хат жіберіп едім. Еппен ғана бірдемелер айтып едім, түсінген боларсың. Сенің келіп-кетуің ел үшін өте жақсы келіс болды ғой, «Рахмет көп жасадан» басқа көптен не тілемексің. Айтып кеткендеріңнің көбі іс жүзіне шығып, істелгендей болды. Елдің, колхоздардың, колхозшылардың тұрмыстары реттелуге айналды, мал бөліп беру, астық беру мәселелері қолға алыныпты. Аңада ауылдан келген сенің туысқаның айтып келген, үй басы үштен-төрттен қой-ешкі алдық, істегендеріміз сегіз килодан астық аламыз деп соның бәрі сенің айтып кеткендеріңнен туған жақсылық дейтін көрінеді ел. Бегімшелер сиырды алған, жазып едім ғой. Ал жездей өзі өз қолынан 12 пұт астық сатқан екен. Жамбылдың обл. атқару комитетінен солай деген қағаз келді. Сатқаны рас көрінеді. Ауылдағылардан хат келеді, әлі сол өзің бардағы сарынмен жазады. Қыстағыдай емес, базар да көп арзандап қалды. Елдің көңілі аз күнге болса да көтеріңкі. Қыстағы сенің хатыңның ішіндегі Қаныттың қызын орнынан алыпты, сенің хатыңды оқыған жұрт оған қатты риза, сенің айтқандарыңның көбін ақылына түсіргендей болғанын ел көзімен көріп отыр. Қазір сондай аударыспақ көп.

Естілген әңгіме болса, маған Есмағамбет айтады, одан басқа жан адамды көрмеймін. Бір ай шамасы болды өзім науқастаумын. Безгек деді. Ішкі безгектің бәрі сыртыма шығыпты, оны сенің мына былдыр балаң: «Кім тырнап алды, мен тырнамадым, папам тырнап алды ма, папам жаман, мен ұрайыншы» деп күлдіреді.

Оқтардан уайым жеме, өз айтқаныңша көзін жойдық. Жарайды, сенімді кісі кез келсе, қағаздарыңды да жіберейін, әйтеуір үйде бар қол жазбаларыңның бәрін.

Радиодан алатын үш-төрт жүз сомдай ақшаң бар екен, маған телефонмен айтып еді «келіп алыңыз» деп, мен бармадым. Бек те майдың алдында келіп, «Счет аш, азғантайдан ақша беріп тұрайық» деп еді, оған да «Өзінен хабар болмай, мен ақша алмаймын, әзірге ақшадан қысылып жүргенім жоқ, мүмкін, өзіне керек шығар» дегем. Аттестат кешікпесе, шынында, қысылмаспыз.

Бәукеш, мен бір сиыр алайын деп жүрмін. Әрине, базардан емес, бірақ базарда қазір арзан, он мыңдарға алуға болады. Қазіргі ойым бір сиыр.

Ауылдан әлгі бір аяғы жоқ туысқаның келіп кетті, аяқ жасатуға келген екен. Жеңгейлерге шай-сабын жібердім. Ақан келем деген екен, қоя тұрсын деп сәлем айттым. Егер қолыңа ақша түсетін болса, әр үйіне мыңнан жіберсең де дұрыс болар еді.

Бәукеш, Бақытың сырқаттанып, тәуір болды, қазір шапқылап ойнап жүр, далаға шығармаймыз, күн сондай ыстық. Тек ерте мен кешке шығарып ойнатамыз. «Көшеге алып бар, папамды көрейік» дейді, онысы көшеден өтетін командирлер.

Хат жазсаңшы, хабарыңды берсеңші, сені қырғыздар сұрапты дегенді естіп, беттері қызарған да ел бар көрінеді. Хабарсыз келіп қалар деп поезды да күтеміз.

«Жақында жүрсе тістескен, алысқа кетсе кісінескен» демей ме қазақ, менің әйелдік мыжыңымнан көңілің қалып, хат жазбай жүрсің бе, мен жоқ қасыңда, еркін жүрсің ғой, жел сөзіңді аяма, жаным.

Қош! Хабарыңды күттік. Бақытың, Жамалың.

Өтеевтің машинасы әлі үйде, бергім келмей жүр, сен келсең, мүмкін керек болар. Оған да әзірге керегі жоқ екен.

17.05.1944 ж.

Баукеш!

Сенен хабар алмай көзіміз төрт болды ғой. Тым болмаса дұшпан көзі етіп, екі айда бір хат жазбағаныңа жол болсын. Күнде хатшының жолын тосумен отырмыз. Бақытыңды қолыңа алып, «Айналдым сенен» дейтін сөздеріңді екі айда бір рет есіңе түсірмедің бе. Ол сені айтпайтын сағаты жоқ. Күннен-күнге ақылы кіріп келеді. Қазір тіпті анық сөйлейтін болды. «Мен темекі тартпаймын, орысша сөйлемеймін, папам ұрсады, папам маған қатын әкеледі, ойыншықтар әкеледі» дейді. Не болмаса, орындықтарды жатқызып қойып мініп алады да, «Бекбай болдым, апаға барайыншы» дейді. Ақылды-ақылды сөздер сөйлейді. «Уһ, папамды сағындым» деп қояды. Маған «Мама, жылама, папам келеді ғой» дейді. Ол сені шын сағынып жүр.

Көшеден әскерше киінген кісі көрсе болды «папа ғой» деп қарап тұрады.

Кеше Есмағанбет келіп кетті, сол айтты хабарыңды. Бекке хат жазған екен, саған ешкім жолықты ма келгендерден деді. «Жоқ, ешкімді көрмедім, маған деген Бауыржанның сәлемі болмаған шығар, болса айтар еді ғой» дедім мен күліп, шынында, күліп отырғаным емес еді, өкпе секілді сыз бар еді ішімде. Бір сыпыра әңгімелерді сол айтып тұрады келіп, осындағылардың «күбір-күбірін» жазайын десем, хабарласпай қойдың ғой. Біреулерге жағып, біреулерге жақпай кеткен жайың бар. «Сол айтып кетіп еді» деп айтуға қаймығатын үлкендер бар көрінеді. Бірақ көпшілік аузында істеп-айтып кеткендеріңе ризалықтары ғана айтылып жүр. Көп риза саған. Бақытың да — Бауыржаншыл.

Көп жұрт сенің хабарыңды менен сұрайды.

Осы хаттың ішінде Мәліктің хаты, мен ашпадым да, оқымадым. Қаныш ағайға айтқан сәлемдемеңді мезгілінде айта алмадым. Бекке кел деп ем, өзім бара алмадым. Ол үшін мені ұрса көрме, Бақыт айтпақшы, безгектің бәрі бетімде болған соң, көшеге шығуға ұялдым.

Бақыт пен Шолпан дендері сау ойнап жүр. Бақытың өскен сайын тентек болып барады. «Момыштың баласы Бауыржан, мен Бауыржанның ұлымын» дейді. «Момыштың баласымын ғой» деп қояды. Абайдың екі ауыз өлеңін үйретіп қойдым, оны тәтті бермесең айтпайды. Қызық, күлдіреді. Шолпан тәтті сұраса, «Өлең айт, береді ғой» дейді Бақыт. Былдырлап зеріктірмейді. Сағат түнгі 12-ге, бірге дейін ұйықтамайды, шапқылайды да жүреді. Сені шын сағынады. Әйтеуір аттан түспейді, «папанға барам» дейді де жүреді. Сөзі көп, әй, Бауке, сенің әлгі бір қатты ұрғаныңды ұмытпапты, кеше ойнап отырып, «Папаң Бақытты басқа ұрды» дейді. «Жоқ, папасы ұрмайды, сен папаңның жанысың ғой» дедім мен, ойынға алданып кетті. Кейде сенің ойнатқандарың ойына түседі, «апа ат болды, папа алма әкелді оған, телефонды берші, алма әкел айтайын папанға» дейді.

Мұндағы ағайындар тегіс аман, апапа, апа, Мәну сәлем айтады.

Хабарыңды тез-тез жазып тұрғайсың.

Қалибек ағай звонит еткен екен «Келе жатыр дейді ғой, сен хабар алдың ба?», «Жоқ, аға, келем, келмеймін деген хабарын алмадым» дедім. «Онда сенбейін, бекер шығар...» деді. Бір бықсықты тағы шығарып жүрген көрінеді. Менің құлағым енді керең. Хат күтем.

Бақытжаның мен Жамалың.

26.06.1944 ж.

Баукеш!

Бүгін ертемен сенің жіберген кітабыңды алдым. Риза болғандығымды білдіріп, рахмет айтып отырмын.

23 күні Селина деген адамнан аз ғана сәлемдеме мен көйлегінді беріп жібердік. Қонақ етейік деп едік, уақыты болмады. Алсаң, хабарларсың.

Шелекке бардым, үлкен тойда болдым. Халық батыры Амангелдінің өлгеніне 25 жыл толғанына той жасады. Ол тойға халық өте риза болды-ау деймін. «Тойдың болғанынан боладысы қызық» демекші, той боладыдан 20 күн бұрын халықтың дайындығы өте күшті болды. Алматыда алты аудан қатысуымен болды, алтының бірі — Шелек. Шелектен Алматыға 15 жігіт, 15 қыз, 5 жорға, екі үй алып барысты. Алматыда қалай өткенін білмеймін, Шелекте өте көңілді өтті. Ат шабыс, қыз қуу, сайыс, жерден күміс алу сияқты қазақтың ұмыт болып кеткен ойындарының бәрін істеді. Бір күн бұрын той болатын жерге халық әр колхоздан лек-легімен келе бастады. Түнімен қыз-бозбала айтыс, қалжыңмен таңды аппақ атқызды. Ертемен ойын басталды. Кәрі-жас демей, бір-бір жарау атқа мінгескен, қуанышты езулерін халық жияр емес.

3.07.1944 ж.

Баукеш!

Айып етпе, хатымның басы орысша аяғы мұсылманша жазылып отыр. Бұл тойдан менің есімде қалып, әсер еткені — халықтың көңілінің өте көтеріңкі болуы, иін тіресе жиналуы, елдің халық ойындарына соншама құмарлығы. Әсіресе, көкпар тартуға келгенде, өлі-тірілеріне қарамай, кәрі-жасына қарамай ентелей түскендігі.

«Заман түзелер. Мынау бір жақсы ырым екен. Ұмытып бара жатқан салтымыз еді» деп қарттардың шын пейілдерімен көздеріне жас алуы. Шаршап, жүдеңкіреген халықтың көңілі көк тірегендей көтеріңкі болды.

Бір он жеті жасар қыз бала қазақша киініп, басына үкі таққан құндыз бөрік, астында күміс ер-тұрмандаған жақсы жирен жорғамен шықты. «Қандай жақсы, кәдімгі қызға ұқсап тұрғаны» дегенді естіп, «Ата, өзі де жап-жас қыз ғой дедім». «Біліп тұрмын ғой, қарағым, мына киім тіпті жарасып, нұрландырып тұрғанын айтам. Ылғи бір шолақ дамбалдарға қалып едік, жақсылыққа жора болғай де, шырағым» дегені қиялыңды қайда сүйремейді. Жақсылық қасиетін ұмытпау, шама келсе қайта түзету, көптің арманы ма деп қалдым. «Бір-бір малымызды сатсақ та, қыздарға ұзын киім кидіретін едік» деген сөздерді үлкен апалардан көп есіттік.

Киінуге болады ғой, оған ешкім қарсы емес, тек өзіміз шала орыс болып жүргеніміз болмаса деп қоямыз Ақаш екеуіміз.

Адам өлімі болып кетер көкпарды бермейміз деп, Тыныбек берілген серкені қайтарып алмақ болғанда, оны таяқтың астына ала жаздады. Үлкен жанжал, той өткізу жөніндегі комиссиялардың бір-екеуі таяққа жығылды. Ақыры көпке көкпарды бермей тарқатты. Тыныбекке батпағандары, әр колхоз өзді-өзі болып бір-бір серке тартты дегенді естідік. Түнімен көкпар тартумен болды көпшілік. Әйткенмен өте көңілді өтті. Жұрттың дабыры бір жеті басылмады.

Әдебиет жөнінде күрделі ештеңе жоқ. Әлі сол бірінің етегінен бірі тартуларын сиретпей жүрсе керек. Мәдениеттен де ештеңе өзгеріс көре алмай жатырмыз. Альманахтан Әлжаппар түсіп қалыпты, редколлегия құрылыпты төрт-бес адамнан деп есіттім. Қашан шығары мәлімсіз. Сенің жазғандарыңнан әлі еш нәрсе шыққан жоқ. Қаныш ағайға барып сәлемінді айттым. Жақсы қарсы алды. Бекті көрдім. Жартымды ештеңе ести алмадым. Есмағанбеттен де солай. «Кісі арқылы болмаса, хат жібермеймін, айтарым көп», — дейді Есмағанбет.

Өзім Шелекте ай жарым жүріп келдім. Өте әдемі тазарып келдім. Семіргенім сонша — көп жұрт танымай қалып жүр. Безгектен айықтым. Шелекке тастап келдім. Жараны емдетіп жатырмын. Докторды сатып алып, ине сұғып, дәрі жіберуін сұрадым. Одан басқа емнің бәрі істелді. Қаның таза деп укол алмай жүрген докторлар. Он бес уколді екі мыңға сатып алдым. Жазамын деді. Ақырын күттім. Осы емді бітірген соң, тағы бір ауданға барып қымыз ішіп, семіріп қайтайық деген ойымыз бар. Барсақ, Кеген жаққа барамыз хабарлармын.

Ракитиннің де бар хаты сол-ақ. Конверт те, адрес те жоқ. Мен де таңмын. Казвоенкоматқа жіберген екен, содан бір әйел әкеп берді.

Бүгін тағы бірсыпыра хат жіберіп отырмын. Құрмаштың хаты әдемі, пікірлері дұрыс. Мен де оған әдемі хат жазып жібердім.

Балалар жақсы. Шолпанды лагерге жібердік бір айға. Бақыт жалғызсырап жүр. Айдар келсе, жылап айрылмайды. Келген делегат жігіттер хат әкеліп берді, рахмет. Біздің Мәскеуге барғымыз келеді. Бірақ кейінірек. Ауылдан көп болды хабарым жоқ. Август ішінде барып қайтсам деген ойым бар. Балаларға деп жіберген кітабың көңілді екен. Шолпан жоқ, Бақыт қуанып жүр. «Папа оған кітап белді» дейді. Тілі күннен-күнге тәтті болып барады. Ол қазір тап-таза, топ-толық.

Шолпан естісе, жүрегі жарылар. Ол мақтанса, өте қатты мақтанады. Кісі болып қалды.

Мен саған хат жазудан неге ерінейін. Кешіктіремін, бірақ ерінбеспін. Мұндағы ел-жұрт тегіс аман. Ғабитті, Әлжаппарды көрдім. Амандықтан басқа ештеңе деп тілдеспедік. Сенің Қасымов деген командирінді көрдім. Жақында келген екен. Саған жолықпағанына өте өкінеді. Полк жөнінде көп жаңалық бар. Келіп сөйлеп берермін, өзім де жазармын деді. Бізге келмек. Жазармын.

Сенің жазбаларыңның тағдыры не болары белгісіз. Бек «күзге салым шығарамыз ғой» дейді. Өзі жазармын, жаздым да деп отыр ғой.

Әбділда өзі хат жазар. Айттым. Сәлемдерінді сұрағандарға жеткізіп жатырмын. Есмағанбетпен жақсы сөйлесіп, жазармын. Қарызға қарата берейін, сен ұрыспа.

Баукеш, мен саған түк ренжімеймін. Алғыстан басқа айтарым жоқ. Өйткені сенің әрбір ауыз сөзің жылдық курс бітіргендей маған. Тек өзіңе жала жабылмаса болды.

Қош, жаным, амандықпен көрісуге жазсын. Шелектегі үйдің ішінен сәлем. Әсіресе, үлкен апайдан. Апа, Банудан, балалардан.

Жамал.

8.07.1944 ж.

Баукештай!

Көп емес аз ғана сәлемдеме бәрімізден. Әсіресе, Бақытжан мен Шолпаннан. Алты блок темекі. Көптей көріп тартарсың, күнім.

Бектің жазған кітабын оқып шықтым. Әсіресе, «Страх» деген бөлімі. Біресе опасыз, байламсыз, тұрақсыз жан деп жек көресің, біресе жүрегің елжіреп жаның ашиды. «Алла-ай, не деген тасбауыр, жүрегі жоқ адам еді» деп бастығына ұрсасың. Оқып отырып, «кешірші» деп айқайлап жібергендей боласың. Жылағың да келеді. Ақырында «Мейлі, обал жоқ, опасызға сол керек» деп аяқтап шығасың.

Әй, Бәуке, әрбір бөліміне мен өз білгенімше пікірімді жазайын. Па, шіркіннің білгішін-ай, деп жүрмегін, мен ұялып қаламын.

Олар келіп-кеткенсің, ойлаймын, түсіне алмаймын.

Қанаты жоқ, жалы жоқ,
Құлан қайтіп күн көрер.
Аяғы жоқ, қолы жоқ,
Жылан қайтіп күн көрер.
Татулық жоқ, бірлік жоқ,
Елім қайтіп күн көрер,—

деген Асанқайғының айтқанын есіме түсірдім.

Саған осы хатты апарушы кісіден екі-үш адамнан хат барар, ойдағыларын іркіп қалмас, айтар бәрі де. Әсіресе, Есмағамбет жазарым көп дейтін. Жазбаларының тағдырын Бек жазар. Әлжаппар да жазамын деп отыр. Әдебиетшіл адамдар ғой, құлақ құрышыңды қандыраар. Менің поштадан жіберген хатымнан мына хат, мүмкін, ерте барар. Онда да бірталай әңгімелер жазылған, түсінерсің. «Бауыржанға он мың сом жібердік» дегенді Бек айтты. Осындай теңге-терсектің жәйін айтпаса, көлемді ештеме естімеймін Бектен. Қызықты Есмағамбет айтады.

Өткен айдың жиырма үшінде Силина деген тым тәуір әйелден саған сәлемдеме жіберіп едім, алдың ба? Хабар берсеңші. «Бекер бердім-ау»-ға қалып та жүрмін, хабар болмағансың. Қош, Бәукеш. Сағынып күтуші Жамал ғой.

Батыр қарындасың Мәншүктің мамасы екен, саған хат апарушы кісі.

Баукештай!

Қойгелдінің баласы ойыңнан шыққан жоқ шығар. Сол жігітті, тағы бірсыпыра қазақ жігіттерін үлкен орындар қызметтен алыпты. Жазықтары үлкен емес. Бізге келіп шықты. Өзі шығыс жақта үш-төрт ай болып қайтқан екен. Сол жақтағы қазақтардың ахуалдары жөнінде үлкен жинағым бар еді, соны ағайға қалай жеткізем дейді. Осы адамнан ол да жіберер. Сонан соң «заң орнында істеймін» дейді. Қоразбайқызы деген біреу келіп кетті.

"Атамыз қазақ" болғанға жазықты болатын көрінем. «Төлегеннің қарындасы едім (батыр Төлегеннің), алпыс адамның ортасында жалғыз едім, шетқақпай қыла береді. Оған көңіл бөлген бастық жоқ», — дейді.

Мен күлдім: «Ағай — өкімет адамы емес, келіп кеткен бір қонақ. Мыналарың қызық екен. Осында өкімет адамдары, өкімет орындары бар емес пе? Қарап отырып қасқырға талатпас, қарар әділеттігін. Арыздарың болса, өз беттеріңмен айта беріңдер. Тым ағайшыл болғандарыңның мәні болмас. Ағайға түсіне біліңдер» деп жолға салдым. Қызық емес пе?

22.07.1944 ж.

Баукеш!

Кеше көшеде апайға жолықтым. Амандықтан кейін:

— Баладан не хабар, хат жазып тұра ма? — деді.

— Иә, хат алып тұрамыз. Оқып жатырмын деп жазады ғой, — дедім мен.

— Немене, бала өкпелеп кетті дей ме?

— Оншасын білмеймін.

— Менен бірсыпыра кісілер сұрайды келе ме деп. Келем, келмеймін деп ештеңе айтпай ма?

— Оны да маған жазбайды. Өкімет адамысыз ғой, сіз анығырақ білерсіз, — деп едім,

— Біздер орынбасар етіп ұсынғанбыз, бірақ бала келмеймін деп айтты деп есіттім, сірә, қатты өкпелеген көрінеді. Бірлі-жарымдарға өкпелеп келмеуге бола ма, елден кете ме?

— Өкпесі елі үшін шығар. Оның да бір білгені бар шығар. Кел десеңіздер, келеді ғой, апа — деп қош айтысып жүріп кеттім. Әлде менен бірдеңе білгісі келді, әлде ойда жоқта кездесіп қалғасын сөз болсын деді ме, он минуттай сөйлесіп тұрдым. Хал-жайымызды сұрады. Өте жақсымыз дедім.

Бақытжаның отыр тырдай жалаңаш. Сүт ішіп, біртүрлі жақсы. Көзім тасқа, түкірдім. «Папам Шолпанға зазуы бал тәп белді, маған әтеш, тауық белді» дейді. Өзінше уақ суретке риза емес сияқты. Бізге өкпелесе, «папаға — Мәшкеуге кетем» деп күш көрсетеді. Ол бізді қорқытқаны. Екеуіңіз бірдей жүрегімізді ұшырып болатын болдыңдар ғой.

Біз сенен хат күтеміз. Жібергендерімізді алған шығарсың, тегі жазбайсың.

Жамал.

Мынау балаңның жазғаны. Не жаздың десем, «Папа, кел екеуміз ойнайық, алма әкел» деп жаздым дейді. «Мама, ол шүлет қой» дейді.

7.09.1944 ж.

Баукештай!

Мен саған хат жазбағаным айдан асты, әлі де жазбас едім, бүгінгі газеттегі мына бір мақала себеп болып жазып отырмын. Оқып көр қызық екен.

Бақытжанның дені сау. Тентектігінде баға жоқ. Айтқаныңа бір көндіре алмайсың. Тек сенің суретіңнен ғана қорқады. «Әне, папаң тентек болмасын, жақсы бала болсын деп тұр» деймін. Қарап, бір жымыып қояды.

Баукеш, мен биыл қыдырғыш болып, ел қыдырып көп көңіл көтердім. Бибінұрдың қайындары жаққа барып қайттым. Мен жоқта Мүсіреп келіп қайтыпты. Он шақты күн біздің үйде болыпты. Гүлмәрек пен Бибінұрдың мейірімдері сонша түскені, мен келгелі айтып тауыса алмайды.

Хат жазуға халім жоқ. Бақытымды бауырыма басып қана мауқымды басамын. Сені көргім келеді. Қасыңда болсам, ұмытар ма едім деймін. Бозжанов мен өзім хабарлармын деген еді. Жазған шығар ендігі деп өзім осы хатты жазып отырмын.

Атсаң да, сойсаң да, міне, алдыңда менің басым. Қолым дірілдеп, көзіме жас толып жаза алмаймын хатты. Хатымды оқып отырып төбеңнен жай түскендей боларсың, қайғырарсың мендей боп. Сабыр ет, міне, Бақыт жаманның суретін көр де, сен де мауқыңды бас, жылама.

Осы күні ішім от, сыртым бүтін, жылаймын. Бақытымды көріп тәубе деймін, сабыр етемін.

Баукештай, бұрынғылардың сөздерінде қате, өтірік жоқ:

Бір күн жалын, бір күн шок,
Бүгін бар да ертең жоқ.
Яки:
Уайым түбі тұңғық — түсерсің де кетерсің.
Яки:
Өткенге өкінген — өмірзая.
Яки:
Жаны басқаның — тәні басқа.

Бала күйігі — бауырда демекші, он бес шақты күн болды, жарық жұлдызым, бауыр етім, балапаным Шолпантайымнан айырылып қалдым, қапыда. Баукеш, жүрегімнен өкініш кетер емес. Жыладым, ессіз де қалдым. Ажалға ара тұра алмадым. Мұны естіп, сенің де жүрегің елжірер, күйінерсің. Мейірімің түскен балапаның еді. Екеуміздің де. Ақырының қайырын сұрайық.

Баукештай! Біреудің ажалы оттан, біреудікі судан дейді қазақ. Шолпаным аттан құлап, көкірегінен ат теуіп, содан қаза болды. Айып өзімде сияқты. Ішімде жатыр өкініш, сөкпе мені, Бауыржаным, сөкпе, медеу бол, сүйенішім бол! Құдай салды, мен көндім деп отырмын. Бибінұр қатты жүдеді. Енді менің кеудемде шығар-шықпас жаным бар. Құдайдан ендігі сұрап отырғаным Бақыттың, сенің амандығың.

Сабыр ет, жаным.

Жамал.

20.09.1944 ж.

Баукеш!

Қандай қайғы-уайымға душар болдым мен сорлы, әңгіме жайын естідің ғой. Зар жылаумен отырып, алдыдағы хатымда не жазғанымды білмеймін. Қара тұман басып алды үстімді, тілегім Бақыт екеуің ғана сияқты. Жылап отырып көз жасымды тыя қоямын, екеуіңді ойлап отырып. Өкінемін, жылаймын, бітер емес қайғысы. Тұрғым келмейді үйде. Кеткім келеді бір жаққа. Үйім де жат, дүние де жат сияқтанады маған. Жылама, мама, Шолпан папаға кетті ғой, екеуміз барамыз, сұртші көзіңді деп бетімді сипайды Бақытжан.

Қарғамасын мені халқым, сен де айта көрме «өз обалың өзіңе» деп, тірі жүрмін мен бейбақ, қанатымнан айрылып, ішім күйіп аяғымның басына түскендей. Қалай төзерімді білмеймін, нені ермек етейін...

Баукеш, есіткенде жаманат қабырғаң қайысып тұңғыыққа түскен шығарсың сен. Сабыр ет. Бақытыңның тілеуін тіле деушілер болды ма, қасында, күнім. Жолдас-жораның жұбатуы демеу болады екен, жаралы жанға. Ұрса көрме, жерлей көрме, сормандай мені. Тірі болсаң екеуің, қор болмаспын өлгенше.

Баукештай! Бақытың — балапаның енді он үш күнде, 3 октябрьде үш жасқа толады. Балаңның жігіт болып өмірлі бақытты болуын тілеп, құтты болсын айтамыз Бибінұр екеуіміз. Балаң екеуің өмірлі болыңдар.

Жамал.

25.10.1944 ж.

Баукеш!

Аманшылық. Кәрім де келген. Бір кемпір шайынды әкеп берді. Өте қажет уақытта келді. Көп рахмет. Үйде қонақ бар еді. Кәрім келгенде, кеп әңгімелесе алмадық. Әйткенмен жалпы жайды айтып берді. Сенің істеген еңбектеріңнің жайын айтты.

Апай келді деп бір хатымда жазып едім ғой. Сапарбайды әкеп тастап кетті. Ол ауылшаруашылық мектебіне түсті. Оқып жүр. Үйде тұрады. Айқал, Майысты да әкеп тастаймын деп жүрген көрінеді. Сапарда киім дегеннен дым жоқ, түгел дерлік киіндіру керек. Шама тезден келер емес. Сапардың келгені жаман болмады. Бақытжанға серік. Үйдегі Шолпанның киімдерін Майысқа беріп жібердім. Қыс жақын ғой. Дайындық та керек. Өте суық демекші, ептеп расходтан қысылатын кезім де болып қалады.

Ауылдағылардың жайы, айтуларынша, өте жақсы. Тойынып қапты. Киім-кешектері жоқ, білем. Үй басы 50 пұттан азық алыпты. Өздері екенінен. Жамбыл жақтан келген қазақтың келмейтіні шамалы. Жалпы жайым жаман емес. Түскен киімдерің болса, бізге қарай жолда, балаларға қажет қой. Жағдайға қарап, ыңғайым келсе, өзім де үйде отырғым келмейді. Шама келгенше, оқуға барып яки жұмыс істегім келеді.

Жамал.

28.02.45 ж.

Баукеш!

Аманшылық. Жазған хатыңды алдық. Ел-ағайын, туғандар тегіс аман. Балаң үлкен жігіт болды. Әрі тентек, әрі ақылды.

«Папа жақсы, сағындым ғой» дейді де, «жоқ, жаман, мен оны білмеймін ғой, ол қазақ, қап-қара, мен сары, жоқ, ақ, ақ» дейді. Кейде суретіңе қарап боқтап та алады. Айтатын өлеңдер көп. Абайдан өлеңдер үйренді. «Мен ешкім болмаймын, Абай боламын» дейді.

Домбыласы тесік бас,
Сұлу қыздар есік аш.
Жаман қызбен жатқанша,
Жақсы қызбен сыбырлас,—

деп қолына домбыра алып, ән салады балаң.

Әсемпаз болма әрнеге,
Өнерпаз болсаң арқалан.
Сен де бір кірпіш дүниеге,
Кетігін тап та, бар, қалан.

Немесе

Айттым сәлем, қаламқас,
Саған құрбан мал мен бас.
Сағынғанда сені ойлап,
Келер көзден ыстық жас.

Бақытжанның өз тілінде тыңдасаң, ішегің түйіле күлмегенмен, бір жымиясың. Оның тілі «Р»-ға келмейді. Сонысын өте қопал сөйлейді. Сапар менің жүрегім, бауырым деп аймалайды да отырады. Жалғыз өзі бүтін кәмпит жемейді. Сапар екеуі сондай тату.

«Түс көрдім, папам келіпті, маған шул әкеліпті» дейді. Шулы портфель. "Сабаққа барамын ғой, Абай оқимын ғой" дейді де жүреді. Үйдегі бар кітаптың атын біледі. Сонысын патефонды өте жақсы көреді. Барлық табақтарын біледі. Қайсысы жақсы, қайсысы жаман екенін айтып береді. Мақтанбай-ақ қой — балаң өте қорқақ, арты өте бос. Кішкене тықыр естісе, көзі алақандай бола қалады. Қазақ өлеңдерін көп біледі. Әніменен айтады.

Қала жаңалығы шамалы. Әдебиет журналы шығып, қайтадан түзеуге алыныпты. Қайта шықты. Екі нөмері түгел тисе қолға жіберейін, маған журналдың сырты да, іші де ұнаған жоқ. «Әзімханның әңгімесінен» үзінді басыпты, қыскартып. Көресің.

Әдебиет жөніндегі жаңалық «Майдан» журналы, опера етіп жазған «Абай». «Абайды» мен әлі көрмедім. Драмадағысынан күшті емес дегенді естіп жүрміз. Көргесін драмадағысымен салыстыра жазып жіберейін.

Жолдас-жоралардың ешқайсысын көрмедім. Келмейді де. Ауылдан жалғыз Сапардың үй іші мен Бегімше хат жазып тұрады. Әбділданың үй іші жазбайды. «Қараспадың» деген өкпелері көп маған. Уызбек, Исағұл дегендер келіп кетті. Уызбек осында әскерде ойнап жүр.

Мен былтырдан бері Әбділдадан хат алмаймын. Соңғы адресін жіберіңдер деп Сапар екеуіміз кезек жазамыз, бірақ хат жоқ. Майс келемін деп дайындалып отырған жерінен мән-жайды айтып тоқтатып едім. Жеңгейлерге де шай-сабыннан басқа жібере алмай, енді өкпелері содан болуы керек. Құрманбектің Сарасы да Алматыға келіп, бізге келмей кетіпті. Елден келгендерді «кет» деу менің қолымнан келмейді. Біріншіден, қазақшылықтан шыққан боламыз да, екіншіден, Жамалдың өкшесі онсыз да қисық қой, мылжың естір шама жоқ. Көріскенше күн жақсы болсын. Апападан көп сәлем.

Жамал.

1.03.1945 ж.

Баукеш!

Бүгін бір хат жазып ем, салайын деп поштаға барсам, «Майданға» көзім түсіп ала келдім. Жазған хатпен қатарласа барар. Он да Бақытжанның жалғыз түскен суреті бар. Мынау Сапар екеуі ғой. Өзім де бір данасын алдым. Хат жаз.

Жамал.

29.03.1945 ж.

Баукеш!

Соңғы жазған хатыңды да, ақшаңды да алдық. Сенің амандық хабарыңды есту — бізге үлкен қуаныш. Елдегілер тегіс аман. Мен Құрманбектен хат алмаймын. Мәліктен бір рет хат алдық. «Бақытжан жазды» етіп жауап қайырғанбыз. Құрманбектің Сарасы анда-санда

бір хабарласып тұрады. Семен ақша келгенде, Сапардың апасы үйде болатын. Қысқы демалысқа ауылға жіберген жоқ едім. Аяқ-басы бүтін болмаған соң. Апай өзі келіпті. Жиырма шақты күн жатып кетті. Бегімшеден хат алып тұрамыз. Әбділданың адресін ала алмадық. Апайға неге әкелмедіңіз десек, ауылда да жалғыз Айғаным деген қызға жазады. Хатты да соған жазғызады, жолықтыра алмадым дейді.

Баукеш, Мәскеуде күлімкөз жеңгейге тастап кеткен киімдерің бар екен. Садықов деген жігіттен беріп жіберіпті. Кеше алдық. Папам маған шалбар, етік жіберіпті, киемін деп балаң киіп алып, шешпей қызық қылған жоқ па. Алдап зорға шешіп алдық. Маған етік керек деп жылайды. Тілі балдан да тәтті. «Бауыржан деген папа емес — аға, маған Мәскеуден қызыл етік жібермеді. Папа деп айтпаймын», — деп кешеден бері сенімен араз болып жүр. Қазақ әдебиетіне кірген жаңалықтарды жаздым білем. Шыққан журналды да жібергем. Бұйырған болса, алған шығарсың. Жазған екі хатымның ішінде Бақытжанның суреті бар, алсаң, алдым деп хабарлағайсың. Сен аман елге қайтқанда бұл жақтағы жолдас-жоралардың сәлем беретіні көрінбей барады. Папамды сүйдім дейді балаң.

Бақытжан, Жамал.

6.04.1945 ж.

Баукеш!

Жазған хаттарыңды алдым. Хат жазып, хабар бергенің үшін неге өкпелейін, рахмет. Сенің қашанда абыройлы болуыңа біз шын тілектеспіз. Абыройың арта берсін, Баукешім. Құтты болсын адымың. Бақыт, Сапар екеуінің суретін жібергем. Өз суретімді жібермедім, ел айтпақшы, қатты семіріп кеттім. Көйлек дегеннен біреуі сыймайды. Жалғыз-ақ сен жақсы көретін көйлегім шақ болды. Соны киіп түсіп, міне, бүгін жіберіп отырмын. Қарашы менің түріме. Өзің сұрамай, жібермейін деп жүр едім. Соңғы хатыңда сұрапсың ғой. Шын сағынған екенсің. Мә, ендеше, ұсындым.

Бақыттың сөздерін жыр қылып жазғам, күлген шығарсың. Сәлемдеменді көрсем, айтармын. Мен оларды көрмеймін. Апападан көп сәлем. Сапардан да.

Баукеш, міне, қарашы балаңды. Сенің хатыңды маған бермей, өзім оқимын деп алдына жайып қойып былдырлап отыр. Жаман тентек. Міне, қарандашқа таласып жылап отыр. Не қыларсың оған.

Жамал.

9.05.1945 ж.

Баукеш!

Төрт жыл күткен қуанышты күн бүгін жетті. Жарқыраған жазбен бірге елдің де жүзі жарқырап, күлім қағып серпіліп-ақ қалды ғой. Жаз айының ішінде ең көркем, ең қадірлі, тамаша әсем ай май емес пе! Жер жүзі құлпырып, жан-жануарлар жадырап, жер көгеріп, күн күлімдей масайрап нұр төгеді. Көшеге халық сыймайды. Бозбала, бұлаң қаққан әдемі көздер.

41 жылғы октябрь айында екіталай кезеңнің үстінде туылып еді ғой Бақытым. Бақытым туылғанда, жексұрын жау Мәскеуге төніп тұрған. Ұрыстың жалыны аспанға ұшқан күндер еді. Мен сол күндерде кемеңгер Сталин бастаған Қызыл Армияның айбынды күші жау ордасын әлі-ақ талқан етіп, жеңіс туы желбірер, әкесі аман қайтып, бақытты тұрмыс құрармыз деген ниетпен баламның атын Бақытжан қойып едім ғой. Міне, сол ойым бүгін айқындалды. Бақытжаным шын бақыт кілті болды.

Бақытжан қазір үш жастан сегіз ай шамасы асты. Былдыр қағып ойнап жүр. Папам-көкем соғыстан, майданнан келеді, маған автомат әкеледі деген сөздері көп жақсылықты елестетеді бізге.

Құтты болсын жеңіс. Беттеріңнен жарылқасын Тәңірім. Амандықпен көрісетін күн жақсы болсын, Баукешім. Бақытжан екеуіміз қатты қысып, тәтті сүйдік.

Жамал.

11.05.1945 ж.

Баукеш!

Жазған хаттарыңды алдым. Соңғы 13 апрельде жазған хатыңды да алдым. Аманшылық. Елдегілер де тегіс аман. Сапардың апасы да келіп тұрады. Мұндағы жолдастар туралы мен саған бір кішкене хат жазып едім ғой. Анда-санда келіп амандық біліп тұратын Есмағанбет те келуін сиретті. Ағайынның арасының алыстауынан көп жай түсінуге болмай ма?

Алматының жаңалығы өзің көргендегідей. Жігіттері де солай, Құрманбектен хабарым жоқ. Әсем Сара кей кездері хат жазған болады.

Сапар оқып жүр. Қатырып киіндіріп қойдым. Бақыт ашуланып қалса: «Кет, құдаша апана»,— деп бұртияды. Сапардың ұрлықтарын айтады. Ойнауға шықса, шылым тартатын көрінеді. Оны Бақытжан айтып келеді. Оған Сапар ыза болады. Біз күлеміз.

Гүлмәреге сәлемінді айттым. Ол бізге құдағи болмас, неғылсын. Бақытжан сол кішкене Раушанды ғана аламын дейді. Есігінің алдына барып, ысқырып шақырып аламын, оны ойынға апарам, көйлек әперем дейді де жүреді. Көрсек құшақтасып, сүйісіп қалады. Шынында жақсы көреді. Қалың мал жинай бер. Біз сырға тағайық деп жүрміз. Шырағым, балаң қыздарға көз қысатын болды. Енді сен ұялсаң да болады. Ғабит хат жазған шығар. Адресінді алған еді.

Бану апан үлкен Раушаннан, бәрімізден сәлем. Үлкен Раушанға бір сағат, бір күйеу есінде болсын. Ол ызаланып менімен ұрысып отыр. Расында солай ғой.

Жамал.

4.06.1945 ж.

Бауке!

Ұрыс тоқтады деп қуанып, қуанышпен құшақ жая жазған хатыңды алдық. Біз де жайдық құшақты. Балаң уралағанда үйді басына көтерді. «Сені тастаймын, көкеме кетемін» деп маған ол да тырнағын батырған болады. Күш көрсеткенде сұмдық. Ашуы да, қылығы да, мінезі де — аумаған өзің. Бөпелемесең, ұйықтамайды.

Ел ішінде бөтен басты әңгіме жоқ. Хатты кешіктіріп жаздым. Өйткені сені келе жатыр екен деген хабарды маған Есмағамбет айтты. Біреулер телеграмма алыпты. 22 майда Мәскеуден шығыпты деп. Келе қалса, Бақытты көруге бір соғар деп, біз де елең ете қалып едік. Жалғанға айналды білем. «Келеді» хабарыңды есіткенде, Бақыт қатты қуанып еді. Бір қуаныш жалт еткендей болды да басылды.

Сағындық қой біз де. Ақырының қайырын сұрайық. Кездесер күнді жақсылықпен тілейін.

Бауке, Ахметжанға бір хат жазшы. Хат сайын сұрайтыны сен. 03387.

Жамал.

17.06.1945 ж.

Баукеш!

Сен неге бізге хатты сирек жазасың? Жазып тұрсаңшы. Сары кемпірің көйлекке сыймастай семірді. Елдің көзі тимесе, жарар еді. Шынында, көзге түсердей болып оңалып кеттім. Өзің бардағы екі-үш көйлек сыймай қалды. Әлгі әдемі көйлек те сыймайды, кеудесі. Көп ешқайда бармаймын.

Баукеш, қазір Алматы қатты ыстық, төрт-бес күн болды күйіп тұр. Көктем өте әдемі болды, жауын мол. Ел тойынуына жәрдемдескендей биылғы жыл. Ал, Бауке, хат күтеміз. Сүйдік сені.

Бақытың, Жамалың.

28.06.1945 ж.

Баукеш!

Көп болды сенен хабарымыз жоқ. Сегізінші майда қуаныш үстіндегі хатыңды алып, хат жазып едім. Мына хат та кешігіп жазылып отыр. Ұрыс бітіп, төрт жыл тілеуінді тілеп, Бақытым бақытты болды. Енді аман көрісетін күн алыс емес деп жолыңа садақа айтып, шамам келгенше садақамды беріп, қуана-қуана тілеген тілегім немен аяқталмақшы?

Балаң ес кірген сайын көп айтады, сағынады. Жалғызсырап та жүр. Аузынан тастамайтын, көп айтатын сөзі: «Папам келеді, папам келсе, мен ойнасам, мені Мәскеуге шақырса, мен ұшып барсам, мен сүйсем, құшақтап жатсам, папам арқасын қасып берсем». Ұйқыдан тұрса да: «Түсімде көрдім, маған ат әкелді, маған алма әкелді, маған кітап әкелді»,— деп тұрады. Сені түсінде көрмейтін күні жоқ. Балапанымның тілеуі дұрыс-ақ. Енді тілегін кім біледі. Тоқалдар жеңіп кете ме. Ашуланба, қалжың ғой.

Баукеш, екі күн болды Мәлік пен Құрманбектен құттықтау телеграмма алдық. Сенің наградталғаныңды құттықтапты. Қуанғанымыз сонша — Бақытжанды ауыз жапқызбай уралата бердік.

Құтты болсын, үстем болсын талабың, Баукешім. Тойымыз тойға ұлассын! Шын тілек қайырлы болса керек қой. Бақыт екеуміз жайдық құшағымызды.

Мұндағы ағайындарың тегіс аман. Сапар да жақсы оқып жүр. Бірақ тым сауықшыл. Апапа демалыс алып ауданға кетті. Қызының жылын өткізіп келмекші. Келетін уақыты да болды. Сапардан сәлем.

Бақытжан, Жамал.

29.06.1945 ж.

Баукеш!

Кеше мен де саған «көптен хат алмадым, мәнісі қалай» деп ренжіп жазып едім. Сенен бүгін хал үстінде жазған хатыңды алдым. Хаттарымызда сен мені, мен сені кінәлағандаймыз, хат жазбаған себебінен. Сенің сегізінші майдан кейін жазып отырған хатың осы ғой. Саған ұрысуға рұқсат ет. Ойлаймын, мені кінәламассың деп. Өйткені жазғаным бар. Алмауың мүмкін емес. Елден хабарымыз жөнінде мен саған жазып едім ғой. Халдары жаман емес, Сапардың үйінен үзбей хат-хабар келіп тұрады. Жеңгейлердің де халдарын сол апай жазады.

Баукеш!

Ақылдасу ретінде саған бір мәселе жазайын — мен үйді бір жеке, қоралы үйге айырбастасам деп жүрмін. Осындағы үлкендермен ақылдасып көріп ем (үлкен болғанда ағайын іші).

Қыстағы тоңғанымыз әлі ойымызда. Қыста қатты қысылып едік. Оның үстіне шаруашылық жағдайымызға ыңғайлы болады ғой деймін. Былтырдан бері ауызша айтып қана қоюшы едік. Биыл соны шын істесек деп отырмыз. Оған бір үй табылып тұр. Дзержинская № 120. Ойлаймын. Алыссынамын, бірақ районы жақсы. Балама өте жақсы болар еді деп ойлаймын.

— Маған лақ әпер, қоян әпер, тауық әпер,— деп күнде сөйлейді Бақыт. Шынында, сондай жағдай жасап бергенім мақұл бола ма деймін. Апапа, Бану жеңгей, Гүлмәрәк бәріміз тоқтамға келгендейміз. Сен де қарсы болмассың.

Бақыт пәле болды. Өлеңді жақсы айтады, тентек емес, папасы. Тірі болса, дана болар. Бар қылығы өзің жазғандай. Үйде де, көшеде де тойған қозыдай.

Қазір сенен бір телеграмма келді. Сөзі орысша, қазақша аралас. Әйтеуір Аман екенінді білдік. Біз үшін ол да үлкен қуаныш. Тура көшірмесі.

«Шура письмо получила, спасибо, большой привет маме, папе».

«Күлкі деп» тағы бір сөз қалған шығар деп, Апапа деп түсінген болды. Гүлмәрәк отыр еді. Қай жерден соққаныңды ажырата алмадық. Амандығыңды біліп мәз болдық. Хат күтеміз.

Бақытжан, Жамал.

30.06.1945 ж.

Баукеш!

Құтты болсын алған қымбат сыйлығың. Екінші рет құтты болсын айтамыз үй-ішімізбен. Қуанамыз, сағынамыз да.

Бүгін Бақыт түсінде көріпті сені. «Белші, белші, мама» деп жылап оянды. Бауырыма басып «Не жаным, не көрдің» десем «Папам қамшы әкелді, сен алып қойдың» дейді. Шын болуы керек көргені. Әңгімелесіп көпке дейін төсекте жаттық екеуміз. Мынау Бақыттың сәлемі саған.

Бақыт, Жамал.

Папашым!

Мен сізді сондай көргім келеді. Сағынамын. Әкесі қасында жүргенде, балалар қандай бақытты болады екен деп ойлаймын. Мен айтқаныңыздай ақылды боламын, тентек болмаймын.

Папашым!

Мен сіздің жіберген суреттеріңізді алдым. Мақтанып келгендердің бәріне көрсеттім. Біртүрлі екеуі бар екен. Кішкене Раушанға бердім. Басқасын сақтап қойдым. Ол үшін сізге көп рахмет.

Балаң Бақыттың Бауыржанұлы.

5.07.1945 ж.

Баукеш!

Осыдан екі-үш күн бұрын жазған бір хатымда үйді айырбастайын деп жүрмін деп жазып едім. Қайтадан бір ойлар түсіп, айырбастаудан тоқтадық. Сенен де қорықтым. Қазір Бақыт екеуміз-ақ, үйде Сапар да кетіп қалды. Оқуының бітуіне қарамады. Ақыл қылып айттым. Ұрсып та айттым, болмады. Бір жыл оқыған оқуды әшейінге санады өзінше. Өздерінің ауылынан бес-алты бала бар екен, соларға елігіп, мектептің жұмысынан қашып ауылға кетті. Қолда да дәнеңе жоқ еді. Қыстай жақсы-ақ тұрып еді. Март айларынан бері ептеп ішім-жем жағынан аздап қысылып едік. Білмеймін, соған шыдамады ма, әйтеуір кетті ғой. Басқа жазарым жоқ бұл хатымда. Сау бол.

Жамал.

21.08.1945 ж.

Баукеш!

Сен бізге хат жазбағалы екі жеті күн. Не болғанын, қайда кеткеніңді біле алмай таң болдық. Бақыттың дені сау, шапқылап жүр. Елдегілер де тегіс аман, қуатты.

Баукеш!

Мәскеуде кездессе, табыс ет деп Ақайдан бір хат жазып едім. Кездесті ме, жоқ па? Онда да ептеп қана бірдемелер жазып едім. Сол хатты жазарымды жазсам да, өзім аса риза болмадым, әсіресе өзім туралы. Оны жазуыма да себеп болған сенің хатың еді. Көйлек сұраған кісі құсап неге жаздым, ұят болды-ау деп қатты ойлап жүрмін.

Енді қайтейін, ұрыспа, жаманның ақылы түстен кейін келеді дегенді ойыңа түсір. Мен де осыны ойлап кешірім сұрап отырмын. Жалғыз сөзбен болса да хабарыңды білдіріп тұрсаңшы.

Жамал.

5.02.1946 ж.

Баукешім!

Күндіз естен, түнде түстен кетер емессің. Алдымен осы ойымды айтпай, сәлем бере алатын емеспін.

Біздер бір қалыптамыз. Апапа аман-сау, оңалып кетті. Жұмысына барып жүргеніне бір жетідей уақыт болды.

Тәтті әзілдер, шырын сөздерің кетер емес жүрегімнен. Суретіңді көз алдымнан кетіре алмаймын бір минут. Қасыңда болғым келеді. Бірге тұрғым келеді.

Баукештай, «Папам қашан Николайды жібереді. Мен кетем, қашан папамның артынан» деп күніне тоқсан айтады. Сенің үйде болғандағы әкелік мейіріміңді ұмытар емес Бақыт. Ана күні Кравченко келген екен. Оған мен шай бергенше, Бақыт етігін шешіп, пимасын киіп алыпты. Неге шештің десем, «Ол машинамен келді. Папам жіберді, енді Мәскеуге кетем» дейді. Құлыным-ау, боташым-ау, деп жұбатып бауырыма бастым. Ол жігіт кеткесін, жылағанын көпке шейін қойдыра алмадық. Бір сағат ойынан шығарса да, екінші сағаты сен боласың әңгімесінің.

Баукешім, егер ойларың орнына келіп, мақсатың орындалған болып, Мәскеуде оқуда қалғаныңа шын жүректен құтты болсын дейміз. Сен қуансаң, біз де бірге қуандық, күнім.

Сен кеткелі жан адамды көрмедім. Жіберген нәрселеріңді Кәрім әкеп тапсырды. Кәрімнен естіген сәлемің мені қуандырады. Қасыңдамын, Баукем, қашанда.

Құрманбек қалай? Келетін жайы бар ма? Тым болмаса, сол көшіп келсе де, біз жалғызсырамас едік. Сарадан хабарым жоқ. Мәлік Көкшетауға бара жатырмын деп он үші күні қоштасып кетті. Бөтен басты әңгіме болған жоқ.

Баукештай, ойда жоқта кеше Күләш келіпті қыдырып. Қатты қуанып, жақсы қарсы алдым. Сағат үште келіп еді. Қатындардың былшылы біте ме? Алты сағат мылжыңдасып, сағат тоғызда кетті. Мылжың бос емес, ақылды сөздер. Оның өзім деп келген келісіне қатты риза болдық. Ағайын көріп, жақын көріп, құшағын жая келсе, қалай риза болмассың. Мен де жайдым құшағымды. Дұрыс емес пе, Баукештайым. Апапа, Раушан, Әнел бәрі де ұмытар емес сені. Сәлем айтады. Сағынып-сағынып сөйлейміз сені — Бақытымның папасы. Бақыт екеуміз қатты құшып сүйеміз. Жамал.

Баукеш, Баянды әкетіп қалғаныңа өкінем. Сол үшін тездеп қасыңда болғым келеді.

Баукештай!

Кәрімнің қайнағасы жақында Мәскеуге жүрмек дейді. Киімінді содан берермін. Кәрімнен хабардар болып тұрып, тездеп жүретіндер бола қалса, жіберермін.

Жамал.

16.02.1946 ж.

Баукешім!

Неге хабарласпай жатырсың деп, ішің пысып та жүрген шығарсың. Ұрыспай-ақ қой. Хат жазып, телеграмма бердім. Он сегізден болмаса, жиырма тоғыздан алуың керек. Алған да боларсың.

Апапа тәуір болып, айығып кетті. Өзіне тиісті жұмысын істеп жүр. Бақытжаның да сондай жақсы, дені сау. Тентектікті асыра сілтеп жүр. Екі көзі жолда. «Қашан папам Николайды жібереді. Мені қашан Мәскеуге кел дейді» деп. Бірақ Кәрім атасынан тым болмаса жалғыз кәмпит жібермегеніңе ол өкпелі. «Папамды аю қылып атып тастаймын» деп қабағын шытып қояды. «Папам алдады, ауылға барамын деп еді ғой. Ол Мәскеуге қашып кетті ғой» дейді. Сен кеткесін, екі-үш күнге дейін үйге сыймай, папам келе жатыр ма екен деп далаға шығумен болды. Үйге кірсе де, терезеден көзін алмай, ұзақ қарап тұратын болып жүрді. Енді-енді алаңдағанын қойып келе жатыр. Күндіз ойдан, түнде түсімізден кетер емессің, Баукеш. Сағынып қалған екенбіз, мауқымыз басылмай-ақ кетіпсің ғой. Тәтті әзілдер, балдан тәтті шырын сөздер тіпті кетер емес ойымнан.

Сенің оқуда қалғаныңа қуандық. Құтты болсын, әбиірмен бітіріп шығуыңды тілейміз Алладан. Ол да — біздің бақытымыз.

Баукештай, мен Мәскеуде тұруға аса құмар емеспін. Көп жыл болды ғой жалғыз жүргендерімізге. Бақыт-Баяндарды еске алайық. Баянды маған тастамай кеттің. Еркін аймалай алмадым ғой. Енді қалған өмірімізде ләззат болса, қызығын өзіміз көрейік те демекпін.

Баукештай, киімдеріңді жібердім. Көптігі болмас деп көйлек, костюм бердім. Киімдеріңді ашқанда дәметіп қалмасын деп папирос, екі бөтелке таза спирт салдым. Құрмаш болса, екеуің дәм татыңдар. Сонда Бақыт екеумізді естеріңе алыңдар. Дәмі кіріп, түрі әдемі болсын деп, спиртке жеміс салдым. Аз да болса, көптей көріңдер.

Кәрімнен жіберген нәрселеріңді әкеп тапсырды. Өте қуандық. Келген кісінің барлығына мақтанып көрсетем. Біздің үйдің үлкендерінен көп сәлем. Саған бәрі қатты риза. Осы айды аяқтап, Бақытжаныңның тойын жасайын деп жүрмін. Тірі кісіге үлкен қуаныш емес пе. Әнел мен Бақыт саған көп сәлем айтты. Әнелге — төрт метр қызыл лента, Бақыт үшін көп нәрсе — мәшине, автомат, аю, қасқыр, түлкі. "Мен барғанша дайындап қойсын папам, өзім барған соң ойнаймын ғой" деп қояды. Апа, Банудан көп сәлем. Айдарды сол жақтан бір оқуға түсуге жәрдемдессін. Балаларға әке де, шеше де сендер деп жылайды. Есіңде болсын, адам болатын бала. Ынтасыз емес.

Баукештай. Міне, балаң да жиналып жатыр. Төлеген аға мені де алып кетсін деп жылап тұр. Біз күліп жатырмыз. Бір кішкене сандықшасын байлап әлекке түсіп жатыр. Байлап

отыр, сөйлеп отыр. Сталин үй беремін депті ғой командирлерге деп былдырлап отыр. Бұл Кәрімнен естіген сөзі.

Баукештай, бөтен басты әңгіме жоқ, сен кеткелі жан адамды көрмедім. Тек қыдырып Күләш келіп кетті. Бес-алты сағат отырып қонақ болды. Онысына біз қатты риза болып қалдық. Туыс, жақын көріп келсе, неге риза болмайық.

Төлегенмен таныс боларсың. Ол кісінің бәйбішесімен мен жақсы таныспын. Бақытыңды Төлеген көрді.

Құрманбекке сәлем айт. Ол қашан келеді?

Баукештай, Бақыт екеуміз бауырымызға басып, қысып қана тәтті-тәтті сүйеміз.

Жамал, Бақыт.

20.03.1946 ж.

Баукеш!

Сүйінші! Бақытжаның мұсылман болды. Қуаныш етіп телеграмма беріп едім. Сенен қайыра жауап болмады. Оған мен өкпелегендей болып, үндемей қалдым. Бес-алты күн жатып тәуір болып кетті. Аталарды өте жаман көріп қалды білем. «Енді ешкімді ата деп айтпаймын» деп жүр. Тойы өте көңілді өтті. Қуана бер. Үй жағдайымыз өзің бардағыдай, жаман жағдайда емеспіз. Ойымызда да бөтен-басты ештеме жоқ. Сенің Мәскеуде қалғаныңа қатты қуанамыз. Бақыт екеуміз күнде Мәскеуге екі-үш рет барып келіп қоямыз. Бүгін жүремің деп Әбділда келген екен, қолда бар базарлығыңды беріп отырмын. «Орамал тон емес, жол» демей ме қазақ. Балаңның тойының сарқыты.

Баукештай, ой жағдай деген не болмақшы, ойымызды тұйықтамап па едік. Тілеуіңді тілеп, үйіңді ұстап отырған мен емес пе? Мен қайбір ақылға жүйрік адам. Өзімше, ойым орнықты, жүрегім жазылды, көңілім көтерілді деп жүрмін. «Ой жағдайы» мен маған тағы не айтпақшы боласың? Әлде тағы жараламақшы ниетің бар ма? Көңілімде кір жоқ. Бақыт — Бауыржан дегеннен басқа тілегім жоқ. Басқа тілек тілемеймін де. «Ой жағдайы» дегеніңе не деп түсінерімді білмей, жазып отырғаным. Шаруа жайымызды екеуміз ешқашан сөйлескен емеспіз. Сөйлесерлік те неміз бар. Баға алмай жатқан малымыз, асырай алмай жатқан жанымыз бар ма? Сен аман жүрсең, аштан өліп, көштен қалады екенмін демеймін. Шаруа жайы болса, ақыл айт. Сапардан хат алдым. Апам келем деп жазыпты. Сараның Мәскеуге барғалы жатқанын жазыпты. Апапа тәуір болып кетті. Киімдеріңді алдың ба? Неге хабарын жазбайсың. Кәрімнен жіберген сәлемдемені алдым деп жаздым ғой. Бірақ Бақыт екеуміз аса риза болмадық. Әсіресе, ішіне салған бір су моншақ мені сондай қатты ренжітті. Қайсың салсаң да, мені мазақ еткенің. Мәшине мен ойлағандай арзанға түспеді. Мың жарымға түзеп жатыр.

Баукештай.

Кетеріңде тапсырған тапсырманы мен бос қалар деп айтпаған едім. Әлі күтем, әлі күтем. Ең керегі осы айлар еді ғой. Сонсоң, Баукеш, маған мына бір май керек. Дәрігердің кеңесі Мәскеуден болмаса табылмайды деген. Күлімкөз жеңгейге айтасың ба? Жоқ, өзің табасың ба? Жәрдем еткейсің. Псориазин.

Баукештай, білсең еді біз сені қалай сағынамыз. Шынында да, мауқымыз басылмайды, басылмапты. Міне, Бақыт папам осы папиростарды тартып болған соң, маған берсін.

Ішіне жақсы бірдемелерді салып жіберсін дейді. Не керек саған десем, гармонь, пианино салсын дейді. Адресінді анықтап жазсаңшы, біздерді састырмай.

Құрманбекке көп сәлем. Осы хатты алған күні телеграмма бермесең, өкпелейміз. Сүйдік сені. Апападан көп-көп сәлем.

Жамал, Бақыт.

24.05.1946 ж.

Баукеш!

Бүгін хатыңды алып, өзінді көргендей қуанысып қалдық. Бақытжанның риза болғандығында баға жоқ. Өзіміз де қатты қуанып қалдық. Жалғыз-ақ науқаспын деген сөзің көңілді қобалжытып қойды. Тәуір болып кетсең, оқа етпес.

Мен жазам деген көп сөзді балаң жазды білем. Жағдай солай. Бөтен шаруашылығымыз жаман емес. Бұдан бұрынғы хаттарымды алған боларсың. Апапа, Әнел де дендері сау жүріп жатыр. Біз үшін базарға бармай-ақ қой, біздердің ойынымыз қанған балалармыз ғой. Ендігі жерде бізге ащы шай ғана болмаса.

Ойыншық әкелген ағаны мен көрдім. Сашасы әкеп берді. Құдай қуантсын деп алғыс айттық. Шынында Бақыттың өз сөздері жазғаным. Басты шұлғып бір сөйлейді дейсің, таң қаласың. Қасымда отыр. Мәшинеге үлкен қағаз салғызбады. «Ордені» бар қағазға жазамыз хатты деп. Егер айтқанын істемесең, екі-үш күн ашуы тарқамай, тістеніп, қалай өш аларын білмей қастасып қалады. Біз одан қатты қорқамыз. Соның айтқаны болсын деп «ордені» бар қағазға жазып отырғаным ғой.

Алматының хабары болса, барған елден естіп жатқан боларсың. Елдегілерден мен хат алмаймын, екі-үш күн болды, әлгі бір аяғы жоқ інің келіп кетті. Аюбай тағы ұсталып кетіпті. Апай тағы бір кішкене бөпе тауып алыпты, келейін десе Жамалдан қорқып жүрген көрінеді. Шынында, сол кісіге обал болды-ау, жалғыз-жарым емес, алты баламен қалай күн көреді, білмеймін. Бергі үйлері жақсы дейді.

Өйткенмен бәрінің өкпесі Жамалда көрінеді. Ел іші деген сол ғой. Әбділданың шешесі мен үлкен апайға сәлемдеме берейін деп отырсам, мен доктордан келмей кетіп қалыпты. Бір түн ғана түнеді. Бұл шыным еді.

Мүсіреп күн жылынғалы телеграмма беруде. «Келіндер» деп, Арасаннан аман қайтсам, барармын деп жүрмін.

Баукеш, сондай сағынамын, бір күн түсімнен шықпайсың.

15.03.1947 ж.

Баукеш!

Бүгін емес, кеше емес, көп жылдар бойы есімде жүретін — орта жолда қалып қоярым. Хатың қатты соққы болды. Амалым не, жараландым... Мен еш уақытта өмірімді гүл деп жүрген адам емеспін. Анықталды. Жаныма батқаны Бақыттың жүзіне қарай алмадым, хатыңды оқып бере алмадым. Қарасам, егіліп жыладым. Көзімнің жасын тыяр емеспін.

Апапа бір құрсақта бірге жатқан бауырым, Бақытжан бауыр етім — балапаным, өлсек бір өлеміз, оған имандай сен. Бұл дүниеден Бақыттың қолынан жетектеп жүріп өтермін. Бұған да сен.

Біздің жұбымыз енді айырылмайды, тоқсан қырдан асып кетсем де, қолыма таяқ алып қаңғып, қолымды жайып қайыр сұрасам да, «Бауыржанның бала-шағасы едік» деп кетерміз жалғаннан.

Ренжімеймін, қарғамаймын, өкпем де жоқ. Бет алдыңнан жарылқасын.

Маған батып отырғаны «Бақыт апапамен бірге болсын, сен қаңғып кет» дегендігің, көз алдыңа бір келмей қоймас.

Қаңғымаймын, арманым көп, өкінішім жоқ. Сенен қалған қарағым бар қолымда. Өмірлеріңді тілеймін.

Жеті жыл тілеуіңді мен тілеп, қызығыңды біреу қызықтарын мен білмей келгем жоқ. Дүниенің опасыз екеніне түсінемін. Үндемей кетсең, көп жақсы болар еді ғой, жоқ, әйтсе де мұның жақсы болды...

Ішім сезіп, өзім біліп қана жүрермін сенің қол үзіп кеткеніңді, бірақ келген елді бетінен қаға алмаспын. Үй — сенікі. Мен — қарауыл...

Баукештай!

Бақытжанның: «Неге жылайсың, мама, неге жылайсың», — деп жағалап қасымнан кетпеуі жүрегімді езіп, өмірден үміт үзгізгендей. Жыламасқа шарам жоқ, егілмей қалай шыдайын. Сен маған, мен саған түсініспей кеттік, өкініш сол. Тыйылар емес көзімнің жасы. Ендігі жерде, өмір бойы аға берсе өкінер емеспін, өйткені жалғыз сен үшін ғана ағады көз жасым.

«Чио-чио-Сан»-ның қайғысынан кем болған жоқ бір минутта басыма түскен азап. Рахмет.

Жылаумен, жылаумен, жылаумен өтер өмірім. Балалардан көп сәлем. Қайда кетейік, не күн етейік, айт, өзімді мен жылаумен ғана жұбатам. Қош, сау бол.

Жамал.

28.04.1947 ж.

Баукештай!

Сорлыға не сор кездеспейді дейсің, орда-сорда кездескен адам біздің Ахметжан болды ғой. Соңғы алған тараншысы аса жақсы адам болып шықпағаны анықталды. Қатты жүдеу дейді, балақтағы биттің басқа шыққанын енді біліп жүрсе керек. Қайта-қайта шақырта берген соң, Апапа соларға, Пахтаралға кеткен, бір ай шамасы болды. Апа Бану екеуі кетіп еді, тәтем бүгін үш күн болды келгелі, әйелін жақсы атамайды. Апапа майдың 5-бларында келмек болып қалыпты. Біз Бақыт екеуміз бір апа сатып алғанбыз, сенімді, жақсы адам болып шықты. Дүкеніне барады, үй шаруасын істейді, мен болсам, күзден бері осы тықтыққа қайта көшкен. Қызмет істеген болып жүрмін. Бір күн жұмыссыз емеспін, маған үлкен ермек.

Саған айтайын деген бір жаңалығым — балаң хат таныды, жазатын да, оқитын да болды. Осы күні көшеден үйге кіруі сирек, жаз шығып, жер көгеріп, күн жылыды дегендей.

Тентек, тентек болғанымен — ақылды тентек. Сен жөнінде оның айтатындары көп, бірақ біз жазбаймыз ғой саған, жазбауға да себеп бар ғой. Не жазсақ та, саған ылғи өтірік, жалған, жүректен шықпаған болып көріне берген соң, хат жазудан да қалдық қой біз. Біздің үндемеуіміз саған жайлы болатын болса, үндемей-ақ бағайық деген едім. Тағы бастадың ғой, аласапырандатып келесің де, артынан жайдарланасың, мен түсінбей-ақ қойдым. «Ерік бер» дедің, оған да қарсы болмадым. Төрт құбылаң түгел ашық, қайда барсаң да бет алдыңнан жарылқасын дегенім жоқ па? Біз Бақыт екеуіміз сенің аяғыңа тұсау, жолыңа кедергі болмаймыз. Біз сияқты қатын-баланы тастап кету қиын емес, көңіліңді алаң қылмай, оқуыңды есен-сау бітіріп шықсаң, елге келсең, дастархан үстінде, күліп-ойнап отырып айырылысармыз. Бұл — шыным. Оқудың ауыр кезінде, біз саған кедергі болмайық.

Егер шамам келсе, сол былтырғы барған Арасанға бармақ ниетім бар. Егер аманшылық болса, одан қайтқан соң, Бақытты ауылға апармақпын. «Мынау ағаң, мынау апаң, мынау әжең деп» көрсеткім келеді. Өйткені жылдан-жылға ақылы кіріп, адам болып келеді ғой, менен сұрай береді. «Әбділда көкем кім, Әтен көкем кім? Менің апам бар ма, аталарым бар ма?» деп мыжындағанда таң қаласың. «Әй, осы сені биыл апарып көрсетіп қайтармын» деп уәде беріп жүрмін.

Бәукеш, алдымызда май мейрамы келе жатыр. Ұлы істің ұлы күні той, аса даярлығым жоқ, әйткенмен қуыс үй ғой деп тырбанып жатырмыз. Екі-үш бутылка арақ-шараппен қарсы алайық деп отырмыз, бізбен дастархандас бола алмассың, әйтсе де сені еске алмай ішпейміз. Оңғарбайға қыдырып келіңдер дедім. Сен де тойлайсың той, құтты болсын айтамыз Бақытжан екеуіміз. Құдай жазса, қуанышпен өтетін болсын келесі жылдарың да.

Мәлік тез-тез келетін болып жүр, өйткені оның бір көп жұмысын мен жазып жатырмын машинада. Балалары аман, жігіт болып қалыпты. Алып келді бізге. Ол келсе, Бақытың езуін жимай қуанып қалады.

Бүгін май мейрамымен құттықтап салған телеграмманды алдық. Көп рахмет. Сәлемінді барлығына айтармыз.

Көп мылжындай бермейін, мұнан былай хат жазып тұрайын. Үндемеуіміз жаныңа бататындай көрінеді ғой.

«Қараңғыда қай артыңды табайын» деген екен бір жаман, сондай-ақ қай дегеніңе түсінерімді білмей дал болдым. «Күйгенімнен шығамын жиған жүкке» деп бір бойжеткен қыз айтқан екен. Кейде тіпті ыза болғанымнан жазбаймын хатты, Бақыттың амандығын білдіріп тұрармын. Сау бол.

Жамал, Бахытжан.

11.06.1947 ж.

Баукеш!

Жазған хатыңды алғанымда көп күн болды, бірақ кезінде қайыра жауап бере алмадым. Онымды өзім бүгін мақұл көріп отыр едім. Ол хатыңа мен қатты ренжіп едім. Соншама тұзымның жеңілдігіне күйініп едім.

Суретіңді көріп сағынған мауқымызды басқандай болдық. Ескергеніңе рахмет.

Ел-жұрт аман, ел ішінде де пәлендей өзгерістер де жоқ. Ешкімді көрмедім. Мереке алдында Мәлік бір звонит етіп еді. Келіп шығар деп едім, келмеді. Құрманбектер аман. Бала-шағалары шат өсіп келеді.

Мереке алдында Алматыға келіп, біздердікіне кіріп те шықпайсың. Екі көзіміз төрт болып күткен жеті жылдың қорытындысы — жұртыңды күзету болыпты. Бақыт екеуіміз сенің жұртыңа ғана бақташы екенбіз. Алтыншы күні екі орыс звонит етті. Сені сұрайды. Мәскеуде деген жауабыма сенер емес. «Біздің жігіттер көріпті, неге жасырасыз, шақырыңыз телефонға» деп болмады. Екіншісі де солай. Бұнысы қалай деп таң болдым. Түс ауа Құрманбек звонит етеді: «Ойбай, мына солдаттар сенер емес. Баукең келіпті, сенікіне түсіпті. Үй ішімен араздау екен. Таң атқалы тыныштық жоқ. Сен пәле жасырып отырған шығарсың», — деп қарқ-қарқ күледі. Ол күлген сайын, менің жылағым келді. Ыза болып тұрмын. Тағы бір қатын өсектің бұрқ ете қалғанын байқап тұрмын.

Кім біледі, үш күн мерекенің бірінде кіріп шығармын деп жатқан шығар деп ойлап, үш күн үйден шықпадық, келмедің. Кеше-бүгін түсімде үйден-үйге көшіп жүрмін деп ояндым. Бақыт көзін аша салып: «Папам шын келеді екен. Біз жақсы үйге көшеді екенбіз», — деп жорыды. Аузыңнан айналайын деп маңдайынан сүйдім. Мереке біз үшін аса көңілді болмады. Өйткені өте шықты.

Апапаларға барып қайттық. Жақсы тұрады. Көп-көп сәлем айтты. Апапа суретінді алып қалғысы келіп еді. Қимадық, алып келдік. «Бапам ордендармен түскен суреті» деп мақтанып қарайды Бақытжан.

Мерекеде сенен хабар алмадық. Ауру-сырқаудан аман болсаң, уақасы жоқ. Көңіліміздің жаман болып қалғаны рас.

Хабарыңды білдіріп тұрсаңшы. Сәлеммен Жамал, Бақыт. Алтын, Сарадан сәлем.

16.06.1947 ж.

Баукеш!

Көптен хат жазбадық қой саған. Бүгін Бақытжаныңның амандығын білдіріп, осы хатты жазып отырмын. Жігіт болып келеді, шапқылап жүр. «Мәлік қашан Мәскеуге барар екен, бірге кетер едім» деп көп айтады. Бұрын барасың ба десек, ұрсады ғой дейтін еді, енді көргісі келеді білем.

Есмағамбетке сәлемінді айтқам. Оған деген қудалау күшті болды білем. Әйтеуір басы аман.

Тарих жөнінде бірсыпыра жігіттерді ілді ғой, әлі сол айтысуда болса керек көбі. Осы журналдың ішінде Жұмекеңнің сөзі бар. Соны оқырсың.

Бақыт саған арнап суретке түсіп еді, соның бір данасын жіберіп отырмыз. Енді маған екі дөңгелекті шайтан арба керек деп жүр. Оған менің шамам әлі келетін емес — қала жағдайында тұрмыс жайы айтарлықтай емес. Қымбатшылықта баға жоқ.

Курорт жайы не боларын білмеймін. Қағаздарының бәрі дап-дайын, сатып алар жер жоқ. Бірақ барам деуден әлі үмітімді үзгем жоқ. Қу кеңірдектен артылар ештеңе жоқ. Сонда да аузымызды жауып жатқан ештеме жоқ.

Ауылдан ешкімнен хат алғаным жоқ. Әбділда райкомда істеп жүр дегенді есіттім. Үйленуге дайындалып жатса керек. Шатты-бұтты етіп Майыс бір бет жазған екен. Бақытты шақырады. Есенмен қатты араз көрінеді. Төбелесіпті.

Жамал.

26.06.1947 ж.

Баукеш!

Саған хат жазғанмызға көп болған жоқ. Бүгін-ертең алып қалуың мүмкін.

Аманшылық, жолдас-жораларың аман. 24 күні Мәлік диссертация қорғады. Мен қатыса алмадым. Кешінде тойында болдым. Алғашқы күні Қаныш ағай, Мұқаң, Қалибек ағай, Кеңесбаев болды. Үлкен кісілердің арасына барғым келмеп еді, Мәлік кісі жіберіп шақыртып алды. Мәлік (өте жақсы) деген бағада қорғапты. Тойында болып, құтты болсын айттым. Кеш жаман өткен жоқ. Жақсы ғана отырыс болды. Құтты болсын айтып хат жазарсың.

«Бірге тумақ болса да, бірге жүрмек жоқ» деп айтпайтын ба еді қазақ. Сол айтпақшы, Апапаның дәм-тұзы биік көтерілейін деп тұр. Бізден тонын аудармақшы. Екеу болмақ ойы бар. Саған айтуға ұялады. Тек сені ойлап тайсалады. «Бас иеміз еді, бауыр еді, аға еді, әке еді» ғой деп тоқталғандай болады. Ол кеңесіне біз қарсы болмадық. Әйткенмен сенің алдыңнан өткісі келеді. Мұндағы біздердің «бет алдыңнан жарылқасын» дегеннен басқа айтарымыз жоқ болды.

Бізге туыс, Бибінұрға жар болмақ кісінің жайы былай еді,— жас кезінде біздермен бірге Сатай ағайдың қолында тәрбиеленіп, сол кісінің қолынан қызметке шыққан жігіт еді. Көбінесе әдебиет жұмысында, газет жұмысында болып, 35 жылдан облысқа барып Қарағанды қалалық партия комитетінің бастығы болып тұрған жерінде 37 жылдың науқанына ілігіп кетіп еді. Содан хабарсыз кетіп, былтыр ғана ойда-жоқта хабарласып, хат келіп тұр. Осы өткен айда өзі босап келген еді. Азбай-тозбай жақсы қайтқан екен. «Баяғыдан бір-бірімізді жақсы білетін едік қой. Сен де отыр екенсің он жылдан бері, екі жарты бір бүтін болып өмір етейік» деген ойын Апапаға айтатын көрінеді. Тісі шыққан балаға шайнап берген ас болмас емес пе? Екеуі де тең ортаға келіп қалған адамдар ғой. Өлместерін ойлайтын шығар. Менің көңілім аса тұрақтаңқырамайды. Ол ойымды әдемілеп Апапаға айттым. Сені келіп қалар ма деп жүрміз. Хабарлас.

Мен Арасанға августа баратын болдым. Ақшасын төлеп жолдама алдым.

Бегімшенің апасы тағы келіп кетті. Мен аса риза болмадым. Бұл жолы жалаң аяқ, жалаң бас баласын ала келіпті. Қатты қапаланып, қатты-қатты айттым білем, "балталасаң да кетпеймін, тағы келем он шақты күнде" деп кетті. Ұяттан басқа әкелері болмады ғой маған. Базарға қатысқан жерде ар-ұят болушы ма еді.

Бізге хат жаз.

15.07.1947 ж.

Баукеш!

Аманшылық, соңғы жазған хатыңды да, жіберген ақшаңды да алдық. Көп-көп рахмет.

Сені келе ме деп жолыңа көп қарадым. Тағы мен жоқта келетін болыпсың, амал жоқ. Аманшылық болса, көрісерміз.

Ақ едік, көк едік деп жүргенше, бір келісімге келгеніміз жөн болар еді. Не бас иеміз бардың қатарында емеспіз, не жоқтың қатарында емеспіз, мені де жалықтырды бұл тұрмыс.

Хат жазған сайын бір өсек, кіл ренжісу. Сенен атшот алайын деп жүрген мен емес, алмаймын да, тиын-терсек жөнінде маған кішіреймей-ақ қой. Қашан айттым мен саған мынауың аз деп. Майысқа қарасуды мен емес пе едім айтып жүретін. Өте жақсы болған, қарайласып тұратын болғаның. Маған жібермей қойсаң да, тіс жарып бір пендеге айтпаспын, өйткені қатын өсекке қалай қарсы тұруды мен білетін сияқтымын. Осы күнге шейін бірінді екеу деп, азынды көбейтумен келген сияқтымын. Мен ешкімге Бауыржан аз жіберді деп арыз айтқан емеспін. Ақымда жоқ, өйткені сен бізді тастаған адамсың, ол жазғаныңды мен ойын екен дегем жоқ..

Бақытты мен сенен алыстатайын деп жүрген жоқпын. Бауырыңа тарта алмасаң, кімнен көресің. Көп жетімнің бірі болады да, өсер, Құдай өмір берсе, тілі қандай, неге бейімді екенін тұра бастасақ, біргелесіп білерсің. Айтатыны да, сөзі де көп. Не болмаса, енді 15 жылдан кейін соқ балаңа, сөйлесуге тілі жететініне мен кепіл.

7 жыл арпалысумен өткен өмірді өмір екен деген мен жоқ, тілсіз-құлақсыз дүниеге келген бір жан болдым да, кете бердім. Енді жылатуыңның жөні жоқ.

Көбі кетіп, азы қалды, бір жылға — тамаққа да, басқаға да шыдауға болады. Анау айтты, мынау айтты деп қажай бергенде не болмақшы. Біздің үйдің жайын білсе, Құрманбектің үй-іші біледі. Олардан басқа жұртқа тасып отырғандаймыз.

Маржаның керегі жоқ, арба керек деп балалар жүр. Айтады да жымыып күліп қояды.

Июльдің 20-да мен Арасанға жүрем, 20 августта қайтам. Емделуді бір қолға алған соң, бармай қалуды мақұл көрмедім.

Апапаның бір басы екеу болды, күйеуі осы өзіміздің елдің жігіті, Қаскелең ауданындағы құлболдыдан. Тұрағы да сол жер болмақ. Сен балаңды апапаға қиғанмен, менің қиғым келмеді. Тірі жүргенде, пенде етіп кісі қолына қаратпаспын, өліп кетсем, амал жоқ. Мен Арасаннан келгенше, осында болатын болды, сонан кейін бөлінбек.

Сараның бала-шағалары аман, бір қалыпта тұрмыс өтіп жатыр. Оңғаркүл апаң көп сәлем айтады. Апа Банудың үй ішінен көп сәлем.

Көріскенше күн жақсы болсын.

Жамал.

5.01.1948 ж.

Баукеш!

Құтты болсын Жаңа жыл! Ойлаған мақсатыңа абыроймен жетуге тілектеспіз. Денің сау, басың аман болуыңды күнде бір Алладан тілеп отырған жайымыз бар. Ескі жылда есіркеп, жаңа жылда жарылқа деп тілейміз Жаратушыдан.

Апапа бір келіп кетті, аман-сау. Апа Бану екі-үш айдан бері науқас. Құлағым деп жүруші еді. Сол құлақ ауруы өте ұзақтап кетті. Қатты ауырды. Басқалары жақсы.

Баукеш, мені бір керемет тілмарға санап, өкпелемей-ақ қой. Ел жайынан, қала жаңалығынан ештеме жаза алмаймын. Есмағамбет, Кәрімдер саған жолығар. Болып жатқан жаңалық болса, естірсің. Мені ол жөнінде шымшымай-ақ қой.

Қашан қайтасың? Шалқаймай, уақытын білдір. Құдайды алдамасаң, сенің үй-ішің болып отырған біз ғой. Келсең, құшақ жайып, кетсең, теріс айналатын әдетім жоқ. Сағынамыз, күтеміз.

Жазған өлеңің маған арналса да, арналмаса да, әдемі жазылған екен. Аудармаң да жақсы. Әбділдаға көрсету үшін көшіріп алдым.

Сағынып хат жазушы Жамал, Бақытжан.

13.02.1948 ж.

Баукеш!

Кеше Мәлік келіпті. Бізбен сағат онда телефонмен сөйлесті. Хабарыңды естіп, аналы-балалы екеуміз төбеміз көкке жеткендей қуандық. Оқуыңды көңілдегідей, абыроймен бітіргеніңе біз Бақытжан екеуміз шын қуанып, құтты болсын айтамыз. Құтты болсын адымың.

«Папаң қылыш жіберді» дегенді естіп, балаң түнімен ұйықтаған жоқ, қашан келеді Мәлік ағам деп, өзіміз кіріп шығармыз деген соң, үйде күтіп едік, келмеді, сағат үштерде Сара мен Бақыт сенің жіберген сәлемдемеңді алып келді, баламыз екеуміз шұрқырасып қуанып жатырмыз. Бақыттың қуанышын сөзбенен айтып жеткізе алатын емеспін. «Папам менің алтын ғой, папам менің жақсы ғой, мені батыр болсын деген ғой» деп орысшалап та бірдеңе деп жатыр, сұрама, қуанғаны сондай, мен Саятты әкеліп көрсетейін деп жүгіріп Саятқа кетті. Басты қадірлеп, бас қадірін біліп, басыма орамал жібергеніңе мақтанып жатырмын. Рахмет, Баукештай, көп жаса.

«Өзіміз барамыз, Баукешнің айтқанын айтамыз», — депті Нәзия. Өзім бармадым, үйлері тола қонақ дейді.

Баукеш, өткен хатымда мен саған, Бақыт кішкене сырқаттанып жүр деп, қаражаттан қысылыңқырап жүргенімізді былжырадым білем, оны сен көңіліңе алмай-ақ қой. Аз күн қалды ғой, жақсылықтың ауылы алыс емес шығар. Тек аман барып, сау қайтсаң болар барған жеріңнен. Бақытжаннан, сары Сарадан көп-көп сәлем.

Балаң мен бәйбішең Жамал.

25.03.1948 ж.

КӘРІМ ӨЛІМІНЕ

ЖОҚТАУ

Ардагерім мерт болып,
Күңіренді қалың ел.
Жүрегім жалын өрт болып,

Көл боп көзден ақты сел.

Қадірін білген өмірдің
Сірә да қорықпас өлімнен.
Қайырсыз сапар .. со бір күн...
Қайғың кетпес көңілден.

Асқар тау биік құласа,
Төбешік орнын баса алмас.
Ақ сұңқар асқан шың құздан
Құстың бәрі аса алмас.

Ардақтым, қайран асылым,
Көңілің жарқын жаз еді.
Еңіредім, жасыдым,
Сендейлерім аз еді.

Тұл бойың толған ұят-ар,
Айдындай шалқар кең едің.
Бір күніңе болдым зар,
Мақтанышым сен едің.

Қолдан ұшты қыраным,
Енді қайтып оралмас.
Қайрылмас болат ұланым
Орның оңай тола алмас.

Абырой-атақ таптым деп,
Кеуденді, сірә, кермедің.
Халқыма қайтсем жақтым деп,
Қиынға құлаш сермедің.

Мәз болмас сауық-сайранға,
Шын қияға өрледің.
Көрініп шықтың майданға,
Бас бәйгені бермедің.

Таудай еді талабың,
Сүйіндірген еліңді.
Қайран бауырым, қарағым,
Сындырып кеттің белімді.

Қас батырдай тұлғалым,
Талан таңдап тапқандай.
Жарқ еттің... көп тұрмадың,
Құйрықты жұлдыз аққандай.

Жағымпаз, жалтақ, мансапқор,
Жалған жолға баспадың.
Әділет, ақтық, тура жол,
Қиындықтан қашпадың.

Кіршіксіз ақ көңілдің,
Сөзін айттың жасқанбай.
Алдамшы қу өмірдің
Қызығына мастанбай.

Шын жүректен күлуші ең,
Рахатпен қарқылдап.
Еркін басып жүруші-ең,
Жайдары жүзің жарқылдап.

Бейілің қандай кең еді,
Даласындай Арқаның,
Ел үшін туған ер еді,
Келмеске кеттің, дарханым.

Ағаға асыл іні едің,
Жасты жас деп сыйладың.
Кесілгендей тілегім,
Маңдайыма сыймадың.

Қаңтар болды қам көңіл,
Гүлім солды, жауды қар.
Тоқтады жүрек, бітті өмір,
Орныңды басар кімім бар.

Артыңда қалған балалар
Енді кімге еркелер.
Досыңды көріп, ағалар,
Сонда жүрек өртенер.

Алла, Темір, Жанарың,
Папа! деп Гүлнәр кімді атар.
Қайта айналмас сапарың,
Бір көруге болды зар.

Сорлы болған төрт бөбек,
Сенер ме, сірә, өлді деп.
Қағылса-ақ есік елеңдеп:
— Өне, папам келді деп...
Балдырған қайран өңшең жас,
Сағынар да сарғаяр,
Өксігі мәңгі басылмас,
Тас бауыр ажал кімді аяр.

Ғайып болдың, ғалымым,
Кір жолатпай арыңа.
Мақтанушы ек, Кәрімім,
Сенің биік жаныңа.

Бұлдырап көңіл сағымдай,
Жүрек жалын, ой сынап.
Тұрармыз қайтып сағынбай,

Орның тұрса ойсырап.

*Қайым, Семей.
8 октябрь 48 жыл.*

Баукеш!

Силина дейтін қыздан жібердім.

Мына нәрселерді жібердім — екі бөтелке арақ, бір құты тәтті, үлкен темекіден 4, кішкене қызыл құтылы темекіден 6. Азғана құрт-ірімшік, көйлегің. Түгел алдым деп хабарларсың. Бәрімізден сәлем. Жамал.

Жіберген 1000 сом ақшаны алдық. Рахмет. Бақытжанның дені сау, ойнап жүр. Сау бол.

7.11.1948 ж.

Баукеш!

Көптен хабар болмай, не болды, неге бұлай деп жүр едік, бүгін «Абдуллин беріп жіберді» деп бір қатын сенің хатыңды әкеп берді, қатты қуандық. Оқуыңды аман-сау, абыроймен аяқтағаныңа біз де қуанамыз, бала-шағамызбен мәз-мейрам болып қалдық.

Құрманбектің әкесі біздің үйде отыр еді, хатыңды өзі оқыды. Ол кісі сені көп тосып жүр еді, сенімен әңгімелесуге өте құмар еді. Кешігеді екен ғой деп кетті.

Бақытжанның Жамбылдағы апасы келіп еді, құмалақ салып, сені бүгін поезбен келтіріп қойып еді. Жолыңа қараумен болып, бүгінгі поезд сағат 9-да келеді деген хабарды да біліп алып едік. Бүгінгі хатқа қарағанда бірер айсыз келе алмайтын сияқтысың ғой.

Сағындық, Бауке, сағындық. Бақыт февральдың бас кезінде мүлдем ұйықтамай қойды. Папам февральда келемін деп еді ғой, поезды білші, сағат неше болды деумен болып жүр еді. Үш-төрт күн болды, тұмауратып жүр, ептеген ыстығы бар. Дәрігер екі-үш күн жатсын деп еді, оны тыңдайтын сенің балаң көрінбейді, ойнақ салып жүр.

Ел жақтан хабарым жоқ, елдің хабарына қарағанда Әбділдалар жақсы көрінеді, ана, үлкен апайдың ахуалы өте жақсы көрінбейді. Сен Үсенін Алматыға жібер деп жазған екенсің, киімі бүтін емес деп жібермей отырған көрінеді. Мата арзандады, сенен тиын келгенде 10-15 метр алып жіберермін деп ойлап жүр едім, болмады. Сенен келер қаржы кешікті ғой. Сара екеуіміздің тиынымыз нан тана болып тұр. Январдың бас кезінде қаржыдан қысылыңқырап қалып едік, ептеп нандық тиын тауып тұрмыз. Машинамды жөндетіп алғанымды сезіп отырсың ғой, Баукеш.

Қуанып отырмыз. Тез келсең деген тілектеміз. Бірақ денсаулық — зор байлық, деген ғой, асықпай емделіп, денсаулықты дұрыстағаның да мақұл. Игіліктің ерте-кеші жоқ, аманшылық болса, көрісер күн жақын емес пе?

Мен саған хат жазып отырмын. Бақыт қасымда тұрып оқып тұр. Жап-жақсы оқитын болды, бірақ жазуы аса жақсы емес, кіл аңдып отыру керек. Оған оқитын уақ кітаптар алып кел, арбаның дауы бітер емес. Мәліктен айтып жіберіп еді ғой.

Бақыттың құдаша апасынан көп сәлем. Ертең кетеді. Оңғаркүл апай да осы үйде екен, сәлем айтады. Ол кісі сендер кетіп қалады екенсіңдер ғой деп бір жылап алды. Сапарымыз

оң болсын да. Баукеш, зарықтырмай тез-тез хабарыңды беріп тұр. Тағы хабар күтеміз. Амандықпен көрісуге жазсын.

Бақытжан мен Жамал.

Баукеш!

Неге хат жазбайсың деп кінәлама. Мәскеуге кеткен азаматтар хабарласып кетіп жатыр ғой. Аман екенімізді айтқан болар. Алаң болма. Бақыт шауып-шапқылап жүр. Кеше өзінен-өзі отырып айтады: «Осы папам қаңғығанын қойып, баласының қасында жүрсе болмай ма? Балалардың бәрінің папасы үйде ғой», — деп, біз оған күлдік. Бірақ мен шынымен қатты қайғырдым. Әкесіз тұру оның да жүрегіне тигендей болған екен. Әкемен тұрудың жақсы екенін ол да түсінеді. «Папам» дегенде жүрегі жарыла жаздап жүр. Бақыт қой.

Баукеш, менің ауруым биыл үдеді. Жаныма қатты батып та жүр. Ақылдасу ретінде хат жазсам, үндемей жатып алдың. Мен июньнің аяқ кезінде Қапал-Арасанға бармақ болып жүрмін. Керекті қағаздардың бәрін түгел дайындап алдым. Бір ай шамасы болды. Емдеген емі шипалы сияқты. Осындай аурулы болғалы себепті көңілдің қошы мүлдем жоқ. Сондықтан да саған тәтті хаттар жаза алмай жүрмін. Сағынуда баға жоқ. Бақыт екеуіміздің ойымыз — бір баян, бір сен.

Жамал.

Баукеш!

Бүгін Ақай келді бізге. Шақырып қонақ етуге жағдайым келмей қатты ұялып жүр едім. Үйде Уызбек бар еді. Екі сағаттай әңгімелесіп отырып, сорпа-су ішіп, дәм татып кетті. Сен дегенде шығарда жаны басқа ма деп қалдым. Әңгімесі тек сен.

Баукеш! Ел құлағы елу ғой. Мен Кеше Мәскеуге келгенінді естіп едім, бүгін Ақай да біреуден естіп келіпті. «Қай келісі екен. Хабар білмеймін деп келіп едім» деді Ақай.

Өкімет басындағыларға жолыққанын, олардың пікірін жақсы таныған білем, маған ашып айтпады. Әйткенмен байқалып жүрген әңгіме ғой. Жолдас-жоралар сәлемдесуден қалып барады деп саған бір хат жазып едім ғой. Оған сен, әрине, түсінбедің ғой. Ақай да соны сезіпті.

Сен Алматыға келмей тұрғандағыдан елдің (жоқ, өкімет басындағы ел билеушілердің) пікірлері, көзқарастары мүлдем өзгерген сияқты. Солай да, ол кезде сені Бауыржан десе, енді бір сөз қосып алушылар да бар көрінеді. Расында, ол қазақ айтпақшы алты ауыздық қой. Шындығында да, ел саған риза. Бізге керегінің өзі де сол емес пе.

Баукештай! Ақай айтар саған білгенін. Құрманбектен хат алғанмын. Ол сенің кітабыңды қазақшалауға отырғандығын жазып еді. Өте мақтан етіп, әдемі етіп жазыпты хатты. Қуандым, бірақ мұндағы қалам ұстағандардың да пікірлері әрі-сәрі ме деп қалдым. Өйткені сол Бек жазған кітап жөнінде Мәскеудегі жазушылар ұйымының бастығының кейбір пікірлерін естіп едім біреулерден. Егер шын болса, осындағылар да сол көрінеді. Әдеби мәдениетін Ақай түгел көрді ғой, сөйлер.

Елден, ауылдан хат-хабар алып тұрамын. Амандық. Олардан қам жеме, биыл астық жақсы, елдің де көңілі көтеріңкі. Жалғыз-ақ Сапардың оқығысы келмей кетіп қалғаны мені қатты ренжітті. Қысылып-қымтырылып, үсті-басын бүтіндеп, жаңа-жаңа ел қатарына

қосып келе жатыр едім. Далаға кеткен еңбек болғандай қынжылдым. Саған жазған едім. Мәскеуде болсаң, ол хатты алмадың ғой.

Мүсірепбек үзбей хабарласып тұрады. Ақтөбеге шақыртып жатыр мені. Екі телеграмма алдым. Кім біледі желігіп кетсем, кетіп қалам ба, қайдам.

Баукештай! Бақыт шапқылап көшеде ойнап жүр, тентек болып барады. Күніне үш-төрт жуындырып, киіндірем. Сапар кеткелі жалғызсырап қалды. «Папам мені неге шақыртпайды. Мен барсам, папамды ат қылып ойнасам» дейді.

Әй, Баукеш!

Саған менің осы бес жылдан бері жазған хаттарым бар еді, жазатынымын да, жыртып тастайтынмын. Осы бір айдың ішінде де талай хаттар жазылды, айтып не керек. «Не жазып едің?» деп сен де сұрама, мен де айтпаймын. Оның ішінде жақсы-жақсы хаттар да болған. Сен үшін «жалған» болатын болған соң, жазылып-жазылып қала беретін. Енді қозғаудың керегі жоқ. «Жылы-жылы сөйлесең, жылан інінен шығады» демекші, сен мені кәпір қылып болдың ғой, маған қылмаған қорлығың қалды ма? Мұнан былай сенің аласапырандатқаныңды естігім келмейді. Ақыр аяғы қызғануды да қойдым ғой, осы келгенінде байқаған шығарсың. Төрт рет ойынға барғаныңда бір ілеспегенім, «үнімді» шығармай өлейін дегендік еді. Ақыры тағы сөйлеттің. Кәмештің табанына үш жыл салып, жер бауырлатып тастап едің, енді Бекеңнің табан асты қылмақ шығарсың (ел аузындағы әңгіме). Ол қорлықты маған айтпай-ақ істей бер. «Дұрыс бопты» дегенді қазақтан естімессің, оған мен кепіл.

Сен «қазақпын» деп атыңды шығарған адамсың ғой, ақыр аяғы бауыр еті, бауырынан шыққан жалғыз қазағын жылатыпты дегенді екінің бірі айтатынына менің көзім жетеді. Ол да тарихта қалатын нәрсе ғой, білгеніңді істей бер.

Оңғарбайдан бір алыс курорттың хабарын айтқан екенсің, оған мен бара алмаймын. Алыс жердің расходы да алыс, мен қайбір төрт түлігім сай адаммын. Былтырғы барған жерім маған қапы жаққан, етімде инедей дақ қалмай, жазылып келген болатынымын. «Сенің босануға кетіпті» деген өсегіңді естігенде, «Қасқырдың аузы жесе де, жемесе де қан» деген мақал ойыма келіп, қатты қапаланып жүрдім. Қайта кесел шығуына сол үлкен себеп болғанын өзім сездім.

Баукеш!

Сенің соңғы хатыңды алғанымызға біраз күн болса да хат жазып, хабар бермедік. Оған себеп мен көпке дейін Оңғарбайды күттім. Қайтсе де бір хабар алып келеді деп. Ол кеше ғана келді. Айтқан сәлеміңді айтты. «Тағы бір нәрсе айтып еді, ол чепуха» деді де қойды. Не еді деп мен де қадағаламадым. Не айтқаныңды өзің білерсің.

Ел — аман, жұрт — тыныш. Құрманбектің де үй-іші аман, бірақ олар көптен ауру, сол күздегі безгектің әсері болуы керек. Кеше Сапарбайдан хат алып едік, 12-күні Әбділданың ауылға келгенін айтады. Бергі ауылдан хабар жоқ. Бегімшенің апасы сен келіп кеткелі екі рет келді. Бірінде кішкене баласын ала келген екен, бір жетідей жатты, баласы Бектұрған мен Бақыт бір жеті еркінше ойнақ салды. «Құдаша» апам дегенде балаңның жүрегі жарыла жаздайды. «Менің туысқандарым» деп, олар келсе дардайып қалады. Енді кешелі бері Әбділда көкесін күтуде. «Келсе, мені жетектеп киноға, театрға апарса, мен оған ертек

айтып берсем, сурет салып берсем»,— дейді. Әбділданың келгені өте жақсы болған екен, анасы байғұс қандай қуанышта екен деп ойлаймын.

Бақытқа екінші төркін болып осы күні Есей бізбен қатынасып жүр. Кеше телефонмен сөйлестік, сенен хат алғанын айтады, хал-жағдайымызды сұрайды. Ол сен кеткен соң, бір жетіден кейін бізді, Құрманбектерді үй-ішімізбен қонақ етті. Әдемілеп күтті. Шын араласқысы келген екен ғой деген ниетпен, туыс-жақын көріп, құрмет еткеніне қатты риза болдық. Шамам келгенше мен де шақырып, мейман еттім. Ауру-сырқаулы болған себепті Құрманбектер әлі шақыра алмай жүр. «Күн жылынып, жеміс пісе бастағанда, Бақытжан екеуіңді көшіріп алам баққа»,— деп жүр Есей. Оған Бақыт мақтанады.

Баукеш!

Бүгін келеді, ертең келеді деп жолыңа қарап жүргенімізде, хатың келді. Оған да қатты қуандық. Ауырып жазылдым дегеніңді есіткенде, көп нәрсеге өзімді айыпты санап қатты ұялдым. Ренжіп жүргендей жайым бар еді, бәрін ұмыттым, кешіргейсің. Жазған хабарыңа түсіндім. Кекетуің де дұрыс. Мұқатуыңды да теріс дей алмаймын. Жалғыз тілегім — әбиірмен оқуыңды тауысып, аман-сау елге қайтып, үйіңе, балаңа ие болсаң деймін. Бақыт екеуіміз құмалақшы да, түс көргіш те болып алдық. Жақсы түс, әдемі жорулар тек саған ғана арналып жүр. Кейде сен дегенде ішкен асымызды жерге қоямыз. Аналы-балалы екеуіміз аузымыздан сілекей аққанша сағынып сөйлейміз. Артынан мен жылаймын. Көзі алақандай болып алдыма келіп отырады да, көзімнің жасын сүртіп, маған қуат береді. Тілі де, ақылы да жақсы. Күнде түс көреді. «Папам келді» деп жориды. Неге екенін білмеймін, жақыннан бері қатты күттік. Мәскеуден қай уақытта поезд келетінін күнде бір білеміз. Екі күн үйден шықпады Бақыт «папам келіп қалады» деп ойнамай да қойды. Өлең жаттағыш, ертегі айтқыш та болып алды. Өзі оқиды. Оқығаны жақсы, бірақ жазуы нашарлау. Бір кітапты оқып бітірді. Құрманбектің Кеңесінен озды. Есепті де жақсы біледі. Суретті де қандай тамаша салады.

Жаз өтіп, қыс келді. Мен театрға барған емеспін. Ол жерімді сен кекетпей-ақ қойсаң болатын еді ғой. Дос басқа, дұшпан аяққа қарамай ма? Несіне барам ол жаққа. Біраздан бері машинкам да бұзылып тұр. Оны жасата қоюға ақшаны қимадым. Ақша өзгеруі біраз қалжыратып қойды. Бірақ дүниенің бәрі арзандап, елдің берекесі кіріп, өте жақсы болды

Елге тоқшылық еніп, ақ түйенің қарны жарылды деген осы болар.

Пәтер, от, жарыққа біраз қарыздар болып қалып едім, оны сенен келген тиынмен өтеп жібердім. Көп рахмет. Тиын жайында мен саған өкпелемеймін. Мұнан былай, Құдай жеткізсе, мұқтаждық болмас. Ел берекеге енді ғой.

Баукеш, кешелі бері Мүсіреппектің қайтыс болғанын естіп, әбіржіп қалдық. Өлім деген хабардың ауыры-ай. Жылап-жылап алдық әже екеуіміз. Мәскеуде оқуда екен ғой. Бүгін Мәриямға Құрманбек, Сара үшеуіміз көңіл айтып телеграмма жібердік. Сен де телеграмма бер Обком партияға.

Оңғарбайдың да қызы қайтыс болды жақын арада. Көңіл айтып барып шықтым. Жаңа жылға Қадыс келіп шықты. Бақытқа қарағай әкеп, оған сылдырмақтар іліп жатыр едік. Бақытпен әңгімелесіп біраз отырып кетті. Оңғаркүл апай екеуіне бір жапырақ хат жазып жібер. Бізді көп жақын тартады. Оңғарбай мені бір керемет ақылды адам санайды. Қайдан білсін, менің «шірік» екенімді. Ауылдан хабарым жоқ. Бақыттың құдаша апасының базары жабылды. Сондықтан келмейтін болды. Базарда сауда жоқ. Құрманбектің үйіндегі

әжем түс көріпті. Біздер өте бақытты адамдар болады екенбіз. Ұлымыз да, қызымыз да болады екен. Мәртебеміз биік, өмірлі болады екенсің. Олардан сәлем.

Баукештай, кімнің қадірін кім біліпті. Кімнің сырына кім құмар. Өз жайымызды өзін білгің келмесе, өз сырымызды өзімізге айта алмасақ, күлкіміз сиқыр болса, жоғымызды айтсақ, құлқын болса, қол созсақ — жезтырнақ, көңіл білдірсек — күң, ішіміз тола мерез, жүрек тас, көз соқыр, тіл мылқау. Мен қуанбаймын, мен жыламаймын. Жылы төсек, тәтті құшақ менде жоқ. Жүрген бір тас қуыршақ.

Сенің бет алысың бұрыс деп мен айтпаймын. Ер боп туған соң, ел үшін қызмет істеу керек. Егер мен істесем, болса-болмаса құлқын үшін ғой.

Кей кезде асқар белім, бас ием, ардагерім деп шаруа жайын білдіргім келсе, арсыз күң, құлқыны жаман құл, қор болсам, не шара. Желкеден алып жерге соға берсең, хан басың қараға айналады екен. Жақсы көрсең, жақсы көру менің қолымнан келмей ме? Тәтті сүйсең, тәтті сүюді мен білмеймін бе? Ниетпен ашсаң құшақты, ниетсіз бейбақ мен болыппын ба? Қандай тілекте, қандай ниетте екенімді Құдай бары рас болса, байқап жүрген болар. Бақыт екеуіңнің жолыңа, бас амандықтарыңа мен бола алсам садаға, өкінбен бұл жалғанға. Жеті сайын қайыр беріп тілейтінім екеуіңнің тілеуің емес пе. Кім бар мен сорлының алды-артында.

Сен сөйлесең жылы-жылы, менен де шығатын көрінеді тәтті лебіз, әдемі сөз. Сен жайсаң құшағыңды бала-шағам, қанатым деп Бақытқа, бізден де табылады ниетпен ашылған жылы құшақ.

Ниетпен ашылған құшақ, ниетпен айтылған сыр, ниетпен еткен қызмет, ақ тілек — жорыр болсаң, адамға айтарым да, дерім де жоқ, байланған жақ қалсын біржолата байланып.

Баланың сыры атадан гөрі анаға молырақ мәлім болуы керек. Олай болса, мен баламды жамандыққа бейімдемейтін шығармын. Дәнекер болу араларыңа, қолымнан келмейді деп жүрген мен жоқ. Өз көңілімді қалдыра бергенсің, хат жазуға қолым барып, көңілім соқпайтыны рас. Көңіл соқпаған соң, оны жеткізер тіл қайда? Әдемі сөз қайдан шықсын. Сөйтсе де, адам артына бір қарауы керек екен. Бас ие деген асқар белің, сүйенер арқаң емес пе? Барда барымды, жоқта жоғымды айта алмасам, қорлық екен. Аузын бұған өгіз де бір, сен де бір. Бар шыныңды ішіңе мықтап салып аласың да, ешкімге бұрғың келмейді. Үйден сыр шығаруға болмайды. Жақсы деп айтсаң, жаманға жорылады. Тайсаласың. Кей кезде ет сияқты елжіреп кетеді. Көңілің күл, жағаң жайлау, мақтан етіп күлім қаққанды кім жаманға жорысын. Кей кезде жүрегім жарыла қуанғаным, күлім қағып шаттанғаным, өтірікке, сиқырлыққа айналса, не шара етейін.

Көкеш!

Мен бүгін жіберген ойыншығыңызды алдым. Көп-көп рахмет. Бүгінгі күн маған сондай бір қуанышты күн болды. Көршілес балалардың бәріне мақтандым-ау. Жазған хатыңызда сондай жақсы, айтқаныңыздың бәріне құлдық. Айтқаныңыздың бәрін істеймін. Мамамның тілін алып жүрмін. Көп тентек емеспін. Көп тентек болсам, Апапам кішкене үйге қамап қояды. Мен қорқам. Егер мен мамама ашулансам, сізге, Мәскеуге қашып кеткім келеді, оларды мен осылай қорқытам.

Қобызды тартуды бүгін-ақ үйреніп алдым. Мысықты да жүргіздім. Бүлдіріп тастауға тіпті құмармын. Мысықтың ішін жарып көргім келіп еді, мамам борандатып келе жатқан соң, жылдам қоя қойдым. Папа, мамамның ашуы сондай қатты.

Егер бүгін біздің үйге Саят келсе, не дер екен деп жүрмін. Папам жіберді, папам деймін ғой ә, мама деп күліп жүрмін.

Көкеш!

Мамам көптен ауырады, қотыры көбейіп кетті. Соны қатты уайымдап, үйден ешқайда шықпай қойған. Он шақты күн болды, жақсы болып қалды. Күнде дәрігерге барып емделіп жүр. Көңілі де жақсы. Келер айдың 20-нан Арасанға бармақшы, қағаздарын алды. Содан қайтқан соң, Мүсірепов ағама барамын дейді. Сені де сағынамыз, көргіміз келеді. Құрманбек ағаны күтіп отырмыз, осы айды аяқтап келіп қалар.

Папа, мен әліппені үйреніп жүрмін, көп қаріптерді жаза аламын. Суретті сондай жақсы салатын болып жүрмін. Мамам жұмыс істеп, алғашқы алған ақшасына маған барабан алып берді, жібектен көйлек, шалбар алып берді. (Мама да әйбат, мен де әйбат) өз сөзі. Осы мәшинеге мамам да қатты мақтанады.

Сіз маған Оңғарбай ағадан жыландай қағазға ақыл жазып жіберген екенсіз, содан бері мен ақылды бала болдым. Тағы да ақылды болам.

Сүйдім, көкеш!

Бақытжан.

6.02.1949 ж.

Қадірлі Бауыржан!

Ана жылдан бері (1932 жылдан) бір-біріміздің дидарымызды көріспедік, бірақ сыртымыздан амандық хабарымызды біліп, сұрастырып тұрдық. Сенің амандық хабарыңды Әбділда арқылы біліп тұрамын. Ел аман, жұрт тыныш. Осы тыныштық елдің бір шетінде мен де аман-сау, бала-шағаларыммен бірге істеп жатырмын. Несібеге лайықты шашылғанын теріп жеп жүрмін. Жиен қарындасың кәдімгі сары қарын әйел болды. Төрт-бес баланың анасы. Пияш апам да, оның бала-шағалары да тегіс аман-сау.

Амандықтан соң осы хатты жазып отырғандағы мақсатым: Кеше — сәрсенбі күні түнде түс көріппін. Онда екеуіміз баяғы Шымкенттегі педтехникумда біздің жатақта екенбіз деймін. Сенің қолыңда бір әдемі бәкің бар екен. Соны Мәскеуден тауып алдым деп маған жорытасың. Мен сол ұйықтап жатқан күйімде жорыппын. Сен өте жақсы-жақынсың, өмір жасыңды ұзақ етіп жаратсын, тағы да бір ұлың болады екен деп оянсам, түсім, бірақ осылай жорыдым. Тағы да ойладым — мүмкін мен де сондай алыста жүргенде есіне бір түскен шығармын, ойланған шығар, сондықтан бір хат жазып хабарласайын дедім.

Енді өз жағдайыма келейін. Аман-саумын. Райконтора заготскот деген жердің бастығымын. Денім сау. Үш-төрт жиеншарларың бар. Алды бесінші класта, арты үшінші класта оқиды. Тіршілік жаман емес. Үйім — Борныйда.

Өзің танитындардан, менің де танитындарымнан, кәдімгі Еркінбек, Исақұл (құли Жексенбаев), Мұқатай, т. б. бар.

Ердәулетжан екеуіміз армияға бірге барып, содан әлі күнге хабарсыз. Бала-шағалары Қызыл жұлдыз деген колхозда. Бір ұлы, бір қызы бар. Екеуіміз соғыста жүріп құда болып едік. Содан оның бала-шағаларымен қатынасып тұрамыз. Биыл (1948 жыл) районымыз

абыройсыз емес. Мемлекет салықтарын барлық жағынан толық орындаған. Ендігі әңгіме, Бауке, мен шынында сенің түрінді көруді өте аңсадым. Осы февральдің жиырмаларына қарай демалыс алатын көрінемін. Жер көру үшін және танысу үшін Мәскеуге барып қайтам ба деген ойым бар. Егер рұхсат етсең, сенің тұрған жеріңе барып тұрсам, қалай көресің? Ерінбесең хат жазып, амандығыңды білдіріп, хабарын айт және хабарласып тұрған жегжат адамға үлкен ғанибет емес пе? Бала кезден екеуіміздің көңіліміз жаман емес еді. Кейіннен тағы одан да жақындастық. Әлбетте, бұл ниет қалыстығын көрсетеді.

Қош, сау бол.

Жиен қарындасыңнан, жиеншарларыңнан ыстық сәлем, амандықпен көріселік.

Заготскот Саурыков Уызбек.

*Ст. Бурное Джувалинская
райконтора.*

18.06.1952 ж.

Қадірлі Бауыржан!

Ассалаумағалейкум, амандығыңның арқасында ардақты қызметіңді атқарып жатқан боларсың. Сіздің даңқыңыздың күннен-күнге аса беруіне, жұмысыңыздың жемісті бола беруіне мұндағы біздер күнде шын ниетпен тілектеспіз. Имаш әулетінің бір бұтағынан тараған бауырларыңыз Сейіткүл, одан туған Мұхтар, Мансұр, Мұзафар деген жиендеріңіз тегіс аман-сау. Әрқайсысы әр класта оқып, тәрбиеленіп жүр. Мен де әлімнің келгенінше колхоздың бір бұрышында қызмет атқарып жүрмін. Сіздің хабарыңызды Әбділдадан күнде сұрап тұрмыз. Пияш әпкеңіз де аман. Дәл осы күні біздің үйде отыр.

Қадірлі Бауке, мен сіздің дидагыңызды көрмегелі дәл жиырма жыл болды. Одан бері талай өзгерістер болды. Кісінің жасы ұлғайды. Жастар өсті. Нағыз сіздің рең түсіңіздің дәл қалай екенін Әбділданың үйіндегі суретіңізден көріп, әлі де анау айтарлық түс-тұлғаларыңа онша өзгеріс еңбегенін байқадым. Әлбетте, бұл кісінің қуатына, ерлігіне, оның қажырлылығына онша өзгеріс еңбегенін байқадым, есептедім. Осы қайратыңа бәріміз де ырза болдық. Міне, сізге енді амандық хабар білдіріп және де өзіңізге амандық хабарды өз аузыңыздан естуді үміт етіп хат жазып отырмыз.

Бақытжан, Жамалдар аман-есен бе? Өз амандығыңды, денсаулығыңды білдіріп хат жазуыңды әпкең Пияш та сұратады. Қайыр қош. Сау бол.

Хат күтетін Уызбек.

*Джамбульская обл. Турксиб. жел. дор.
ст. Бурное Джувалинский р-н
колхоз Амангельды Саурыкову У.*

27.09.1947 ж.

Амандық хат

Аса ардақты көруші, Көкеміз Бауыржан, қалай, аман-есен қызметіңізді атқарып жүрген боларсыз? Сіздің солай болуыңызға бұл жақта Майысжан тілектес. Ал енді бізден амандық сұрасаңыз, ойнап-күліп денсаулықтың арқасында оқуымды оқып жүрмін. Сиырымыз туды. Тананы сатпай отырмыз. Ауқаттан нашармыз. Тамымыз өте нашар. Там салуға күшіміз жоқ. Ақыға берейік десек, күшіміз жоқ. Көке, соның жайы қандай болар екен? Тананы сатып, ондай-мұндайға жаратуға қимай отырмыз.

Ал, көке! Көкемнің келгенін өзіңіз білген шығарсыз. 13.09.1947 келген. Ал ауылдағы ағайын-туғандар тегіс аман-есен деп хат жазушы ініңіз — Майысжан.

26.09.1959 ж.

Басқадан артық, жаннан әзіз көруші ағамызға, Жеңешемізге — мұндағы қайнысы Майысжаннан, келіні Шынайдан, апа-жеңеше Айханнан сәлем хат!

Аман-есен, бір Құдайдың, денсаулықтың арқасында үкімет пен партияның тиісті қызметін атқаруда боларсыздар деп сенеміз. Яки, сіздердің солай саушылықта болуларыңызға, мұндағы біздер де минут-секунд сайын шын жүректен тілектестігімізді білдіреміз. Тыныштық, ел-жұрт аман-есен. Науқан қызғылықты түрде жүруде. Өзіміз де тиісті қызметтеміз. Ағаш ұстада істеймін. Қызмет жағы, ел іші жағы да өзгеріс енгізуде. Халыққа арналған мәдениет үйі, сарай, жаңа тұрғын үй салынуда. Соның ішінде өзіміз де. Жаңа қонысымды айта кетерлік жайым бар шығар, сірә дә? Салынып бітті.

Жетімсіз жері — ағаш материал, шифер тана. Материал да уақтылы кездеспейді, кездесе, ақша жетіспейді.

Сонымен биылша кіріспеген бітімге келіп тұр. Есен де биыл бітірмек. Ұсталық жұмыстарын өзім атқарып жатырмын. Ошақбай ақсақал да өзіміздің жоғарғы көшеге қоныстанды.

Евгеньевкаға барған Әбдірәсіл — Рахым ғана. Ел жаңалығы осы ғана. Үбиән, Әлиман, Әбділда, аға-әпкелермен қатынас жасасып тұрамын. Тегіс аман-есен.

Хатты сирек жазуыма айып етпессіздер. Бір жағы қашық, жұмыста науқан кезі ауырлау.

Ал, қадірлі жеңеше, өзім армиядан қайтқалы бері осы тұрған Алматыға барып қайтпағаныма сын тағарлық-ақ кез болды. Айып етпессіз.

Түрліше жағдай, үйлену жағы, там-тас болмаған соң, адам баласына бір қиямет. Аманшылық болса, биылғы күзде келініңіз екеуміз барамыз деген жинақы ойымыз бар.

Көкем болса, ары-бері жүріп тұрған адам, барлығын да түсініп тұрамыз. Көкем сапардан келген соң, сәлем айтарсыз.

Міне, біздегі қысқаша жағдай. Хош, сау болыңыздар. Сәлеммен хат жазып, хат күтуші — **Майысжан!**

28.01.1960 ж.

**Құрметті аға
және жеңеше, Орынбасар!**

Сіздердің аман-саулықтарыңызға байланысты жіберген хаттарыңызды, телеграммаларыңызды және 1000 сом ақшаларыңызды алып, міндетті істі (бата) 25 январь күні орындадық. Өкпелеуден бұрын, ризашылық білдірді. Барлық ауыл қарияларының (оның ішінде Мәметтің) кеңесі бойынша ақылдасып, 8-9 адаммен бардық. 500 сом есебі 460 сомға құнан қой алып, үйде соймай сонда апардық. Үбиан әпкем де қуанып қалды. Өздеріңізден де сәлем айттық..

Жалпы, жағдай жаман емес, мамочка күйлі-қуатты, ол кісінің кішкене көңілі орнығып, «айналайын Бауыржан баласынан» деп жатыр. Аңадағы көйлекті келіндеріңіз келе салып тігіп берген. Енді Жамбыл қаласына апармақ болып жатырмын. Айтқандай, батаға 300

сом жырттыс апардық. Көзінің ағы едәуір қалыңдады. Бір результат берер. Хатты кешіктіріп жіберу себебім де істің орындалуын күттім. Тұмау сырқатына ұшыраған жағдайым болды.

Әбділда көкемнің аулына да бара алмадым, хат жаздым. Мұнан былай барамын. Әлгі келіннің нағашысы Танабайдан хат алдым, Алматыда болғандығын, сіздердің күтімдеріңізді жазыпты. Справканы жіберген едім, алдыңыздар ма? Алсаңыздар, хат жазыңыздар. Почтальон Сатанқұл, бригадир Әбдірәлі болып істеп жүр.

Ал, жеңеше! Келініңіз қуыршақтан ұялғандай-ақ болды. Неге десеңіз, өзінің сапарына қуанышты болып, «тобасын» естен шығарыпты. Өте өкінішті. Келініңіздің сапары бір төбе, ыдыс-аяқтары бір төбе.

Бұлай дейтін себебім, әңгімелесу үшін және ыдыс-аяқты көру үшін, апта сайын бір адам келетін болды. Ал енді, жеңеше, сізде суреттердің дұрысырағы болса, беріп жіберерсіз. Хат жазып тұрармыз.

Сәлеммен Майысжан, Шынай.

6.01.1960 ж.

Қымбатты көке және жеңеше!

Аман-есен 3 күні ауылға келіп түстік. Мәмет шана әкеліп тұрған екен, екі әпкем үшеуі тосып алды. Аман-есенді, кетеріңізді айттық... Ауылға барған соң да, барлық туған - туыстар да жиналды. Апарған заттарымызды көріп, қуанышты болып жатыр.

Біздің сапарымызды естімеген халық, шаңнан-шаңнан болса керек. Жалпы баға қоярлық жағдай болса, келер хатта жазамын. Әлі әзір мына справканы жіберіп отырмын.

Төртгі мен бесі күндері қатты боран болып, кешіктіріңкіреп жібердік.

Ал, жеңеше, мейрам күні түскен суретті жіберерде, өзіңіздің бір суретіңізді (жеке) жіберіңіз. Себеп: Оразалиев Әбіш деген құрдасыңыз барады.

Маған да бір суретін жіберсін деп, шатақ салып жатыр.

Бұл кісі көкеммен жасты екен. Басқа не жазамын, біздегі қазіргі жағдай осындай.

Мамочка да қуанып қалды, келіндеріңіздің де (Шынай) бұрынғы жағдайына қарағанда, көңілі көтеріліп қалды.

Сәлеммен Майысжан.

Март 1960 ж.

Уа, қадірлі к. Бауыржан, ж. Жаркен, і. Орынбасар!

Сіздердің сау-саламат, үкімет пен партиямыздың тиісті қызметін атқара жатуларыңызға зор тілектес екендігімізді білдіреміз.

Мамочка Айхан, Майысжан және Шынай, ел-жұрт тегіс аман-есен, балалар шапқылап жүр. Ауа-райы қаталдау. Колхоз шаруашылығына жайсыздау болып жатыр.

Ал, жеңеше, өзім Алматыдан қайтқалы бері тиісті шаруашылығымды атқарудамын. Уақтылы хат та жаза алмай жүрген жайым бар.

Колхоздың "қуаламайы" көп болып жатыр, оның үстіне мамочканы ары сүйреп, бері сүйреп, Жамбыл қаласында бір көзіне операция жасаттық. Әлі әзір танулы, түбі ашылатын көрінеді. Ашылған соң тағы да хат жазармын. Сіздер де жазып тұрыңыздар. Мұның алдында да әлгі Жартыбай құда туралы хат жазған едім, алдыңыздар ма? Тегінде мұндай фактіні «алдым», «бердім» деген сияқты етіп көрсетіп тұрмаса болмайды екен.

Сіздің бір топ фотоңызды да алдық, рақмет (жаңа жылда түскен). Ал, көкемнің сәлемдеме аспаптарын көкем өзі Чимкентке өтіп кеткеннен кейін ғана алдым.

Себеп, маған Еркінбек 6.ІІ-60 ж. ғана жолықты. Дегенмен, рақмет, аспаптар өзіме ұнады, 15 дана екен. Ал, Гүлшардың да ойыншықтарын көрдім, сол Еркінбектің үйінде тұр. Жиналысқа Әбділда көкем келіп қалма, берем деген соң, сол үйге тастап кеттім. Келсе келер, келмесе апарып беремін. Бұл жағдайдан қам жеменіздер. 6 февральдан бері азанда күнде боран, боран ашылса қар. Бір метрге жуық қар түсті, арты не боларын?

Менің бір өкінішім — тек көкеме жолыға алмай қалғаным ғана болды. Телеграмма станцияға келген күні боран болды, ертеңіне (көкем өткен күні) ашық-ақ еді, телеграмманы сағат (күндізгі) 3 жарымда әкеп берді. Бұл қалай екенін түсінбедім, өкіндім де қалдым.

Почтальон Сатанқұл деген қарт кісі еді, әсте телеграмма мағынасына түсінбеді-ау, шамасы. Ол кісіні қатты ұялтып тастадық, мейлі мұнан былай сабақ болар.

Бұл жағдайды көкеме де түсіндірдім. Тағы бір жаңалық — 100 дана шифер алдым. Енді 50 дана алсам, тамыма жетеді. Онан соң біраз ағаш жағы ғана қалады. Анада қамыс деп пландаған болатынбыз, оған қамысты жалбыратқанша, шифер келіп қалған соң, шифер-ақ алайын дедім. Бұлай жазып отырған себебім, жеңеше, байқасаңыз, көкем әрдайым ойламай ма деп жүрмесін дегенім. Материал келсе, маған сонда арзан, неге? Бір жағы өз қолым болып отыр. Біреу мынау жалбырап тұрған кімнің үйі десе, әлгі Бауыржанның інісінің үйі ғой десе де дұрыс болмайды. Жалпы заманға сай істеліп жатқан тірлік те, жеңеше?

Шет жағасын түсінерсіз өзіңіз де, Орынбасардың жері туралы арызды беріп, жерді қабылдап алдым. Құдай қаласа, тал тігіп, гүлдейді.

Орынбасар, жазда ауылға келіп, жәрдем бер, өйткені жұмысым көп.

Бір өзіме ауыр соғады. Әркім өз тіршілігімен. Басқа не жазамын. Хош сау болыңыздар.

Бізден құдаларға, Бақытжанға сәлем!

Гүлпаршынның аулына да барып қайттым.

Майысжан.

10.04.1945 ж

Қымбатты көке, жеңеше, Орынбасар!

Сүйінші!

Айхан апамыздың көзін Жамбыл қаласында операция жасап, көзі ашылды. Өте қуаныштымыз. Жағдайымыз дұрыс, ел-жұрт тегіс аман-есен. Тиісті қызметімізді атқарудамыз.

Ауа райына байланысты, көктем әзір шыға қойған жоқ.

Өздеріңіздің де жағдайларыңыз дұрыс болар. Мұнан бұрынғы хатымызды алдыңыздар ма?

Шынайдың нағашысы Танабай май айында той қылмақ, тойға мені, Бауыржан, Әбділда көкемді шақырып отыр. Шынай да келсін дейді. Соңғы жаңалық — Есеннің қызы Бегайымды 1000 сомға саттық. Июнь айында шығарамыз. Біздегі қысқаша жаңалық осы ғана. Көкем Чимкенттен оралған болар. Басқа не жазамын, хош сау болыңыздар.

Сәлемнен Майысжан, Шынай.

30.04.1963 ж.

Қымбатты көке!

Салған хаттарыңызды алдық. Денсаулықтың арқасында жүріп жатырмыз. Мейрамдарыңыз құтты болсын! Құтты болсын мейрамың, Мақпал!

Үстел жайындағы сәлемдемеңіз, көке, орындалды. Ел тегіс аман. 1963 жылдың 19.IV-да Барақаттың баласы (Сатан — паралич), 23.IV-да Айсадықтың баласы (Сейітқадыр уксус ішіп) қайтыс болды. Сейітқадыр өзіне-өзі істеді, тікелей. Басқа жағдайын ауылда естірісіздер.

Ал, енді көке аспап жағдайы толық жетеді. Колхозшылық жағдай болған соң, әр нәрсе істеуге қол да тимей жатыр. Жетпесе, істеген нәрселерге қарай уақтысында көреміз.

Бірақ та әлгі өзіңіз әкеп берген бұрғы сияқты (дәл өзі) бұрғы кездессе, соны ала келіңіз, сол-ақ жетіспейді. Себебі: ұрлатып алғанмын.

Жазым болса, адам да майып болған соң, іш ашырлық қылғам жоқ... Іш ашығанда, амал қанша? Өзім жоқ деп, үйдегі мастерскойдың тесігін бұзып алып кетіпті (түнде). Ондағы себеп, аспаптар шамадан-шамадан болып тұр деп, оңай олжаға батпақ құсайды. Оның есесіне, үйге алып қойып жүргендіктен бұрғының сонда қалып, майда-шүйдеге қарамай, бір өзін алғанына көп рақмет айттым. Барлық аспаптар сол жерде болып, барлығын тонап кетсе, не істемекпін.

Басқа не жазамын. Осымен сөз қысқа.

Сәлеммен ініңіз Майысжан.

Бегімше әпкемнің адресі:

Джамбулской обл. Джувалинский район

К-3 «Аккол» с\совет Галобачевский Село Галобачевский.

Пол: Азимбаеву Айдару.

25.03.1964 ж.

Қымбатты көке!

Денсаулықта жүріп жатқан боларсыз. Бізде аман-есенбіз. Маған жіберген сәлемдемеңізді (план-распоряжение) алдым, қуанып та қалдым. Себебі — адам баласына келешектегі мәселелерге байланысты да жай тұрғызу дегені өте бір қуанышты нәрсе ғой. Планыңыз өзіме қатты ұнады, тек объемы күштілеу дегені болмаса өмірлік қой, көке? Мұнан бұрын да жеңеше ме бір хат жіберген болатынмын, ақылдасу ретінде, алған боларсыздар.

Осы хатты 2-ші рет жазып отырмын. Айып етпессіз, көке? Неменесін қайта-қайта жаза береді деп налымаңыз. Бұдан былай мұндай сөздерді өзім де, сірә, айтпаймын. Жай салу жөнінде сірә да, біріншіден, сізге сенеміз, екіншіден, өзіміздің қол еңбегімізге, денсаулығымызға сенеміз. Тапқан-таянғанымыз болса, соның ішінде болады. Олай болса, жай салу жағдайын бастай берсек деген қорытындыға келіп едік (Әбділда көкем екеуіміз ақылдасып).

Колхоз бастығына орталыққа жай салғым келеді. Колхозда мұнан былай да еңбек етеміз, еңбек есебінен құрылыс материалдарына қарасыңыз деген арыз да жаздық, еңбегімізді елеп мынаны ала ғой деген жоқ... Өйткені январь, февраль, март айларында денсаулыққа байланысты еңбек еткенім жоқ. 20 күн Әбділда көкемдердің полын салдым (күннің ең қысқа мерзімінде). 15 күн бір там жапқан едім, 100 сом алдым, оған екі тоқты алдым, қалған уақыттарда бос болдым. Өткен айларға ақша береміз, сол ақшанды ал (жағдай белгілі ғой, сірә), біз ақшалай қарыз бермейміз, еңбек ақшаңа қанша алсаң, сонша ал, қандай материал болса да босатамыз деді. Онан соң мен не деймін, бұйткен қорлықтан тыныштығымның өзі жақсы ғой деп жүре бердім. Көкем еш нәрсе айтқан жоқ. «Еңбек етпеген ішіп жемейдіні» біліп-ақ жүрдім. Еңбек етсең, белсенді боласың, амал жоқ, үш ай жұмыстан қалдым. Март айында шығып қалатын едім, кемпірдің де жағдайы болмай, ойланшықтап жүрмін. Апрельде шықпаса болар емес, Шынай да денсаулығы дұрыс болса қайтып қалар. Бұл бір. Екіншіден, жаңағы жай салуды бастасақ, менің басында жүруіме тура келеді ғой. Ақымен істегеннің өзінде де адал істемейтін жандар болады, көке?

Сол үшін менің планым мыналар: тамның орнын бульдозермен уровень бойынша тегістеу керек, бұл — бір. Сонда фундамент біркелкі болады, там басылмайды. Фундамент биіктігі 1 метр болады, өзім цементпен құйсам деймін. Қысты ақыға құйғызсақ, тек ақ топырақтан ғана. Молекуласы тығыз болу үшін, балшықтың иін қандыру барлығы келісіледі.

Ендігі бір кезең соғу, бұған да өзім қатысамын. Еңбегім сіңген жолдастар бар соларды пайдаланамын, ақыға беріп іс қып бітірсем. Жабу өз қолымда, есік-тесік те, сірә, өз қолымда, сонан арғысы біте берер еді. Асар деген миды ашытатан жұмыс және тірлікті асықтырып бұзатын жұмыс, сол үшін асар болмайды.

Бірлі-жарымдап жаңағы еңбегіміз сіңген жолдастарды шақыруға болады. Жерді айдамаймын, жоңышқамен жата берсін. Тал тігуге де қашан көшіп бармай болар емес, еңбек зая кетеді, мал жейді, балалар жұлады, т.б. Екі жылсыз, сірә, бітпейді, қаржысы толық болғанның өзінде де.

Өзім қатты алаң болып жүрмін, себебі не «Орақ-балғаның» өзі белгілі ел болмады, не Евгенийевкаға көшеміз дей-дей шаршағандаймын. Тал тігу керек, алма ағаштарын отырғызу керек, штакетник жасап, тазалық жағын ойлау тағы басқа неше түрлі жұмыстар істеу керек болады. Барлығы да қалып жатыр, бұл жерде отырмаймыз дейміз де, көңіл хош болып қала береміз. Тамды сатпаймын деп қойдым.

Бір жай бітпей жатып, бір жайды болар-болмас нәрсеге бере салу да дұрыс емес сияқты. Ары кетсе 10 мың сом болмақшы. Оны да несие, мал, кәкір-шүкір, т.б бермекші. Еш нәрсе болар емес деп отырмыз. Басқа не жазамын, барлық менің ойым осылар. Осы хатты

алысымен бір хабар жіберерсіз. Егер де мақұл болса, кешіктірмей іске кірісе беремін. Материал алу, тасу да жұмыс қой. Цемент күн салқында, жауында өте жақсы ұстайды, т.б.

Немесе биыл барлық материалдарды жұмыстан қалмай істеп жүріп, толық жинап алып, есік-тесіктерді істеп, келер жылы бір-ақ кірісемін. Бұл жағдайда бір ақыл. Өйткені материалдарды алудың өзі де кісінің жұмыс істеуіне кедергі жасайды. Ал жамылыш жөнінде шифер дұрыс болар ма екен деген ойға қалып едім, арзандау түседі ғой деп. Советке арыз әзір жазғаным жоқ, әлдеқандай жағдайдан. Темірден ұнайтыны екі түр, ең кіші черепица мен листовой жалпақ қаңылтыр екеуі ғана. Басқалары су жіберіп қояды, беріктігі нашар. Олар әзір жоқ. Осымен сөз тамам.

Сәлеммен ініңіз Майысжан.

Қымбатты көке, жеңеше!

Салған хаттарыңды алдық. Балалар да қуанып қалды, көңілді демалып жатыр, тіл алып тұрады.

Ел тыныш, туған-туыстар да аман-есен. Жаңа тамнан әлі хабар жоқ, жауап та жоқ. Өз тарапымнан фундаментін қалап бітірдім.

Бірсыпыра тамдар соғылып, төбесі жабылып та жатыр, там соққалы жатырмыз деп мен де масайрап жүрмін. Келешектегі жағдай болса қалыптасар, уәделі кісілерге бұйрық бере алмаймыз ғой, жеңеше. Тиісті шаруашылығымызбен айналысып жатырмыз. Аманшылық болса, өздеріңіз де келіп қаларсыздар.

Фундаменттің өзі де аздап қиыншылықпен бітпей, барып-келіп істедік. Биіктігі 1.20 см.

Өз денсаулығым айықты, бір ғана жері тамақтан баспа деген арылмай келе жатыр. Осы жөнінде доктордың (ертең) сроқты күні баруым керек. Больницаға алуы да ықтимал, айтысына қарағанда (10 күн шамасы). Себебі: қаратпасаң асқынып кетеді деген, больницаға алса, мақұл көріп отырмыз.

Біздегі қысқаша жағдай осы. Тағы да хат жазармын.

Барлықтарыңызға жалпы сәлем!

Сәлеммен Майысжан.

Уа, қадірлі көке, қымбатты жеңеше, мырзалар Орынбасар, Мартай, қалай сау-саламатпысыздар?!

Сіздердің солай сау-саламат болуларыңызға мұндағы біздер де осы жансыз ақ парак, көк сия арқылы тілектестігімізді білдіреміз. Аман-есенбіз, туған-туыс, ел-жұрт та тегіс аман. Тиісті шаруашылықпен, қызу науқанмен айланысып жатқан жай бар. Өздеріңіздің жағдайларыңызды да Орынбасар мырзаның хаты арқылы, Мартай мырзаның сәлемдемемен үйге келіп қайтуы арқылы естіп жатырмыз.

Хатты сирегірек жазуымыздың да мәнісі сол, өзара түсініскендік болар деп жүрміз. Оның үстіне уақыттың үзілісі де тарлау деуге болады. Міне, осы август айы тұтасымен менің отпуск алуыма байланысты жай салумен түрліше ремонттарымды өткіздім. Жалпы алғанда, барлық сыбақ (сылақ, ред.) жұмысы, пештің соғылуы, үстін шатырлау, пол жасау

өз қолымнан өтті. Сондағы есеп бір айда 2500 сомның есебін атқарыппын. Жәрдемшім келіндеріңіз Шынай болды. Түнде жұмыс істеп, күндіз 4-5 сағат жәрдем беріп отырды. Демек сол, Құдай қаласа, іш жағы бітіп тұр, ақтап бола кіремін. Кемшілік тек 50 дана шиферға қарап тұр. Бұл материал ауданымызда жоқ болып тұр. Частныйда кездесе қалса, ақшаның жайы болмай қалады. Өйткені қымбат, 4,80 т. (өкімет бағасы) болса, 15 сомнан бір данасын сатады. Дегенмен бұған ренжімеймін, қара қағаз жауып (уақытша) қоямын.

Міне, осы сияқты кемшілігі бар, сылауы (пол, т.б) бар. 1961 жылы көктемінде толық бітемін. Істің басындағы планым сол еді. Көп баяндап кеткеніме айып етпессіздер. Біздің жағдайымызды толығырақ білгендеріңіз жөн шығар деп те жазып отырмын. Кейінгі жіберген көкемнің аспаптары өте ұнады. Әсіресе, әлгі қол шарық тастың қызметі деген зор болып тұр. Кемшілігі — сәл кішірек. Өйткені барлық ағаш жонатын аспаптарымызды «сол шарық» өткірлеп беріп тұр. Алғашқы жіберген аспаптар да шеккі емес. Орынбасар көкем алып кел деп айтты деп еді, ағаш қимадым, бір жағынан көпшілік аспап көреміз деп келгіш, аспапты беріп жібердім дегенге батпадым. Жүдә, керекті жері болса, беріп жіберуге болады, бір қалыпта.

Аспап шарыққа, әдейі ағаш жонуға арналған комнат та соғып жатырмын. Басқа не жазамын, осымен сөз қысқа. Хош сау болыңыздар.

Сәлеммен Майысжан.

Уа, қадірлі аға, қымбатты жеңеше және Мартай, Орынбасар!

Бақытжан мырзаның үй іші, құда-құдағилардың үй іші, тегі барлықтарыңыз да сау-саламатта боларсыздар?!

Сіздердің солай сау-саламатта болуларыңызға мұндағы біздер Майысжан-Шынай, барлық ағайын-туған болып тілектес екендігімізді білдіреміз.

Келешегімізде жақсы тұрмыс тұруына үмітіміз зор. Еңбек етпей, мақтан етпек те жоқ қой өзі, шынында.

Демек, менің ұғынуымша, еңбек ету деген — өмірдегі тағдырды дұрыс түсіне білу (табиғат тұрғысынан), әрбір азаматтың қарекеттерін, ырын білу (азаматтық тұрғыдан) деп түсініп жүрмін. Осы жағдайларды еске ала отырып, тиісті қабілеттілігіме қарай орындауға тиіспін. Ал енді, көке, сіздің соңғы жіберген хатыңызды алдым. Қуанышты жағдай да болды. Олай болса сол хатыңыз тілегіне сай осы хатты жазып отырмын. Маған керекті аспаптар мына төмендегілер:

- 1) 50-70. Пугаик үлкені (Пугаика) орысша аты жақшада. 1 дана
- 2) 15-20. Пугаик кішілеуі (Пугаика) екі түрлі болады, тақтаның бұж-бұжын жонады 1-шісі, 2-шісі артынан жылтырлатады. Яғни, 2 дана.
- 3) 60-70. Екі жақтама есік істеу үшін, сол есіктің араларындағы тақтаны ойып, фасондау үшін қолданылатын (фигар) аспабы болады. 1 дана.
- 4) 70-100. Есікке кесеге істеу үшін, бұрышты алдымен сызықша етіп ойып алатын (чнунг) аспабы болады. 1 дана.
- 5) 35-65. Түрлі шкаф істегенге, үй тұрмысына қажетті бұйымдар істегенге түрліше ойық салатын, ең бір қажетті (каловка) аспабынан, яғни 5 түрлі, 5 дана.

6) 15-20. Есікке кесеге істеу үшін, чнунг аспабымен ойып алғаннан кейін, жанын оятатұғын (полцовка) аспабы. 1 дана.

7) 15-20. Әйнекке рама істегенде, әйнектің орнын оятұғын (отворннк) аспабы. 1 дана.

8) 40-50. Осы раманы жаппай алатұғын (стандартный ромик) аспабы. 1 дана.

9) 7-10. Бұрғы (буров) м-10, м-12, нөмерлер табылса, 2 данадан 4 дана және ең үлкені арбаның шөрнегін тесетін бурав болса 1 дана.

10) Стамескадан ені 3 см, 2см, 4см 1 данадан (кездесе қалса).

Осы аспаптардан басқа, өзіміздің договорласқан ұстамыздың тұрмысқа керекті, қажетті деген ғана аспабы болса алуға болар.

Болмаған жағдайда қыштамай-ақ қойыңыз. Маған керекті осы аспаптар ғана.

Басқа нәрселерге ешқандай әуре болмаңыз, табылғанын алыңыз. Бұйырғаны кездесер, табылмағанына тағы да әуреленбеңіз.

Солар да менің дәулетіме жетеді, ал сізге көптен-көп рахмет. Көне цифрларға заметка ұрылғандар — ең бір зәрулері. Ал баға жағын да цифрмен көрсетіп кетсем айып болмас. Ескі ақшамен орташа бағасын және ең қымбат түрдегі бағасын көрсеттім. Шамалы 700-750 сомға бару керек, барлығы табылған жағдайда, онан соң әрқайсысының өздерінің темірлері өздерінде болады, құр ағашын тауып, темірсіз жатаққа түспейтін болар.

Бұл жағдайлар сол столяр, аспап әпергіш ағайдың көкірегінде сайрап тұрады, бұрмаламаса болғаны.

Ендігі айтар сөз, көке, аздап келініңіз туралы. Бір әңгімелер жағымсыз. Жазудың айыбы жоқ, «сын түзелмей, мін түзелмейді». Өзара аты аталған ағайындар болып түсіністік. Дегенмен ол сөздердің бәрі де бекер, көке. Әлгідей шындық сөзге келгенде, менен артық жері жоқ, үйде отырғанда өзіңіздің келініңіз екенін, менің мінез жағдайларымды, басқалармен салыстыра келіп, көңіл өсіп отырған жағдайлар кездесе береді. Бірақ та аздап қана болатын жермен ауылға бармадым, қашан барамыз деген көңіл бос жерлері кездесіп жүр. Бұл жағдайға, өзіміздің тұрмысымызға ренжігендей, әрі ол келініңіздің сонша қатты қапаланып, өзінің ой-өрісін дұрыс түсіне алмағандық сияқты жағдайлар туып тұр.

Анадағы өздеріңіз келгендегі жағдайдағы характер де сол өзі ғана сымағы болса керек. Негізінде сол қазақ ырымымен осы күнде барсақ деген үмітіміз бар. Келініңіз екеуміз ақылдасып, табысымызды иланға салып отырмыз. Әзіргі барысымыз дұрыс. Келін дояркада жүр. Көңіліміз көтеріңкі. Өзім ай сайын 55 сом тауып тұрмын, колхоз есебінен.

Аманшылық болса, биыл жаңағы жағдай болса, келер жыл там-тас жөнінде, басқа да үй шаруасындағы кемістікті түзесек, онан соңғы жылдардағы жағдай өте жақсы-ақ болмақ. Міне, көктем келді. Алма отырғызып, тал тігіп, адам баласы өмір сүрерліктей, мәдениетті тұрмыстың шет жағасын бастап, қолдан келгенді аямай-ақ жатырмын, көке.

Басқа не жазамын. Жалпы мендегі қияли ой осылар еді. Қатесі болса, кешірерсіз. Тиісті жағдайда хат та жазып жіберерсіз. Сәлеммен, ініңіз Майысжан.

Кемпірдің екі көзі де ашылды, бүгін ауылға әкетіп бара жатырмын. Денсаулығы өте дұрыс. Онан соң естен шыққан нәрсе — өзіңіз әперген қол шарықтың үлкені болса, өте қажет-ақ. Аспаптың барлығын өткірлейтін де сол.

Қымбатты көке, жеңеше!

Салған хаттарыңызды алып, көңілді шаттыққа бөлендік. Өте-мөте Мақпалдың қуанышы зор болды. Алақтағандай болып жүр еді. Дегенмен үйренді, таныс қыздар көп. Барлығымызға еркелеп отырады, айтқанын орындауға біз де тырысамыз.

Мәселен, күніге жылап шатақ шығарса, біз не істемекпіз? Сол үшін Мақпалға да рақмет. Кітап оқиды, сурет салады, т.б. ермегі көп. Ал енді ауыл жағдайына келсек, тегіс аман-есен. Тек Орынбай ақсақалымыз ғана ғайыптың құсы болып ұшып кетті, сол жері ғана айыптылау болды. Мақпал да жыртыс алды. Алған әсері көп. «Майысжан көке десе,— дейді, — бір шал ғой жылап-жылап келді, қарасам, жыламаған өтірік». Біз күліп жатырмыз.

Там-тас жөнінде Мәмет-Рақым болып, Ақановқа және құрылыс бастығына жолығып келді. Олар біздің қолымыз қазір бос деп отыр дейді. Сол себепті ендігі жағдай өзіңізге карап отыр, көке?

Тамның планы, жер жағдайы тағы басқалар. Мүмкіндіктеріңіз болса, тез арада ораласыздар ма, әлде басқа бір жағдайды хабарласар ма дегендей, жағдайды өздеріңіз шешерсіздер.

Көктем науқаны жүріп жатыр. Көктем 23 февральда басталды.

Ендігі жағдай, көке, маған көктемде арық-парықтарыңды қаза бер деген едіңіз. Сол себепті біз әзір жер кесіп алғанбыз, шоқиып өз қызметімді істеп жатырмын. Егер де биылғы жылы жерді пайдаланатын болсақ, әрине, ерте қамданып, дақылдар егуге тура келеді. Әрбір нәрсенің мезгілді уақыты бар, мезгілсіз уақыт — уақыт емес. Бұл уақыттарды пайдалана алмасаң, басқа жұмыстарға, әрине, асығыс жоқ. «Жер кесіп алу» дегенде бос сөз емес қой, көке? Үлкен-үлкен мәні бар сөз. Олай болса, көгереміз, гүлденеміз деген жағдайда, алғаш жеріміз ақ керіш — тастақ болса, бұл жағдайда дұрыс болмаған болар еді. Сол себепті де «мен білем, сіз білесізде емес», ақылдасып шешкен іс онды болатынын өзіңіз де білесіз ғой, көке? Бұл жазғандарым айып болмас. Байқап тұрсам, ақылдастым дегенім ақыл үйреткен сияқтылау болып кетіпті. Тілдің шорқақтығы да. Басқа не жазамын.

Сәлеммен ініңіз Майысжан.

23.08.1943 ж.

Бауке!

Аман-сау Жуалыда 10 декабрь 1944 жылдан бері істеп жүрмін. Ден сау, бала-шаға аман. Сіздің де аман-есен болуыңызға тілектеспін. Ел — колхозыңыз аман. Шаруашылығы тәуір. Ініңіз бен шешеңіз қатынасып тұрады. Аман-сау жүріп жатыр. Құрманбек Алматыға көшіп барып, аман-сау жайғасты. Қызметіне кіріскен болар. Мәтен директор болып істеуде. Осы хатты алған соң, мүмкіндігіңіз туып, уақытыңыз болса, хат жазуыңызды өтінемін. Адрес:

Ст. Бурное Турксиб ауд. Село Евгеньевка, ул. Центральная 42.

Или Джувалинское Ром ВТ ст. лейтенанту Акулову Исакулу.

Басқа айтарлық жаңалық хабарым шамалы. Еркінбек пен Кенжебектер бұрынғы қызметтерінде істейді. Қош сау бол. Қолыңды қыстым.

Жолдастық сәлеммен Исақұл.

25.02.1945 ж.

Құрметті ағай Бауыржан!

Саламаттықпен немістің авантюристерін өз жерінде талқандаудағы басшылық қызметіңізді жағдайға сай атқарып жүрсіз бе? Амандығыңызға және Ұлы Жеңіспен ертерек келуіңізге шын, адал жүрекпен тілектестігімді білдіріп, осы хатпен туысқандық сәлемімді жолдаймын.

Ағай, мен өткен жылдың декабрінен бері Орталық партия комитетінің жанындағы алты айлық курсты оқып жатырмын. Ел жақтан хат келіп тұр. Ауылдың үлкен-кішілері тегісінен есен. Олардың негізгі тілегі — өздеріңіз сияқты Отан қорғауда жүргендердің ұлы абыроймен ертерек келуі. Сіздің үйге барып тұрамын, бәрі де аман, Бақытжан шапқылап жүр. Ағай, сізден сұранатыным — осы хат барысымен тездеп хат жазыңыз. Оқу бірінші майға жақын аяқталады. Басқа жаңалықты ендігі хатта жазармын. Қош, бақытты сағатта бас қосайық.

Туысқандық сәлеммен Исақұл.

23.05.1946 ж.

Ардақты ағай Бауыржан!

Есен-сау тиісті қызметіңізді атқарып жатқан боларсыз. Сіздің есендігіңізге және бақытты өмір сүруіңізге ауылдағы үлкен-кішілер тегісінен адал жүрекпен тілектес. Елдегі үлкен кісілердің бәрі де есен-сау. Армиядан біраз адамдар келді. Отан үшін қаза тапты деп хабар алынғаннан басқалардың өзінен де әлі көп адамдардан хабар жоқ.

Елдің жағдайы жаман емес. Шамаларына қарай бейбітшіліктің тірлігіне қадам басуда. Аудан басшыларының көпшілігі ауысты. Ана жылғы сіз келгендегі жігіттерден Кенжебек пен (Кемелбектің баласы) Еркінбектен басқалары өзгерген. Біздің ауылдың жергілікті өкіметі Құрманбектің туысқаны — Шегір жігіт. Сатанқұл мен Тасқожа сол қалпында, колхоз әкімдері болып істеп жүр. Әтін мектепте істейді. Мен біраз жағдайларменен ауылға келдім. Осы уақытта ауылда жатырмын. Жағдай бірқалыпты. Болған өзгерістерді үздіксіз хабарлап тұрармын.

Күздегі адресіңіз бойынша хатты біраз уақыт сол жаққа салып, кейін адресіңізден адасқан едім. Бұл адресі Әтіннен алдым. Бұдан былай үздіксіз хат жазып тұрамын. Ағай, сұранамын, уақытыңыз жетпейтін шығар. Сөйткенмен қысқаша жауап жазып тұрасыз. Кішілікпен қолыңызды алып, хат жазушы ініңіз Исақұл. Хат күтемін.

* * *

Құрманбектен де толық хабарыңызды естідік. Ол ағай жақында Алматыға жүрмекші көрінеді.

26.04.1947 ж.

Бауке!

Аман-сау істеп жатырмын. Ден сау, бала-шағалар аман. Сіздердің аман-сау болуыңызға тілектеспін. Анаңыз бен ініңіз аман-сау, қатынасып тұрады. Жақында ағаңыз Момынкұлдың баласы Әбділда әскерден келіп, өте қуанышты болып қалдық. Құрекеннен хат алып тұрамын. Ол кісілер де қатынап тұрады. Аман-есен көрінеді. Еркінбек пен Кенжебек қызметтерін істеп жүр. Ауданда айтарлық өзгерістер кем. Егісті 10 майда егіп болар. Ұзынкұлақтан генерал-майор атағы беріліпті деп есітемін, рас болуы керек деп сеніммен қайырлы болсын, ақырғы болмасын айтамын. Ел жағдайы жаман емес, жалпы алғанда. Үйіңізден екі-үш ауыз сөз бар. Ол мүмкіншілігі болса, көмектессе дегенді айтады. Сиыры кенже буаз екен. Өздері де хат жазып тұрған шығар. Өрескел көрмессіз. Хат жазғаныңда бірер ауыз хал-жайды жаза саларсыз деген өтініші бар еді кемпірдің. Сондықтан жазып отырмын. Басқа хабарым, айтарлықтай жаңалықты еш нәрсе жоқ. Қайыр қош, сау бол. Қолыңды қыстым, хат күтем. Ж. Исақұл. Станция Бурное, село Евгеньевка, ул. Центральная дом 42 .

Р. С. Әбділда МВД мектебіне оқуға кетті. Ағаңыз Ошақбай наград алды — Құрмет белгісі ордені.

Исақұл.

27.04.1953 ж.

Бауке!

Аман-сау денсаулықтың арқасында істеп жүрсіз бе? Мен де аман-есен, 22 апрельде Шымкенттен шығып, Мәскеу жанындағы Кратова деген жердегі 40 км. МВД санаториясында емделіп, демалып жатырмын. Демалысым 28 майда бітеді. 29 майда қызметте болуым керек. Санаториядан 17 майда шығамын. Құрекен хат жазып жібердім. Мәскеуге барып, жолығып қайтамын ғой деген ниетім бар. Калининградқа барсам ба деген көңілім бар. Бірақ бара аламын ба, жоқ па ашып айта алмаймын. Дегенмен, жолығып кетсем бе деген едім.

Басқа айтарлық еш нәрсе жоқ. Демалыста Шымкентке қонаққа келуіңізді сұраймын. Шымкенттегі адрес: гор. Чимкент ул. Ленина последний проезд д. № 9 И. А. А.

Әзіргі адрес: г. Жуковск, Моск. обл., Санатории МВД СССР, корпус №2, к. № 9 И. А. А. Қош сау болыңыз.

Исақұл.

10.07.1954 ж.

Бауке!

Толық, тегіс амандықта жүріп, істеп жатырмыз. Денсаулық тәуір. Құрылыс жұмысы өте қызу қарқынмен жүріп жатыр. Қожа екеуміз прорабтық міндет атқарамыз. Басқа жаңалықтан хабарымыз жоқ.

Амандықта жүріп-тұрып, жемісті еңбек етуіңе тілектеспіз. Семеймыздың барлық мүшелерінен сәлем жолдаймыз.

Нұрлан «Бауыржан көкем қашан келеді?» деп, жиі-жиі сұрап тұрады.

Амандықтан кейінгі бірер сөз: Осы хатты ұсынушы бірге істескен, бірте өскен, қызмет қиыншылығын бірте көріскен әрі інішек, әрі жолдас еді. Жеке басының ісі туралы Москваға бара жатыр. Хал жайын ауызекі түсіндірер. Зейін қойып тыңдап, қолдан келер жәрдеміңізді беріп, кеңес ақыл айтуыңды сұраймын. Москвалық — жергілікті бір дайын адамды көмекшіге алуға өзіңіз, я басқа бір таныс арқылы тауып алуына көмектесесіз.

Сәлеммен Исақұл.

17.10.1954 ж.

Құрметті Бауке! Жаркен!

Біздер мұнда өзің көргендей тегіс, толық сау-саламат амандықта жүріп жатырмыз.

Ол жақта сіздердің де тегіс толық аман-сау болуларыңызға шын ықыласпен тілектеспіз.

Денсаулығым жаман емес, қыбырлап тоба, сонда жүріп жатырмын. Оңтүстікке барып, мақта теріп, Отан алдындағы парызын өтеп қайтты. Мәдина мақта теруге кеткен еді, ол әлі қайтқан жоқ. Әзиз, Бағлан оқып жүр. Нұрлан шауып, доп ойнауда. Жиі-жиі Бауыржан көкем келеді деп сұрап қояды. Үй салып едік, биыл бітіре алмай, қалғанын келесі көктемге қалдырдық.

Бауке!

Бұл жақтан табылмады. Алматыдан табылса почтамен:

1) 1. «Москва».

2. «Арпалысты», соңғы аудармасын.

3. Қазақ көркем әдебиеті — анықтама т.т. с.с. жіберуіңді сұраймын.

2) «Лениншіл жасқа» 15.10.1954 ж. «Семья тілегі» атты көлемді мақала жіберіп едім. Онда «Бір түннің оқиғасы», т.б. шығармалар сөз болады. Редакцияда істейтін інішегің әлі істеп жүрген болса, соған айтып қойсаң, бұл мақаланың жарық көруіне көмектессін.

3) Құрекеңе, Мекенге, Диканға бізден сәлем айтуыңызды сұраймын. Біздің жақта күн райы жылы, өте көңілді.

Қамар үй салып, бітіріп кіріп алды. Амандықта жүріп жатыр. Айым, Аққыздар Бауыржан әкем қашан келеді деп жиі-жиі сұрап тұрады. Хош. Сау бол. Шаттықта жолығайық.

Сәлеммен Исақұл.

8.11.1958 ж.

Құрметті Бауке!

Амандықта жүріп жатырмыз. Демалыс күнге 2.11.58 ж. қонақтағы отырыстан келісімен көңілімнің хошы болмай, түнгі сағат бір-бір жарымда приступим ұстап, 2-3 сағат өте қатты қинап, таң ата басылды. Ертеңіне 3.11.58 ж. күні жастықтан бас алмай жаттым. Сізді шығарып салуға баруға мұршам келмеді. Оған кешірім етерсің. Өкпелемеңіз. 4.11.58

ж. Өзизді жіберіп хабарыңызды алдырсам, мейрамхана қызметкерлері Сізді жүріп кетті депті. Өзім жастықтан бас көтерсем де, баруға дәрменім болмады.

Отырыстарда да бөгде адамдар аралас болғандықтан, хал-жағдайымыз туралы реті келіп, айтып сөйлесе алмадық. Бұл өте өкінішті жай болды.

Ендігі айтарлық сөзім төмендегі:

1. Өткен кездегі — 1956 ж. уәдеңіз бойынша бізге бір дана үлкен, жақсы түскен жеке портретіңізді жіберіңіз.

2. Біздің үйдің өте шағын, кішкене екенін көрдіңіз ғой. Балалар ержеткен сайын тарыла түсуде. Қосымша жалғастырып бірер бөлме салуға қарылық, паруиздық ағаштар, шиферлар да аздап дайындалып қойылған еді, бірақ мезгілінде қаржының тапшылығы мен денсаулықтың нашарлығынан іске асыра алмадық. Осы ниетті іске асыруға көмек сұраймыз. Ол көмегіңіз, бізге уақытша, бір-екі жылдық мерзіммен қарызға 1000 сом ақша беріңіз. Ол ақшаға қыста қажетті түрлі құрылыс материалын даярлап, келесі көктемде ертелеп құрылыс жұмысына кіріссек деген ойымыз бар. Үйдегі барымыз кілем мен аяқ машинамызды сатуға қимай, қиналып отырмын.

Біздің адрес: *г. Шымкент, ул. Ленина, проезд последний, д. №9. Исакул Айбасовыч Акулов.*

Қамар әкемнің адресі: *г. Чимкент, ул. Ленина д. № 7 Камар Назаров.*

3. Темір станциясында тұрушы ағайда қонақта болуға реті келмеді ғой. Москвадан кері оралу сапарыңызда бірер күнге кідіріп қонақ болып аттансаңыз, өте сүйінішті болар еді. Бұл мәселе мықтап есіңізде болсын. Ол қарттың адресі: *Каз.с.с. Юж. Каз. обл. Станция Тимур. Шаульдерского рай. Средняя школа «Джамбула» Басову Бегиму* деген адреспен ол кісіге және маған Москвадан оралу қайтарыңызда телеграмма беріп хабарлассаңыз, мен де уақтылы барып, күтіп алармыз. Содан кейін Шымкентке келсек. Декада жөнінде баяндамаңызды берген уәдеңіз бойынша бала-шағалармен бас қоса отырып тыңдасақ. Ағай 7.11.58 ж. азанда Шымкентке үйге келді. Сізді қонаққа шақырып, ертіп кетуге. Ол кісіге қыста барамыз деп уәде беріп, ауылына қайтардым. Ағай Москваға баруда телеграмма берсін, күтіп аламын деп көп-көп сәлем жолдап қайтып 8.11.58 ж. кетті. Адресі жоғарғы Тимур станциясы Арыс пен Түркістан қаласының дәл ортасында болсын.

4. Қонақтан қайтқан күні 2.11.58 ж. келген «Қазақ әдебиеті» газетін оқысам, Әбекең бас редактор болыпты. Өте қуанып қалдық. Сәлем айтыңыз.

5. Сізге «Тыңдағы бақшада» деген бір өлеңімді жібердім. Кішкене уақытыңызды бөліп, қарап шығып, жарық дүние көруге жараса, Әбекеңнің газетіне жіберуіңізді сұраймын. Егер де бұл өлең басылып шыққандай болса, біздерді мөлшерсіз қуанышқа бөлеген болар. Хат жазып, келешекте өлең қалай шығу керек, не нәрсеге баса көңіл бөлу керектігі жөнінде жан-жақты кеңес беруіңізді өте өтінемін. Әдебиет-поэзия жөніндегі соңғы уақытта шыққан әдебиеттер жіберіп көмек етерсіз. Не оқу керек, минимум тізімін жаза салсаңыз да үлкен көмек болар еді. Жазуды тоқтаттым. Хош сау бол.

Сәлеммен Исақұл.

ТЫҢДАҒЫ БАҚШАДА

Жүрмін шалқып бақшасында Ильичтің
Лебі ескендей жан-жағымнан бір күштің.
Гүл өсірген, нұр төгілген жүзінен
Көзім түсті сымбатына Сәулештің.

Барқыт қамзол, баста гүлді тақия,
Әуестендім, көз жазбадым, қызыға.
Қызды гүлден ажырату тым қиын,
Алқызыл гүл арасында қыз бала.

Бақшамда гүл,
Жүректе жыр,
Айбынды атқаруға —
Жұмыстар тұр.

Келдім жетіп қыз қасына асыға,
Тәжім еттім еңбегіне бас ұра.
Шолдым әсем гүлдер еккен жүйегін,
Бұлт санадым қырық-елуден асыра.

Әрбір әрпі, есімі Ұлы Ильичтің,
Егіп — жазған түгіндей қып пүліштің.
Әрбір әріп нақыш гүлмен безенген —
Сенем еңбек алып, дана, нұр күшің.

Бақшамда гүл,
Өңімде нұр,
Атқаруға іс аттанған,
Серттесем, тұр.
Тың игерген, би билеген Сәулешжан,
Үлес қосқан Миллиардқа — Қазақстан.
Астық, мақта, мал өсіру майданда —
Қолыңызда әзиз, комсомолдық жолдама.
Жүрмін шалқып бақшасында Ильичтің,
Жалыны атып тұл бойымда өр күштің.
Қыр гүліндей көрікті өмір жасаймыз,
Ілімімен, үлгісімен Лениннің
Бақшамда гүл,
Өмірім жыр,
Шынайы шын —
Ант етем, уәдем бұл.

Исақұл.

6.01.1960 ж.

Қашықтан хат

Шымкенттіктерден сәлем, Құрметті Бауке!

Амандықта жүріп жатырсыздар ма? Жаркен ойдағыдай қызметін атқарып жатыр ма?
Мұндағы Шыңғырбайдан — Шингридзеде көп-көп сәлем.

Жаңа жылмен құттықтап, берген телеграммаңызды алдық. Үлкен рахмет. Шаттанып қалдық. Нүрекең жүктелген міндетін толық уақтылы атқарды. Яғни сәлеміңізді тиісті иелеріне жеткізді, олар да үлкен ризалық білдіріп, алғыс айтып жатыр.

Сіздерді де жаңа жылмен қызу құттықтаймыз. Жемісті еңбек етіп, шаттық өмір, бақытты тұрмыста болуларыңа тілектестік білдіреміз.

Қалекендер, Нұрекендер, Дихандар, Әбекендерге жаңа жылдық сәлем жолдаймыз.

Жаңа жылдың басынан бастап «Москва үшін шайқасты» оқып жатырмын. Өте ұнайды, тартымды, татымды сезімдерге бөлейді екен. Оқып берейінші деп кезек күтушілер көп, таба алмадық, жетпей қалды сатып аламыз деушілерге.

Декабрьдің 25-26-нан январьдың үші мен алтысына дейін сырқатым ұстап, ауырып-аунап тұрдым. Сіздерге жаңа жылға телеграмма бере алмай, өте өкінішті болып қалдық. Сондықтан хат жазып, кеш те болса сәлем жолдап отырмыз.

Біздер мұнда тегіс амандықта жүріп жатырмыз. Шыңғырбай дядя Бауыржан қашан келеді деп сұрайды. Бұл мәселе жөнінде жауап жазарсыз. Шымкент жылы, көңілді. Ілгеріректе бір хат жазылып еді, алған боларсыздар. Ділдадән, Мәдинадан, Әзизден, Бағланнан, Нұрланнан жалынды сәлем. Хош-сау болыңыздар.

Сәлеммен, Исақұл.

8.02.1960 г.

Құрметті Бауке!

Толық, тегіс амандықта көңілдегідей жүріп жатырсыздар ма? Солай болуларыңа біздер мұнда шын ниетпен тілектеспіз. Ертеректе бір хат жазған едім, тиген болар. Жаңа жыл алдында Қүрекеңе телефон соғып, кеңсесінен табылмай, үйінен Сарамен сөйлесіп, бәріңе жаңа жылдық сәлем жолдаған едік. Сара айтқан болар. Жаңа жылмен байланысты берген құттықтау телеграммаңызды алып балалар, Аялар өте риза болып қалған еді. Мерзімінде телеграмма бере алмай, хат жазылды, ол хат тиген болар.

Жаркен дені-басы сау істеп жүр ме? Айдос, Ая, Рахаттардан жалынды, сағынышты сәлем. Олар хат күтуде.

Біздер мұнда тегіс толық амандықта жүріп жатырмыз. Балалар өсіп келеді, оқуларын жақсы оқып жатыр. Нұрекеңнен сізге арнаулы сәлем. Ол жігіт те келесі жылы оқуға озат даярлықпен түсу үшін, үлкен даярлық жұмысымен шұғылдануда. Ол әр мезгіл жиі-жиі Бауыржан дядям қашан келеді деп сұрап тұрады. Машинамен серуен еткені есінен шығар емес. Нұрекең сізді қонаққа арнап шақырады, сәлем жолдайды.

Соңғы уақытта «Москва үшін шайқасты» оқып шықтым. Үлкен әсерлі сезімге бөлендім. Балалар да бірімен-бірі таласып, кезектесіп олар да оқып шықты. Олар да өте ықыласпен оқып шықты.

Денсаулық бірде көл, бірде шел болып, бауырды жазып кәсіп істеуге мұрша бермей тұр. Аздап бірдемелер жазуға ниеттеніп кірісsem, еңбектене бастасам, көтере алмай, приступым ұстап қинап, ой-өрісімді дамытпай, қайта кері кетіріп отырады. Сондықтан болуы керек, там-тұмдап жазған «өлең» сымақтарым әжетке жарамайды деген екілік баға алып жүр әр жерден. Бас аяғы үш-төрт өлеңім жарық көрді. Көлемі шағын ғана олар да. Ол өлеңдерім мыналар еді:

Май, 1956 ж. Шымкент.

ОТАН

Десем Отан, ой шалқиды орасан,
Мақсат шыңы - қажетіне жарасам.
Бар арманым: коммунизм үйінің,
Кірпіштерін көппен бірге қаласам.

Май, 1938 ж. Ташкент.

БІЗДІҢ МЕЙРАМ

Мейрамым ардақтайтын бірінші май,
Жарқырап тұрғандай сен таңертеңгі ай.
Құлпырған көктемнің айында май,
Мейрамдап масаттанам, көңілім жай.

Күштімін, ұйымшылмын, басам алға,
Ұмтылам аспандағы күн мен айға.
Отаным бейне заңғар, айбынды алып,
Күшімді көрсетемін фашист жауға.

Шығысым — даңқы шыққан Қиыр Шығыс,
Одаққа зор күші мен болған таныс.
Анау тау, күміс, алтын, мыс, көмірі,
Міне, теңіз, дария, байлығы — мыс.

Түстігім — Тәжік, Түрік, Өзбекстан,
Бірлескен шын достықпен Он бір Отан.
Өмірі, өндірісі өрге шапшып,
Жарыста социалистік бұл гүлстан.

Декабрь, 1939 ж. Шымкент.

ОТАНҒА СЕРТ

Ардақты ақ сүтіңді емген анам,
Еркелеп мейріміңе енген панам.
Теңің жоқ қадірлісің теңгеруге,
Өсірген тәрбиелеп мен бір балаң.

Балаңмын батыр етіп өсірген сен,
Сүйемін сені қатты сондықтан мен.
Анам мен Отанымда айырма жоқ,
Шын сүйем, көремін тең екеуін мен.

Біз үшін түн ұйқысын бөлген анам,
Мәпелеп тәрбиесін берген анам.
Сүйемін, өмірімше өтем сүйіп,
Мінеки жас жүректен берген уәдем.

Нығайған күш-қуаты Отан-Анам,
Қорғаймын, шекараңа қорған болам.
Жеріме дұшпандарды аттатпаймын,

Ұшырып күлін көкке салам ойран.

Ержеттім, болдым жігіт жалындаған,
Болуға Қызыл Әскер құмарланам.
Колхозды өндіріспен өрге өрлетіп,
Шетіне жау жуытпас сақшы болам.

Серт берем шын жүректен Отан-Анам,
Екі сөз сөйлемейді батыр балаң.
Ақтаймын ақ сүтінді ардақтаймын,
Жауыңа өз жерінде салып ойран.

Соңғы кезде мен «үлкен» әдебиетші-сыншы болып та үлгердім. Әбекеңнің елу жасқа толған мерекесі қарсаңында өзіміздің облыстық газетімізге «Есте қалған екі-үш жайт» деген дүниемді бастырып шығардым.

«Оңтүстік Қазақстан» 22.11.1959 ж.

Бұл-бұл ма? Тағы бір тамаша еңбек жазып, яғни «Баукеңнің» барлық еңбектерін — көркем шығармаларын түгелдей жинап қойып, қалдырмай қасқитып оқып шықтым да, «Оқыдық, пікір айтамыз» деп құлшына түсіп «Лениншіл жасқа» бастырып шығардық. Авторлар коллективінің ішінде белгілі ақын, әрі әдебиетші-сыншысы мен де жүрмін.

«Лениншіл жас» №14, 21.01.60 ж.

Бүгін денсаулығым тәуір, тәнім сергек, көңілім көтеріңкі еді. Бір нәрсе істеуге құлшынып, құмартқандықтан, осы хат-хабарды жазуға кірістім. Әр нәрсенің басын бір шатып, мөлшерсіз «мақтаншақтыққа» салынып, біраз жазып тастаппын ғой. Оқуға біраз қымбат уақыттарыңызды алып, «ұрлап» қиянат етпейін деп хатты қысқарттым.

Мұнан былай «ақындықтан» безіп, «әдебиетші-сыншы» болуға кірістім. Оған нендей кеңес бересіз.

Балалар Баукең неге хат жазбайды деп ренжіген қалыптарын да кейде сездіріп қояды.

Қарт Баукең қонаққа келеді деп үміт үзбей күтуде. Шынында, сол кісіге аздап ұятты болғандай көрінеміз ғой деймін.

Өткендегі бір хатта көрсетілген тілектермен қатар, үлкен бір портрет суретін жіберейін деп Нүрекең қатаң дайындауда, қарсы болмассыз, біздер бұл тапсырманың орындалуын толық қолдаймыз. Тезірек орындалуын үміттеніп күтеміз. Бұл орынды тілек сияқты.

Басқа бөгде хабарымыз жоқ.

Ден сау, уақыт — күш. Қарын тоқ, қайғы жоқ. Шаттықта еңбектеніп, жүріп жатыр.

Р. С. Жаңа жағдай, жаңа басшылық, жаңа көзқарас мезгілінде «Мекен» біздің ел жаққа қызметке келуіне мүмкіндік туған сияқты. Осы мәселе жөнінде тағы бір ойластырылса, орынсыз болмас еді ғой деймін.

Хош! Сау бол. Бәріңізге — бәрімізден шын жүректен сәлем.

Көпшіліктің атынан Исақұл.

17.02.1960 ж.

Бауке! Жаркен!

Бәріміз, үй-іші, бала-шаға, ауыл-аймақ, бота-тайлақ дегендей толық тегіс саулықта, амандықта, әрбіріміз меншікті орындарымызда еңбек етудеміз. Бөтен өзгеріс жоқ, өзін көрген қалыпта, қалтыып жүріп жатырмыз.

Сіздер астанамыз Алматыда амандықта асыр салып, жемісті еңбек етіп, халықтың сый-құрметіне бөлене түсулеріңе біздер бұл жақта адал ниетпен шын көңілмен, қасиетті жүрекпен шынайы тілектеспіз.

Өткендегі жазған бір хатта мен «үлкен ысылған сыншы-әдебиетші болдым» деп бір дүниеге келген еңбектерімнің тізімін де атаған шығармын деймін ұмытпасам. Сол тізімге ұмытылып енбей қалған бір еңбегім бар екен. Ол жас ақын Сейітқасым Сейтеновтің «Өңеш пен қол» деген мысал мен сықақ өлеңдер жинағына «Өңеш пен қол» деген сын библиографиялық мақала жазылды, өзіміздің облыстық газетте 7.06.59 ж. жарияланды. Бұл — өткеннен ұмыт қалған дүние. Ал жақында «үлкен қуанышқа» ие болдым. Н.С. Смирнова деген кісінің республикамыздың орыс мектептерінің 8-класына арнап жазған «Қазақ әдебиеті» деген кітабына «Жақсы істегі жаңсақтық» деген сын мақала жазып едім, Оңтүстікте 10.02.1960 ж. басылып шықты. Көшірмесін жібердім. Яғни газеттің кесіндісін сөзімді дәлелдеу үшін айғақты зат ретінде жібердім.

Зүбайра тауарышқа жақында жолыққанымда, бір кітаппен алты дана алып кайтқан фотокарточкасын көрсетіп көзімізді қыздырды. Аздап біздерді мазақтап, аздап күліп те алды.

Біздер оған «күлме досыңа, келер басыңа» дегенді айттық. Біздің сыбағамыз да келіп калар деп мойынсұнбадық. Хат күтеміз. Хош сау болыңдар.

Сәлеммен Нұрлан, Бағлан мен Исақұл.

22.10.1964 ж.

Бауке!

Амандықтамыз. Амандықтарыңа көптен-көп тілектеспіз. Салған хатыңды алдық. Үлкен рахмет. Қамарларға сәлемінді айттым. Олар да аман. «Құрекеннің құрметтен құр алақан құрығанына байланысты құттықтаймын»

Біздерде күн жылы, құрғақ. Көңіл-күйіміз жаман емес. Тұрмысымызға да шүкіршілік деуге болады. Денсаулық та жаман емес. Соңғы кезде едәуір тәуірленіп келеді. Куба жөніндегі еңбегің (қазақша, орысша) қашан жарық көреді және Панфилов туралы монографиялық еңбегің қашан жарық көрмек? Жақында оқи аламыз ба? Келесі хатыңда хабарларсың.

Жалынды сәлеммен Чингизидзе, Ділді мен Исақұл.

7.09.1947 ж.

Аман-сау келіп, қызметімді істеп жүрмін. Жолдан Әлиманның үйіне түсіп, бір күн болып кеттім.

Ауыл, жегжаттар аман.

Бақытжанның беріп жіберген базарлығына Орынбасар ризалы түрде «Бахыт аға берді маған» деп қуануда. Ауылдағы жас балалар да Орынбасардың қасынан «белесипедіне мінеміз» деп шығар емес.

Үбиян әпкеме жолықтым. Сапарбайды Шымкентке оқуға жіберіпті.

Сіз айтты дегенім жоқ. Дегенмен, сіздің аузыңызға сүйеніп: «Әпке, тұрмысыңыз болса нашар, колхоздан жұмыс істеп, еңбек тауып жатқан жоқсыз, оқуға бармай-ақ жұмыс істеп, еңбек таба бермеді ме?» — дедім.

Әпкем: «Егер де колхозшы болсам, әскерге әкетіп қалады, оқысам, алмайды дейді ғой. Сонысын барып оқи ғой дедім», — дейді.

Шежіре жіберемін деген едіңіз.

Егер де уақытыңыз болып, мүмкіндік болса, құлидан бері емес, үш жүздің бөлінуінен бастасаңыз деп сұранам! Және керекті жеріндегі эпиграфтарын жазарсыз. Қош, аға!

Сәлеммен інііз Абдулла Рахман.

17.10.1947 ж.

Көке!

6 қыркүйек күнгі амандығыңызды білдіріп салған хатыңызды және шежірені алдым. Өзіміздің ауылдың: Киікбай, Өтеулі, Батырбектердің тармақтарын жаздым.

Уақыт тауып бара алмай жүрмін. Өреке, Маутандардың тармақтарын дәлелдеу үшін.

Ағайын-жегжаттар тегіс аман.

Қызметімді істеп жүрмін. Майысжанның тұрмысы да дұрыс, құнажынын сатып, (Үбиянға) азық пен киім-кешекке жұмсады. Үбиян әпкем сиырын сатып, құнажын алып, артық ақшасын да керектігіне жаратыпты. Қош.

Сәлеммен інііз Әбділда.

15.02.1953 ж.

Қарағым Абдулла Рахман!

Салған хатыңды алдым. Жазған хабарларыңа, әсіресе Киікбай атамның тұқымдары туралы жіберген мағлұматтарыңа өте көп-көп рахмет. Оларды реттеп, үлкен схемама енгізіп қойдым. Әбдірәсіл әлі тапсырманы орындаған жоқ.

Исақұл Жексенбаевқа менен сәлем айтқын. Егер де мүмкіншілігі болса, Өреке, Маутанның қарттарынан сұрап, олардың аты-жөндерін зерттей жазып жіберсін. Егер де істей алмаймын десе, қолың тигенде өзің істеуге бейімделерсің.

Саған бір тапсыратын нәрсе: Түктібай мен Түлкібастағы құлылардың хабарын қарастырып, бітіргенінді жазып жіберерсің. Оған жәрдем ететін Белгібай мен Жайла (бай-дәулет жағынан ғана, егер онда да білсе — ай, білмес те).

Мен өзіңе көрсеткен атаның шежіресін ұлғайтып, өзіміздің заманға дейін алып келіп отырмын, схемада қай мағлұматты қайдан алғанымды да анық көрсетіп жазып отырмын. Сенің мағлұматыңды схемаға жазғаннан кейін — «составлено на основе сообщения Абдулла Рахмана Момынкулова, присланного им мне в письме от 5.02.53 г.» — деп жазып қойдым. Бұл кейінгі балаларға өте қызық болады.

Егер де Өреке, Маутан, Түктібай, т. б. осы заманға дейін анықталынып алынса — олар кейінгі балаларға өте қызықты документ болар еді деген оймен жазып отырмын.

Сенің мағлұматыңдағы, әсіресе, бір бағалы нәрсе — соғыстан қайтқандар туралы. Соғысқа қатысқандар туралы уақтылы жазып кету — өте қажет, қызықты документ. Киікбайдан көп адамдар соғыстан қайтпапты — мен ол хабарды сенің мағлұматыңнан ғана біліп отырмын. Шынында, біздің Құлыйдан қанша адам соғысқа қатысқанын да анықтау өте керекті, өте мазмұнды, тарих үшін өте маңызды мәселе екенін сенің мағлұматың менің ойыма салды. Әбдірәсіл де сол жағын ескере отырып жазсын. Өзің бұдан былай да ол жағын есіңнен шығарма. Исақұлға да осы жағын есіне сал.

Шежіре деген нәрсе — тырнақтап жиналатын нәрсе. Ол бүгін керек болмағанмен, кейіннен балаларға өте керекті нәрсе — осы жағын, сен де, Әбдірәсіл де, Исақұл да ойлауларың дұрыс болар.

Әтіннің оқып жүргені өте дұрыс екен. Оны сен оқыған толық курсқа орындатуға жағдай көтермейді, сондықтан кезінде мен оған хат жазғаным жоқ. Бұл жағдайды жолыққанда өзіне айтарсың.

Ал, енді жаңа жеңгеннің аты — Бақытты-Жамал. Бұрынғы жеңгеннің аты Бибі-Жамал екенін өзің білесің ғой. Әйтеуір екі Жамал. «Біреуі Сары Жамал еді, екіншісі қара Жамал болды ғой», — деп оқта-санда ішімнен өзім күліп те қоямын.

Есінде бар шығар, 1948 жылы жазда ұшып барғанымда, менің алдымнан марқұм Кариммен бірге Қалибек деген шал шықпап па еді, ендеше, екінші жеңген сол Қалибек шалдың қызы болып шықты дей бергейсің. Түрін көруге құмар болсаң, мына бір жаман суретін жіберіп отырмын. Басқа мағлұматтар керек болса, қысқа айтқанда, жасы жиырма бестерде, өзі жақында диссертация қорғағалы жүр. Доцент, профессор боламын деген ниетте. «Құдай тілеуінді берсін, бірақ та маған доцент, профессор емес, кәдімгі қазақша шебер қатын керек, оған көнбесең, шагом марш», — деп мен оқта-санда есіне салып қоямын... қысқаша осылай.

Майысжан туралы. Адам болғысы келмесе, шешесімен бірге өлсін. Қара майдан мен жиіркенбегенде, ол ит қайдан шыққан Бек-Зада еді. Білген боғын жей берсін.

Гүлпаршын туралы. Сен оны қанша мақтасаң да, Құдай біледі, сол қыз да сау сиырдың боғы емес. Бәрі бір кететін адам болғаннан кейін, абыройын ашпай (Есенкүлдің Ұртайына ұқсамай), барар жеріне барып тұрғаны жөн болар. Сенің міндетің — оны құтты жеріне достойно қондыру жағын ойлау ғана. Басқа жағына басынды қатырмай-ақ қойғын. Бір күні бойжеткен қыз Бибігүл әпкеме ұқсап, өзімізді бір шұқырға отырғызып кетіп жүрмесін. Шынында, кішкене кезінен оның сыртқы порымы, мінезі тапа Бибігүл әпкемнен айнымайтынын мен бұрыннан ойлап жүруші едім.

Қысқасы, өзің ойлап көрерсің... Бірақ та оны бір жарамсыз итке қолжаулық етуден сақтану жағы — көбірек ойлайтын нәрсе... Жең ұшыменен, қыз қаштыдан Құдай сақтағай... не де болса айқын, ашық болсын.

Орынбасар мырза туралы. Оның оқып жүргені өте жақсы екен. Оның жақсы жігіт болып өсуіне мен әрқашан да тілектеспін. Ол өз қолымен, басқаның жәрдемісіз маған хат

жазсын. Екеуміз хат арқылы танысып, хабарласып тұралық... Кішкене қыздарың қалай? Хатта ол туралы неге жазбайсың? Келін үшеуің суретке түсіп жібермейтінің себебі не?

Арабша сен білмейсің, жаңаша да мен білмеймін, сондықтан мына хатты мәшинеге орысшалап (емле жағынан) басып отырмын. Өзің ажыратып оқи жатарсың.

Қызмет жағдайы жаман емес. Денсаулық азырақ нашарлау болғанымен де, істеп үлгеріп жатырмын.

Мәскеудегі сұлу қызым бестен алтыға шығып, шапқылап ойнап жүр.

Барлық ағайын-жамағаттарға, жегжат-жұраттарға менен сәлем айтарсың. Байсерке атамның Орекесіне (Орымбайға) менен сәлем айт.

Аман-есен, бақытты болуларыңа тілектес батыр Бауыржан молла Момышұлы, үшбу хатты жазушы.

20.12.1955 ж

Қарағым Абдулла Рахман!

Салған хатыңды алдым. Рахмет, қалқам. Алдымен балаларға сәлем. Сарагүлмен, Бекергүлге, келінге, апаларымызға, Орынбасар мырзаға, жиендерге, құда-құдағи, құдашаларға, жегжат-жұратқа, туған-туысқандарға менен сәлем айтарсың.

Исақұл менің бір жақсы көретін інім еді. 1943 жылы барғанымда, алдымнан жайдары еркелеп шығып, «ағатайлап» шығарып салып еді. Қайтыс болыпты, иманы жолдас болсын. Оның үйіне, туысқандарына менің атымнан көңіл айтарсың.

Сағындық ақсақалдың қайтыс болғаны туралы Кенжебек хабарлап маған телеграмма берген екен, мен Шақпаққа телеграмма беріп, Құрманбектерге көңіл айтқанмын. Білмеймін, телеграмманы олар алды ма, алмады ма. Сенің барып, олардың қасында болғаның дұрыс болған екен. Оның — азаматтық.

Ал енді менен хабар болсын. Декабрьдің бесінде ауырып, больницадан бүгін үйге келіп отырмын. Айтарлық еш нәрсе емес. Суық тиіп, тұмаураттым.

Қызмет істемеймін. Қолым бос. Үйде отырып «Наша семьяның» қолжазбасын қайта қарап отырмын. Өзім көп кемістіктер таптым. Кейбір жерлерін қайтадан жазуға кірістім. Орыс тілінде жазылған нәрсе еді, шала-шарпы жерлері барға ұқсайды. Оларды әл келгенше түзетіп, реңдеу керек көрінеді. Әйтеуір, оңай қызмет емес. Әсіресе, апам мен көкемнің өмірбаяндары реңделулері керекке ұқсайды. Бір жерінде Бекергүлді сұлу деп сипаттаған екенмін, оларды өшіріп тастадым, неге десең, ол Гүлпаршынды милиционерге сатқанын осы уақытқа дейін кешіре алмаймын. Ал Үбиян мен Аюбай өте мақталып дұрыс жазылған екен. Оларға осындағы орыс оқушылары мүлдем ғашық. Нияз атамның тұқымынан Дәуітбай ағам мен Зейпа жеңгем, Рысқия апам, Бибігүл кіндік шешем, Қатшагүлдер дұрыс жазылған дейді мұндағы оқушылар. Серкебай нағашымның мінезі бұлжытпай жазылған көрінеді. Әлиманды көкем «Тәтен» деуші еді, мен де оны «Шүйкебас» етіп жазыппын. Бірақ та Әлиман өте пысық апамыз ғой, сондықтан ол туралы қайтадан түзетіп: «Өзі ақылды, өзі сұлу қыз еді, жәкем оны барлығымыздан жақсы көруші еді, бірақ та, Құдай атқыр жап-жақсы Бегімше деген қызын бір пұт ұнға сатып еді» деп жазып отырмын. Бұл бірінші кітап қой, екінші кітапта сен туралы да бірнеше әңгімелер жазылмақ.

1948-1949 жылдары мен саған сол кітапты оқы дегенімде, жалқаулығың ұстап оқымап едің. Сондықтан ол кітап туралы саған жазу құры бос сөз болар. Қойдық.

Мені әскерден босату туралы әлі министрдің приказы шыққан жоқ. Ұзынқұлаққа сенсек, Баграмян қарсы көрінеді. Ол кісі министрдің орынбасары ғой, шала-шарпы білетін бір кісінің айтуына қарағанда, ол кісі былай дейді: Жасы 45-те, тәжірибесі мол, мағлұматы жоғарғы, қолынан іс келетін адам... Егер де денсаулығы нашар болса, бір жыл емдеп, қайтадан стройға қойыңдар» деп докторларды қысатын көрінеді... Бүгін менің начальнигім шақырып алып, сыйлап-сыйпап сөйлесті. Мен оған «мое решение окончательное — әскерден босанамын» деп жуан қайтардым. Не де болса, Алланың бұйырғанын көре жатармыз. Мәселе қалай шешілері әлі алда көрінеді.

Москвадағы Елена Бауыржановна деген қарындасыңмен бұдан бір ай бұрын кездесіп едім, өзі өте сүйкімді ботагөз бала болып өсіп келеді. Биыл мектепке барып оқып жүр. Маған мақтанып дәптерлерін көрсетті. Он пятерка, үш четверкасы бар екен. Екеуміз магазинге барып, бірнеше киімдер алдық. Үйіне келе салысымен, оларды киіп мақтанып, көршілеріне байғазы сұрап жүгіріп кетті. Цыганка жеңгең «өлсем де Москвадан кетпеймін» деген сөзін айтты... «Ал енді Москвада өлгін» деп, көкемнің мінезі ұстап кетіп, өзін біраз қамшылап алдым. Егер де түсінбесең — көкемнің әйелді қалай сабайтынын шешелеріңнен сұрарсың...

Барлық кейінгі жаңалықтар осындай.

Ошақбай ағама, тағы басқа туысқандарға менен сәлем айтқайсың.

Аман-есен, сау болыңдар.

Бауыржан.

16.11.1965 г.

Алма-ата.

Қарағым Әбділда!

Мекемтас ағаң келіп отыр. Мен оған диктовать етіп отырмын. Госпитальға жатайын деген едім, онда маған генерал Байкеновтің тапсыруымен бір комната даярлап қойған екен. Соған аттанайын деп отырған кезде, Сов. Мин. канцеляриясының начальнигі Бөлебай телеграмма соқты.

— Бауке, Мәсімхан Бейсебаевич Сізді госпитальға жатпасын деді. Сов. Миннің больницасынан правительственное отделениесінен Сіз үшін кең бөлме дайындап қойсын деп распоряжение берді. Демек, Мекемтас бүгін сағат 5-те мені соған апарып салады.

Докторға не айтасың деп сұрайсың ғой. Айтарымды суреттің артындағы өленде жаздым. Осы суретім үлкен үйде тұрсын деп жіберіп отырмын. Жеңгең де келесі жетіде больницаға жатады. Аманшылық болып айықсак, екеуміз де больницадан бір айдан соң шығамыз. Маған хабар жазғың келсе, менің адресім:

Алма-Ата, Первая республиканская больница, правительственное отделение, Бауыржану Момыш-ұлы.

Я чувствую, что Вы с Майсжаном кое в чем нашкодили — аманшылық болса, Вы оба от меня получите по морде.

Жирен батыр қалай? Оның құлағы жазылды ма?

Клепаға, Мырзаға, Ләляға, Мұқаңа, Меруертке, Бабушкаға, келінге, ағайын-туысқан, жегжат-жұраттарға от нас большой привет.

Б. Момышұлы.

Қарағым Абдулла-Рахман

(уважаемый парторг совхоза им. К.Маркса)

Больницадан шықтым. Үйге келдім. Екі сутканың ішінде керекті тірліктерімді істеп үлгердім. (Подробностях что я делаю, что намерен парторг не нуждается).

Бүгін қайтадан клиническая санатория Сов. Министерстваға аттанғалы отырмын. Клиническая санатория деген сөз сен сияқты малограмотный парторгқа — больница деген сөз.

Қыр мұрын кемпірдің халі қалай? Ол кісі менің ең жақсы көретін жеңешем ғой.

Бүгін түсімде қыр мұрын өлді (скончался) деген телеграмма алдым. Шошып ояндым.

Қыр мұрынның өз сөзімен айтқанда, бір жағынан ол кісіге баласы екенім де рас (когда они вышли замуж за Момынкула мне было 7-8 лет). Бір жағынан, қайнысы екенім де рас.

Шошып оянған себебім сонда жатыр. Ауру аяқ-қолымды тұсап алғаны мәлім ғой саған. Әлі аяқтаған жоқпын. Ойпырмай, жақсы көретін жеңешемнің басында бола алмай қор болдым ғой деп қиналдым. Ендеше, жеңешемнің өзі нысаптап айрылып, немереден шөбере сүйемін деген үміті болу керек. Онысы да дұрыс. Клепадан жиен сүйместен ол кісі өлуге рұқсат жоқ. Демек, Жамбылдың жасына жетпестен өлуге рұқсат жоқ деген сөз.

Писательский шаруаларым дұрыс. Биыл орысша, қазақшасын есептегенде 4 кітабым шығуға жоспарланып қойыпты.

Қартайғанда жалғыз қалу қиын екен. Пайғамбар жасында баяғы кездегі напрано, налеволар қалып кеткенін сезіп жатырмын. Это неизбежно естественный факт. Оған сен әлі түсінбейсің — менің жасыма жеткенде түсінесің.

Үйде жалғыз емеспін. Құдайға шүкір, қасымда айналайын Зейнеп келін мен Мекемтас бар. Қалқам-немерем Ержан келіп былдырлап, көңілімді көтеріп жүр.

Бақытжан Бауржанович Момышұлы (Шымылы) үйінде ауырып жатыр. Келіннің айтуы бойынша, оқып, жазып жатқан көрінеді. По-русски говоря, я очень рад, что он не бездельничает.

Я весьма огорчен вашим казахбайским невежеством, товарищ парторг, то есть вашими (имею ввиду других родственников) казахбайскими вмешательствами об устройстве ваших детей, жиенов, куда бала, куда кызов в университет.

Қарағым, өзің білесің, басқаны қойғанда, мен жалғыз балам Бақытжанның институтқа түсуіне жәрдемдескен кісі емеспін. Басқаларға да жәрдемдесе алмаймын. Өздері талабымен топты жарып Вузға түссе, шын ақ ниетпен батамды беремін оларға. Бірақ та мынаны түсір деп мен араласпаймын.

Оқығылары келсе, Жамбылда да институттар бар. Қымсынбай соған түссін. Между нами говоря, Алматы это город студенческих хулиганов. Слава богу, без Жувалинских в Алма-Ате хватает других хулиганов.

Я как старший брат Баһурджан, Рэзия молла Момыналы, зенгер Имаш Бекболати Дулати приказываю тебе этими чепухами не заниматься и нас не мучать. Біздің сөйлесетін адамдарымыз жоқ. Бар болса да сөйлеспейміз. Прошу, товарищ порторг, сходя с этих партийных обуздать наших родственников неуместными проблемами.

Откровенно говоря, мы тоже вашим просьбам не угодимся. Өкпелесең, көшке берген тайлағыңды қайтып ал. Доклад, товарищ парторг, окончен.

Ағайын-туыстарға, жегжат-жұраттарға біздерден сәлем айтуыңызды сұранамыз.

Айтпақшы, марқұм жеңешенің басына шойыннан әжептәуір шарбақ қойдық. Оны істеген мен емес, төркіндері мен балалары. Бірақ та ақша шылымылыныкі екенін түсінесің ғой.

Бұл хатты Мекемтасқа диктовать етіп отырмын. Келін алдыма бір кесе сорпа қойып тұр. Как ты догадывается, иә алдымда бір бутылка семіз вино тұр. Қазір тана Д. Снегин телефон соқты. Тауға баратын машина күтіп тұр деп айтты. Кісі көлігін күттірместен асығып, виноны ішіп, сорпамды жұтып отырмын.

Екі тізгін бір шылбырды Зейнеп келінге беріп бара жатырмын.

Сәлеммен Б. Момышұлы.

20.12.1976 ж.

Уважаемый Абдулла-Рахман Таубузарович!

Прежде всего большой привет самой старшой в нашем роду Сарагул-ханум, а потом всем остальным.

Поздравляю вас всех с моим 66-ти летаем и наступающим новым 1977 годом. Добрых пожеланий всем вам. Слава богу: шумим, братцы, шумим! (13 статей в газетах, журналах, радио, телевидение) а что толку, ждем и посмотрим. «Ел құлағы елеріпті» самая большая награда. Болел, болею. Здоров, здоровею.

Зейнеп пен Ержан келіп кетті. Ержан отличник болып, суреті почетная доскада екен.

Ол бала жаман емес, 40 сом стипендия алады екен. Біз де әліміздің келгенінше қарасып тұрамыз. Әрине, белгілі ғой. Кіші атамды былай қойғанда, оның үлкен ағасы, жеңгесі инженерлер ғой. Әрқайсысы он сомнан ай сайын жіберіп тұрса, Бекетке жеңілдеу болар еді,— деді келін.

— Я тебя представил как журналиста,— деп Бақыт Бекетке айкайлаған шынында, ата,— деді Зейнеп.

Пришли люди «кел демек бар, кет демек жоқ». Мы их приняли, я устал от их комплиментов: Батыр! Батыр чуть ли не гениальный и т. д. и т.п. Я очень устал.

Бахытжан, видимо, дал очень положительную характеристику обо мне Бекету, парнишка это очень понял.

Егер де шумим, братцы, шумимның сәті түссе. Я хочу шуметь в своем родном ауле. Посмотрим что бы даст.

Когда б/п человек говорит с партийной позиции противно их слушать. Я устал с партийной позиции своей жены и других. Особенно это убожество много среди

профессуры и столичной интеллигенции. Она (жена) хочет меня перевоспитать, но не понимает, что это нелепо и тщетно.

Ғ. Мүсірепов бір жиналыста жолығып мені кекетіп сөйлесті.

— Батыр, қалың қалай?

— Шүкір, батыр аға.

— Келіннің қалы қалай?

— Мүшкіл.

— Неге?

— Мен жылдан-жылға сізге тартып келе жатырмын ғой, — дедім мен.

Әбділда Тәжібаев ішек-сілесі қатып күлді. Оған Ғабит:

— Ей, саған не болды? — дегенде, Әбділда:

— Бауыржанның айтқанына сіз түсінбесеңіз, жеңгеміз түсінеді, — деді. Ғабит ашуланып:

— Вы оба сволочи! — деп бұрылып кетіп қалды. Біз күліп, орнымызда қала бердік.

Б. Момышұлы.

Р. С. Кеше композитор Нұрғиса Тілендиев екі адаммен келді. Жынды есіктен кіре салысымен коридорда тарс еткізіп алып келген шампанскийін ашты. — Салют! — деп айқайлап бастады вечерді.

Жолықсаң, Әлиман әпкеме бізден сәлем айтқын. И т. д. и. т. п.

18.03.1955 ж.

Бауырым Бауыржан!

Амандасып, қол берісіп-қол алысайық. Мен осы жылдың 28 январында келіп, ағайын-туғандармен айналасып жатырмын. Мүмкін ол хабарды естіген де шығарсың.

Поезд ертеңгі сағат үште келген еді. Алдымнан басқа ағайын-туғандармен бірге түніменен ұйықтамастан Бақыт та шықты. Оны жазып отырғаным — мен үшін Бақыттың алдымнан шығуы ұмытылмайтын, есте қаларлық үлкен оқиға. Мүмкін, бұл мәселе саған түсініксіз де болар. Мұндай мәселенің біз сықылды адамдар үшін маңызы аса үлкен болады да, алдағы қалған кәрі өмірімізге із қалдырады.

Байқауымша, Бақыт аса ақылды бала болып өсіп келе жатқан түрі бар. Мінезі аса салмақты. Оның жасындағы балалардың мінезіне ұқсамайды. Әр уақыт, белгілі мезгілінде сабағын оқиды. Басқа шаруаларын тағы да белгілі мерзімде істейді.

Мұндағы қайын жұртың тегіс аман. Тек мен келген соң қайнатаң Ахметжанды үйлендірдік. Біз Апапаңмен екеуміз сол Ахметжанның үйінде жатырмыз.

Әзірше келген бетіміз. Жұмысқа орналасқаным жоқ Бәрінен бұрын, барлық жағынан қатарға қосылудың артына түсіп жүрмін. «Көп бейнеттің бір рахаты болады» дегендей, шындық жеңіп, ел қатарына қосыламыз деген үміт зор. Сол жұмыстармен мүмкін

Мәскеуге де барып қалармын деп ойлаймын. Егер бара қалсам, аса алыс болмасаң, көрісіп те қалармыз. Айтатын әңгіме көп те сықылды, бір жағынан жоқ та сықылды. Өмірдің дамуы осы қайшылықтарда ғой. Апапаңнан сәлем.

Біздің адресіміз: *Алматы п/о 13, квартал 297, дом №1.*

Амандығыңа тілеулес бауырың Рахымәлі.

*13 июнь,
Алматы қаласы.*

Бауырым Бауыржан!

Амандық. Мәскеуде болғанда, бірінші май мейрамының кезінде (ол кезде мен сонда едім) өзіңе барып жолығып, көрісіп, әңгімелесіп қайтар едім деп ойлаған едім. Бірақ ол ой іске аспай қалды. Мен телефонға шақырып сөйлесуге келсем, сені «Мәскеуге емделуге кеткен, жоқ» деген жауап келді. Сонымен Мәскеуге барғанда жолығысып, сөйлесе алмағанымыз келімсіздеу болды.

Мұнда келсем, сенің жіберген кітабың мен хатың келген екен. Оныға көп-көп рахмет. Олай дегенім: сенің көптен естіп, көптен көріп жатқан рахметің өзінше болар, менің айтқанымның ерекшеліктері болады. Өмірдің өзі осылай болғандықтан ба, әлде менің жаратылысым бөлектеу болғандықтан ба, көшеде көрісіп, тоқтап амандасқан ескі таныстарды көргенде, бір жасап қаласың да, көрсе де, көрмеген кісі құсап өтіп кеткендер кездескенде, жасығандай боласың. Сондықтан сенің ескеріп, кітабыңды жіберіп, қуаныш білдіргенің мен үшін бір жасау ғой.

Мәскеуге барғанда, сол жұмыстың жағдайы туралы барған едім. Соңғы жылдарда жоғарғы прокурор орындарымен қағаз алысып, қағаз берісетін жағдай болатын еді. Олар өздерінің жауабында «Жұмысыңды арызың бойынша тексеріп жатырмыз, қорытындысын кейін хабарлаймыз» дейтін болатын еді. Соның қорытындысы аса ұзаққа созылған соң, әдейілеп сонда барған болатынмын. Қысқасы, мен барған соң, олардың мені кінәсізден, айыпсыздан қараланғандығы туралы қорытындысы шығарылып, Жоғарғы сотқа жіберілді. Соның қаулысын күте алмай кетіп қалдым. Ал енді соны күтіп отырмын.

Солардың ақтау қорытындысы келген соң партия мәселемді (осы жерде) қарауы тиіс. Сонымен әлі осында жүріп жатырмын. Өзір жұмыста жоқпын. Біз сықылдыларға туған жеріміздің көзқарасы біржақтылау сықылданады. Бұл жағдайдан туған жеріміздің қашан құтылып, қашан үрейленуден арылатынымызды кім білсін. Болып жатқан жаңалық, өзгерістер біздің қандас бауырларымызға әлі де жетпеген сияқты ма деймін.

Ел мақалы деген елдің өмір тәжірибесі ғой. Оның ішінде де кейбір қайшылықтары кездеспей отырмайды. Сондықтан осы жағдайларды еске алғанда «Ит — тойған жеріне, ер — туған жеріне» деген дұрыс па, болмаса «Жақсы ит өлігін көрсетпей өледі» деген дұрыс па? дейтін сұрау өзінен-өзі туады. Мүмкін, бұл әлде шаршап қажығандықтың қорытындысы да болуы мүмкін деп ойлайсың. Міне, қысқаша айтқанда, менің жағдайларым осылай.

Анада Мәскеуге жүрерде Бақыт маған: «Папама барыңыз, мен осы жылдан бастап папамның қасына барып оқимын, дегенді айтыңыз»,— деп еді. Сондықтан да мен барып жолығамын деп уәде беріп кеткен едім. Ол уәдемді орындай алмағаным өкінішті болды.

Бақыт «Оқуыңды жақсы бітір» деп маған телеграмма жаздырып алып, саған хабарлаған еді. Оны алған боларсың. Мұнда Әбділда келіп, осы жердегі бір демалыс үйінде болып қайтты. Оқуын бітірген соң Бақыт бізге келіп жатып, Апапасына жолға бір киімдер

тіктіріп алып, кеше Әбділдамен бірге ауылға жүріп кетті. Балаң, менің байқауымша, өзіңе тартқан сықылды. Сенен шеттеу, алыстау, күнбе-күнгі әкелік тәрбиенді көріп өспеген балаңның олай болып өскендігі үлкен қуанарлық қасиет сықылды.

Заманымыз бір болғанменен, сені мен біздің өміріміз ерекшелеу болғандықтан, мүмкін, кейбір мәселелерге көзқарастарымыз да бөлектеу болар. Менің өз басым: «Осындай баласы бар адамда да арман болар ма екен» деген пікірді шынымен айтып отырам. Сенің білетін, білмейтінін білмеймін; дәл осы жағынан алғанда да менің төрт жағым түгел еместеу. Мұнан былай қалай болатынын білмеймін. Осы күнге дейін менің балаларым мені білмей, танымай өскен еді. Осы жолы келген соң, сол менсіз, мені танымай өскен балаларымды көріп қайттым.

Бойжеткен қызым (алғашқы алған әйелімнен) осы күні Мәскеуде оқып жатыр. Ендігі жылы инженер болып шықпақ. Осы барғанда Мәскеудегі қызыммен бірге болдым. Мені алдымнан шығып қарсы алып, Мәскеуде бірге болды. Соның өзі мені дүниеге жаңа туғызғандай сықылданды. Ұлым Ақтөбеде болатын еді (екінші әйелден). Оны да барып көрдім. Ол мені мүлдем танымады. Биыл он сегізде, мүмкін танымас та, өйткені солай тәрбиеленіп, менен хабарсыз болып өскен екен. (Дәл бұл күнге дейін оны көрген жоқ едім). Бірақ тым жасық, тым жабайы болып өскен бе деген қорытындыға келіп қайттым. Мүмкін, менің бала жөнінде өз басымда осындай жағдайлар болған соң, сенің балаң туралы айта беретінім де соған байланысты шығар.

Өмірдің тепкісі көп нәрселерді қайта ойландырып, қайта шештіретін жағдайлары да болады ғой. Ол саған айтылған әңгіме емес, мен өз басым туралы айтып отырмын.

Сондықтан мұндай мәселелер сен үшін аса күрделі мәселелер болмай қалатын жағдай болса, менің майда мәселелердің маңында мыжып кеткендігіме кінә қоймауыңды сұраймын.

Кітабыңды оқып шықтым. Жақсы жазылған. Мен әдеби сыншы емеспін, тек жай ғана оқушымын ғой. Мынауыңа қарағанда жазушы болып кетуіңе де болатын көрінеді. Бірақ оған қандай жағдайларыңның барын кім білсін. Мысалы: Игнатъев өзінің «50 лет в строюын» сол әскер қызметінде жүріп-ақ жазды ғой деймін. Сен сықылды адамдарды әскер қызметінен босата қоюы оңай бола қоймас. Сондықтан екеуін де алып кете алмайсың ба? (Ақырындап, асықпай деген сықылды).

Мұнда келе қойып, әдебиет жұмысына шұғылдана кетудің өзінде жағдай қаншама дұрыс бола қояр екен, оны ойладың ба? Оны айтып отырғаным: сен сықылды жігіттерге туған жерде істеу жеңіл бола қоймас деп ойлаймын. Мұнда істеу үшін сен Бауыржан емес, басқа біреу болып келуің керек болатын шығар.

Әрине, сені мен біз шынында бір-бірімізді аз білеміз. Оның үстіне менің келген бір қорытындым «Жақсы білем, біліп болдым» дегеннің өзі де тек алжығандық болып, артынан шикілігі шығып жатады. Сондықтан біздің бірімізді-біріміздің білуіміз — дұрысында түс таныстық. Бірақ, сонда да менің ойымша, елінде істеу саған жеңіл болмас.

Ал, біз сықылды адамдарға бәрібір ғой. Өйткені асарымызды асап, жасарымызды жасаған сықылдымыз. Бізге ендігі жақыны — туған жердің топырағы сықылды. Оны бізден ешкім қызғанбас деп ойлаймын.

Ал мұндағы қайын жұртың тегіс аман. Апапа соңғы жылдары тамағын екі рет кестіріп, соның зардабынан сырқаттана береді. Әзірше келгелі қалбырақтап жүріп жатыр. Жамке сол жұмысында істеп жүр.

Айтпақшы, жақында ат үсті Құрманбек бауырыңды көріп қалдым. Токтамай өтіп бара жатқанда тоқтатып амандасып, ажырасып кеттік. «Мен кім» дегенде, пәленшесің ғой деді. Онысына да рахмет. Мені ол жігіт 31-32 жылдардан білетін еді. Сондықтан «ұмытып қалатын» мезгіл де болғаны ғой. (Оны жазғанда, тек қазір ойыма түскен соң жазып отырғаным ғой. Сондықтан ол мәселе еске алып, сөз ететін әңгіме емес).

Бақыт бір келгенде, қасына Құрманбектің баласын ертіп келген еді. Баласын сонда көрдім. Тым жақсы баласы бар екен. Жаңылмасам аты Кеңес болуы керек.

Сонымен жоқ нәрсені айтып, (Қатын өсек әңгімелер сықылды) мыжып кеттім білем. Осымен доғарайық.

Аман-саулығыңа тілеулес бауырың Рахымәлі.

8.01.1956 ж.

Алматы.

Ардақты бауырым Бауыржан!

Амандық. Биыл жаз айында Мәскеуге барғанымда саған жолыға алмай қайттым. Ондағы ойым былай еді, 30 күні сенімен сөйлесіп, 1-2 майды сонда өткізбек болған едім. Бірақ ол ой деген жерінен шықпады. Мен 30 күні телефонға сөйлесуге шақырғанда, ауырып Мәскеуге кеткен деген хабарын беріп, ақшамды қайтып берді. Сонымен жолыға алмай қайттым. Онан мұнда келген соң, Баукеңнің өзі жұмыстан біржола босанып, осында қайтатын болыпты деген ұзынқұлақ хабар естідік. Сонымен келіп қалар деп күткен едік, оның өзі ұзаққа созылып кетті.

Өз жайыма келсем, партия қатарына бұрынғы стажбен қайта алынғанмын. Ол мәселе Мәскеуге баруда шешіліп қайтқан еді. Ал қызметім Қазақ мемлекет баспасында. Сонда редактор болып істеп жатырмын. Шетте жүріп баспасөз жұмысынан қол үзіп қалғандық та жоқ емес. Сонымен тырбандап істеп жатырмыз. Алыс сапарда жүріп шаршағандықтың да ізі бар сияқты.

"Өмір деген — күрес" деп бұрынғылар бекер айтпаған сияқты. Сол күрестің астаң-кестең кезеңдерінде біраз қиналды, бірақ шындық жеңіп, ақтық орын тепкен соң, оның барлығы да артта қалған сияқты. Енді өлсек те арман жоқ. Міне, сөйтіп жүріп жатқан жайымыз бар. Бақыт өсіп келеді. Анда-санда бізге келіп тұрады. Жақында да келіп жатып кетті. Өзің туралы хабарды Бақыттан естіп тұрамыз.

Құрманбек бауырың орынша, сол жұмысында істейді.

Онымен де көшеде ұшырасып қалып жүреміз. Мұнда біздің құлағымызға сен әскер жұмысынан босанып, елге қарай келетін болыпты деген хабар тиген еді. Ол рас па? Ешкімнен ақыл сұрайтын жігіт емессің ғой, бірақ әдебиет жұмысына көшетін болсаң, оның да жұртшылыққа керегі бар-ау деп ойлаймын. Оны өзің білесің ғой.

Ал, Апапаң саған көп-көп сәлем айтады. Қайда жүрсең де аман-саулығыңа тілектеспін. Сенімен біздің бажалықтан да азаматтық, бауырлық жақындығымыз басым ғой деймін.

Рахымәлі.

15.01.1956 ж.

Бауырым Бауыржан!

Бүгін сенің телеграмманды алып отырмын. Мұндай жағдайда айтатын сөз көп те, жоқ та сықылды. Өмірдің астаң-кестеңін көп көрген адамға сенің телеграмманның әсері қазақтың «қорыққан мен қуанған бірдей» деген мақалын еске түсіреді. Менің көп біліп, көп оқығандығым өзінше тұрыпты ғой, бірақ көп көргендігіме ешкімнің де дауы жоқ сықылды. Көргеніңді «көрінгенге» айтуға да болмайды. Біздің өміріміздің қиындығы мен қызығы да осында сияқты.

Жалпы айтқанда, сенің телеграммаң «аштықта берген құйқаның тоқтықта ауыздан дәмі кетпейді» деген мақалмен жауап беретін уақиға сияқты. Телеграммаң мені бірқатар ойға түсіріп отырған да жағдай бар, біздің заманымыздың кедір-бұдыры, ары-бері шалқуы, үнемі жалықпай ізденушілік, аса қулап жараланып жығылушылық, ес жиып өткенге қараушылық, өткені өтті, кеткені кетті деп ілгері ұмтылушылық, қиын-қыстау жолдағы өлген-жеткендерді «топырағы торқа болсын» деушілік, тағысын тағылар — осының барлығы да тарихтың заңды қадамы көрінеді ғой. Енді ойласам, осының барлығын терең талдайтын адамдар бола бермей ме деймін. Әрине, оған ренжіп, қажып отырған мен жоқ. Тек өткенге, болып жатқан оқиғаларға көз жібергенде осы жағдайларды анық көресің. Көргеніңе тоясың да қоясың. Басқаға әл-ахуал жоқ. Бірақ тарих заңы өз бағытымен жүре беретіндіктен сен сол шапшып жатқан ұлы толқынның алып күшіне кейде таңырқайсың. Міне, осының бәрі қызық. Міне, осы оқиғаның барлығы да біз үшін қаншама қызықты болса, ұрпағымыз үшін онан да қызықты болуы керек қой деймін. Міне, осы ретпен қарағанда, сенің орның заманымыз үшін ғана емес, ұрпақ үшін де керек болмас па екен деймін. Сондықтан сенің жазу-сызу жағына кіріскенің керекті нәрсе. Менің ойымша, біздің осы кездегі бір-бірімізге билік айтып, олай емес, былай еді, олай болмай былай болуы керек еді деген көпірген көк езулігіміз кейде есеймеген баланың, болмаса жасы жетіп алжыған шалдың әңгімесі сияктанып көрінеді. Біздің ақылды екенімізді немесе алжасқанымызды дұрыс айтатын біздің ұрпақтарымыз болуы тиіс қой.

Сен сықылды азамат «заманың түлкі болса, тазы боп шалып қал» деген міндетті атқарғандайсың. Ол туралы замандасыңның айтқаны өзінше тұрсын (олардың пікірі ағымға қарай құбылып жатады ғой), енді соны ұрпақ айтатын болса, мақсаттың орындалғаны емес пе? Сондықтан сен сияқты жігіттің ендігі қызметі қалам болуы керек.

Баяғыда бір хан уәзірлерін шақырып, «Өлмейтін не?» деп сұрау қойыпты-мыс. Сонда бір уәзір тұрып: «Өлмейтін күн» депті. Хан «дұрыс екен» дегенде, екіншісі: «Жоқ, өлмейтін қалам» деген екен. Неге дегенде, «Күннің бетін бұлт басады, ол кезде біз күннің не халде екенін білмейміз. Олай болса, ол осы кезде өлді де қайта тірілді. Ал, қаламмен жазылған хат ешқашан өлмей, тұқымнан-тұқымға кетеді. Мәңгі деп осыны айтамыз» деген екен. Осы ертегіде көп мән бар сияқты. Сондықтан сенің қалам жолына түскеніңе қосыламын. Ендігі өмірді соған арнасаң, теріс болмас еді.

Бұл жердегі қалам майданының жағдайымен менің таныстығым аз, бірақ кейбір әңгімелерден әлі де жоғарыда айтылған есеймегендіктің салдары әлі қалмаған сықылды. Бір кезде «Жамбыл» дегеніміздің өзі болды ма, болмады ма деп күдіктенушілер де болған екен. (Оны айтушылар өзіміздің бауырлар болыпты ғой). Соған жоғарғы басшылар дұрыс түсінік беріп, «Ондай адам болған да, болады да, бұлардың масқараның масқарасы» деп түсінік берген екен. Сөйтіп сол пікірді жақтаушыларды мықтап ұялтыпты дейді. Мұндай мысал біздің есеуіміздің шалалықтарын көрсетпей ме?

Сол сияқты тағы бір мысал: Бір ақын болған екен. Ол байғұс былтыр өліп тынып, елдің күндеуінен, өсегінен мүлдем құтылып, ол дүниеге сапар шегіпті. Бірақ осындағылардың айтуынша, өлгенге дейін үстінен қамшы түспеген екен. Өлгенінің ертеңінде-ақ ол ең күшті, ең дарынды ақын болып табылып, газет бетінен түспей қойды. Қазір толық жинары

басылып, «Абайдан кейінгі» дегенге дейін баға беріліп жатыр. Міне, осының барлығы заманымыздағы биліктің «әділдігін» көрсетеді.

Мұны айтайын деп отырғаным — жазғанда замандастың бәрі ұғып, бәрі түсіне қояды деп жазбау керек дегенім ғой. Бүгін алған соң Бақытқа барып, сенің телеграмманды оқытып қайттым. Бақыт аман-есен сабағын оқып жүр.

Өзіңнің жеке мәселелерің туралы маған пікір айтудың орны жоқ, «Ерлі-байлының арасына есі кеткен түседі» дегендей, онсыз да бар естен айырылып болған адамбыз, бірақ өмірде баланың орнын әкелік ретінен түсінбейтін жігіт емессің. Сондықтан ол туралы не деуге болады? Апапаң, Бақыт сәлем айтады.

Бауырың Рахымәлі.

8.03.1961 ж.

Амандық хат Бауыржан!

Қалай, аман-есендіктің арқасында, денсаулықтың саламатында жүрген боларсыз. Бауыржан, көптен бері көрмеген соң сағынышты жазып отырмын. 1934 жылдан бері қарай да кездескен жоқпыз, содан бері көптеген замандар өтті. Осы жылы газеттен көрдім. Сонымен бірге Белгібай Бектұрғанұлына барып анықтап сөйлесіп, толық хабарыңды білдім.

Ал енді менен хабар білмек болсаңыз, осы күнде Түлкібастамын, 1956 жылдан бері. Алғабас колхозында — өзіміздің ауылдамын. Колхозшы болып, ел қатарында балаларды өсіріп отырған жайым бар. Сізді көптен бері көрмеген соң және де мен көрген біраз күн, он жыл ішінде қиыншылықтар болды. Ал енді кездесуді хат жүзінде хабарласайық. Қымбатты Бауыржан, сізден хат алсам, барып сізді көрсем деп ойланамын. Хат жазуыңызды тілеймін. Менің адресім мынау: *ст. Түлкібас, к/з Алғабас.*

Осы хатты жазушы **Жайлау Балқыбекұлы.**

Получил 31.02.1959 г.
в 1 час дня.

Қарағым Рахметхан!

Салған хатыңды алдым. Айтқан хабарларың мен жылы сөздеріңе көп рахмет. Мен мұнда тиісті қызметімді істеп жатырмын.

Сен сондағы врачтардың айтқанын тыңдап, дұрыс емделіп, айығып қайтуыңа тілектеспін.

Шестаковский туралы Москвадағы таныстарыммен телефон арқылы сөйлестім. Олардың айтуынша, ол кісі өзі емдемейді екен. Шығарған дәрілерін әр жерде басқа докторлар пайдаланып, ауруларды емдеп жатыр дейді. Сондықтан сен оған жолыға алмайсың, сондағы врачтар қандай дәрі керек екенін жазып берсін (рецепт), сол дәрілерді аптекадан алып, врачтардың айтуынша пайдаланарсың.

Мен осы айдың 28-нен бастап ұзақ командировкаға жүргелі отырмын. Февральдың аяғында ғана қайтып келемін. Демек, сен курорттан қайтқаныңда, мен Калининде болмаймын. Ана күнгі «қайтарыңда жолығармыз» деген уәдеміздің сәті болмайтын көрінеді. Аман-есен дұрыс емделіп қайтуыңа тілектеспін. Барлық ағайындар мен жегжат-

жұраттарға менен сәлем айтарсың. Қайтып бара жатқаныңда хат салып, хабарлар жазып кетерсің.

Бауыржан.

ДОРОГОЙ ОРДАШ

То, что произошло, неожиданно для нас. Не видется в течение целых двух лет, а может быть, и больше, тяжело.

Ты, - мой товарищ, самый уважаемый из всех, кого я уважаю (это не комплимент, а истина). Мы оба не должны терять дружеских связей и обязаны даже после длительных разлук крепить их. Хотя наше знакомство было очень коротким, но я уверяю себя, что это прочней, чем длительное шапочное знакомство с некоторыми субъектами.

..*.

– Смирно! - раздалась команда. - Руки по швам! - Не шевелясь, мы стояли вдоль красной казармы в г. Керки (Афганская граница).

– В походной колонне марш! - подалась команда.

Мы отправились в поход по глухо стенным, кривым и узким туркменским улицам, топча красно - жидкий песок, образующий неисчисляемые, непостоянные песчаные бугорки в бесконечной степи, напоминающие волны в открытом море, которые препятствовали нашим равномерным шагам из-за своей ползучести. Мне, человеку, не привыкшему к неорганизованным *intimagsiz* (ынтымақсыз) почвам Средней Азии, казалось, что стремление шагнуть вперед тормозилось, более того, шаги делали обратный ход.

Ноги чувствовали небывалую усталость, как это бывает в результате долгого хождения, по колено, утопая в скользкой грязи рыхлой, распаханной почвы.

В таких обстоятельствах, когда дают несколько минут отдыха, невольно вспоминаешь дни, проведенные с друзьями. Итак, я вспомнил Ванновку и Алма-Ату. Твоя хитрая улыбка мелькала перед моими глазами. И ироничные словечки словно зазвенели в слухоуловительных рупорах моей головы, в результате чего, по возвращении из марша, было написано письмо.

Имел я также воспоминание об А. с кем дружить тебе не стоит.

Дисциплина строгая- престрогая. Строгость, видимо, возмущает некоторых лиц. Ведь есть всякие люди, вот они и понимают по-всякому, но начальство наше повседневно старается внушить каждому обоснованность дисциплины, упирая на самосознание пролетарского воина, и убеждает.

Но не совсем ладно то, что со стороны некоторых воинов бывают случаи явно несознательного нарушения дисциплины. Из младших командиров некоторые - петухи, которые орут во все горло, кичатся, что поступают с ними не по сознательному, нет бы провести соответствующую разъяснительную работу. Их наскоки отрицательно отражаются на настроениях обиженных воинов, что является поводом для сожаления: «Дурак я, зачем добровольно поступил», - с изумлением заявляют некоторые из них. Но такое настроение рассеивает посещение высшего начальства, от которого они не слышат ни одного отрицательного слова - все речи вежливые, имеют весьма воспитательный

характер. Но и некоторые младшие командиры тоже благоразумные ребята. Разумеется, они тоже несколько не понимают требовательности. Военская дисциплина требует точного и неуклонного исполнения приказов начальника - командира, усвоения сознательных военных знаний вообще.

У нас бывают политические занятия. По-моему, некоторые политруки к занятиям подходят совершенно непедagogично, неметодично, это замечается в проработках, когда они, стоя, почти все прочитывают из книги. Нацмены - их меньшинство: казахи, узбеки (малограмотные и неграмотные) - сидят, хлопая глазами, не понимая смеси русско - татарского языка, на котором разъясняет оратор смысл прочитанного им.

* * *

Военщина - это чудо чудное. Действия военных, вернее говоря, взаимоотношения чинов в гражданских организациях показались бы вышедшими за всякие рамки, сугубо бюрократическими. Подчинение здесь доходит до подхалимства. Сказано, точка. Приказано, а в ответ: «Есть товарищ командир, приказано сделать то - то...» - бери под козырек и повернись по правилу. Обращайся также по всем правилам: стой смирно, правильная заправка, козырек и так далее - не смей возражать. Но это для нас не может быть странным, так как этого требует военская дисциплина, ибо без этого не может быть успеха в боях, а успеха требуют наш СССР и пролетарии всего мира. Дисциплинированность это есть залог, фундамент успеха везде и всюду, и в вооруженной борьбе в особенности - мы это отлично должны понимать.

— Отец! Я завтра должен выехать, оставляю пятьсот рублей,- давая деньги, обратился я к отцу. - Расходуйте экономно, потому что до возвращения из армии я не в состоянии буду помочь вам. А ты, мама, старайся экономить до максимума продукты, иначе можете до нового урожая будущего года пострадать.

Они оба молча посмотрели на меня.

— У нас сейчас есть всего около 24 пудов муки, - начал отец. - Но разве этого хватит на целый год? Конечно, придется взять еще, но цены на хлеб с каждым днем бешенно повышаются - 35 - 40 рублей за пуд, да еще никто не продает, ведь ни у кого нет излишнего хлеба. Да и опасно покупать: план хлебозаготовок не выполнен, может быть, будут обыскивать и отберут все, до последнего пуда.

Я начал разъяснять отцу, что отбирать не будут...

— Нам ведь нужно - начала мать, - мясо, масло и молоко (и стала ругать, проклинать председателя аульного совета и колхоза за то, что они в прошлом году нашу корову сдали на мясозаготовку). Одеждой мы обеспечены, галоши по две пары, мануфактура есть, которую ты привез...

Мать заплакала. Мы ее успокоили. Итак я из дома выехал четвертого ноября.

* * *

На следующий день в Чимкент явился Анаш. Он добрый человек, приехал специально провожать меня. Мы с ним до седьмого ноября провели веселое время.

Ниночка тут тоже сыграла главную роль, о ней Анаш тебе расскажет.

Разумеется, что ничего дурного не имело места в проводах. На попытки некоторых личностей устраивать выпивки, я давал крепкий отпор, чем последних здорово обидел - пусть так и будет.

. *

13го в 5 часов вечера эшелоном отправились со станции Самсонова. Проводы были обыкновенными. Когда проезжали химфармзавод, гигант свинцострой, мы выкрикивали из нагона лозунги, и рабочие останавливались, махая руками вслед нам и крича «ура, ура, ура!». Я избегаю статических описаний пути, но скажу, что ехали веселее, запевая «Марш Будённого».

17 ноября утром приехали в г. Керки, переплыв Аму - Дарью.

Здесьнее население, туркмены, носят здоровенные папахи и обмотки *sælde*, халаты и рубашки из ситца с рисунками цветков, который у нас употребляют на одеяла. Ездят на ишаках, возят на верблюдах.

* * *

Погода теплая, снега до сих пор ни одного раза не было. Паж полк - Краснознаменный. Но здесь нет роты одно - годичников. Наверное, в недалеком будущем нас, со средним образованием, отправят куда-нибудь в роты одногодичников. Б. Момыш - улы.

28.06.1945 г.

ЗДРАВСТВУЙТЕ, ТОВАРИЩ БАУЫРЖАН МОМЫШ - УЛЫ

Немного поздно, однако осмелюсь сообщить вам, что ваш подарок для Веры Павловны мной доставлен в срок. Правда, пришлось ее побеспокоить, так как это произошло в 9 часов утра по московскому времени, когда Вера Павловна еще находилась на отдыхе. Встреча произошла интересно: когда я, постучавшись в дверь, вошел, вместо ответа на мой вопрос Вера Павловна говорит: я вас узнала, вы работаете вместе с Бауыржаном. Оказывается, моя борода на фото очень приметна, и она меня видела. У Веры Павловны был всего 10- 15 минут, ибо следовал с поезда на Казанский вокзал. У Шарипова не был. В Казалинске появился внезапным гостем, что оказалось очень хорошо, так как в районе большое значение имеет время для полевых работ. Особенно лето этого года. Отправка в Казалинск телеграммы значит - сорви всю работу в ряде колхозов в такое ответственное время. В городе и районе встречали очень хорошо, все рады за меня, на должностях районного и областного масштаба работают мои бывшие студенты, уже побывавшие на фронте в 1941- 42 годах. Большинство из них вас знают по книге А. Бека, а некоторые даже по работе в Алма-Ате. К великому моему счастью, был рад положению, когда в районе отсутствовала водка, так что положение дел на месте и ваш совет в отношении купечества оказался полезным.

Сейчас нахожусь в Ташкенте, живу у жены и сына. Пока с трезвой головой - увлекся театрами и опереттами, и время летит очень быстро. Труженики тыла живут сейчас одной мечтой - скорой встречей с фронтовиками, к чему готовятся усердно.

Посмотрел на бобров и лисиц. Существующими порядками возмущен до крайности, но о них писать не буду, неудобно. Сын растет большой, целыми днями не дает покоя. Жена чувствует себя прекрасно. Ей дали небольшой отпуск по случаю моего приезда, так что дни коротаем вместе, в семье.

На днях снова еду в Казалинск, откуда уже буду держать путь к месту службы.

Вот коротенько и все. Желаю вам успехов в работе и жизни, с приветом, уважающий вас Шлепин.

Р. С. Если не затруднит, прошу передать мой привет т.т. Конькову, Кузнецову, Шешетову, Моришевичу и другим.

16.12.1958 г.

ДОБРЫЙ ДЕНЬ, ДОРОГОЙ БАУЫРЖАН

Передаю тебе свой самый горячий привет и желаю тебе хорошего здоровья и успехов в твоей творческой работе! Получил твою книгу, за что выражаю тебе большую благодарность. Книгу еще не прочитал и поэтому пока ничего сказать не могу, а когда прочитаю, тогда свое мнение напишу. Я хотел только одного, чтобы факты в книге излагались правдиво и правильно. Люди чтобы оценивались по заслугам. Я однажды в поезде встретил Трефилова, и он мне говорит, что написал историю полка и когда показал ее П. В. Логвиненко, то он говорит: ты пишешь одно, а Бауыржан - другое. Особенно в отношении комиссара батальона Хасанова. Ведь Логвиненко расстрелял Хасанова по пьянке и совершенно незаслуженно. Да ряд других фактов несправедливых, когда некоторые товарищи сами убегали, а потом для своего оправдания вину перекладывали на других, а себе приписывали славу. Вспомни бой за Новленское, в районе третьего батальона, бой за деревни Трусова, Соколова; а какой героизм проявила рота Филимонова за станцию Матренина, подвиг Исламкулова и других. В общем, во всем должна быть справедливость. Когда я возвратился из хлопка, мне жена сообщила, что ты звонил. Я ездил в Дом отдыха, но ты уже уехал, даже не заехав ко мне. Это, Бауыржан, нехорошо. Будешь в Ташкенте, заезжай, хочется о многом поговорить и вспомнить фронтовые наши дела. А ведь дела наши были неплохими. Пока, на этом кончаю.

*С коммунистическим приветом,
твой Федя Толстунов.
Ташкент, 23.*

28.04.1968 г.

ДОРОГОЙ БАУЫРЖАН

Поздравляю Вас с праздником весны- 1 мая, одновременно с праздником Победы над Германией как прославленного народного героя Великой Отечественной войны и как моего друга и, в свое время, наставника. Вы у меня всегда были и есть пример волевого и умного товарища. С Вас я всегда стремился брать пример и очень горжусь тем, что мне в свое время довелось служить вместе с вами в армии СДВИ 2, в батарее серж. Григ. Дантона.

Я даже выступал на читательской конференции по книге «Волоколамское шоссе» Бека как друг Момыш-улы.

Несколько о себе. Пишет Вам полковник запаса Куликов Михаил Петрович. В последний раз мы с Вами встречались в Москве, где- то в 47- 48 годы, когда я учился в академии Фрунзе. После войны я окончил в 49 году академию Фрунзе, в 1955 году - академию ГШ (генеральный штаб), но полководца с меня не стало.

Дорогой Бауыржан, я просил бы Вашего совета, как мне поступить на первых порах, куда податься?

Материальное положение удовлетворительное. В семье пять человек. Я, жена работает заведующей отделом, сын - инженер, работает первый год, сноха - учительница, работает первый год, дочь в девятом классе, квартира удовлетворительная.

Вот, пожалуй, вкратце все, что я мог написать Вам.

Я убедительно прошу Вас, мой друг, черкнуть мне пару слов. А если будете в Омске, жду Вас к себе как самого дорогого гостя.

*С приветом, Куликов,
г. Омск- 20, площадь Серова, 13, кв. 67
Куликову Михаилу Петровичу*

5.06.1968 г.

УВАЖАЕМЫЙ МИХАИЛ ПЕТРОВИЧ

Здравствуйте! От нас большой привет Вашей супруге и детям Вашим. Благодарю Вас за письмо.

Я всегда помнил Вас как сослуживца, друга, хорошего товарища. Я очень рад, что Вы успешно прошли службу в рядах армии до полковника. Притом очень образованного полковника.

Дантон умер в позапрошлом году в чине подполковника - интенданта.

Мне в этом году 58 лет. Уволился из рядов армии 11 лет тому назад. Занимаюсь литературной деятельностью - пишу книги как на русском, так и на казахском языках. Мои книги «Наша семья», «Облик воина», «За нами Москва», «История одной ночи», «Генерал Панфилов» и другие издавались большими тиражами. Создан кинофильм «За нами Москва» - обязательно посмотрите.

Занимаюсь и журналистикой. Так и проходит время.

Со здоровьем неважно. Жена тоже больна. Дети взрослые, у них свои очаги, свои заботы.

Вам 52 года. А я ушел в запас, когда мне было 46 лет. Будучи комбригом, комдивом, старшим преподавателем академии, мне надоело полковничать, поэтому ушел.

Судя по Вашему письму, у вас весьма благополучно. Вы - пенсионер, жена Ваша работает. Сын - инженер, сноха - учительница... Все на своем месте, и хорошо.

Я лично не рекомендую Вам куда-нибудь подаваться, ибо это в наше время не так-то легко.

Местная парторганизация Вас знает. Дадут Вам работу. И дети Ваши привыкли к этому городу. Все это мое личное мнение.

Желаю Вам, Вашей семье дружбы, счастья и успехов. Гвардии полковник, писатель Бауыржан Момыш - улы

*Алма-Ата, Фурманова, 17, кв. 6
Тел. 2-20-44*

УВАЖАЕМЫЙ ТОВАРИЩ МОМЫШ - УЛЫ

Поздравляю Вас с наступающим праздником 53 - й годовщиной Советской Армии.

Желаю Вам на долгие годы сохранить свое здоровье с тем, чтобы пользоваться его для творческой работы. Еще желаю полного благополучия в личной жизни.

Уважаемый товарищ Момыш - улы! Вам, видимо, нетрудно будет ответить на интересующий меня вопрос.

Пока 8 - я Панфиловская дивизия находилась в Таллине, у меня установилась связь с музеем боевой славы. От начальника музея товарища Легостаева получил в подарок книгу «Во имя жизни» и письмо с просьбой, чтобы я как ветеран Панфиловской дивизии помог своими воспоминаниями дополнить музей боевой славы. Я на эту просьбу тут же откликнулся, послал свои воспоминания и несколько групповых фотографий, но ответа не получил, затем от одного офицера запаса узнал, что дивизия из Таллина выбыла.

Вот я Вас прошу: Вы один из первых и заслуженных ветеранов, возможно, мне поможете. Вы меня, наверное, помните. Я прибыл под Крюково по комсомольской работе, начальником политотдела тогда был Галужко.

Фамилия - Баринов Федор Михайлович, в 8- й Панфиловской дивизии я служил до февраля 1944 года. Войну закончил в 21 гвардейской - в должности заместителя командира полка по политчасти, в 1950 году в звании майора уволился в запас.

Сейчас работаю в Горьком, на автозаводе. Состою членом общества «Знание», в военно - патриотической секции и в секции международников. Являюсь членом комитета содействия райвоенкомату.

В своей большой пропагандистской, лекторской работе, особенно с молодежью, мне часто приходится использовать свои воспоминания о героических делах 8- й Панфиловской, 28 героев-панфиловцев из 1075 гвардейского полка и 11 саперов из 1073 гвардейского полка, о снайперах и других.

Мне бы очень хотелось встретиться с ветеранами - панфиловцами в августе 1971 года. Я предполагаю, что дивизия будет отмечать свое тридцатилетие. Это бы очень дополнило мою работу в военно - патриотической секции на будущее.

*С уважением к Вам,
Баринов*

29.06.1970 г.

МНОГОУВАЖАЕМЫЙ МОЙ ФРОНТОВОЙ ТОВАРИЩ БАУЫРЖАН

К Вам обращается с приветом и любовью Ваш воспитанник - пулеметчик Алексей Иванович Блоха.

Ваши произведения, написанные Вами о боевых, трудных, порой невыносимых днях на фронтах Великой Отечественной войны пользуются большой популярностью среди народов нашей страны и также известны далеко за ее пределами.

Мне как участнику нескольких боевых сражений известный остались в памяти многие эпизоды и героические подвиги боевых товарищей по оружию, которые не освещены в

нашей литературе. Обращаясь к Вам, убедительно прошу изыскать возможность вызова меня в город Алма-Ату, где я мог бы встретиться с Вами лично и с другими литературными работниками, изложить обо всех мне известных боевых делах за годы войны.

В крайнем случае, могу выехать за счет своего очередного отпуска.

Работаю по-прежнему в первом Карагандинском таксомоторном парке, кузнецом. Обнимаю.

Всегда уважающий Вас Алексей.

ДОРОГОЙ БАУЫРЖАН

Что - то давно не приезжал в Алма-Ату и не пишешь. Не допускаем мысли, чтобы забыл. Фронтная дружба забываема! Посылаем тебе коллективное поздравление с праздником. Лично я и моя семья также поздравляем с 38 годовщиной Великой Октябрьской социалистической революции.

К нам приезжал и четыре дня гостил наш Мадьяр. Встречей нашей он остался доволен.

Живем мы, панфиловцы, подписавшие тебе письмо, хорошо, дружной панфиловской семьей.

Часто встречаемся и хорошо вспоминаем о тебе. Приезжай к нам, будешь дорогим гостем.

Обнимаю и целую, Алексей.

*P.S. Адрес Мухамедьярова Ахмеджана Латыновича:
г. Челябинск, ул. Цвиллинга, д. 37, кв.35.*

ДОРОГОЙ МОЙ ДРУГ БАУЫРЖАН

В связи с шестидесятилетием со дня твоего рождения шлю братский привет и сердечные поздравления.

Вся твоя жизнь, пройденный тобой большой и честный путь могут служить примером для нашей молодежи во имя торжества идей коммунистической партии.

Мы, твои друзья - панфиловцы, знаем тебя как одного из учеников и соратников нашего любимого отца - генерала И.В.Панфилова, и знаем, какой весомый вклад ты сделал в ратные, боевые дела гвардейцев - панфиловцев.

Ты как командир умело воспитывал воинов, сочетая высокую требовательность, принципиальность с сердечной чуткостью к ним.

Ты служил примером для воинов, олицетворяющим в себе лучшие черты гвардейца - панфиловца - беззаветную преданность коммунистической партии, социалистической Родине, верность своему воинскому долгу, инициативу, дерзость и бесстрашие в бою. Не зря твой прообраз стал примером для всех воинов в борьбе со злейшим врагом человечества - фашизмом.

Некоторые люди, не понимая особенности отдельных черт твоего характера, называют тебя «Тентек Момыш». Для нас, твоих друзей - панфиловцев, ты был и всегда останешься самым близким другом, братом и человеком с большой буквы.

Также сердечно с этой исторической датой поздравляю твою подругу жизни - дорогую Гайникамал.

От всей души желаю вам, дорогой Бауке и милая Гайникамал, доброго здоровья, бодрости, долгих лет счастливой жизни и больших успехов в твоей благородной творческой работе.

*С наступающим Новым годом!
Обнимаю и крепко целую, всегда твой Ахмеджан - Мадьяр -
Аха Мухамедьяров.
Декабрь 1971 года, город Челябинск*

13.08.1974 г.

ДОРОГОЙ МОЙ БАУКЕ

Шлю тебе большой братский привет с Урала с пожеланиями здоровья и бодрости духа.

Большое спасибо за письмо, за внимание, за дружеское и братское отношение ко мне.

Я очень рад, что знаю, где ты находишься, и твой адрес. Из Алма-Аты мне сообщили, что тебя в городе нет и не знают твоего адреса.

Да! Так настойчиво подбирается к нам настоящая старость, а с ней - всякие болезни. Нашему поколению пришлось пережить тяжелую жизнь, но она была интересная и захватывающая, связанная с борьбой на социальном, культурном и боевом фронтах, со строительством новой жизни. Наше поколение внесло определенный вклад во все эти дела. Теперь наша задача - на традициях старшего поколения воспитывать молодежь, готовить достойных преемников.

Мне тоже чувствуется приход старости, но, по возможности, стараюсь не поддаваться разным болезням, настроениям. В этом мне помогает общение с людьми, особенно с молодежью. По поручению горкома партии, вот уже более десяти лет я возглавляю городской совет ветеранов партии, комсомола, войны и труда. В нашем городе проживает более 116 тысяч ветеранов - пенсионеров разных категорий. Задача нашего совета - привлечь их к активной работе по коммунистическому воспитанию молодежи.

Сейчас в городе работают шесть районных и 150 советов ветеранов на предприятиях, учебных заведениях, домах управления. В проводимых советами разных мероприятиях принимают участие более 12 тысяч человек. Целыми днями бываю занят с этими ветеранами. Они ходят ко мне с разными вопросами (в горкоме у меня своя комната, телефон). Народ очень капризный, разбалованный, особенно генералы, полковники, бывшие партийные и советские работники. Они предпочитают сидеть дома, играть в карты, домино и тому подобное, чем идти к молодежи.

Я лично от этой работы получаю моральное удовлетворение, хотя она требует много энергии, выдержки. Сам много выступаю, рассказываю о ратных и трудовых подвигах панфиловцев. Поддерживаю письменную связь со многими ветеранами - панфиловцами и школами, которые связаны с панфиловцами. Им всем тоже своевременно нужно отвечать.

Еще есть семейные заботы. Детей вырастили, а теперь приходится возиться с внуками.

В мае был в Саратове по приглашению коллектива средней школы №16. В школе открыли памятник генералу И.В.Панфилову и зажгли вечный огонь. Силами школьников и

учителей проделана огромная работа по увековечению памяти генерала и панфиловцев, создан хороший музей.

На встречу приезжали делегации 12 школ из разных республик, ветераны - 15 человек, в том числе Егоров, Гофман, Маркин, Уральский, Макеев, Кузнецов, Ахметов, Панфиловы Валентина и Владилен, два председателя колхозов из Киргизии. Встреча продолжалась три дня, и за это время было проведено много интересных, разных мероприятий. После этого я с Валентиной ездил в город Петровск - на родину Ивана Васильевича.

Валя сейчас в Москве, легла на операцию.

Меня возмущает то, что некоторые ветераны - панфиловцы не могут поделить между собою бывшую славу Панфиловской дивизии и из-за этого ссорятся, оскорбляют друг друга, каждый считает себя героем №1, их возглавляют Логвиненко, Щеглов и другие.

Мне кажется, всем достаточно того, что они принадлежали славному коллективу панфиловцев, а конкретно - кто что сделал, кем был записан в истории, в документах исторических - в этом нет никакого смысла. К сожалению, есть выскочки, которые хотят показать себя настоящими героями. Эти люди не имеют достаточной совести, приличия и оскорбляют живых и память своих мертвых фронтовых товарищей.

Недавно умер Шехтман, теперь в живых из числа первых командиров полков остались Елин и Курганов. Ирина Петровна Капрова продала свой дом в Ташкенте и переехала в Ленинград, к дочери.

Хватит, пока.

Дорогой Бауыржан! Я рад за тебя, что ты, несмотря на плохое состояние здоровья и большую перенесенную семейную травму, бодр духом и полон стремлений. Я жду твоей творческой работы над книгой «Последний день войны, последний день солдата». Я уверен в том, что при твоём характере, способностях и настойчивости это будет не последняя книга.

От всей души желаю тебе бодрого духа, успеха в твоей творческой работе, терпимого положения со здоровьем.

Привет тебе от келин - Валентины Михайловны, малыша Мити, которому я дал имя в честь нашего общего друга, замечательного человека Дмитрия Федоровича.

По возможности сообщи о своем здоровье и жизни, я всегда рад твоим письмам. Обнимаю тебя. Всегда твой Мадьяр.

*Джамбульская область,
село Петровка, Джувалинский район
ул. Комарова, дом 74
Момыш - улы Бауыржану
454000 г. Челябинск,
Цвиллинга, 37, кв. 35
А. А. Мухамедьяров.*

Постараюсь выполнить твой заказ. Напишу и вышлю Снегину свои воспоминания.

3.11.1955 г.

ДОРОГОЙ НАШ ДРУГ, БОЕВОЙ ТОВАРИЩ И ЛЮБИМЫИ БАУЫРЖАН

Мы, панфиловцы, собравшись по случаю приезда дорогого гостя, боевого комиссара Мухамедьярова Ахмеджана Латыновича, шлем тебе горячий привет, от всего сердца - гвардейский салам!

Собравшись за столом дружбы, мы долго и много вспоминали о боях под Москвой, Старой Руссой, Холмами т.д. Каждый раз, как заходил разговор о боях и о дружбе панфиловцев, мы вспоминали и тебя, дорогой Бауыржан. Вспоминали о тебе как, о горячем патриоте своей родины, верном сыне своего народа и коммунистической партии, как о боевом командире батальона и 19 - го гвардейского полка. Все мы хорошо помним твою храбрость на полях боя в период Великой Отечественной войны Советского Союза и твое беззаветное служение социалистической Родине.

Поздравляем тебя с великим праздником- 38 годовщиной Великой Октябрьской социалистической революции и желаем счастья, успехов в работе, доброго здоровья и долгих - долгих лет жизни.

Обнимаем тебя, дорогой Бауыржан, и крепко целуем.

Твои верные товарищи и друзья - панфиловцы.

1. Мухамедьяров Ахметжан Латынович
2. Габдуллин Малик
3. Нусупбеков Ахай
4. Сагындыков Курманбек
5. Вохов Андрей Акимович
6. Кузнецов Ал. Иванович
7. Снегин Дмитрий Федорович
8. Жетписпаев Балтабек

14.12.1955 г.

ДОРОГОЙ И ЛЮБИМЫЙ НАМИ БАУЫРЖАН

Получил твою фотокарточку с хорошими и теплыми словами. Сердечно благодарю. Родное и близкое лицо вызвало много воспоминаний из боевой жизни панфиловцев. Мы часто, когда встречаемся с сослуживцами, вспоминаем о тебе, о твоей смелости, находчивости и отваге на поле брани. Мы помним твою жгучую ненависть к врагам и неугасимую, отцовскую любовь к своим солдатам и командирам. Часто тот или иной из панфиловцев, вспоминая боевую жизнь на фронтах Отечественной войны, рассказывает о твоём умении воевать, о том, как ты с меньшими силами одолевал во много раз превосходящего противника, как пригонял «пачками» пленных и большущие обозы с продовольствием, в котором мы так нуждались под Холмом (1942 г.).

Правда, все это дела давно минувших дней, но они у нас никогда не изгладятся из памяти, надо бы все это умело описать. Потому что это было давно, можно тебе откровенно написать и о том, что мы до сих пор не поймем, почему ты остался вне списков Героев Советского Союза. Тут ясно, что приложены «старания» Чернигова. Сколько он навредил дивизии? Ведь солдаты период его командования называют «черными днями». Он действительно был солдафоном времен аракчеевщины, а глуп и туп, как гоголевский городничий из «Ревизора».

Получили письмо от Ильи Васильевича Капрова. Он очень болен, ежегодно по три - четыре месяца лежит в госпитале. Поздравь его (если можешь), обрадуй старика, поздравь его с Новым годом. Вот его адрес: г. Ташкент, ул. Чиланзар, переулок Грозный, 4. Он такое теплое письмо прислал и так хорошо вспоминает панфиловцев!

Не знаю, посылал ли я тебе адрес Мухамедьярова Ахмеджана Латыновича? Если нет, то пишу: г. Челябинск, ул. Цвиллинга, д. 37, кв. 35.

Все панфиловцы тебе кланяются, обнимают и желают доброго и крепкого здоровья, много лет жизни и успехов в работе.

Обнимаю и целую, твой Логвиненко

03.10.1932 г.

КУРМАН

Вот я не ожидал: вчера я был на осмотре Чимкентской призывной комиссии.

– Вы совершенно здоровы, - с удивлением заявили четыре доктора. - Нет даже малейшей болезни.

Я тоже удивился: да, я не ожидал этого.

– Вы назначены в команду №... Следует явиться 7 ноября к 7 часам утра, - сказал Кузнецов, так звали председателя комиссии. - А отсюда будет отправка.

– Хорошо! - воскликнул я, кивнув головой.

Вторично вызвали из раздевалки:

– Вы пользуетесь льготой первого разряда, - начал Кузнецов, - и имеете среднее образование. Нам в РККА (Рабоче - Крестьянская Красная Армия) тоже нужны грамотные люди, будете служить одnogодичником. Комиссия надеется, что от льготы откажетесь.

– Как отказаться?

– Но вы не будете возражать против приема вас в ряды РККА... Вы не возражаете?

– Что за вопрос, кто же станет возражать; ведь ни один гражданин СССР не должен отказываться от охраны нашей страны - это же обязательно для каждого, - сказал я. - Я не возражаю.

– Прекрасно, - с радостной улыбкой начал Кузнецов. - Но каково будет вашей семье?.. Мы здесь будем оказывать соответствующую помощь. Пока, всего хорошего.

Приблизительно к 20 октябрю думаю поехать домой, тогда увидимся.

Ты тоже должен настаивать на своем, надо ехать в армию, может быть, придется вместе служить. Один год пустяк, зато будем иметь военное знание, будем способны быть активными в бою с капиталистами, который (война) непременно будет на нашем веку: ведь опасность налицо - ежедневно трактуют газеты. Пока, Бауыржан.

20.01.1938 г.

БАУКЕ

Декабрьдің 25 - дегі хатыңды алып, бәріміз де қуандық. Өйткені көптен бері хабарыңды біле алмай тықыршуда едік. Таяуда ғана атай ауылдан келіп еді. Қарияның, шешейдің - бәрінің аман - есендігін айтып келді. Өзім кәдімгі КУХЛ- да істеймін. Редактор сымақпын. Профсоюздағыдай емес, мұнда точка, запитойға дейін тексеріп отыруға тура келеді. Бұдан жұмыстың қаншалықты қиын екендігі түсінікті. КУХЛ - дың бұрынғы бастығы да Жаманқұлов, одан тоғыз бастық та (Жүсіппек те) қалып, соры болып әшкереленген: солардың және Сәкен, Ілияс, Бейімбет сықылды сұқиттардың баспа жұмысындағы ылаңы, тигізген кесірі азбыншық болмаса - ау.

Сонымен, «ақ жүрексініп» жүргендердің бір сыпырасы оңбағандар екен ғой. Кім біліпті, «нағыз адалмын» деп айқай салып жүретіндердің бірі Жүсіпбеков еді. О да «жай сиырдың боғы» болмай шықты. Қабылов дегендер өзін «батыр туған ақ жүректерден» санайтын адам еді. Өзі жар болып әшкерелегенде, ондайлардың қаншалықты сұм екендігіне сонда ғана көз толық жетті.

Ораз бен Сейітқасым да солардан екені анық болды. Естуімше, әрқайсысы он килодан арқалап, әлде бір жаққа жылжып тұрған көрінеді. Солардың үйіне бильярд, шахмат ойнауға барғыштығымнан мен де жұрт қатарында қарап бердім.

Әбділда, Дихамбай - екеуі де Кутузда еді. Жаудың құйыршығы аталып, екеуі бізге біраз қарқынға түсіп жүрді. Соңғысының ісі толық жөнделді, қазір қайтадан бізде істейді. Әбділда да комсомолдығынан айрылғанымен, қайтадан қатарға іліне бастады. Түбі билетті де қайыра алар. Сәбит те солай. Қара тентек те «әупіріммен» аман қалды. Қазір «Түрксіб» газетінде істейді. Үйленгенін есіткен боларсыз. «Қазан аттай қатқан» қара бәйбішесі бар. «Құдай берсе», екеуінен бір көмірдей қара неме піне болады десеші. Соған да пәтер алып, көшіп келді.

Сенің соавторың билетімен қоштасқан, артына қолы сыймай жүрген сияқты. Бірақ бұрынғы жерінде істеп жүр. Көптен бері жолыққаным жоқ. Ордабай, сырт естуімше, анадайлардың аяғын құшқан көрінеді.

Амангелдінің сьемкасы біткен. Қазір Ленинградта дайындалып жатса керек. Екі- үш айдан соң картинаны көрерміз. Құрманбектің даусы жарамсыз тауып, бас рольді Елубаевқа беріпті. Сценариясы Леонид Соболев пен Ғабит Мүсіреповтікі. «Жалбыр» да алынған жоқ. Қайтадан өңделіп, қазір опера болып, сахнада қойылып жатыр.

Жақында Еркінбектен хат алдым. Ауылында мұғалім екен. Шуяс Нұрым екінші ме, әлде үшінші ме хатшы болыпты. Поздравление жібердім. Рысқұлбек, Абылайлар қазір осында. Зачетный сессиясына келіпті, заочниктер ғой.

Қазақтың емлесін біраз өзгерту туралы жақында қаулы шықты. Орыстың «В», «Х», «Ф» әріптеріне сәйкес «В», «Х», «Ж» әріптері алынды. Бұрынғы «Ұ» әрпіне орыстың «У» әрпінің мәні берілді; «і» әрпі орыстың «и» әрпі сияқты. Бұрынғы «і» әрпінің орнына «Ж» әрпі алынды. Басқасы орысша. Бірақ, «илп», «иг» деген сөздегі «и» әрпінің басына белгі қойылып, «үн», «үр» болып жазылады. Енді хатымның аяғына дейін жаңа емлемен жазайын.

Жамбылдың қазақша, орысша өлеңдері жақында шықты. Бір - бір данасын жіберемін. Абайдың жинақтары әлі шыққан жоқ. Таяуда шыққан кітаптардан бірсыпыра кітап жіберемін. Орысша тәуір кітаптар қолыма түспей, соларды табысыммен кешіктірмей жіберемін. Қазір өзім Жуковтың «Родина» деген романын, Горкийдің «Мать» деген романын аударып жатырмын.

Жоқты жоқ деп несіне қайта айта берейін. Әлі де кризистен шыға алмай жүрмін. Әйтпесе, құрғырды несіне сыр қылайын.

Өзің қалайсың? Баянмен қатынасың қалай? Биыл демалыс аласың ба?

Қош, Бауке! Қолыңды қыстым. Қариялардан, балалардан көп - көп сәлем. Құрманбегің.

Р. С. Демалыс алып, келіп кетсең, төбеміз көкке жетер еді. Ол жағын есіңе ал. Құрман.

31.12.1941 г.

АРДАҚТЫ БАУКЕШІМ!

Өзің кеткелі, мен осымен саған үшінші хат жазып отырмын. Сенен келген хаттың бәрінде де бізден ешқандай хабар алмағандығың көрінеді. Мен осы хатты қырғыздың Ош деген қаласынан жазып отырмын. Осында саяси жетекшілер даярлайтын курс бар екен, келіп оқып жатырмын. Қанша оқитынымыз мәлімсіз. Сендер жүріп кеткеннен кейін - ақ, мені қайтадан есепке алып, саяси жетекшілікке жазған болатын. Бірақ бекітілген жоқпын. Бұдан бұрын әскерге бір алынып, жарым айдай Новосибирскіде болып қайттым.

Алматыдағылар - Жамал да, Бақытжан да, Шолпан да, біздің үйдің адамдары да - бәрі тегіс аман. Иманқұл әскерде, әзірше Ақтөбеде көрінеді. Күннен - күнге майданға құлақ түрудеміз. Жұрттың еңсесі көтеріңкі. Әрине, біздің бұл табыстарымыз оңайлықпен болып жатпағандығын, ауыртпалықты майдандағылар көтеретінін біледі. Сондықтан мұндағы қиыншылықтар бұйым көрінетін емес. Біздің үй - ішімізбен, ауыл - аймағымызбен тілейтініміз - сенің амандығың. Аман - есен көрісеміз деген үмітім зор. Мүмкін, екі - үш айдан кейін көрісіп те қалармыз. Курсты бітіргесін сегізіншіге барамыз ғой деп ойлаймын.

Мұхтар жөнінде не білесің? Аман ба? Хабар болмай кетті. Осыны алысымен уақытың болса (бір - екі минутты бөлерсің) амандығыңды білдіріп хат жаз. Қош, аман - есен көріселік. Құрманбегің. Менің адресім: Город Ош Кир. ССР почтовый ящик № 33а.

18.01.1942 г.

АРДАҚТЫ БАУКЕШІМ!

Бүгін ауылдан екі хат алдым. Оның біреуі сенің хатың екен. Хабарыңды, өте қымбатты амандығыңды естіп бір жасап қалдым. 31 декабрь күні бір хат жазып едім, оны алған боларсың. Алмасаң, алдыңғы хатта айтқан сөздерімді тағы қайталап өтейін. Өзің кеткеннен кейін - ақ мені есепке алып, октябрьде әскерге шақырған, бірақ 15 - 20 күннен кейін қайтарған. Декабрьдің жиырмааларында райком шақырып алып, сегізінші дивизияға жібереміз деді. Бірақ рядовой етіп жіберудің ретін таппады да, облыстық соғыс комиссариаты арқылы Ош қаласындағы саяси жетекшілер даярлайтын курсқа жіберді. 28 - ші декабрьден бері осындамын. Басында екі айлық деп еді. Бірақ одан көбірек болатын түріміз бар. Бітіргесін майданға барамыз.

Сегізінші гвардия дивизиясының ерлік қимылы, жауынгерлік істері бүкіл Қазақстанның аузында. Соның басшыларының бірі - сенің абыройлы атаққа ие болып, қол бастап, жауды қырып жүргеніңе Құрманбек сынды құлың риза. Аман бол, көп жаса, мерейің үстем болып, абыройың арта берсін, жан досым.

Еңку, еңку жер шалмай,
Егеулі найза қолға алмай.
Дұшпанның сағын сындырмай,
Достың көңілін тындырмай,

Ерге тыным болар ма, -

деп Махамбет ақын айтқандай, жан аямай ел қорғап жүрген көп ұлтты қаһармандардың бірі - қазақтан шыққан ер Бауке! Қандай мақтаныш! Бағың арта берсін, батырым! Жаман достыңның жақсылыққа сүйініп, жамандыққа күйінуден басқа қолынан әлі түк келген жоқ. Не деп мінесең де орынды. Бірақ кезі келгенде қорқақтардың қатарына қосыла қоймас деп ойлағайсың.

Баукеш, бізді тым шұғыл аттандырғаны сондай, тіпті мойын бұруға да мұрша болған жоқ. Бақытжан, Жамалмен қоштаса алмадым. Бақыт өзің секілді қара қазақ, өсіп келеді. Новосибирьге бара жатып құтты болсын айтып хат жазып едім, алмасаң менің сорым да. Басқа не айтайын, қош, жан досым, амандығыңды тілеймін. Тез көрісуге жазсын, тағдыр.

Мұхтарға, Мұхамбетқұлға, тағы басқа ер жолдастарға менен сәлем. Қолыңды қысып, амандығыңды тілеуші Құрманбегің.

Кир. ССР, гор Ош, п/я № 33а (мне).

9.07.1942 ж.

АРДАҚТЫ ЖАМАЛ!

Баукеңмен аман - есен кездесіп, қарамағында істей бастадым. Үйге соға алмай кеткеніме аздап өкінсем де, мұнда келгеніме қатты қуандым. Осыдан екі күн бұрын тағы да үлкен бір қуаныш болды: Баукеңе Қызыл Ту ордені берілді. Қарауындағы және үзеңгілес жолдастары, барлық жауынгерлер лайықты сыйлығына шын жүректен құтты болсын айтысты. Көп ұзамай бұдан да зор қуанышты күтудеміз. Баукеңдей ер жолдасы бардың арманы жоқ! Жауды жойып, аман қайтсақ, айтарлық әңгіме, дабыралы дастан өмір бойына жетеді.

Сара екеуің Кеңес пен Бақытты жақсы күтіп, ер етіп өсіріңдер.

Жәмке, адресіңді (дәл) білмей, хатты Сараның атына жібердім. Хат күтем. Нұршаға, бикеңе менен сәлем. Ахметжанның адресін білем.

Қош қолыңды қысам. Құрманбек.

15.08.1942 г.

БАУКЕШ!

Газетіңмен жіберген хатыңды да, кейінгі материалдарыңды да алдым. Үлкен рахмет. «С.Қ - ның» бір номерінен Абай романы туралы жазылған рецензияны оқыдым. Мұхтар Әуезовке, баспа бастықтарына, Бауыржан екеуімізге бір- бір данасын берсеңіздер деген тілек білдірдім. Мұхтарға еңбегінің жарыққа шығуымен құттықтау айттым. Ал Әлжаппарға бұдан бес күн бұрын толық хат жібергенмін. Оның негізгі кемшілігі кешегі сенің желің бойынша кейбір жері жетіспейді. Әлжаппарға тағы жазамын, артынша деп уәде еткен едім. Бүгін ол уәдемді орындайтын болдым. Ертең де өзіңе жіберермін. Оқып көріп ары қарай жөнелтерсің.

Юраға қолдан келген көмекті аямаймыз. Айтқан ақылдарың өте орынды. Оны орындау жолында жаман досың жанын аямайды. Қырық мақалыңды тезірек беріп жібер. Оның пайдасы өлшеусіз болуында сөз жоқ.

Енді жұмыс жайында бір - екі сөз. Петухов түкке қармайтын адам екен, жарытар емес. Түнде тревога жасап едік, сасып қорыққанынан дамбалын да былғап қойған шығар

деймін. Оны тайдырған дұрыс болар. Мынау старшина энеукүнгі аттардың соңында әлі жүр. Өзі арызын айтар. Қош, Құрманбегің.

14.09.1942 г.

АРДАҚТЫ ЖАМАЛ!

Жіберген сыйлығыңды алдым. Зор рахмет! Алыста жүргеніңде естіген бір ауыз жылы сөз, алған әрбір сәлемдеме денеге күш, жанға қуат бітіре түседі. Сонымен бірге Бақытжанның науқасын естігенде, лепірген көңіл біраз кірбің тартты. Қазір Баукеңнің қасында отырмын. Ол бірнеше күнгі дамылсыз қимылдан кейін, төсегінде демалып жатыр. Ендігі тілек - Бақытжанның аман - есен айығуы.

Бауыржанға жазған хатыңды оқымасам да, шет - жағасын айтып берді. Сараның істеп жүргені тым ақымақтық, ақылыңды айтқайсың. Өзім де ұрсып жазып жібердім - ауылға да, Алматыға да. Көптен бері хат алғам жоқ. Ақша, аттестат жіберіп едім, алған - алмағаны мәлімсіз. Дерекін жазып жіберерсің. Бұдан бұрын бір хат жазып едім, алмадың ба, әлде хатың келмеді ме, әйтеуір, хабарыңды Бауыржаннан ғана естіп тұрам.

Осы хатты жазып отырғанымда, Мәлік келді. Біраз әңгімелесіп болғасын, енді о да хат жазуға кірісті.

Жәмке! Сенің Әлжаппар жөнінде Бауыржанға жазған хатыңды оқып шықтым. Қамығып айтқан сөздерің маған да қатты батты. Істегені анық болса, тым масқара екен! Бауыржан да оған қатты ренжіп қалды. Бірақ абайсызда істеген бір қатесі шығар. Кейіннен онысын жуып - шайған болар.

Мен келгелі оған екі рет толық хат жазғам. Көрген - білгенімнің біразы сонда айтылған. Барып оқып көруіңе болады. Бауыржан «Абайдың» екі данасын алған екен, біреуін мен алдым.

Жәмке, Баукеңдей жан - жолдасы бардың арманы бар ма дейім! Келгелі көп нәрсені көз алдымнан өткіздім. Бәрін айтуға тіл де, қағаз да жетпейді. Осындай ұлы азаматтың досы, серігі болу қандай ғанибет! Дивизияда, көптің арасында оның беделі, қадірі қандай! Аман қайтсақ, мұның бәрі үлкен жыр. Айтуға ауыз шыдаса, құлақты түре беріңдер.

Баукештің үзеңгілес жолдастарының белгісі Мәлік қой. О да айтулы ер жігіт, арыстандай айбатына, жолбарыстай қайратына ақылын жолдас еткен азамат. Бауыржан екеуі қазақтың тарихынан орын алатыны даусыз, алып та отыр ғой! Жазушысы табылса, үлкен романның геройлары дайын. Тек ел болып, жұрт болып амандықтарын тілендер, жылы сөзбен, игі тілекпен, қызу жұмыспен сүйеп отырыңдар. Жеңіс сағаты алыс емес. Жауды құртып қайтуымызға сенім зор.

Жазып жүрген күнделігім бар, қол тисе біртіндеп жазып жіберіп отырармын.

Енді өзім туралы. Бұрын Бауыржанның қарауында зеңбіректер батареясының комиссары болып істеуші едім, біраздан бері газеттемін. Қазақша да шығармақшымыз.

Осымен тамам. Бақытжанды күтіңдер, біз барғанда алдымыздан «Папалап, дядялап» шығатын болсын.

Қош, қолыңды қысам, Бақыттың бетінен сүйем.

Нұршаға, Бикешке, Шәмшия апайға менен көп сәлем. Нұршаға хат та жазамын. Кешіктірмей хат жаз. Құрманбек.

993 полевая почта,
редакция газеты «За Родину» (мне).

25.10.1942 г.

ЖАМАЛ, БАҚЫТ!

Амандықтарыңа тілектес Құрманбек мұны жазып отырған. Жабық хат жазбапты деп өкпелемендер. Сендерге 3 - 4 - уін жазып, жауап ала алмағасын, ашық хат жүрімдірек болар деп осыны жазып отырмын. Және Баукештің кезекті атақ алуымен байланысты екеуіңді шын жүректен құттықтаймын. Жәмке, «Намыс гвардиясы» деген пьеса «СҚ»-ға басыла бастаған екен, бір-ақ нөмірі қолыма тиді. Беталыстары тәуір көрінеді. Пікіріңді жазып жібер. Онан соң, Нұршаға, Бикешке сәлем. Нұрша хатқа жауап қайтарсын. Қолы тимесе, амал нешік, өкпелемеспіз.

Менің адресім: 993 полевая почта, часть 74. К.Сагындыков.

22.01.1943 г.

ЖАМКЕШ!

Көптен бері хат жазбағаныңа қайран ем, ашық хатыңды алып көңілімді бір демдедім. Бауыржанға да хатың сирек келеді. Кезі келгенде хатты бір минут та кешіктірмеңдер. Жәмкеш, біз үшін алтын - күмістен де қымбат нәрсе - әдемі хат, жылы сөз, адал жүрек. Ақылға бай адамсың. Сондықтан өз адамдарыңнан ардақты сөзіңді аяма, Жәмке. Бақытжанға да осыны айтам. Егер уақытылы хат жазып тұрмайтын болса, мен өкпелеймін, тентектеу жігіт.

Жақында бізге әртістер келіп кетті. Бастығы баяғы жирен Мұстафин екен. Келгеніне өте қуандық. Бірсыпыра концерт берді. Бұлар келгеннен кейін екі-үш күннен соң, Бауыржанның полкіне барды. Аралықтың алыстығын елемей (30 км), түнделетіп мен де бардым. Кең отырып әңгімелестік, өткен-кеткенді сөз қылдық. Кейінірек бірсыпыра жерлерге өзім апарып жүрдім. Ана Мұстафин дегеннің өзі тырысып қалған неме ғой. Ақыр аяғында, қайтамызға түсті. Әйтпесе, біраз болатын жөндері бар еді.

Кейінгі кезде газетке қайта келдім. Біраз уақыт басқа полкта жұмыс істеген едім. Енді полктарды көбірек аралауға мүмкіндігім бар. Бауыржанға жиі жолығып тұрамын ғой.

Жәмке, «Намыс гвардиясын» көрдің ғой. Қандай екенін (ұнаған, ұнамағанынан) неге жазбайсың?»

Неге сыншы болмайсың?

Алматы аймағында тағы қандай жаңалықтар бар? Өне бір Марат деген оңбаған тірі ме? Әлде қайтыс болды ма? Қайтыс болса, тие берсін айт. Тірі болса, мен үшін аузынан екі-үш қайтара боқта, мен бол.

Сарадан үзбей хат алып тұрамын. Саған бірнеше рет хат жазған екен, жауап қайтармапсың. Жаман да болса, серігің ғой. Анда - санда көңіл бөліп қойғаның жақсы.

Қош, Бақыт екеуіңнің де беттеріңнен құшырлана сүйгенім болсын.

Құрманбектерің.

993 Полевая почта, часть 74

14.08.1943 г.

БАУКЕШТАЙ!

Екі - үш күннен бері мына Ғалилардың қасында жүр едім, үйге соға алмадым. Әнеу күнгі газеттің бір номерін беріп жіберетін едім... Оны мен алып кеткем жоқ. Анау Алексей мылжың алып кеткен ғой. Рас, мен ақақаумен отырып, сенімен толық әңгімелесе алмадым, оған жағдай да болмады ғой. Айтылатын әңгіме көп еді. Шет жағасын мына Ақаң мен Бақытқа айтқам. Саған тағы да барсам деймін. Қолыңнан келсе, Ғалилермен бірге барып жолығам. Басқа не айтайын. Аман - есен қайтып, біз қалаған тұғырға қонуыңа тілектеспін. Айтпақшы, әнеуі өлеңінді оқыдым. Тамаша екен. Оның кейін де іске асып, тәрбиелік мәні зор нақылият болатындығында дау жоқ. Қош, достым, Құрманбекің.

29.12.1943 г.

БАУКЕШ!

Сенің хабарыңды еміс - еміс сырттан, бөгде адамдардан естіп жатырмын. Жұрт әр саққа жориды: біреулер осында қайтады екен, екінші біреулер Алматыға демалыс алып кетіпті деседі. Өзіңнен кеткелі бір ауыз сөз жазылған хатың келмеді. Ішімнен «менің жазығым қайсы?» - деп әрі - сәрі болам. Жаным - ау, тым болмаса Москваға аман - есен барғаныңды білдіріп бір жапырақ қағаз жазсаң болмас па еді. Хабарыңды сұрап Уплантқа хат жазып едім, ләм - мим жауап жоқ, шамасы ол майданнан қайтпаса керек. Саған келген хаттардың бәрі менің қолымда - жиырма шамалы болды. Адресінді анық білмегенсін, әрі қатынаған адамнан беріп жіберейін деп кідіртіп жүрмін. Поштамен жіберсем, жоғалып кетуі де ғажап емес қой.

Осы айдың жеті - сегізінде Снегин Алматыға кетті. «Бауыржанға жолық, қалай да, мына хаттарын тапсыр» деп ем, уақытым тығыз, жолыға алмаспын деп қынжылады. Сонан соң бермедім.

Ол адам алып келмекші. Ісінен нәтиже шықса тәуір ғой.

Сарадан хат алып едім. Жамал Москваға жүріп кетті депті. Бақытыңды көріп, көзайым болдың ба, Баукешім. Қазір осы хатты жазуын жазсам да, саған тиетініне күдіктілеу болып отырмын, сондықтан жазайын деген сыр іркіле береді.

Өзің кеткеннен кейін, полкіңе бір - екі рет бардым. Женяға бір хат жазған екенсің, басқа қызметкерлеріңе ол ренішті көрініпті. Иван Данилович өкпесін айтты. «Нәбишки түбінде бір ашуланып еді, содан бері маған онша жылы ұшырап қарамайды, хат жазбауының себебі сол ғой» дейді.

Оның өкпесі маған балалық секілді көрінді. Хатты алдымен Женяға жазғаныңды күндейтін секілді. Онан соң жігіттердің бірсыпырасы оған онша разы емес. Бөктергі бүркіт бола алмайды ғой деседі. Кейінгі кездерде бірсыпыра жаман қылықтар болды. Бақырауық, әрине, соған байланысты сенің атыңды атап, әлденеше рет құлағыңды шуылдатты. Ол қайбір жақсылық сөз айтушы еді. Оның сыры өзіңе мәлім ғой. Оның оттаған сөздерін айтып қағаз бетін былғағым келмейді. Қысқасы, жаңа қонысқа келгелі бері бізде бірде - бір берекелі іс болған жоқ. Бағы бар екен, шіркін, Шернияздың. Басқа біреу болса, әлдеқашан ұшып кеткен болар еді. Адамның сүйегіне тиетін қаңқу сөз соңғы кезде қаптап кетті. Кішігірім сәтсіздік болса, «жұмалықтардың» көптігінен көретін көрінеді, кейбір ақымақтар. Шершин секілді серке болмыстар ол пікірдің тамырына балта

шабамын деп жүр, бірақ тыйылған жайы жоқ. Осыны есіткенде қаның қайнайды. Өттең, күресерге дәрмен жоқ. Қол бастай алмайтын бейшаралар өзінің әлсіздігін, топастығын осы былжырлықпен бүркемек болады. Былғаныш мидағы пікір іске әсерін тигізбей тұрушы ма еді. Жаман қылықтың ең басты себебі осы сенімсіздіктен туып отырғаны даусыз. Баукеш, қысқасы біздегі мерездерді аяусыз сылып тастайтын үлкен емші керек. Сол емші сенсің. Қалайда қайтуға тырыс. Көптің тілеуі осы. Келесі айқаста біздің де абырой алуымыз керек қой.

Саясат бөлімінің нұсқаушысы секілді, көпке дейін уақыттың көбін шепе - мепелерді тексерумен полктарда өткіздім. Таяуда ғана өзің тапсырған істі бітірдім. Біраз жонып, қысқартып, Алматыға жібергелі отырмын. Тез арада келсең, бір данасын көшіріп, өзіңе жіберемін. Анау күні Павел Кузнецовтан хат алып едім, жолма - жол аудармасын жібер деп сұрапты. Қазір соған нобайы аудармасын жасап жатырмын. Бұған бірсыпыра күн кететін көрінеді.

Баукеш Мұхтардың қаза тапқан хабарын есітпеген шығарсың. Қымбат қайта - қайта хат жазып хабарын сұрайды. Өлгенін білдіруге әлі де дәтім бармай жүр. Енді жазуға бел байлады. Әкесі өлгенді де естіртеді ғой. Сенің де көңіл айтып, хат жазып жібергенің дұрыс болар еді.

Әзірге айтарым осы. Құшып сүйемін.

Жамал мен Бақыт қасыңда болса, мен үшін беттерінен сүй.

Құрманбегің.

8.03.1944 г.

АРДАҚТЫ БАУКЕШ!

Сарғайып күткен хатыңды алып, көп әңгімеге қандым. Бірақ, хатың тым кешігіп келді. Бұған дейін әртүрлі алып - қашпа сөзден басқа, анық хабарыңды естімеген едім. Алғашқы Москваға жолдаған хаттарыма жауап болмаған соң, бір түрлі күптігей болып жүр едім. Қолы бастау Жәмкең де тым болмаса бір- екі ауыз сөз жазудан жалықты ма деймін. Митя осы күнге дейін сапар шегіп жүр, күте - күте көзіміз талды.

Біздегі хабардың бірсыпырасын Шариповтың адресіне жіберген хатымда жазғам. Одан бері де едәуір өзгерістер болды. Он күндей шабуылда болдық, жүзден аса қыстақты азат етіп, 50 километрдей алға бастық. Қазір алдыңғы шептен тысқарымыз. Везровон шаһарының маңы. Анық мәліметтерге қарағанда, біздің шаруашылық жауды қууға лайықталып, ықшамдалып, қайта құрылатын тәрізді. Шабуыл ұрысында Шекең жарадар болды. Қазір госпитальда. Қанша болатынын кім білсін шіркіннің. "Таз ашуын тырнадан алады" деп, реті келген жерде ол саған жақын адамдарды шет қақпай қылуын қойған жоқ. Келесі әскери атақты соның салдарынан ала алмай қойдым. Сонда да көңілім баяғыдай. Өз жұмысымды әлімнің келгенінше істеп жатырмын. Жақында армияда газет орынбасарларының мәжілісіне қатыстым. Онда біздің газетті, оның ішінде мен шығаратын қазақша номерді мақтап көрсетті. Саяси - тәрбие жұмысын үгіттеу, орыс емес ұлттан шыққан жауынгерлерді әскери өнерге баулу жұмысын жақсы жүргізді деп атап айтты саясат бөлімінің бастығы. Менің ұсынысым бойынша, ерлік көрсеткен қазақ жігіттеріне арнап армия көлемінде листовкалар шығаратын болып келістік. Бір- екі листовка шығардық та. Содан бері Шершин шалдың маған көзқарасы бүтіндей өзгерді.

Саяси қызметкерлердің біразын наградқа тапсырған екен, оның ішінде мен де бар болсам керек. Естуімше, оған Шернияз да қол қойыпты.

Біраз уақыт осында Карпов келеді деген алып - қашты әңгіме тарап еді, кейіннен келмейді екен деп есіттік. Оның анығын өзің білетін шығарсың.

Жақында, атақты мергеніміз Төлеуғали Әбдібеков қаза тапты. Соның материалын толтырып, герой атағын алуға тапсырдық. Реті келсе, Шарипов арқылы соны іске асыртарсың. Кривицкийдің сен туралы жазған мақаласы мұндағыларға үлкен әсер етті. Бәрі де: «Құп болған екен, біздің қара енді шашын жұлар» деседі. Бектің екінші повесін әлі алған жоқпын, шықса, бір данасын жібертерсің.

Басқа айтарлық жаңалық жоқ. Ахметжан мен Ақай сәлем айтты. Толық хабарды өзіңнен естуге құмармыз. Жазғайсың.

Сенің атыңа келген хаттардың бәрін бір конвертке салып, Шариповтың адресіне жібердім. Ішінде Мәліктің екі хаты бар, екеуін де бұрынырақ ашып оқығанмын. Басқасына тиген жоқпын. Қош, Баукешім. Хат күтем. Құрманың.

10.04.1944 г.

МОЙ ДОРОГОЙ И САМЫЙ ЛЮБИМЫЙ ДРУГ КУРМАНБЕК!

После отъезда Дм. Снегина, в больнице СНК (Совета Народных Комиссаров) пересмотрел все рукописи на казахском языке - подготовил их для печати: четыре очерка, семь рассказов и около 1500 строк стихов. Рецензенты предварительно отзываются весьма положительно (не думаю, что они лицемерничали) и намерены в этом году печатать. Прозу обещали напечатать в первом номере альманаха. Написал на 20 листах о судьбе казахского языка на данном этапе развития: Мухамеджан созвал совещание - намечено много мероприятий, получился очень интересный документ (да будет угодно судьбе прочесть тебе их). Я сделал все, что мог, для начала создания военно - просветительной литературы у нас.

Стихи «Достыма» переработал со многими добавлениями так, что твой экземпляр остался лишь как основной рабочий документ.

Например (отрывок):

Қолбасшы болсаң сондай бол,
Жосылып жатқан жолдай бол,
Қайрат етер мезгілде
Жүк көтерген нардай бол.
Ақыл айтар мезгілде
Мың жасаған шалдай бол.
Қатал болар мезгілде
Жарқырап жанар шамдай бол.
Мейірім түсер мезгілде
Ағарып атқан тандай бол.
Жауды бөгер кезінде
Көлденең жатқан ордай бол.
Жауға төнер мезгілде
Басатын ауыр сордай бол.
Сенің қолың баладай,
Сүйсін сені анадай.

Отқа түссең бір түссін,
Өлемін деп қарамай.
Суға түссең бір түссін,
Шыбын жанын аямай.
Майданға бірін кіргізбе,
Біреуін мыңға баламай...
Кешегі өткен Панфилов
Қолбасшы еді осындай,
Заманға туған данадай и т.д.

Подстрочник в стихах послал Снегину, прочти у него.

Со дня отъезда никаких весточек ни от кого не получал, ничего не знаю. Ваше молчание невольно вызывает внутреннюю тревогу. Нахожусь здесь с 27 марта, просился к вам, но отказали, мотивируя необходимостью реализации решения сессии.

До решения вопроса намерен прослушать сокращенный курс ГШ (генеральный штаб), но не знаю, смогу ли участвовать до конца.

Из Алма-Аты и аула письма получаю регулярно и знаю подробности. Но не стану писать о них. Напиши в адрес Шарипова о всех переменах.

Привет Мадьяру, Акаю, Музафару, Изтлеу, Макееву и другим товарищам.

Если будешь - славным талгарцам привет.

Да сохранит тебя судьба, мой дорогой. Твой Бауыржан.

P. S: *Посылаю фото семьи.*

20.04.1944 г.

АРДАҚТЫ БАУКЕШ!

Снегиндер тым қызу уақытта қайтып оралғандықтан, онымен бас қосып, ұзақ отырып сөйлесуге әлі күнге дейін уақыт болмай жүр. Сонда да менің атыма жіберген кейбір материал көшірмелерін оқып, көп әңгімеге қандым. Бұлар жөніндегі менің пікірім өзіңе белгілі ғой. Бір сөзбен айтқанда: Тамаша! Кеше бір бөгде адамдардан сенің Москваға барған хабарыңды естіп, бұрынғы хаттарымыңның үстіне осыны тағы жазып отырмын. Өз хатыңды уақтылы алмасам да, әрбір хабарыңды сырттан естіп, соған зор қанағат етіп жүрмін.

4- 5 күн болды, көптен бері жүргізген қатты ұрыстардан кейін, сыртқа шықтық. Маза өте аз. Қазір жеткіншектер күтіп отырмыз. Бір Улы дейтін өзеннің батыс жағында плацдарм алған едік. Ұрыс басынан аяғына дейін өте қатты бол-ы. Бұл ұрыстарда біздің жігіттер өз атағына ешқандай дақ түсірген жоқ. Өте - мөте сенің полкің жаудың қарсы шабуылын тойтарарда асқан ерлік, табандылық көрсетті. Жауды ойсырата қырғынға ұшыратқанына өзіміз айғақпыз. Бұ да - сенің абыройың. Қазір жалпы саяси қызметкерлер екі сөзінің бірінде талғарлықты басқаларға өнеге етіп көрсетеді, үгіт жұмысында зор сүйеніш деп біледі.

Әрине, бақырауық қара болса, талғарлықтардың жаманын асырып, жақсысын жасыруға тырысар еді. Өйткені өзің кеткен соң - ақ, оның «Бауыржанның тәрбиесін алып бұзылған» деген сөзді қит етсе, аузы - мұрны қисаймай айтып салатынын бірнеше рет есіткенбіз.

Жігіттеріңнің сау қалғанына сәлемінді жеткіземін. Бәрінің де сұрайтыны: «Келе ме?» дейді. «Келеді» деп қоямын.

Курганский мен Зубков аман. Екеуі де бір- бір «Қызыл Ту» орденін алды. Иван Данилович қазір подполковник, ол, обалы не керек, өзін іс жүзінде көрсете білді. Барсаң, жаны қалмай, жалпақтап тұрады. Әрдайым сені сұрайды, Снегин әкелген үлкен конверттің ішінде соған арналған хатың бар екен, алып оқып, өте қуанып қалды. «Бауыржан қайтып келгендей болса, реніш сөзін есітпесем болғаны, біз - талғарлықтар намысқа тырысып бағамыз» дейді.

Мадьяр, Ақайлар аман. Саған көп - көп сәлем жолдайды. Ақай - майор болған, мен күшеніп жүріп, әрең дегенде капитан сымақ болдым.

Мәліктен үзбей хат алып тұрам, оның «Блокнот агитатора Красной Армии» деген кітапшада мақаласы шыққан екен, соны қазақша газетке аударып бастым. Бұдан былай қазақша номердің бір- бір данасын жіберіп тұрам. Қатал сыншы болғайсың. Көптен бері Қазақстан баспасөзіне дәнеңе жаза алмадым. Плацдармда өткізген бір ай отырып оймен жұмыс істеуге мұрша бермеді. Қазір ғана бірдемелер жазғансып жатырмын. Кезінде өз төрелігіңе ұсынармын. Айтатын жай көп - ақ, бірақ қағаз бетіне не сыйсын. Енді өз хатыңды ынтығып күтем.

Қош, аман - сау, абыройлы болуыңа тілеулес жаман досың Құрманбек.

10.05.1944 г

ЖАННАН ӘЗІЗ, ҚАДІРЛІ БАУКЕШІМ!

Апрельдің онында Москвадан жазған хатыңды тым кешігіп алдым. Менің бұдан бұрынғы Шарипов арқылы жіберген хаттарымыды алмағаныңа таң болып отырмын. Саған келген жиырма шақты хат бар еді, оны да жібергеніме, міне, үш айдың жүзі болды. Не почтаның былығы, әлде арадағы біреудің сұмдығы болар деймін.

Хатыңнан хабарыңды естіп, Бакыттың бетінен иіскей түскен суретіңді алып, балаша қуандым. Снегин арқылы жіберген материал көшірмелерін алғам. Екі рет оқып шықтым. - Тамаша! Алған әсерімді ізін суытпай алғашқы бір хатымда жазғам. Алмаған болсаң, амал не? Өте - мөте Москвада жазушылар мәжілісінде сөйлеген сөзіңнің стенограммасы қатты ұнады. Ондағы терең пайымды, батыл, ұшқыр пікірлер сені ұялмай - қызармай шын кемеңгер деп атауға право береді. Тілім тасқа, жан досым, Ұлы Отан соғысында қазақтың кім екенін дүйім жұртқа таныстырған сен емей кім? Қолда барда алтынның қадірі жоқ дегендей, Свермогов секілді пасықтар сенің осы нарқыңды елемеді ғой! Келеді деп екі көзім төрт болған еді, кең отырып сыр шертісерміз ғой деп үміткер болған ем, шамасы, енді бізге соқпайтын секілдісің. Мұным - өкініш емес, сағынғандық. Ойдағыны қағаз бетіне сынын бұзбай түсіру қиын, қайсы бірін айтайын. Сен кеткелі көп өзгерістер болды. Шабуыл ұрысында біздің жігіттер өз намысына кір жұқтырған жоқ. Ерліктің, батырлықтың небір тамаша үлгілерін көрсетті. Январдан апрельге дейінгі жорығымызда жарты мыңдай қыстақты азат еттік. Біздің кейінгі тұрмысымызда қандай жақсылықтар болса да, ол- қарапестің еңбегі емес, көптің, оның ішінде солдаттардың, былайғы командирлер мен саяси қызметкерлердің табысы. Біздің тілеуімізді беріп, Қаранияз жорықтың алғашқы сапарында - ақ мертігіп кеткен. Одан құтылғанға «құдайы» атағандар көп. Марттың аяқ шенінде бір үлкен өзеннен ұрыспен арғы бетке өтіп, жаудан алақандай жерді тартып алғанбыз. Екі жақ та оған зор мән беріп, бүкіл апрель айы қырғын төбелеспен өтті. Көпті көргендер біздің сегіз қыран тарихында мұндай жойқын күрес болып көрген емес деседі. Сондықтан да бұл жерді «Кішкене Сталинград» деп атайтын болды жұрт. Әрине, мұндайда шығынсыз болмайды, көп боздақтармен мәңгі қоштастық,

бірақ бұл сапарда да дұшпан қатты қырғынға ұшырады. Екі жақтың өршеленіп ұрысқаны сондай, бір ай бойы көк те, жер де гуілдеп, жаңғырығып тұрды. Сенің жігіттерің ерлік, табандылық жөнінде басқаларға үлгі болды. Бұлар алған бір деревняны қайтарып алу үшін немістер көп күшпен күніне 8- 9 рет жанталасып атака жасаса да, жігіттер бой берген жоқ. Курганский - азамат! Намысқа тырысып бақты. Қазір өзі қатарлы командирлердің ішінде беделдісі де, жөндемдісі де сол. Өз басымыз да бұл жолы талай өткелдерден әупіріммен өттік. Бұрынғы кездегіден өзгеше, бұл жолы тікелей жаудың оғы астында жұмыс істедік. Қысқасы, осы өткен ұрыстарда алдыңғылар және артқылар (тыловики) деген екі ұғым бір болып кетті.

Ахметжан, Ақайлар аман. Бұрынғы орындарында істейді. Шершин де орнынша, командиріміз сенімен әскерлік атағы тең Дулов деген кісі. Әзіргі аяқ алысы тәуір. Әйтеуір, жұрт ұнатады. Майға сыртқа шығып, мейрамды тыныштықпен өткіздік. Қазіргі жұмысымыз оқу, дайындық.

Баспасөз күні (5 май) редакцияның жұмысы жөнінде командир бұйрық жазып, жалпымызға алғыс жариялады. Мені «Қызыл жұлдыз» орденімен сыйламақ көрінеді. Ахметжан, Ақайлар құтты болсын айтып та қойды, тәрізі алатын болсам керек.

Өткен уақыт ішінде там - тұмдап болмаса, әдебиет үшін мардымды жұмыс істеген жоқпын. Енді - енді ғана бірдемелер жазуға талпынып отырмын. Бойкүйездік пен ойдың тоқырауын жеңсем жарады.

Газетіміз екі номері орысша, бір номері қазақша шығып тұрады. Сенің Мұхаметкүл жөніндегі өлеңінді, мақалаларыңның біразын бастым. Адресің тұрақты болса, газетті жіберіп тұрам.

«Досыма» деген өлеңге жасаған қосымшаң өте орынды. Сөздері өте салмақты, ұтымды екен. Мәліктен үзбей хат алып тұрамын. Оның майданы бойынша екі подполковнигі бар екен (қазақ), Москваға шақыртып әкетіпті, мүмкін кеңескен боларсың. Сарадан кеше хат алып едім, Баукең Алматыға қайтты дейді, рас - өтірігін білмей отырмын. Сонда да хат Шариповке барғанша, Алматыға барсын деп үйдің адресіне салдым. Әзірге әңгімелер осы, өзіңнен хабар күтем. Абырой, атағыңның арта беруіне шын жүректен тілектеспін. Құшып сүйем. Сен арқылы Бақыт, Жамал, Шолпандарды да сүйгенім болсын. Жаман досың Құрманбек. Посылаю свою фоту.

10.05.1944 г.

ЖӘМКЕ!

Ассалаумуғалейкум! Неге үндемей жатырсың. Сенің бір- екі ауыз сөзің мен бір жапырақ қағазыңа татымаймын ба мен?

Бұл - өкпе емес, достық наз. Хал - жайым осы хатта айтылған.

Егер де Баукең Алматыда болмаса, осы хатты адресіне жолдағайсың. Бақыттың, бәріңнің беттеріңнен сүйем. Құрманбек.

17.06.1944 ж.

АЙНАЛАЙЫН, БАУКЕШ!

Делегаттар әне жүреді, міне жүредімен саған уақтылы хат жазбадым. Бүгін жау тигендей, бұларды асығыс жөнелткелі жатыр. Осыны ат үсті жазып отырмын. Біріншіден, сенің тапсырғаныңа сәйкес келеді - ау деп, Қазақстан газеттеріне жазған мақаланың бір данасын

саған жолдаймын. Екіншіден, саған келген хаттардың бәрін февраль айында почта арқылы Шариповтың адресіне жібергем. Алмағаныңа таңым бар. Жағдайдың бірсыпырасын мына Имаш Мамраев айтады.

Онан соң осы делегаттардың артынан іле - шала Москваға біздің хатшымыз Либерман жүреді. Содан толық хат жазам. Онан соң біздің жағдайымыздан хабардар болуың үшін сол Либерман арқылы биылғы шыққан газетіміздің подшивкасын жіберем.

Алматыдан ешкімнен хат алмаймын. Жамалға жазып ем, жауап жоқ. Ал, мына материалдың авторы біздің бастық шал екеуміз. Жазайық, жазайық деп зар қақсаған соң, оның қолын қоймасқа болмады. Ұрыспағайсың, Баукешім. Келер зиян жоқ қой. Менің газеттегі орным қысқартылды. Енді мені қалай пайдаланатынын білмеймін.

Қош, Баукешім, амандығыңды тілеймін. Құрманбегің.

18.06.1944 ж.

АРДАҚТЫ, СҮЙІКТІ БАУКЕШ!

Кеше Алматыға жүрген делегаттардан (Имаш Мамраевтан) хат жазып жіберіп едім, оны алған боларсың. Бүгін біздің хатшымыз, мына істік мұрын Либерман деген жәкем бара жатыр. Осыдан біздің биылғы шыққан газетіміздің жиынтығын беріп жібердім. Аз - мұздап болса да, біздің дивизияның шабуыл ұрыстары, ерлік көрсеткен адамдар газетте көрсетілген. Қатты оқитын цензураның жоқтығын пайдаланып, сен кеткелі бері дивизиямның қай жерде, қандай ұрыстар жүргізгенін жазайын.

1943 жыл, ноябрьдің бас кезінде Новоскольникови тұсында оборонаға тұрдық. Бұл шамада бірен - саран болмашы ұрыстардан, шепе - мепеден басқа ауыз толтырып айта қоярлық оқиға болған жоқ. Тек сенің полқыңда, Ветков бастаған бірінші батальонда жарқ етіп көзге көрінген бір оқиға болды. 9 ноябрь күні немістер зеңбірек пен минометтен дауылдата оқ атқаннан кейін, бір рота төрт танкпен бірінші батальонның екінші ротасының боевой охранениясына шабуыл жасады. Онда он алты адам бар еді. Басқа адамдар өздерінің шебін жөндеп бекітпей, салақтық істеген. Немістердің снарядтары мен миналарынан он екі адам шығынға ұшырады. Осылардың ішінен жаралы боп қайтқандар немістердің күшті оғынан ешкім сау қалған жоқ, бәрі де өлді немесе жаралы болды деп келді. Ал телефон сымы әуел бастан - ақ үзіліп қалған болатын. Бірақ ол жерде, шынында, тірі қалған төрт адам бар еді - үш қазақ, бір қырғыз. Бапы Бейсебаев (ефрейтор), Қасен Бегельдин, Сағымбай Танкеев, Бозша Қалдыбаев (қырғыз).

Бұл кезде біздің полк зеңбіректері мен дивизия артиллериясы жаудың тобы мен танктеріне оқ атты. Курганский, Купчинский мен парторг Самеддин Қарсабаев бастаған 40 адамды және басқа взводтарды жағдайды қалпына келтіруге жіберді. Бірақ бұлар жетіп барғанда, таңғажайып оқиғаның үстінен шығады. Боевой охранның алдында немістердің бір танкі бықсып жанып жатыр, дұшпан кейін шегініп кеткен. Ана жер, мына жерде жаудың өліктері жатыр. Бұл қалай десек, Купчинскийдің алдынан жарадар болған Бапы Бейсебаев шығып: - Жаудың атакасы тойтарылды, - деп рапорт береді. Топты жауды жеңген әлгі төрт жігіт екен. Бұлар жараланған, өлген жолдастарының гранаталарын, автоматтарын, екі қол пулеметін жинап, өрмелеп траншеяға жақындаған немістерді соға береді. Ақырында біздің артиллерия «немістер алды» деп ойлап, өзіміздің боевой охрана оқ атады. Жаман болмай, жақсылық жоқ, бұл жаңсақтықтың пайдасы тиеді. Өйткені траншеяға таянған бір неміс танкі қирай өртенеді, басқа танктері кейін кетеді. Танктің жәрдемінен айрылған немістерді төрт жігіт қыра береді. Сонымен не керек, айналасы төрт адам бір рота неміс солдатын кейін қуады. Қырық адамын өлтіреді.

Қара шошқаның бұрын сенің атыңмен байланыстырып, полкті жамандағанда аузы кереқарыс ашылушы еді, бұл жағдай оның аузына уақытша құм құйды. Сараңдық істеп, төрт батырға Қызыл Жұлдыз орденін беріп қана тынды ол. Ал, бұлардың ерлігі көбірек бағаға татитын еді. 23 полктің бір қыстақты алуға бір - екі сәтсіз әрекет жасағанын есепке алмағанда, январь айына дейін мардымды дәнеңе болған жоқ.

Январьдің бас кезінде бұрынғы жерден көшіп, Новоскольниковидің солтүстік батыс жағындағы Наспа станциясының маңына бардық. Сол жерде 13 январьда шабуылға көштік. Үш - төрт күнгі қатты ұрыстардың кезінде 15 километр ілгерілеп, жаудың мықты шебін бұздық. Қырық шамалы қыстақты, оның ішінде Наспаны алып, темір жолды кестік. Ол информбурының белгілі мәліметінде жарияланған.

Дивизия февраль айына дейін сонда қызу ұрыстар жүргізді. Шабуылды одан әрі үдетуге күш жетпеді. Өйткені немістер ол жақ, бұл жақтан құрастырып, көп әскер іріктеген еді. Бірақ біздің мұндағы әрекетіміз біздің әскерлердің Новоскольниковиді алуына үлкен жәрдем болды. Өйткені жау шатасып, ондағы күшінің денін Наспа жағына аударған еді. Бұл шабуыл ұрысында талғарлықтар өз атағын жыққан жоқ. Имаш Мамраев, Уап Байшашов, Самиден Қасабаев секілді бауырлар өздерінің төмендеу жағдайларына қарамастан, дұрыс атақ алу жағдайына көп күш жұмсап, ерлік көрсетті, көпке серке болды. Рота командирлері Хасанов, Волошинский, Решетов роталарына дұрыс басшылық етті. Өте - мөте екінші рота (командирі Минин, парторгі Қасабаев) қажырлы қимылдап, немістер мықты бекініске айналдырған Манаков деген деревняны алды. Одан әрі немістерді қуалай отырып, Слобода деген деревняға жетті. Сонда немістер екі батальон күшпен контратака жасады. Біздің бастық жолдастар ротаның қимылына жөнді қолғабыс тигізбеді, жәрдем жібермеді. Сондықтан олар қоршауда қалып, 30 адам жаудың екі батальонымен күні бойы қанды ұрыс жүргізді. Оқтары, гранаталары таусылып, адамдары түгел қырылғанда ғана тынды бұл жойқын ұрыс. Қасабаевтар ақтық демі біткенше қайрат көрсетіп, осы ұрыста қаза тапты.

Наспа маңындағы ұрыста Учбат жауынгерлері Климечиннің бастауымен үлкен ерлік істеді. Олар немістер қолындағы бір аса маңызды биік жотаны үш деревнясымен қоса жаулап алды. Бірақ артынша немістер көп күшпен сан рет қарсы қимыл көрсетті. Бірақ жотаны қайтып ала алған жоқ. Осы ұрыстар үшін 22- армияның соғыс советі дивизия жауынгерлеріне алғыс жариялады. Бұл ұрыстарға белсене көмектескен тағы да Ветковтың батальоны болды.

Февраль айының орта шеніне дейін ұрыс тынған жоқ. Февральдің 25 - 28 аралығында тағы қызу ұрыс басталды. Бұл күндері немістердің қашуға ыңғайланғаны белгілі болды. Олар қашып берді, біз қуа жөнелдік. Үш - төрт күн ішінде елу - алпыс километр алға басып, жүздеген қыстақты азат еттік. Тиіп - қашты ұрыстар болмаса, немістер көбінесе жеткізген жоқ. Новоржев қаласының шығыс жағынан барып шықтық. Немістердің осы арада мықты бекініс шебі бар екен. Олар осыған мықтап бекінді. Ілгері өткізбеді. Бірінші март күні 19, оның ішінде тағы бір батальон (Амбалов командир еді, Ветков жол - жөнекей көмулі минаға кезігіп аяғынан айрылған) жауды түн ішінде тарпа бас салды. Немістер көйлекшең, дамбалшаң далаға қашып шығып, жөнді қарсылық көрсете алмай кейін шегінді. Күш жеткілікті болғанда, прорывты кеңейтуге болатын еді, көмек болмады. Немістер есін жинап қалды. Шернияз осыдан бір- екі күн бұрын ғана жараланып кеткен. Орнындағы Дулов еді. Ол бейшара үзілді - кесілді шара қолдана алмады. Бұл он тоғыздың тарихында «Анрюшино ұрысы» деген атпен орын алды. Бұл ұрыстың шет жағасы Амбалов пен Сүлейменовтің мақалаларында айтылған. Бірінші батальон басынан көпті кешірді. Меніңше, полктің ішінде ең тәуір қимылдаған да сол болды ғой деймін. Бұл батальонда өзің білетін Сүлейменов тәуір қызмет істеп жүр. Командирдің орынбасары, капитан.

Бұдан кейін Новоржев маңына бардық, сонда марттың жиырмааларына дейін болдық. Сонан соң Пушкин таулары дейтін атақты орыс ақыны туылған, өмір сүрген жерлерге жол шектік. Ол - Новоржевтің солтүстік - батыс жағында 30 - 40 километр жерде. Пушкин тауларының маңынан Великая деген өзен ағады. 26 мартта басқа дивизиялармен бірге өзеннен кешіп өтіп, батыс жақтан алақандай плацдарм алдық. Оның көлемі ішке қарай 3,5 километр, ұзындығы (по фронту) 5 километр еді. Мен білетін жерде дивизияның өмірінде мұндай жойқын төбелес болып көрген жоқ. Біздің жақтың күші, өте - мөте артиллериясы көп - ақ еді, бірақ одан ары ілгері жылжи алмадық. Аса қауіпті, ұрымтал жер болғандықтан, немістер 15- дивизия әкеліп ұрысқа салды. Олардың да артиллериясы мен самолеттері керемет көп еді. Сөйтіп, біраздан соң күш жағынан олар басым болып кетті, міне, осы арада адамдардың жақсы - жаман сапасы сыналды. Обалы не керек, жауынгерлер мен командирлер бар жігерімен күресті. Шабуыл басталғаннан кейін - ақ, әсіресе, бақырауық кеткеннен кейін - ақ, шепеден біржола құтылғанбыз. Мына плацдармдағы ауыр жағдайда да ондай қылық болған жоқ. Мұнда әркімнің алдына «өлсең де кейін шегінбе» деген талап қойылды. Сонымен, немістер бізді өзенге қайта ысырып тастау үшін, күн сайын әлденеше рет атака жасаумен болды. Бірақ еш жерде табысқа жете алмады. Жау күн сайын артиллериядан мыңдаған снаряд шығарды. Самолеттері өткелді, біздің жауынгерлер шебін бомбылады. Мұнда алдыңғы шеп, яки тыл деген ұғым біржола ұштасып кетті.

Ең артта болатын медсанбат та ылғи оқ астында болды. Біздің екі машинамыз да қирады. Бір адамымыз жаралы болды. Әріптестерім шашылып кетті. Жаудың 31 март күні жасаған шабуылы өте күшті болды. Ол әрдайым ұрысқа 30- 40 танкі жіберіп отырды. Оның көпшілігі «жолбарыс». 19 тұсынан немістердің екі полкі шабуыл жасады. Бір емес, сегіз рет өршелене алға ұмтылды. Адамның өте аздығына қарамастан, біздің жігіттер жаудың келгенін - келген жерде сұлата берді. Біздің артиллерия тамаша жақсы атты. Біздің шепке жете алмай, жаудың ондаған танктері қирап қалды. Қысқасы, «Кішкене Сталинград» деп аталған плацдармда жұрттың бәрі үлкен сынақтан өтті. Өз басым талай рет өлім аузынан қалдым.

Бес - алты күнгі ғажайып ұрыстың кезінде дивизия қатты әлсіреді, әсіресе, адам жағынан. Апрельдің бас кезінде ұрыстан шығып, қайтадан Новоржев түбіне келдік. Мұнда там - тұмдап адам берді. Айтпақшы, плацдармнан кетер алдында жиырма екінің қарауынан шығып, оныншы гвардиялық армияның қарауына өткенбіз. Оған өтуге байланысты, артполк, против дивизион түгел механизировать етілді, жаңа автомашиналар алды. Енді орудиялар бұрынғыдай жаяу әскерлерден қалып қоятын жаман әдеттен тыйылар деймін.

Сонымен, 29 майға дейін демалыста тұрып, ол жерден де көштік. 120 километр сапар шегіп, Окошканың күн шығыс жағына келіп, екінші - үшінші июньде оборонаға тұрдық. Қазір тыныштық. Бірен - саран барлаушылардың ұрыс - қағысы болмаса, басқа жағдайдың бәрі (көл, көкмайса жер, қалың орман, маса) бейбітшілік өмірді еске түсіреді. Қарсы алдымызда немістерге қызмет ететін латыштардың 15-«СС» дивизиясы тұр. Соғыстан жалықса керек, тым еріншек. Дуловтың орнына Седулин дейтін латыш генерал келіп еді. Төрт - бес күннен кейін оны жоғарылатып әкетті. Кулешов дейтін басқа генерал келді. Бұрын 30 - гвардия дивизиясының (Семей) командирі болған. Алғашқы адымы жаман емес. Делегаттарды жіберерде дәнеңе сұрамаңдар деп ескертті. Тек Қазақстанға сәлем беріп қайтыңдар десе керек. Оның бір жақсы жағы - келген күннің ертеңіне Ахметжанды шақырып алып, дивизияның даңқы зор, тарихын оқып танысқым келеді депті. Ондай нәрсе қайдан болсын. Содан кейін ол айрықша бұйрық жазып, «полк тердің, дивизияның тарихы жазылатын болсын» деп қатаң срок белгіледі. Жеті адамнан комиссия құрды. Бастығы Мадияр, мүшелері Снегин, Ақай, мен тағы басқалар. Бір мәжіліс өткізгеннен басқа әлі түк бітірген жоқпыз. Нәтиже шықса жарар еді.

Енді өзім туралы. Бұрынғыдай орынбасармын. Редактор бұрынғысынша Леонид Макеев. Нағыз көк ми, есек адам. Мен бастық болсам, әлдеқашан қуып жіберер едім. Осы ғана Шерниязды жанындай жақсы көретін еді. Оны қолбасы, нағыз Панфиловтың өзі деп талай қайрағымды шайнады - ау. Сол жөнінде екеуміз талай рет керісіп те қалдық. Сол келгенсін мені мықтап шағыстырып, мұқатпақ болып еді, оның сорына Шекеңнің жолы кесіліп қалды. Кейін бір үлкендер бас қосып отырғанда, жаңа командир туралы сөз болды. «Бақырауықтан құтылғанымызға құдайға шүкір» деп айтып салды кәдімгі Анохин. Макеев оған: «Е, неге олай дейсіз, ол жақсы адам емес пе?» - дегенде Анохин: «Осы дивизияда соны жақсы атайтын адам табылар ма екен?» дегені ғой. Сол жалғыз ақымақ қасында тұрғанын ол сезген жоқ. Қазір сондай жексұрын көрінеді. Бір сүймейтін адамым - Огнев еді, одан құтылды. Редакциядан қуылды (радиодан шетел передачасын тыңдағаны үшін). Соңғы кезде менің орным қысқартылатын болды. Мадиярлар осыған байланысты мені Макейдің орнына боласың ба деп үгіттеп жүр. Шершин де ырзалық берген сияқты, не боларын білмеймін. Әзір бұл - құпия әңгіме. Егер бұл мәселе шешілмесе, қайда баратыным, қандай қызметке орналасатыным белгісіз. Кеңес беруінді сұраймын. Апрель айында капитан атағын алғанмын. Дулов Қызыл Жұлдызбен сыйлап еді. Онысы бұйырмады. Өйткені маған награда беруге оның правосы жоқ екен. Армияға жіберіп еді, әлі хабар жоқ.

Мадияр, Ақайлар, Мұзафар, тағы басқалар аман жүріп жатыр. Ақай орден алған. Мұзафар да орден күтіп жүр.

Жағдай хабары осы. Өзіңнен жауап күтем. Аман - есен болуыңды тілеп, қолыңды қысып, бетіңнен сүйем. Қош достым. Құрманбегің.

Саған жазып отырғанымды көріп, мына Макей сәлем айт дейді. Қарыздар болмайын дегенім ғой.

3.07.1944 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕШІМ!

Москваға адам құсатып, мына бір итті жіберіп едік, иттік істепті. Саған жолықпай келгеніне жаман ыза болдым. Атаңа мың да бір нәлет, «ауырып жатыр екен, оның үстіне қолым тимеді» дегенді сылтауратып, баруға ерініпті. Айналадағы осындай пасықтар кісі қадірін бағаламайды.

Ендігі әңгімемен бұрынғы орнымда қалдым, әзірше, қысқартылмайтын болды. (Огнев деген суайтты қызметке қайта алды, осы жұрт есек миын жеген шығар деймін. Оның қаншалықты сұрқия екенін ауызбен айтып жеткізуге болмайды.) Мына Макейдің баласымен тайыншамыз жарасыңқырамай жүр. Шекісіп қала береміз. Жарым ЕС, сондықтан үлкен күрделі нәрсеге пайымы жетпейді, Пришивеевтің ролін ғана жақсы атқара алады, бұл қылыққа сабырлы қарау қиын - ақ. Мұның бәрі майда нәрсе.

Тек ашу үстінде жазып отырғаным ғой, Баукеш, денсаулығың қалай, науқасыңнан айықтың ба. "Денсаулық - зор байлық" деген ғой, жұмысқа көп ұрына бермесеңші. Қазір біз тарих жазып жатырмыз. Дивизияның тойына дейін бітуге тиіс болатын. 4 күннен бері Митя Снегин де бізбен бірге еді, ол қазір асығыс түрде өзіне қайтты. Бүгін - ертең жағдай өзгеретін секілді. Сондықтан бастаған жұмысты аяқтай алмаймыз ба деп қауіптенемін. Сонда да сенің бір-екі ауыз пікірің бізге нұсқау болатын еді, мына иттің жолықпай қайтқанын көрмеймісің! Денсаулығың мүмкіндік берсе, қолың тисе, әсіресе, Москва түбіндегі кейбір эпизодтардың желісін тізіп жіберсең бір деп едім. Ол дәуірді жазу Огневке тапсырылған екен, оның әзіргі жазғаны (көлем жағынан көптігіне қарамай) түкке де тұрмайды.

Мен дивизияның бастап құрылған кезін, онысын өзім келгеннен бергі дәуірді жазамын. Дмитрий Нахабиннен бастап мен келген кезге дейін жеткізеді. Ең жауаптысы Москва түбі еді, оны мынадай тиянақсыз адамға тапсырғаны ағаттық болды.

Жолда Мамраев жолыққан болар, онан да хат беріп жібергем. Ал онан кейін барған мына пасық хатшыдан газетіміздің подшивкасын және толық хат жазып жібергем. Алдың ба?

Басқа айта қоярлық жаңалық жоқ. Жаңа қонысқа барғасын тағы жазам. Хатыңды күтем, Баукешім. Бетіңнен сүйіп, Құрманбегің.

Ахметжаннан, Митядан көп - көп сәлем. Олар қазір ғана қоштасып, өз жұмыстарына кетті. Құрманбек.

9.07.1944ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕШІМ

Амандық. Мына Имашев деген жігіт Москваға бара жатыр екен, осыған қалайда Бауыржанға жолығып қайт деп өтініш жасадым. Барса - жігіт болғаны. Біздің осы бүгінгі жағдайды осы жігіт айтады.

Басқа жайды алдыңғы хаттарымда жазғам. Енді сенен тілейтінім: денсаулығыңның жайын, толық хабарыңды жазып, осында беріп жібер.

Басқа хабар жоқ. Асығып жаздым. Аман - есен, абыройлы болуыңа шын жүректен тілектеспін. Бетіңнен сүйем. Құрманбегің.

15.07.1944 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕШ!

Сенен көптен бері хат ала алмадым. Москваға кеткен Имашев, Ақашев деген жігіттерден хат беріп жібергем, солардан жағдай күтудемін. Олар кеткеннен кейінгі өзгеріс - шабуылға көштік, 5 күннен бері немістерді қуып барамыз. Біздің дивизияның қимылы жақсы. Соғыс Советінен алғыс алды. Сталин жолдастың 12 июль күнгі бұйрығының ішінде біз де бармыз. «Супрок - Новосельский» сенің орынбасарың байқаусызда адамдарын көбірек шетінетіп алды. Қазіргі ауызға ілініп тұрған сом - темірдің баласы оның орынбасары. Андрей Васильевич Логвиненко, бұл бір үлкен өзеннен адамдарын өткізу жұмысын тамаша басқарды. Әрине, олай - былай қорытынды жасауға әзірше ертерек, өйткені қызу үстінде жақсы мен жаман толық байқала бермейді ғой.

Оны кейіннен жазармын. Әзір жалпы жағдайды хабарлап отырғаным ғой. Қош, сүйікті достым. Денсаулық жайың қалай. Тез хабарлағайсың. Құшақтап, бетіңнен сүйем. Құрманбегің.

nn 95926C

12.08.1944 ж.

БАУКЕШІМ!

Кондратов арқылы жіберген хатыңды алдым, ауызша хабарыңды есіттім. Амандығыңа, абыройыңа қуаныштымын. Бұлар (Кондрашовтар) сенің істеген жақсылығыңды атағанда, ауыздары керекарыс ашылады. Кулешовқа да Кондратов әңгіменің бәрін бастан - аяқ жеткізіпті. Жұрттың бәрі саған риза. Алғысын айтады.

Біздегі қысқаша жағдай мынадай: 11 июльден бері шабуылдамыз, 330 - дан аса километр жерге алға бастық, бірнеше мың қыстақты, оның ішінде 5 қаланы азат еттік. Бұл қалалардың бірі Сталиннің бұйрығында көрсетілген. Біздің қимылымызға армия да, майдан да риза. Әлденеше рет алғыс жариялады. Бұл жолғы шабуылдардың нәтижелеріне қарап: Біз Панфиловшымыз! - деп ұялмай - қызармай айтуға болады. Жігіттер биік атақты ақтады. Командиріміз жұртқа ұнаулы. Кішіпейіл, простой адам. Солдаттың тілін біледі. Соғыс ғылымынан хабары бар. Ақылмен ұштасқан тәуекелге бейім. Әзірше өз жұмысында «ыңқ» деп көрген жоқ.

Әрине, тынымсыз ұрыстарда көп жігіттермен мәңгі қош айтыстық. 5 августа Иван Данилович опат болды. Зубков ауыр жараланды. Ол полкта өзің білетіндерден саусақпен санарлық қана адам қалды. Қызметкерлердің көпшілігі жаңа. 5 август күні Шершин де жарадар болып кетті, бірақ дерті жеңіл. Содан бір- екі күн бұрын ғана Ахметжанды шақыртып әкеткен. Москваға барған шығар ендігі. Естуімше, жоғарыдағылар оны қайтаруды сұрап жатса керек (Шершиннің орнына). Біз де оны айқайлап қарсы алар едік. Ломов ауызға ілініп тұр. Полковник. Соңғы ұрыста екі орден алды. Үшіншісін күтуде. Андрей Логвиненко да аман, әлі соның орынбасары. Ломов пен Курганскийді герой атағына ұсынды. Алдыңғы күні командир маған «Қызыл Жұлдыз» орденін ұсынды. Бірнеше жылы сөздер айтты. Құлық әжептәуір қуанып қалды. Жолдастардың ішінде Мәлік пен Балтабектен үзбей хат алып тұрамын, басқалармен байланысым жоқ. Мәлік Отан соғысы орденін (I дәрежесін) алыпты. Балтабекті ұрыстағы батырлығы үшін герой атағына ұсынғалы жатса керек. Жамалдан, Сарадан хат алып тұрамын. Бірақ ешқайсысы құлақтың құрышын қандырарлық хабар жазбайды. Тек Жамал Аманкелдінің тойын, ескі қазақ дәстүрлерінің тууын суреттепті. Алматыға кеткен делегаттарды тықыршып күтудеміз. Көп жаңалықты солардан есітерміз.

Ақай аман. Сәлем жолдайды, өзі де хат жазатын шығар. Бір "аянышты нәрсе - біздің ұрпақтан тым аз қалды. Жеткіншектер жергілікті халықтан келіп жатыр. «Аулымыз» өз бейнесін жоғалтып ала ма деп қауіптенудеміз. Бұлай болып кетсе, тарихқа нұқсан. Бұл халды өзгертуге мұндағы біздер дәрменсізбіз. Осыны есіңе алғайсың.

Қысқаша жағдай осындай. Амандығыңа, абыройлы болуыңа тілектес, жаман досың Құрманбек құшып сүйеді.

Р. С. Баукеш, бір- екі ауыз болса да, амандығыңды білдіріп, хат жазып тұрсаңшы. Жалынып сұраймын. Құрманбегің.

(арабша жазылған)

1. Шындық - туралық өлмейді.

Суық есеп мұздаушы.

Немісті ақымақ етіп көрсетудің кімге пайдасы бар - мен оған не нуждаюсь.

Ары жоқ. Сөйлесін.

Ескіні жаңа үшін, болашаққа бола өткенді еске түсір.

11.09.1944 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕШІМ

Бүгін көптен бері сағынып жүрген хатыңды алып төбем көкке жеткендей болдым. Бұдан үш күн бұрын Мадиярдан да хат алғанмын. Екеуіңе де бүгін жауап жазып отырмын.

Ахметжан кеткелі бірсыпыра өзгерістер болды. Кулешов бір саты жоғарылап, оның орнына Панишев деген кісі келген. Бірақ бейшара ұзаққа бармады. Алдыңғы күні бір мәжіліс кезінде (онда мен де бар едім) төбеден түскен «тажал» оның өмірін жұлып кетті. Онымен қоса мерт болғандардың ішінде Сорокопуз бар. Ал Дмитрийдің хабарын есіткен боларсың, аяғынан жарадар болуға тиіс. Панишевтің орнына өзің білетін Ломов отырды, бұрынғы хатымда жазған шығармын, оның тасы өрге домалап тұр. Батыр атағына ұсынылған, фронт көлемінде ауызға ілініп тұр. Соның өзі бекітіледі ғой деймін. Әрине, сенің келгенің жалғыз біз секілді достарың үшін емес, бүкіл сегіздің болашағы үшін зор бақыт болар еді. Өттең, бірақ сені бізге жібере қоймас. Қолыңа потрфель ұстатады ғой деп қорқамын.

Алматыға делегат боп барып қайтқандар бұйырмасынға түк істемепті. Керек десе, Орта Азия соғыс округінің адамы қанша жігіт керек, берейік десе, Щелков деген пасық - «білмеймін мен» деп құтылыпты. Ақаң біледі - Казаков, Кулешовтер бізді айрықша бағалайды, олар сегіздің кіммен сегіз екенін де ұғынады. Сондықтан одан - бұдан қайтқан жұмалықтарды бізге жібереді. Солай болғасын, әзірге бізде тұқымдық бар. Дегенмен, тірнектеп жинаған топ не болады, негізгі қордан алмағасын.

Жоғары айтылғандардан басқа, мұндағы ұсақ - түйек басшылар оның маңызын елемейді де, түк түсінігі де жоқ. Өте - мөте Шершиннің орнында отырған қып - қызыл «қамықа». Дүние жүзінде осындайлардың көптігіне қайран қаларсың. «Құдайыңнан ойбайым тыныш» дегендей, Шершин де бір сәрі екен. Қамықаның қол астында күйіп - пісіп Ақай жүр. Іш қазандай қайнайды, күресуге дәрмен жоқ.

Николай аман. Күні кеше соларда болдым. Болмашы жарадар болған. Қазір бұрынғыша шапқылап жүр. Оның қазір Шапшаев деген өгей әкесі («батькасы») бар. Білетін шығарсың, отызда комбат болатын. Николай көрген сайын «хат алдың ба» деп сұрайды. Қазір бүкіл ауыл - аймақ бір жердеміз. Үлкен төбелес алдындағы қысқаша тыныс қой деймін. Яков Смирновпен екі арамыз 100 метр. Кеше қонақшылап тұрып ет асып жедік. Саған сәлем жолдайды. Ауылдан хат алып тұрмын. Жамалдан үн жоқ. Әзірге қош, Баукешім амандықпен, абыроймен көрісуге жазсын. Құша сүйем. Құрманбегің.

15.10.1944 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕШІМ!

Көптен бері хат алмадым өзіңнен. Анда - санда хабарыңды сырттан есітем. Біздегі жаңалық - 13 октябрьде соңғы астананы азат еттік. Сталин жолдастың бұйрығында Ломының да баласы аталды ғой, оқыған шығарсың. Бүгін 15 октябрь. 10 июльден бергі тынысымыз. Ұрыстан кейін құрама сыртқа шықты. Қаланың оңтүстік жағында он километр жерде тұрмыз. Демалыста боламыз ба, әлде басқа жаққа сапар шегеміз бе, ол - белгісіз.

Жау қашып барады. Қазір қаладан 20- 30 километр жерде. Алдық деген атымыз. Болмаса, қаланың ішіне кірген жоқпыз. Көруге құмарақпыз. Бізге сол қаланың атын тағатын шығар. Солай болса, бүкіл жігіттерді салтанатпен сап түзетіп қаланың ортасынан өткізу лайық болар еді. Әрине, «ауыл» адамы ат төбеліндей қалды. Толықтыратын шығар деймін.

Мәлік Мәскеуге кетерінде бір хат жазған еді. Енді хабарын күтудемін. Ол сонда шығар. Қызметке орналасты ма? Ахметжан оқып жатырмын деп хат жазған екен жігіттерге, бірақ мен өзім хат алған жоқпын.

Баукеш! Бектің екінші повесін бастан - аяқ оқып шықтым. Әрине, әр сөзін салмақтап, сынап - мінеуге мүмкіндік болған жоқ. Жалпы алған әсерім жақсы. Бек өз міндетінің

мүддесінен шыққан сияқты. Әрине, ол повестің негізгі авторы сенсің ғой. Сенің ой - пікіріңді ол қаншалық бойына сіңіргенін өзің білесің. Онан соң, жалғыз мен емес, оқығандардың бәріне ұнаулы. Қазір қолда бар журналдың екі номерін бас қосып, дауыстап оқу үшін пайдаланып жүрміз. Бізге журналдың тағы бірнеше номері керек - ақ болып тұр.

Бүгін Шершин қайтып келіп, қызметіне кірісті. Тарихты жазу ісін қайтадан қолға алайық деп жар құлағы жастыққа тимей жүр. Құдай оны қос көрсе, ертеңнен бастап жазуға отырамыз. Митядан хат алдым. Аяғының жайы нашарлау көрінеді ғой, шолақ болып қалар ма екен, жазған.

Алматымен байланысым шамалы. Жазушыларымыз өзара қырғи - қабаққа айналып, оңбайтын жаққа басса керек. Есмағанбет Исмайыловтың бір мақаласын оқып, төбе шашым тік тұрды. Рас болса, масқара екен.

Баукеш денсаулығың жақсы ма? Оқуың бітті ме, ендігі жоспарың қалай? Хатынды күтем. Ахметжанға, Митяға, Мәлікке, басқа да сұрағандарға көп сәлем.

Қош, достым. Тағы хат жазам. Сағынышты сәлеммен Құрманбек.

2.03.1945 ж.

БАУКЕШ!

Бүгін мәлім болды, мен туралы бұйрыққа ақыры қол қойыпты. Онысына шүкір. Басқа жағы енді реттеле жатады ғой. Қош, қолыңды қыстым. Құрманбегің.

*Адрес: Москва, ГлавПурККА,
отдел агитации (Мн)*

2.03.1945 ж.

БАУКЕШ!

Амандығыңды, хал - жайыңды есіткеннен кейін, ақыры адресіңді алдық. Бәріміз де жаңа қонысыңа қуанып жатырмыз. Құтты болсын!

Өз жайымды айтайын: «Күні ертең» таусылмайтын сияқты. Осы сергелдең бітсе, қалтамда қалған аз ғана тиын - тебенімді құдайы етер едім. Бастықтан бастыққа өткен- кеткенім туралы ақпар беріп жүріп, аттай екі айдың белін сындырдым. Көңілімнің қалғаны сонша, ертең қайт десе де, көңілім баяғыдай. Тек өзің тапсырған жұмысты орындай алмайтындығым қатты батады. Дегенмен, тиіп - қашып істегеннің өзінде де, бірінші повестің жартысын бітіріп қойдым. Енді бір секірсем, таяуда тамам етем. Әрине, бұл әлі де пісіруді керек ететін нәрсе. Александр Бек үшінші повесін жазып жатқан көрінеді. Бір рет үйіне бардым.

Соның алдында телефон арқылы өзі шақырған болатын. Жазушылар Союзы кітапты сыйлыққа ұсынбақшы болып отырмыз десе керек, ол сөздің қаншалықты өрге басатынын кім білсін.

Вера Павловнаның үйіне ең болмады дегенде аптасына бір барып тұрам. Кейде менің қамқоршым, кейде ақылшым, кейде көмекшім болады. Оған алғыстан басқа айтарым жоқ.

"Ел құлағы - елу" деген ғой, кейде қайдағы бір қаңқу естіледі, елемейін десең де, көкейіңнің бір жерінде жентек боп тұрғандай болады. Айтайын деп отырғаным - біздің ауылдастар тарапынан шығып жүрген баяғы бір қыртыл жайы. Мәліктің «Майдандас достары» теріліп қойған жерінен қайта алдырып, бастыруға тыйым салыныпты. Ондағы себебі - қазақты көп айтады дейтін көрінеді. Не деген ессіздік! Сен туралы да бықсық сөздерді шататындар да бар секілді, соған кейде Вера Павловна тіксініп қалады. Мен оған «Ит үреді, керуен көшеді» деп жауап бердім.

Ендігі мәселе, мен істеп жатқан жұмысты шарт арқылы заңды етеміз деп баста қанша уәде еткен еді, кейіннен көмекейі босаңқырап қалды. Оны баспа арқылы реттетеміз дегенді айтады.

Жұмысың көп қой, бос сөздермен басыңды қатырып не қылайын, қош, достым. Аман - сау, абыройлы болуыңа тілектеспін.

Құшып, сүйем. Құрманбегің.

12.04.1945 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕШ

Жігіттерден берген хатыңды алып, амандығыңа тегіс қуанудамыз. Осы күнге дейін бір де хатыңды алған жоқпын, қайранмын. Вера Павловна орысша жаз деп қоймаушы еді, сонысы орынды - ау деймін. Қазақша жазылған хаттарды цензорлар жолшыбай әурелеп жүруі де мүмкін. «Майдан» журналын есіткенім болмаса, көрген жоқ едім. Әжептәуір нәрсе екен. Ең қызығы - сенің әңгімең ілік алды материалдарының бірі болыпты. Тамаша!

Өз жайымды қысқаша айта кетейін. Екі ай сергелдеңге салып, қитұрқыландырып жүріп, ақыры жиырма сегізінші февральда бұйрық шығып, түпкілікті орналастым. Мені лайықтаған қызметіне Аманжоловты, оның орнына мені қойды. Бұған ренжіген мен жоқ. «Илеген терінің пұшпағы ғой», жұмыстың беті, бастықтардың пікірі жаман емес.

Өнеу күндері, жаным кейіп отырып жазған бір хатым бар еді. Алсаң, ұғарсың. Ол хат кәдімгі өз аманатың жайында. Соны қолға алғаным бірсыпыра болса да, өндірген істің көлемін былай қойғанда, сапасына көңілім толмайды. Тілім тұрпайы, ойым оғаш болып кеткен бе, қалай? Жазғаным даңғыл жолдай көсіліп жатпайды, кібіртіктей беремін. Енді - енді төселе бастаған жайым бар. Бірақ істелгеннің өзін қайта қарап, сынап - мінеп аяусыз тезге салу керек, әйтпесе жай аудармадан озып жарытпайды. Аманшылық болып қайта келсем, екі кітаптың екеуін де тез бітіремін деген ойдамын. Тек іске сәт! Әйтеуір, Қазақстанның тойына шығады.

Жә, бос сөзбенен басыңды қатыра бермейін. Жолдан да хат жазармын. Қош, сүйікті досым. Тағдыр аман - есен көрісуге жазсын. Құшақтап, Құрманбегің.

Мәлік командировкада. Осы айдың 15- терінде келуге тиіс еді, мен жүрмей келсе жарар еді. Таяуда Жоғарғы Советтің сессиясы болады екен. Соған депутаттар келіп жатса керек. Бүгін - ертең Мұхамеджан келеді. Басқасы сөз емес, сонымен кездессем деймін. Біраз әңгіменің беті ашылар еді.

Ауылдан хат алып тұрамын, Сараның барлық жазатыны «шақырт, шақырт!» Басқа дәнеңе жазбайды. Жарымес қой! Шіркін, тым болмаса бір - екі ауыз жаңалық жазсашы. Өзім үйсіз - күйсіз жүріп, оны қалай шақырайын. «Үйсіз» деуімнің себебі - осы жердің төрелері менің гостиницада тұруымды қос көреді. Сүзгілеп бір жатақханаға енгізеді. Онда бес - алты сағат түнегенім болмаса, күн тәулікті кеңседе өткіземін. Бұл жағдайда жұмыс жағынан жығылғанға - жұдырық болып жүр. Мұның бәрі жүре түзелетін нәрсе ғой, тек

Сараның «отауынды сайламай, бірдеменді сайла» дегендей, күні бұрын қақсағанына жыным келеді.

Бірінші кітапты еңсеріп, бітіруге жақын едім. Ойда жоқта бір командировка келіп килікті. Екі- үш күннің беделінде Берлин жаққа жүргелі отырмын. Майдың 15 - інде қайтамын, әйтпесе майдың 1 - іне дейін жазылған жағын қайта қарап та, машинаға бастырып та үлгеретін едім. Қаныш баяғыда уәде бергенімен, шарт жасасуға батпады. Сол екі арада осында Есбатыров Жұмабай (баспаның жаңа директоры) келе қалды. Ол менімен біраз саудаласып жүріп ақырында шарт жасастық. Ол шарт бойынша, екі повестің көлемі (қазақшасы) 15 баспа табақ, тиражы 20 мың болып белгіленді. Әр баспа табағының құны 1,2 мың сом болып белгіленді. Аз - көп демей қабыл алдым. Мұхтар, Күләш осында. Сәлем жолдайды. Күләштің айтуына қарағанда, повесті Сталин қарап, сыйлыққа ұсыныпты. Мұхаң жөнінде алғашқы хатымда жазған ем. Онымен жай ғана «сіз, біз» десіп жүрміз. Жүрегінің түкпірінде, жанының қалтарысында бір «дық» жатқан сияқты, сыр мінездеу. Оның себебін өзің де білерсің. Баяғы бір «оқиғаны» балаша кек сақтап жүр ғой деймін.

15.04.1945 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕШ!

Мен бүрсігүні жүрейін деп отырмын. Баратын жерім Берлин маңайы. 15 майда қайтам. Кеше управление бойынша дежурный болып едім, төте проводпен бірсыпыра Европа астаналарымен сөйлестім. Қоңыздың (біз баратын) майданы шабуылға көшті. Жуық арада белгілі болар нәтижесі. Мына Қадыровпен біраз бірге болдым. Білгенін түгел айтты. Бұл бір- екі күн кешігіңкіреп барса ұрыспағайсың, өйткені мұнда билет алу өте қиын, содан пойызға іліге алмады.

Бүгін Күләштікіне келдік. Жамалға хат бердім. Күләш саған хат жазып отыр екен, соған қоса мен де осыны жаздым. Қош, достым. Аман көрісейік. Құрманбек.

*Момыш - улы Бауыржану
от Курманбека Сағындыкова.*

АРДАҚТЫ БАУКЕШ!

Ел үшін істеген зор еңбегің, аз да болса, бағаланып, абыройлы сыйлық алғаныңа шын жүректен қуанып, құтты болсын айтамын. «Ер еңбегі елеусіз қалмасын» деп өзің айтушы едің ғой; қажымай қайрат, тынбай еңбек көрсеткеніңде, соның шет жағасы еске алынып, көп жағы ұмыт болып келіп еді. Мына сыйлығың жақсы ырым екен, бұл соңы болмай, тек бастамасы болғай - ды!

Кеше Жоғарғы Советтің сессиясы ашылды. Соған біздің бастықтар да келген екен. Көргендер жаңа хатшыны жақсы атайды. Бірақ: «Қыз күнінде әйелдің бәрі жақсы, ал жаман қатын қайдан шығады?» дегендей, жаңа кісі болғасын, әзірше, сыпайыгерлік істеп жүрмесе...

Өнеукүні осында сегізден делегаттар келді, бастығы Ақай. Іштерінде Макеев те бар. Сол Борков, Оңдасынов, Шаяхметовтер жігіттерді қабылдапты. Ақайдың айтуынша, ауыздары жақсы көрінеді. Шамамыз келсе, сегізді сонда (Алматыға) алдырамыз депті. Соған байланысты сені де сұрастырыпты.

Қаныш бар, басқасы бар, ертең болатын парадқа сені шақырту жөнінде бастықтарға (Г-қа) сөз салған екен, онысынан түк шықпапты. Болары болып, бояуы сіңіп қалған мәселе

депті. «Ал, жалпы осында шақыртып, болашақ туралы пікір алысайық десеңіз, оны ойланып көрейін» десе керек. Сөздің қысқасы, бәрі «анау болды, мынау болды» деген сылтаудың айналасында жүр.

Өзім бірінші кітапты бітірген едім, қазір соны жонып, ұшқырлап жатырмын (шама келгенше). Үш - төрт күннің беделінде оны Алматыға аттандырамын. Осы бар зейінін салып, әжептәуір істей бастағаныңда, көлденеңнен бір қырсық киліге кетеді. Берлин жақтан командировкадан қайтқаныма көп болмаса да, тағы барасың деп қоңырсытып отыр.

Мына Мәлік бұл жолғы сапардан арашалап алып қалса, оңды - ақ болар еді. Екінші кітапты да табаным суымай тұрғанда, бітіріп тапсырар едім. Жамалға әлденеше хат та, телеграмма да салдым, үндемей жатыр. Басқалардың хатынан аман - есендігін біліп тұрмын.

Кеше Алматыдан хабар алдық, Жамбыл қарт қайтыс болыпты. Оны газеттерден оқыған шығарсың, Баукеш! Сен анда - санда болса да, амандығыңды білдіріп хат жазып тұрсайшы. Сенің хабарыңды ылғи Вера Павловнадан ғана есітеміз. Жаман құлыңды да ескергейсің.

Қош, қолыңды қысып, сүйем. Құрманбегің.

18.06.1945 ж.

БАУКЕШ

Берлин жақтан қайтқаныма бірсыпыра болса да, саған хат жаза алғаным жоқ. Оның себебі - сенің Ригадан бергізген телеграммаң бізді біраз жаңылдырды. Сені сол қалада емделіп жатқан шығар деп ұйғарып, осында алдыруға әрекет жасаған да болдық. Бірақ артынан ол телеграмманы жаңылыс ұққанымызды білдік. Айыптымын, кешірсен.

Менің бір айдан аса командировкам ел көру, жер көру жағынан біраз қызғылықты болса да, өз мойнымдағы жұмысқа кесірін тигізбей қойған жоқ.

«Сасқан үйрек артымен жүзер» дегендей, келе салып бітпеген жұмысқа апыл - ғұпыл кіріскен жай бар. Басқа нәрсеге алаң болмауға тырысып, ең керекті хаттарды жазудан да тыйылдым. Бірінші кітаптың нобайын бітірдім. Бірақ, сапасы жағынан пәлендей деп күмпиетін жәйім жоқ. Әлі де өңдеп, сырлауды керек ететін жерлері көп. Қазіргі уақытымды соған пайдаланып жатырмын. Әрине, шын толғақсыз «балғын бала» шықпайды. Баспа асықтырғанмен, нәренжан күйінде ол еңбекті аттандырғым келмейді. Создым, кешіктірдім. Оған себеп не? Есінде болса, ертеректе саған бір әңгіме айтқан едім. Ана бір жылы көкем Құрмаш марқұмды қасына ертіп, Москваға келген - ді. Сонда орысшаға жетік емессің деп Астана көшесінде көкем кінәлағанда: - Жетік болайын деп едім, жетпедім. Енді, білмесем ол дейсің бе? - деген екен жаны кейіп кетіп.

Сол сияқты жорғам болмаса да, аздаған шоқырағым бар еді. Осы өткен жылдар ішінде оны да тосырқап қалыппын. Ол туралы өткендегі бір хатымда жазғам. Енді - енді төселеп бастаған жай бар. Еңбектің үдесінен шыға алам ба, жоқ па, оны болашақ көрсетер.

Сенің осында келгенің жақсы - ақ болар еді. Бірақ оны «Құдай» қос көргей де. Пәлен - түген жаңалықты Мәлік жазған болар. Мен ол «жаңалықтар» жөнінде де, өзімнің Германия да көрген - білгенімді де әзірше қоя тұрайын. Амандық болса, көрісер күн жақын. Сонда ауызша айтып берермін.

Қымбатты Вера Павловнамен күн ара кездесіп, я телефон арқылы сөйлесіп тұрамын. Сол жаққа барғысы келеді - ақ. Бірақ қазір жұмыс басты болып жүрсе керек. Бастықтары рұқсат етпейтін сияқты. Өзім қазір баяғы Е.И.Уфляндінің үйндемін. Жұмысқа басқа жағдай болмағасын сонда шықтым. Қош, достым, сүйем. Құрманбегің.

26.08.1945 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕШ

Өзіңнен хат алмасақ та, келгендерден, оның ішінде құрметті Варварадан амандығыңды естудеміз. Менде айта қоярлық жаңалық жоқ. Ана кітаптың соңында әлі салпақтап жүрмін. Тоқ етеріне әлі жете алмай - ақ қойдым. Тіпті, жағдай болмай - ақ қойды. Алматыдан Ақайлар қайтып келіп, дивизияға жүріп кетті. Олардың сөз салмақтауына қарағанда бітіргендері шамалы көрінеді. Өзі саған толық хат жазды. Сөз төркінін оқып көрерсің. Өзім таяуда демалысқа шыққалы жүрмін. Оның сәті түсе ме, жоқ па, білмеймін. Келгендерден Бақыт пен Жәкеңнің амандығын естіп тұрмын.

Мәкең өз жағдайын толық жазған болар. Ол алысқа сапар шегуге дайындалып жүр. Сол барғаны, ел, жер көргені мақұл ғой деймін. Егер мен бірінші сентябрьден бастап демалысқа шықсам, октябрьдің 15 - терінде қайтып келемін. Демалыстың өте зәру болып тұрған тағы бір себебі - сол уақытты пайдаланып, кітапты біржола бітірер едім.

Басқа айтар жаңалық жоқ. Тағы да хат жазам.

Қош, Баукеш. Бетіңнен сүйдім. Құрманбегің.

СҮЙІКТІ БАУКЕШ!

Вера Павловнаға жазған хаттарыңнан, Жанның ауызша айтқандарынан біраз әңгімеге қандық. Арнап хат жаздым деген екенсің, оныңды әлі алған жоқпын.

Мәскеу тұрмысына жаңа - жаңа көндігіп келе жатырмын. Түпкілікті орналасқанша екі айдың аттай зымырап қалай өте шыққанын да білмеймін. Сол өткен уақыттың ішінде бос сергелдең мен тиіп - қашты жұмыстан басқа жарытып істегенім шамалы. Ол үшін ешкімді де айыптамаймын, жазықты жалғыз өзім. Бұл жөнінде қандай жаза болса да, маған лайық. «Сенгенім сен болсаң...» деп, қалай тілдесең де сыяды. Бірақ, бұған қарап, мені «ақақауға түсіп, жыртақтарға елігіп кеткен екен» деп ойлама, достым. Одан аулақпын. Мен үшін соғыс жылдары рухани өсудің кезеңі болмады, өңшең ақымақтардың ортасында қырт кеше бола жаздадым. «Тек жатқан су сасыйды, ойламаған ми сасыйды» деп даналықпен айтатын мақалың болушы еді. Ұсақ - түйектің пендесі болып, тоғышардың бос кеуде қалпына түсіппін. Осының салдарынан ақылға ақыл қосудың орнына, бұрынғы білгенімнен де тоқырап қалғандаймын. Миым шірімесе де, меңзең тартқандай. Бұл бос былшыл емес, жаныңды жегідей жейтін қатал шындық!

Өзіңдей көріп, өзіңдей болмаса да, көзіңдей көріп тапсырған аманатың бар еді. Осы игілікті жұмысқа кірісе келе, өзіме - өзімнің көңілім толмайды. Жақсы тілек, таудай ниет бар да, бұған арқау боларлық бұрынғыдай қабілет, ақыл - ой жоқ. Жазғаным даңғыл жолдай көсіліп жатпайды, бір түрлі тұрпайы, кібірттік, жай соқпақ болып шығады. Оқимын да налимын, өзіме - өзім кіжінем, тілдеймін. Осыдан істелгеннің өнімі де шамалы. Бірінші кітапты әлі бітірген жоқпын. Бойымдағы жаңа тіріліп келе жатқан ақыл мен кешеліктің арпалысы әлі біткен жоқ. Бұған жігер келіп араласса, тым болмаса, бұрынғы Құрманбек дүниеге қайта келер деймін. Иә, үмітсіз шайтан болсын! Тапсырманды, кешіксем де, орындаймын. Орындай алмасам, онда... бұрынғы Құрманбек дүниеден кеткен екен де!

Өзің кеткелі талай «туыстар» келіп - кетіп жатыр. Олардың әрқайсысы туралы айтып, басыңды қатырғым келмейді. Тек айта кететін екі кісі бар. Бірі - Мұхтар, екіншісі - Күләш. Бұлар осында. Мұхтар Абайдың жүз жылдық мерекесін өткізуге дайындық жөнінде келіпті. Күләш - сталиндік сыйлық белгілеу Комитетінің мүшесі ғой, мәжіліс құрып жатыр. Бұлармен кездесіп, сөйлескенде, көңілге тоқыған пікірім, Мұқаң - бұрынғыдай ашық сырлы емес, өзінің бейнесінде, сөзінде бір қалтарыс, бүкпе бардай және өзінен кінәлі адамның пішіні сезіледі. Күләш - ашық мінез адам ғой, бірде оңаша отырып сөйлестік. Оның айтқаны менің Мұхтар жөніндегі пікірімді растағандай болды. Әңгіме мынадай. Туыстар сені сөз қылғанда, пәлен - түген деп ен тағып жүргені белгілі ғой. Саған пасық оймен болса да, үлкендерге жағыну ниетімен болса да, сондай «мінездеме» берушілердің бірі тап осы Мұқаң ба деймін. Күлтектеуі жаман. Күләш: «Осыдан сақ болғайсыңдар», - деді.

Сондықтан жай сыпайы сөйлесу болмаса, іштей беріспей жүрміз. Мәлік командировкада, Венгрияда. Осы айдың аяғына таман қайтады.

Осында Казогиздің жаңа директоры Жұмабай Есбатыров келген екен, менімен шарт жасаспақшы. Бекітілген жоспарында екі кітап та бар екен.

Жә, көп сөзбайын. Былжырап кетермін. Қош, достым. Абыройлы аман болуыңа тілектес Құрманбек.

БАУКЕ!

Жаңа жылың құтты болсын! Сенің хаттарыңды алдым. Кетерінде маған Жамал жөнінде жазғаныңды рас дей алмап едім, бірақ кейінгі ресми хаттарың мені сендіргендей болды. Есіңде шығар, 45 жылы Москваға қарай кетіп бара жатып семья мәселесі жайында екеуіміз толық сөйлескен едік. Екі ойлы екенің сол кезде - ақ белгілі еді, бірақ кейіннен ондай сөз есітпегендіктен, ойы бір жақты болған екен деп іштей жорып едім. Енді мынадай тоқтамға келіпсің, дұрыс па, теріс пе - төреші болар жайым жоқ. Араға түсіп, есі кеткен аталар жайым жоқ.

Ал сенің әңгіме, өлеңдерің баспаға да, Бөлебайға да берілді. Өзіңнің айтуың бойынша, Казогизге қосымша жазғаны келгенше кідірте тұрындар дегенді айттым. Олар январьдың 15 - не дейін күтпек, бірақ одан әрі наборға береміз деседі. Өйткені, сенің жинағыңды бірінші кезекте шығарылатын еңбектердің тізіміне қосыпты. Көктемде Москвада қазақ әдебиетінің декадасы болады екен, соған дейін шығармақ. Сондықтан өзіңдегі әңгіме январьдың 15- не дейін, әрі кетсе айдың аяғына дейін менің қолыма тисе жарар еді.

Бақыттарға Бөлебайдан ештеңе алып бере алмадым. Бөлебайдан, Мұхтардан өзімнің де аласым бар еді, о да тимеді. Жаңа жылдың ар жағында береміз деседі. Саған телеграмма беруімнің себебі осы болды. Хатты Дзержинского, 29 (ст. ном.) деп немесе Институт Истории партии при ЦК КП(б)К жаз. Құрманбек.

Благодарю, письмо и телеграмму не получил, пока не устроился, новые рукописи в срок прислать не сумею, пусть делают как намечено. Объяснение Бахыта прошу держать меня в курсе, пока деньгами не располагаю. От Сагындыкова.

8.09.1945 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕ!

Құрметті Вера Павловнаның бара жатқанын пайдаланып, осы хатты жазып отырмын. Ауыз толтырып айтарлық жаңалық жоқ. Өзім баяғы жұмыстың соңында салпақтап жүрмін. Жағдайдың да, кейде зауықтың да болмайтынына қатты құса боласың. Қалған

жерін демалыс кезінде бітіремін деп ойлап ем, бірақ эне-міне деп, сөз бұйдаға салып жүр. Армиядан кету мәселесі шешілетін емес. Қазіргі жерде керегіміз шамалы болса да, бастықтар тістеп айырылар емес. Жұмыс істеуге, әжептәуір өмір сүруге, білім - тәжірибе жағынан өсуге жағдай болса, бір сәрі еді. Үйсіз - күйсіз, құр сергелден, байлаулы бұзаудай құр мәңірегнен басқа шара жоқ. Бәрінен бұрын ақыл - сана, мінез - құлық жағынан азып кетпесек жарар еді.

Ауылдан да, Алматыдан да хат алмаймын. Сараға ұрсып хат жазып жібергеннен бері, онымен екі арамыз суысыңқырап тұр. Енді «шақырт - шақырттың» орнына, келіп балаңды көр, сені сағынып жүр, өз тәрбиеңе ал деген сарынға түсті. Ондағы емеуріні белгілі ғой, ойымда жоқ болса да, мені Москвада біреулермен алданып жүр деп жоритын сияқты. Келте пайымды шіркін, менің ұшарға қанатым болмай жүргенін ұқпайды - ау деймін. Әрине, ылғи сопы болып жүру де қиын ғой, ілуде бір рет қана энеукүні түнгі жортуылға шыққан едім, біздің Мәлік оны да көпсініп, қойын дәптеріне мені «мадақтап» мынадай өлең шығарыпты:

Уа, Құреке, Құреке,
Екі бұтың далақтап,
Қос қоржының салақтап,
Қыран бүркіт секілді,
Қыздарды бастың талақтап,
Қызға көңілің қанған соң,
Бойың ләззат алған соң,
Жас қатынға қол салдың,
Онан тағы нәр алдың...
Өзгелерін айтпайын,
Түсінерсің ар жағын.

Еріккеннің ермегі ғой. Я күлерсің, я мінерсің. Демалысқа шығатын болсам, біріншіден, ауылда басқаға мойын бұрмай отырып, кітаптың бітпеген жерін бітірем, сонан соң Алматыға барам.

Екіншіден, баяғы біздің дивизияда белгілі мерген жігіт (Әбдібеков) туралы повесть жазуға кірісем. Оның материалдары түгел бар, жоспары жасалған, енді тәуекел деп кірісу ғана қалды.

Баукеш! Сенің қазір жұмысың өте көп екенін білем, сонда да қалт етіп қолың тигенде, бір - екі ауыз болса да, амандығыңды білдіріп хат жазып тұрсаң етті. Егер ауылға барсам, ел әңгімесін жазып тұрам.

Қош, достым. Амандығыңа, абыройлы болуыңа тілектес Құрманбек.

29.03.1946 ж.

БАУКЕШ

Біз Мәлік екеуміз саған бір қуанышты хабар айтқалы келіп едік. Сенің энеугі ақылың өте пайдалы болып шықты. Солардың (Борков, Қаныш) жазған хаттарын ілтипатқа алып, Булганин ақсақал бізді босат деген жарлығын беріпті. Бүгін Мәлік, мен, Машақов - үшеуімізді әскерден босату туралы бұйрыққа қол қойылыпты. Қуанышымыз қойнымызға сыймай жүр. Сені келер деп біраз күтіп отырып едік, кешіктің. Мына хозяйка да бүгін экзамені бар еді, тез келе қоймас дегенді айтып отыр. Қаныш ертең жүреді екен, біздің болашақ жұмысымыз туралы сөйлесіп қалайық деп, соған кеттік. Мүмкін мен қайта соғармын. Жамалдың Әбділдадан беріп жіберген сәлемдемесін әкеліп қойдым, үстеліңнің

үстінде тұр. Кеше Оңғарбай телефон соғып еді, бүгін хабарласпады. Ол мұнда келген шығар, адресінді бергенмін. Құрманбек, Мәлік.

05.10.1946 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕ!

Өзіңе көп - көп сәлем. Көптен бері көріспедік, хабар алыспадық. Жақында Бақытқа туған күніне арнап жіберген телеграмманды алып, амандығыңды білдік.

Біз де тегіс аманбыз. Мен осында өзің келіп кеткесін ауылға барып, он бес күн тағы да елде жүрдім. Одан кейін үйге көшіріліп келіп қызметке орналастым. Қызметім өзім қаламасам да Имәлден белгіленді. Бұл баяғы Маркс, Энгельс, Ленин институты. Сонда ғылыми қызметкермін. Бұлай еткен себебім - Есбатыров секілді есалаңның қол астында істегенді мақұл көрмедім (әрине, онда барғым - ақ келіп еді). Екінші жағынан, менің сырттан оқып, ресми түрде жоғары дәрежеде білім алуыма мына институт қолайлы көрінді. Өзім әлі адам секілді орналасқан жоқпын. Келгесін бір айдай безгек болып ауырдым. Сүлеймен деген (туысқан) үй тауып беремін деп екі айдай күпініп жүріп, ақыры дәрменсіздігін мойындап, мені сергелдеңнен құтқарды. Лажсыздан бұрынғы үйді даулауға тиіс болдым. Табан ақы, маңдай терімді, сабыр - тағатымды тауысып жүріп, сол үйдің бір бөлмесіне әзер дегенде басымды сұқтым, бірақ сұққаны құрысын, күнде ұрыс, күнде жанжал. Осындай әлекпен жүріп, берекелі түк те істеген жоқпын. Баяғы кітап та Есбатыровтың кебежесінде сұр болып жатыр. Қазанға салып, пісіретін кез болды ғой деп айта - айта шаршадым.

Бір жаңалығымыз - сентябрьдің 29 күні дүниеге жаңа адам келді. Сара бір жаман неме тапты. Бақыт, Кеңес өсіп келеді, екеуі айрылмас дос. Бақыт мамасымен сәл араздасса - ақ, папама кетіп қаламын деп қорқытады. Бүгін де саған сәлем айтып отыр. Папам телеграммада айтқан ойыншықтарын Мәлік ағадан беріп жіберсін және матрос формалы киім әперсін деп қояды.

Жалпы жағдайдың егжей - тегжейін Мәлік айтар. Қазір бізде қызыл науқан жүріп жатыр. ЦК-ның белгілі қаулысы ("Звезда", "Ленинград туралы") әдебиетшілердің іргесін бір қопарып тастады. Біреу тойып секіреді, біреу тоңып секіреді, әрине, тоңғандары көп. Мұндай науқандар кезінде әсіре белсенділердің шыға келетіні бар емес пе? Бұрын - соңды жасалғандардың ағын да, қарасын да бір түске бояп жатқандар көп. Таяқ жемеген, әдебиеттегі содыр, жексұрын атағын алмағандар кемде - кем. Біздің Әбділдалар Зоценконың қатарына қосыла жаздап әзер қалды. Әйтеуір жаздым - жаңылдым, құлдық - тәубе деп жатып, өз басын бір арашалауға арашалады - ау деймін. Ендігәрі "басқа бірдеңені" десе дер, бірақ "біз қазақпыз" деп жалынсақ да айта қоймас... Қазіргілердің сабағаны бір сәрі ғой, әпербақандар сойылының кеспелтек жағы Асанқайғыдан бастап, Сұлтанмахмұтқа соғып, марқұмдардың аруағын тебіrentуде, тек Абай, Шоқан, Жамбылдар ғана әзірше сау.

Әпербақандарды тізгіндеп, так- так дейтін айқайшы әлі әзір жоқ. Балапан басымен, тұрымтай тұсымен. Әркім сойылдан өз басын қорғаштауда. Жиреншенің баласына жолығып тұрамын. Лебедоваға әлі ақша жібермепті. Сонда академияның Ботвинник деген уәкіл әйелі бар екен, соған тапсырдым. Қазпредство арқылы бізге жіберуі керек, хабар алысымен ақшасын саламын деп жылпындайды. Ол да бір берекетсіз тұрлаусыз неме ғой.

Елден хабар алып тұрамын. Аман - сау. Басқа айтарлық жаңалық жоқ.

Хош, Баукеш, бәріне сәлем! Құрманбегің.

Алматы.

18.01.1954 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕ!

Көп болды, хабарласа алмадық. Сонда да бірен - саран жолаушылардан амандық хабарынды естіп жатырмын. Октябрьдің 4 - інде біреуден хат беріп жіберген екенсің, ол адамың сәлемінді қолма - қол тапсырған жоқ, тек Алматының почтасы арқылы менің адресіме бөлек конвертпен жолдай салыпты. Оны ноябрь айының 10- шамасында алдым. Соның артынша мемлекеттік архивке барып, тапсырмаңды орындадым. Оларда бар материалдардың бәрін бастан - аяқ тексеріп шығып, жаңадан опись жаздық. Оның бір көшірмесін екі дана болып басылған өмірбаянымен қоса жіберіп отырмын. Сұратқан қолжазбанды уақытылы жібере алмаған себебім - декабрь айында Москваға өзім жұмыспен барармын деп жүргенмін, сонда ала бармақшы едім, бірақ кейіннен бармайтыным белгілі болды. Одан бергі жерде жіберуге лайықты кісі табылмады. Енді мына Ысқақ жолдастың бара жатқанын пайдаланып, содан беріп жіберіп отырмын. Мұнда айтарлықтай жаңалық жоқ. Әркім өз тіршілігімен жүріп жатыр. Ноябрь айында орталық комитет өзінің жаңа салған үйінен маған пәтер берді. Сәл тарлығы болмаса, бұрынғы үйден әлдеқайда артық. Жақында атайды алдырып, докторға қаратып, біраз тәуір болған соң, елге қайтарып жібердім. Қатты риза болып кетті. Саған көп - көп алғысын айтып, сәлемін жолдайды (ол кісі жөнінде сенің бір - екі рет ұрысқаныңды қартқа айтқанмын). Шешей, балалар, Сара - бәрі де аман. Сенің Жамалдарыңмен де, ешқайсысымен де қазір қатысым жоқ, тек Бақыт пен Кеңес екеуі ғана апта сайын кездесіп тұрады, басқасының ықыласы болмаған соң, біз де онша жылы ұшырай қоймаймыз.

Басқа жайды Ысқақтан есітерсің, қолжазбаңмен қоса, біздің үйдің саған арнаған азын - аулақ сыбағасын да жіберіп отырмын. Соңғы уақытта қазақ тілінде шыққан 4- 5 кітапты беріп жібердім, қолың босағанда танысарсың. Бәрі бірдей жан азығы болуға жарамас, бірақ жаман нәрсенің де өзіндік үлгісі болады деседі ғой. Жаман нәрселерді жібердің деп сөкпегейсің.

Бауке! Алматыны көрмегеніңе көп болды ғой, бір келіп қайтсаң болмас па еді, өз жеріңнен анда - санда болса да бір рет тұз - дәм татқан жөн емес пе? Келу - келмеу жағын өзің білерсің, тек бір тілек - амандығыңды хабарлап тұрсаң етті. Басқа не айтайын, реттелмеген жағдайлар бар, әрине, оған төреші болатын мен емес, бірақ оны бір жайлы еткенің мақұл ғой. Менің адресім: г.Алма- Ата, проспект Сталина 117/123, кв.23 (мне), тел.кв: 35-28.

Хат - хабар жолдайтындай болсаң, осы адреспен жаз, мен де бұдан былай хатқа салақтығымды қояйын. Уәде сол болсын. Хош, Құрманбекің.

24.01.1953 г.

Сегодня получил чемодан, благодарю, привет старикам и детям вашим.

9.10.1956 г.

ҚҰРМАНБЕККЕ

Рекомендуется следующая последовательность работы над переводом - переработкой «Волоколамского шоссе» на казахский язык:

1. Некоторые главы и страницы рукописи «Волоколамского шоссе» (согласованные между мною и Беком), исходя из редакционных и цензурных соображений того времени, не были включены в книгу. Теперь при переводе на казахский язык их следует включить. Они будут представлены тебе мною.

2. Тебе как переводчику - переработчику также рекомендуется просмотреть мои военные записи (которые будут представлены в твое распоряжение из моего личного архива) и продумать возможность включения некоторых из них в книгу при переводе ее на казахский язык.
3. После того как будет закончен отбор вышеуказанных материалов, следует пометить в первом издании «Арпалыса» места, куда необходимо будет включить отобранное.
4. Следует внимательно прочесть «Арпалыс» и составить перечень военных терминов и понятий и сомнительные из них перевести заново, то есть составить словарь к книге, который облегчил бы процесс работы и подготовки книги к печати.
5. Также рекомендуется тебе восстановить в памяти твои личные воспоминания и отобрать из них то, что ты считаешь возможным включить в книгу (послесловие) в процессе перевода - переработки, тем самым перед читателем выразить свое личное отношение к вещи как один из элементов творческого подхода к переводу - переработке.
6. Необходимо набросать развернутый план эпилога - послесловия, который впоследствии будет уточнен, для того чтобы теперь же иметь общее представление о том - чем начнется и чем закончится перевод - переработка; это облегчит целеустремленность работы.
7. Лишь после окончания вышеперечисленных работ можно приступить к переводу - переработке, имея под рукой все необходимые и расставленные по своим местам материалы.
8. Как при сборе указанных выше материалов, так и в процессе самой работы, если понадобятся моя помощь и консультация, - як услугам твоим. Бауыржан.

*г. Алма-Ата
экз. №2 - адресату*

18.06.1941 ж.

ҚҰРМЕТТІ БАУЫРЫМ БАУЕКЕ!

Амандығыңызды сыртыңнан бір Жаратқаннан сұрап жүрмін.

Толық хат жазуға мүмкіндігім болмады.

Бізде біздің тұқымнан 1% қалды. Соның ішінде 50 офицер. Сізді келеді ме деп көп үміт етіп едім, сәті болмады. Енді курсты бітіріп, атақ алып, жаңа құрылған мекеменің төрінен орын алуыңызға тілектеспін.

Айтар мұным көп. Сорымыз бар ғой. Тарихи әділетсіздікті жоятын уақыт жетті ғой!!!

Тіршілік болса, жақсылық қуанышпен көріселік.

Сенің абыройлы, өмірлі болуыңа тілектес бауырың Ақай.

30.10.1943 ж.

ҚҰРМЕТТІ БАУЕКЕ!

Денсаулық жақсы ма? Аман - сау барып орналастыңыз ба? .

Бізде әзірше бөтен хабар жоқ. Сол өзіңіз қондырып кеткен жерде даярлық жұмыс істеп жатырмыз. Құнан бәйге жақында болмақ. Қазіргі мәселе - су әлегі. Жігіттердің талабы күшті, сенімі жетік. Мақсатқа жетеміз ғой деген үміт күшті.

Бауеке, мен Пешетниковтың шаруашылығында жүргенде, сіз кетіп қалыпсыз, Құрекеңнен есітіп, жолыға алмай қалғаным қатты ренжідім. Сонымен бірге, игілікті іске бара жатқаныңызға қуандым.

Бауеке, сіздің адрес болмаған соң, осы хатты Исағалидің адресіне жазып отырмын. Сіздің еске салатын мәселе мынау: жақында біздің көлегейлер Қарашолақта болған екен, сіз келгенге, әсіресе, қазіргі жағдайда кеткенге ренжіміз дескен көрінеді. Қарашолақ білген шатпақтарын айтқан көрінеді, мансап іздеп барады деген түрі бар. Алдын ала байбалам салып, пәле іздейтін түрі бар. Осындағы дәрігерлеріміздің аузына арам сөз салып, өзі сұранып кетті, алып бара жатқан нәрсе жоқ деген сөзді оларға дәріптеткен көрінеді. Сөйтіп, қолынан келсе әлеумет пікірін туғызбақ болып жүрсе керек. Кеше М. біздің саулық ... болған екен. Осы әңгімені солар қоңырсытып отыр дейді.

Мұны жазып отырғаным, сақ бол, сақтықта - қорлық жоқ дегендей, басы ауырмағанның Құдаймен ісі жоқ дегендей. Ол адамдардың несі кетіп барады.

Шындық еленеді, ақ ағашты куәмен қарайтуға болмайды. Арамза шіркіндер не десе - сол десін, бара жатқан бағыт дұрыс. Біз жеңеміз. Болымсыз іске алаң болмаңыз. Мүмкіншілігі болса, ана күнгі айтылған игілікті істерді аяқтағаныңыз дұрыс қой.

Бауеке, сіздің бөлімде үш күн болдым. Сіздің жазып кеткен приказды барлығына хабарлады. Өте жақсы істелген екен. Балаларға үлкен қуат берді. Тарихта қалатын нәрсе екен. Приказды оқығаннан кейін жексенбі, жұма бәрі де приказға сүйіністі, кетіп қалғаныңызға күйінішті болып қалысты.

Адамдары мелочный, өсек - аяңға, тамаққа жақын болып кетті. Аанада фронтқа шақырғанда кетіп - ақ қалмаған екем деп өкінем.

Қош бауырым. Аманшылықпен көріселік.

Ақай.

2.03.1945 ж.

БАУЕКЕ!

Аман - сау боларсың. Сенің амандығыңды, өмірлі ісіңнің абыройлы болуын бір Жаратушыдан сұраймын.

Мен аман, біраз жаңалықтар бар. Жақында Мәліктен, Құрманбектен хат алдым, олар аман көрінеді. Құрекең сенің тапсырманды орындауға кіріскен көрінеді, кенеттен бір пәле кез болмаса, ол орындайтын түрі бар. Бірақ өзі әлі толық орналаса алмай шаршап жүрген көрінеді. Біраз документтерін жоғалтып алыпты, оның ішінде временное удостоверение о награждении. Кеше оған дубликат жіберттім.

Ал Мәлік жазады:

100 бет материалды бастырып (1941 ж.), Қанышқа тапсырдым, сейфке салып қойыңыз деп сұрадым дейді.

Жұмабайға бір 20 бет хат жаздым дейді. Мазмұны: «Мен ұлт намысын қалай түсінем» деген мәселені көтердім дейді. Осының сарынымен мына мәселелерді қамтыдым дейді:

1. Любить свою нацию, значит любить свой народ и служить ему.
2. Невозможно любить и уважать другие нации и народы, не научившись любить и уважать свой народ (нацию).
3. Фронтовики - казахи с честью выполнили и выдержали боевой экзамен. Они приумножили славу своего народа.
4. Воины - фронтовики гордятся успехами своих соотечественников в тылу.
5. Мы гордимся тем, что казахи оказались достойными товарищами великого русского народа.
6. Военное искусство казахов - раньше и теперь.
7. Ленин и Сталин о национальной гордости.

Хат орыс тілінде жазылған көрінеді. Мұны көтерген себебім - біраз адамдар майдандағы біздің жігіттерді ұлтшыл деп қарайтын көрінеді. Осыған қарсы шара көрмей отырсыздар деп тоқтаттым дейді. Бұған қалай қарайтынын кім білсін?

Бауеке, біз жақында бұрынғы (өзіңіз көрген) жайға қайтып келдік. Хатыңды күтем. Ақайың.

18.04.1945 ж.

АРДАҚТЫ БАУЕКЕ!

Сенің амандығыңды бір Жаратушыдан тілеймін. Мен аман, бұрынғы орынша. Мәлікке хат жазып едім, хабар жоқ. Құрекең бір хат жазған еді, бірсыпыра майда документтерден айрылып қалдым деп. Оған анықтама қағаз жіберттім. Мәлік соңғы хатында Толбухинға жолаушылап барамын деген еді. Одан бері хат жоқ. Алматыдан еш хабарым жоқ. Сырттан естідім, Жамбылдың жүз жылдығын тойламақ. Абайдың мерекесін өткіземіз деп жатқан көрінеді.

Енді біздегі жаңалық. Өткен айдың 17 - не бастап 28 - не дейін ұрыс жүргіздік. Біздің құрама орманды жермен үзіле алға он екі километр барды. Көршілер қозғалмады. Меңгерушілердің надандығынан біз қоршауға түстік. Полктардың штабтары, тыл артта орынша қалды. Сонымен көп шығынға ұшырап қалдық. Баймұханов және Сүлейменов қаза болды. Сүлейменов бұрын сіздің бірінші батальонда политрук болған. Өзіңіз көргендерден аз қалды. Біздің тұқымдар сізді күтіп мұңайып жүр.

Сомтемірдің баласы орнынан алынды. Оның орны әлі бос. Корпус бастығы генерал, оны сіз білесіз. Онымен сөйлескен болатынсыз. Орнынан ауысты. Қазір тырмысып, бәріміз де сабақ жаттаған балаша пысықтап жатырмыз. Андрей қатты жаралы болып кетті. Шапшаев та солай. Құдайдан сізді тілеп отырмыз. Кел! Қош, бауырым. Ақай.

7.05.1945 ж.

ҚҰРМЕТТІ БАУЕКЕ!

Есен - сау боларсыз. Аман, өмірлі, абыройлы болуыңызды бір Жаратқаннан тілеймін.

Мен аман, бөтен өзгеріс жоқ. Өткен бір хатта Темірдің - Сомның баласы ішіп кетті деп жазған едім. Ол 15 күннен кейін қайтып келді. Кулешов кетті. Қазір тыныста тұрмыз. Мүмкін, жақында той- топалаңдар болар, соған даярланып жатырмыз.

Күрекең 17.04.1945 ж. жазған хатында Жуковтың майданына барамын, біз барғанша, ол майданда той болар деген екен. Ол енді Берлинде болар. Бәрімізден бұрын көретін болар. Жақсы болды, дүниемен толысады ғой.

Мәлік Толбухин жаққа барамын деп жазған екен, одан бері хат жоқ.

Күрекеңнің хатына қарағанда, Қараторғайдың баласы ұшқан көрінеді. Оның орнына Қиыр Шығыстан біреу келетін болса керек, мүмкін Печов болар. Бүгін Алматыдан құттықтау алдық, оған Абсамат, Нұртас, Жұмабай қол қойыпты. Тағы бір жаңалық - март айында болған ұрыста мен аз жердей ажалдан қалдым ғой, 12 күн жаудың тылында болдық, көп қиындықты бастан өткіздік. Сол жолы Баймұханов, Сүлейменов батырлықпен қаза тапты. Маған сол ұрыста істеген еңбегіме Отан соғысының 1- дәрежелісін берді.

Бауеке, «Знамя» №1 литературная дискуссияның қорытындысы туралы мақала басылыпты. Аңадағы өзің айтқан мәселелердің шет жағасын шығарып жазыпты, оқыған боларсыз. «Военный вестник» №5 тағы сол тақырыпты «Образ советского офицера в художественной литературе» деген бір мақала басылыпты. Онда да сонымен аяқтапты. Адал еңбекпен, шын ниетпен істелген істің даңқын саған қиғысы келмей тұрған адамдардың, қарау ағаштың қаламы екені көрініп тұр. Халық, тарих, әділеттер, басқа не айтайын, қолдан келер нәрсе аз, үзіліп кетсе де айтарым сол деп үн қосатын жан аз ғой. «Большевик» №6 қазақ тарихына сын шықты. Қайта басылсын депті. Жай осы. Қош, бауырым, амандықпен көрісейік. Ақай.

19.06.1945 ж.

БАУЕКЕ!

Амандығыңды бір Құдайдан сұрап жүрмін. Дәм айдап, Алматыға бара жатырмын. Шариповтың мекемесінде жолығып Вера Павловна екі ауыз сөзбен сәлем жаз деп, маған ат үстінде осы хатты жаздырып отыр.

Біз делегат болып 7 кісі бара жатырмыз, жұмыстың толық нәтижесін толық етіп ертең жазам. Мәлікпен, Күрекеңмен сөйлестім, аман.

Біздің бара жатқан жұмыс Алматыға алдырыңдар, сені бастық етіп бер деп сұрамақпын. Қош, бауырым. Ақай.

20.06.1945 г.

ДОРОГОЙ БАУЕКЕ!

Желаю Вам крепкого здоровья, наилучших успехов в Вашей работе.

Это письмо я пишу Вам в пути следования в Алма-Ату. Едем туда в составе делегации нашей дивизии. Наша задача, кроме агитационных вопросов, состоит в том, чтобы поднять вопрос о приглашении дивизии на родину. Я лично как руководитель делегации этот вопрос считаю центральным. Буду освещать этот вопрос в плане, который Вам известен. На эту тему сегодня поговорил с Маликом, Курманбеком.

Но есть одно неудобство. Все руководители республики прибыли в Москву на сессию Верховного Совета. Думаю, если примут, то сегодня поговорить с товарищами Борковым, Ундасыновым, Шаяхметовым, чтобы они имели возможность поговорить здесь, в Наркомате, с решающими людьми о нашей передислокации. Қазір жол жүріп барады. Барып тоқтайтын жері Хапсалу (Эстон жерінде).

Т.Лошов ушел от нас, прибыл новый командир - генерал - майор, Белясь (раньше командовал 270 стрелковой дивизией), с ним лично я не знаком, он прибыл к нам, когда мы уже находились в пути следования.

В Москве видел товарища Сатпаева, он находится на сессии академии наук, спрашивал о тебе. Вчера видел Веру Павловну, она заставила меня написать два слова Вам с Вашим человеком. Что я и сделал. Я ее знал и раньше. Замечательный человек. По ее словам, «Волоколамское шоссе» не суждено нам видеть на экране, по крайней мере, в ближайшие два года. Это меня очень огорчило.

Бауеке, следующее письмо жди из Алма-Аты. Я должен вернуться к концу июня, но, видимо, не успею уложиться в срок. Пока, всего хорошего, жму Ваши руки. Акай.

12.08.1945 ж.

АССАЛАУМАҒАЛАЙКУМ, БАУЕКЕСІ!

Аман - сау, денсаулықтың арқасында күліп - ойнап жүрген боларсың. Өзіңнің өмірлі, абыройлы, жұмысыңның жемісті болуына тілектестік сәлемімді жолдаймын.

Амандық соңында айтар сөз мынау. Мен ауылда бір жарым ай болып, кеше 11.08.1945 ж. Мәскеуге келдім. Қазақстанға неге бара жатқаным жөнінде июнь айында жазған едім ғой. Бұл хатта жұмыстың барысы, елдің хал - ахуалы туралы жазам.

1. Өзің білетін ел - азаматтары тегіс аман. Біз сонда барған кезде ЦК пленумы және сессия болды. Біздің халықтың бетке шығары толық болды. Тіл жеткенше дивизияны, оның адал ұлдарын, халық үшін істеген жұмыстарын айттық. Өзіміз 7 адам едік. Облыстарға барып қайттық. Бастықтар қабылдады, кей сөздерді көтердік. Дивизияны алдырыңдар дедік. Мақұл екен, қолдан келсе істейміз деді. Бірақ ол жөнінде істеген жұмыстары шамалы, өйткені ол мәселені Мәскеу шешеді ғой, тиянақты етіп қоятын адамдар өте жалтақ, бірінші хатшы оған өте ынталы емес көрінеді.

2. Республиканың 25 жылдығы 9 - 11 - ноябрьде болады екен. Соған дивизия қатынасса, жақсы болар дедім. Қысқасын айтқанда, бұл жөнінде өзің айтып жүрген тезистерді толық айттым. Кетерде Жұмабайды жолықтыра алмай, хат жазып кеттім. Біздің тұқымдар бұл мәселеге мақұл, игілікті іс екен деді. Бір қолдары шолақ, шеше алмайды.

3. Сен жөнінде Торғайдың баласы жамандауын жеткізіп, донесение жазып жіберген көрінеді ғой. Сені бізге келуге жәрдем беріндер дегенімде, оны сұрамаңдар деп қойды. Әбдіхалықұлы «Мен ашық айтам, біздің адамдардың пікірі өзгеріп қалды, мен де көктемде Мәскеуден келген соң осы мәселерді қойған едім, әлі күнге шейін ашық, аяқсыз қалды. Жұмабай мен Нұртас бастарын изеп қана қалдырды. «Сөзім аяқсыз қалғанына өзім де қатты ренжимін» деді.

4. Жалпы халықтың пікірі өте жақсы. Саған айтатын бір тамаша әңгіме: ЦК бюро пропусковта тұрсам, бір әйел телефон түбінде тұр, біреумен ұрсысып тұр. Мен шын, тура айтам, Бауыр ағам сияқты тура айтам, мен ұлтшылмын деді. Сөйлесіп қарасам, Жанғозин Рашидтің әйелі екен. Мен түсіндіріп айттым, олай деп айтуға болмайды деп. Сонда ол әйел айтты: «Біз айтпағанмен, осындағы адамдар, басшылар солай деді», - деп салды. Басшылармен сөйлескенде айттым: «Бұл сияқты сорақы әңгімеге неге тыйым салынбайды», - деп. «Көп аузына қақпақ болуға бола ма?» дегенді айтты. Қысқасын айтқанда, олардан саған келер көмек жоқ көрінеді. Кетерде Қанышпен сөйлестім. Саған Құдай қуат берсін, ниеті де, ісі де адал адам екен, «келсеңдерші, Бауекең келсін де» дегенді солар сияқты адамдар ғана айтады.

5. Елдің халі түзеліп келеді. Семей, Павлодар облыстарында астық нашар, басқа облыстарда жақсы шыққан көрінеді. Алматының түрі нашар, өрттен шыққандай. Оны түзетейін деп талпынады, бірақ қаражат жоқ дейді.

6. Келімсектер кетіп болмаған, көбі кетер де емес. Мәдениет әсері ме, біздің елді бөлмейміз, сол үшін дейді.

Менің түсінуімше, аға халықтың тілі еркін, біз сол халықпыз, сондықтан солай болу керек деген сөздерді енді ашық қоятын сияқты. Қазақстан мен Ресейдің айырмасы аз көрінеді.

Мәскеуден бір бригада барып, идеологияда арамзалық жоқ па екен деп тексеріп жатыр. «Қазақ тарихы» қайтадан жазылып жатыр. Ол жөнінде Мұхамеджанға ұрысқан көрінеді, тағы да сөз қылатын түрі бар.

Мәскеуде Құрекеңмен, Мәлікпен сөйлестім. Көрген - білгенімді толық айттым.

Жамалмен екі- үш рет кездестім, аман. Бәрінен саған көп сәлем. 14.07.1945 ж. мен самолетпен ұшам деген соң, сені Мәскеуде, қолыңа тапсыр деп хат беріп еді. Осы хатпен бірге салып отырмын.

Б. дивизияға барған соң, хат жазам, адресімді жазам. Хатыңды күтем. Қош, бауырым. Ақай.

2.04.1951 ж.

Аман - сау жүрсің бе?

Біз мұнда тегіс аман. Бөтен жақсылық хабар жоқ.

Сізден екі хат алдым, бірақ осы күнге дейін жауап қайтара алмағанымға үлкен кінәлімін. Оның себептері болды.

«Правданың» 26.12.1950 ж. санында шыққан мақаланы оқыған боларсың. Сол мәселенің шешілуі көпке созылып, бәріміздің қолымызды байлады. Оның ауырлығы ұйым хатшысы маған түсті. Мәселе ақыры жаңа ғана тынды. Біздің жиналыстың барысы туралы мақаланы («Каз.Правданың» 1.04.1951 ж. санында) тауып оқы.

Өзің көтерген мәселе туралы Ильяста әлі бола алмадым. Ол кісі марттың басында ғана қызметке шықты. Жұрттың бәрі мал мәселесімен шұғылданып, қолдары тимей жатыр. Қалған 3 айдың ішінде қолдан келген шараны қолданамыз. Дивизияның 10 жылдығын қалай да өткіземіз.

Кеше әдейілеп барып Бақыттың бетінен сүйдім. Біздің үстімізге Балташ келді. Фотоға түсеміз деп едік, кеш болып қалыпты. Сенің екі суретіңді де алдым. Көп рахмет, өмір болса, жарыққа бір шығар деп сақтап қойдым.

Бақыттың оқуы біткен соң барамыз деп отыр. Оларың дұрыс екен дедік.

Хаттың басында жазылған мәселе Мәлік басқаратын Институтқа да тиіп жатыр, олар жаңадан қолға алмақ.

Бауке, біздің Заида саған ғашық болып қалыпты, сен дегенде жүрегі қарс айрылады. Бұрын ту биенің құйрығындай жалбырап жүретін шашын да шиыршықтап бұрап, құлағының артына шығарды. «Мұның не?» деген менің сұрауыма ол «Бауыржанға осылай

етсем жақсы көрінем бе дегенім ғой» деп жауап қайтарды. Сірә, шүмекейің тимесе де, көзіңнің оты тартқан ғой деймін.

Алматының қыз - келіншектері көйлектерін ұзын шұбалаңдатып киетін болыпты. Соған сәйкес біздің кемпір де ұзын киімдер тіктіріпті. Турчанкалар көйлектерін ұзын киеді деген сенің хатың қамшы болды ғой деймін.

Хат жазып тұр. Мені жалқау болды деп ұрыспа. Қайникейге деген тапсырмаларыңды орындағам. Ол кіріспе сөзді әлі бітірмеген көрінеді.

Қош құрметтейтін, Ақай, Заида.

26.04.1969 ж.

ҚҰРМЕТТІ ІНІМ БАУЫРЖАН!

Мені 1942 жылы июль айынан бастап 1945 жылдың февраль айына дейін Ұлы Отан соғысында болып қайтқан ағаң Тілеуқабылов Қыдыралы деп білерсіз. Осы жылдың март айының аяқ кезінде мен сізді іздеп Алматыға да барып қайттым. Сіздің үйіңізде де болдым, бірақ амал не, сізді кездестіре алмай, арманда болып қайттым.

Сіздің бізбен бірге қанды шайқастарда жүргеніңізді де жақсы білемін. Сіз мен туралы «Генерал Панфилов» атты кітабыңызда 1966 жылы «Қазақстан» издательствосының басқан 61 - бетінде жазыпсыз. Осы істің болғаны рас. Сол күні менің қолымда қол пулемет, бос гранат, жермай құйған бутылкалар болған. Шынымды айтайын, өте қатты састым. Бізге қарай он шақты немістің танкілері гуілдеп келе жатты, ал танкілердің артында немістің жаяу әскерлері авоматтармен оқ шашып жүгіріп келе жатты. Әрине, сасасың. Бір мезгілде менен жақын арада пулеметтің қасында жатқан лейтенантың үстінен мина дәл төбесіне келіп жарылды. Мен қара топыраққа көміліп қалдым, ал лейтенант табанда өліп кетті. Үш - төрт танкінің біреуі маған жақындағанда, бутылкаларды лақтырдым. Қабатынан екі танкті өртедім. Олардың өртеніп жатқанын көрген соң, үшінші танк қайта бұрыламын деп маған жақындап қалды. Сол кезде мен екі гранатаны қабатынан лақтырдым. Бұл танк те істен шықты. Басқа танкілер беттей алмай бұрылып кейін қашты. Сонан соң өзіммен қатар жатқан лейтенантқа бардым да, оның рұқсатымен келе жатқан неміс автоматчиктерін ата бастадым қол пулеметпен. Әйтеуір неміс құлап жатты. Оқтар дәл тиген соң, қалған немістер шегінді, қаша бастады. Орыс лейтенанты мені иығымнан қағып «молодец» деді. Кейін наградқа ұсынды. Бұл наградты бүгінгі күнге дейін алғаным жоқ. Қайда екенін білмедім.

Осы біздің соғысқан кездегі уақиғаның бірі еді. Сол үшін мен газеттің бетіне де шықтым. Туған еліме де хабарланды, осы ерлігім туралы.

Сіздің «Генерал Панфилов» кітабыңызда жазылғандарды, мен сауатым жоқ болған соң, енді ғана өзімнің он төрт жасар баламнан естіп отырмын. Сізбен әңгімелескім келді, сол үшін Алматыға да барып қайттым.

«Қаһарлы күндер шежіресі» деген мақаланы Сейіт Қасқабасов 1968 жылы 4 декабрьде «Лениншіл жас» газетінің бетіне жазып шығарған екен. Онда да менің атым аталды.

Менің өтінішім сізбен бір әңгімелесу және осы мен туралы уақиғаны қай архив материалынан алдыңыз екен? Осыны білгім келеді. Айыпқа бұйырмаңыз, інім Бауыржан (менің жасым қазір 67- де).

Сәлеммен ағаңыз Тілеуқабылов Қыдыралы.

Менің тұрғылықты жерім:

*Жамбыл обл.
Сарысу ауд.
Буденовка селосы
Базар көшесі №19
Тілеуқабылов Қыдыралыға десеңіз, хатыңызды
мен аламын.*

Зор құрметпен, ағаң Қыдыралы.

Армысыз, қымбатты командирім, Бауыржан Момышұлы! Мен Сізді соғыстың алғашқы кезінен бері танимын. Бір күні сапта тұрған солдаттарды сіз аралап келе жаттыңыз, кенет маған көзіңіз түсті, «жігітім бері кел», - деп шақырып, сұрақ қойдыңыз.

- Қай жерден келдің?
- Өзбекстаннан.
- Әке - шешең бар ма?
- Түгел.
- Жауынгерлік міндетің не?..
- Отанды қорғау.
- Қалай?
- Көздің қарашығындай.

...Барлауда жүрген біз өзіңізге таңдана да қызыға қарайтынбыз. Батылдығыңызды бойымызға дарытуға ұмтылатынбыз. Өзіңіздің «оқ қағарыңыз» мықты еді. Шіркін, жігіттің сондай болғанына не жетсін! Кейін Сіз мені КПСС мүшелігіне қабылдадыңыз. Бұл - менің өмірімдегі әрі жауапты, әрі үлкен асу еді. Содан бері Сіз маған туған аға боп кеттіңіз. Соғыс аяқталған соң сіз әдебиет майданында көркем шығармалар беріп жатырсыз. Ал өзіңіз сонау отты жылдары арқасынан қаққан «қой тапал» азамат елге сержант боп оралған еді. Семьяда бес балам бар. Үлкен ұлым Самарқанд малдәрігерлік институтында оқиды. Өзгелері - мектеп түлегі. Өзім агроном боп қызмет атқарамын. Үкімет пен партия біраз жылғы мінсіз еңбегімді ескеріп, орденмен наградтады.

Қымбатты, қадірмен командирім, Бауыржан аға! Сізді Еңбек Қызыл Ту орденімен наградталуыңызбен құттықтаймын! Мықты денсаулық, әдеби мол табыс тілеймін!

*Бердалы БАСҚАРОВ.
Қарақалтақ АССР - і, Тақтакөпір
ауданы, Ленин атындағы совхоз.*

11.06.1971ж.

ҚЫМБАТТЫ АҒА БАУКЕН!

Ассалаумағалейкум, Баукен аға,
Ар арқауы, ардагер, асыл аға.

Алпыстың асуына сіз шығыпсыз,
Тайғақ кешу, тар жолды басып, аға.

Қазақта он мың бала сіздің атта,
Көп мағына, мазмұн бар осы хатта.
Есен - сау боп, науқастан айығыңыз,
Бақыты үшін қазақтың 70- ке атта.

Бірсыпыра елдерді араладың,
Достарды дұшпанымен сараладың.
Қасқайып, қарсы тұрып бетпе - бетте,
Өлтіріп дұшпандарды жараладың.
Жолында әділеттің намыс үшін,
Қызметіңе, шеніңе қарамадың.

Жау оғына көздеген атылмадың,
Саудасына сатқындар сатылмадың.
Сізге қарап ұл өсті қазекеннен,
Қолда берік ұстадың батыр бағын.

Жара бар, жаулар алған, біздің бойда,
Той тарылмас, толқындар, ақыл ойда.
Қажымаңыз, қайраттың, қамшысын бас,
Сіз мақтаны қазақтың, оны да ойла.
Кенде жансыз қуыс зат, қуыршақтай,
Бұл сөздің мағынасына терең бойла.
Аңқылдаған аға едің ақ жүректі,
Майдандас, інің едім, бір тілекті.
Елің үшін, көп жаса, берерің көп,
Қабыл ал, үлкен аға, ақ ниетті.

Бұл сөзімді ойламаңыз мақтағаным,
Қаным мен ар - ұжданды, жақтағаным.
Хат жаздым, қалам алып, сәлем жолдап,
Сары майдай көңіліме сақтағаным.

Хат жолдадым, ақ пейілді, аға, сізге,
Мен барғам, сәлем бере үйіңізге.
«Жүйрік аттың» жөнінде хат бергенсіз,
Түсірсеңіз табасыз есіңізге.
Бір сізге, семьяңызға бақыт тілеп,
Тілеулес, мен інің өміріңізге.

Бұл хаттың иесі: сіздің қарауыңызда болып, қан майданда қанды көйлек киіскен,
барлаудың кіші сержанты Базархан деген ініңізбін.

1968 жылы сіздің ақ үйіңізге барып, адал дастарханыңыздан ас ішіп, ақ жүзіңізге сәлем
бергенмін.

Сіз маған Күләш апайға «Жүйрік ат» запорожец жөнінде хат беріп едіңіз. Сол мәшинені
мен Талдықорған облысы селосоветтің бастығы, Какибалинаның кеселінен әлі күнге

алғаным жоқ. Сол Әскееваның «мәшине бер» деген қағазынан соң ерегісіп, сыртымнан жалған мінездеме жазып тоқтатып қойыпты. Мені арақ ішеді деп.

Мен болсам, кезекте тұр екенмін деп, мәшинені тосып жүре бердім.

Осы 01.06.1971 ж. күні сельсоветтен жақсы мінездеме алып, З.Омароваға арыз жаздым. Жақында жауап келуі керек.

Егер берілмейді десе, өзім бармақпын. Сонда өзіңізге сәлем берермін.

Басқа не айтам, мазалап хат жазғаныма кешірерсіз. Жауап жазуыңызды өтінемін. Сіздің өміріңізге тілектес ініңіз Базархан Базылбаев.

27.09.1944 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕ!

Сіздің тоғызында жазған хатыңызды бүгін алып, өзіңізді көргендей болып қуанып қалдым. Менен хабар білмек болсаң, денім сау. Тиісті қызметте жүріп жатқан жайым бар. Шекарада тұрмыз, кезекті бұйрықты күтіп. Жаздағы болған соғыста өзім орудиямен атып, екі танкті жойғаным үшін «Орден Отечество» бірінші степенін сыйлыққа берді. Бұл туралы материал «Правданың» он үшінші августегі санында шықты. «Бой с немецкими танками» деген, сонда мен де бармын. Және барлық фронтовой газеттерге шықты. Және (фронтовой иллюстрацияда менің суретім басылып шықты. Август айының он жетінші санында. Командование алдымен Советтер Союзының геройына тапсырамын деп, артынан Қызыл Туға тапсырған болатын. Жағдай жақсы. Командованиенің алдында беделім жақсы. Мәліктен де, Құрманбектен де хат алғам, аманшылықпен жүріп жатқан көрінеді. Үйден төрт ай болды хат жоқ. Не болғанын білмеймін. Әйелім ауырып, болнеске түскен болу керек. Балалар біреудің қолында қалса керек. Жолдастарға хат жаздым. Хабарын біліп бер деп, әлі хабар жоқ. Басқа не жазайын. Қайырлы өміріңізді тілеп хат жазған Балтабек.

21.02.1950 ж.

ҚЫМБАТТЫ БАУКЕ!

Шын сағынған жүрекпен сағынышты сәлемімді жолдаймын. Аман - сау жүріп жатқаныңызды Құрманбекке жазған хатыңнан оқып қуанып қалдым. Бұл жақтағылар да өзің көргендей, сайлау деп жүріп жатқан жай бар.

Мұндағы Панфилов дивизиясында болғандар бірлесіп сізге Совет Армиясының отыз екі жылдығына құттықтау телеграмма береміз деп едік. Оны бастаған мен едім. Оған барлығы да қосылып, телеграмманың кететінін жазып едік. Құрманбек екі күндей соның соңында жүріп, бүгін ақырында Мәлік пен Жүсіпбековтің қолдары тимеді, олар қол қоймады деп, бүгін Құрманбегім қарап тұр. Жаңа ғана Құрманбекті де, басқаларын да шамам келгенше боқтап келіп, осы хатты жазып отырмын. Екі ортада олай жүгіріп, былай жүгіріп, мен ақымақ болып қалдым. Елдің бәріне айтып, енді олар телеграмма жібердіңдер ме десе, не айтарымды білмей қапа болып отырған жай бар. Менің мақсатым мынау еді: Телеграмманы салтанатты жиналыстың алдында оқыса, онда біз бұрын панфиловшылар болған солдат пен офицерлерді әскери тәртіпті, жауынгерлік білімді бұдан да жоғары сатыға көтеріңдер деп шақыру мақсаты еді. Мұның өзі болмай шығып отыр.

Ал Бауке, мен жақында үйге барып шықтым. Бақыт аман - сау. Тетрадтарын маған көрсетті. Отметкесі - төрт - бес екен. Ал менен хабар білмек болсаң, денім сау. Әзірше бұрынғы орында істеп жатырмын. Жақында военкомат системасына ауысам ба деп

тұрмын. Жұмысым округте Нұрғалов өзі алып кетті. Орталық партия комитеті Нұрғаловтың атына жазған, мені әскер қатарына қайтадан алып, военкомат қызметіне жіберуге деп, сол болып қала ма деп отырмын. Ол болмаса, орталық партия комитетінің аппаратына кетемін. Әйтеуір достарымнан кетіп, әбден жынды болып барамын. Қайда барғанымды тағы да жазармын.

Совет Армиясының отыз екі жылдығымен құттықтап, қолыңды қатты қысып қош айтқан Балтабек.

Бауке, маған бір суретіңді жібер.

Хош, хош.

Алматы. Сархандская 21.

27.12.1954 ж.

ҚЫМБАТТЫ БАУКЕ!

Сағынғандық жүрекпен сансыз сағынышты сәлемдерімді жолдаймын. Сіздің аман - сау жүріп жатқаныңызды білетін адамдардан естіп, қуанып қаламын. Мен аман - сау, теміржолшы болып істеп жүрмін. Өткен жылы жартылай көшіп келіп, қазіргі жұмыс орным Семейде. Турксибтің бір бөлімшесінде саяси орынбасар болып істеймін. Екі бала Алматыдағы үйде оқып жатыр. Өзім барып - келіп тұрамын. Алматыдағы үйді жоғалтқам жоқ. Ләнжоу - Алматы жолы салынғалы жатыр. Соған барамын ба деп отырмын.

Декабрь айында Құрманбектің үйінде болдым. Құрманбек институттың жиырма жылға толуына байланысты грамотамен сыйланған болатын. Соған құтты болсын айтып жудық. Басқа өзің көрген жолдастар тегіс аман. Өзіңді көптен бері көре алмай, сағынып хат жазып отыруымның себебі осы. Хал - жағдайым жақсы. Жұмыс жағдайым да жақсы. Ептеп темір жолдың значогтерін де алып қоямын.

Бауке, осы хатты алған соң аманшылығыңызды айтып хат жазуыңызды сұраймын. Қайырлы ғұмырыңызды тілеп, хат жазған Балтабек Жетпісбайұлы.

Келе жатқан жаңа елу бесінші жылмен құттықтаймын.

10.07.1942 ж.

ҚЫМБАТТЫ ЖАМАЛ, БАХЫТ!

Айдан бұрын жазған хатымды алған боларсыздар. Ол хатты Мадьяр екеуіміз отырып жазған едік. Оны әлі алмаған боларсыздар. Біз Бауыржанның тәрбиесінде өскен адамдармыз, Бауыржанның майдандас жолдастарымыз.

Кеше почтальон көп газет әкелді: онда бірсыпыра адамға награда беру туралы жайында бұйрық шығыпты. Осы бұйрық бойынша Бауыржан наградқа айбынды Қызыл Ту орденін алды. Сіздерге Бауыржанның алған наградымен құтты болсын айтамыз. Бұл наградқа сіздер қандай қуансаңыздар, біз де сондай қуанамыз.

Сізден өтініш - «Социалистік Қазақстан» және «Казахстанская Правда» газеттерінде Бауыржан жайында, оның солдаттары жайында, тағы басқа адамдар жайында көптеген әңгіме - өлең, мақала - хабарлар басылған сияқты. Егер мүмкіндік болса, сол материалдардың біразын жіберсеңіз, қуана - қуана оқыр едік. Болмаған күнде газет басқармасына барып сұрап алуға болады ғой деп ойлаймын.

Басқа жаңалығымыз жоқ. Майдандағы солдаттар тегіс аман. Бауыржан да аман - сау жүріп жатыр. Хат жазыңыз. Амандықпен жолыққанша қош - сау болыңыз. Қолдарыңызды қыстым.

*993 Полевая почта
Штаб 1075 ГВ. СП Габдуллину М.*

27.08.1942 ж.

ҚЫМБАТТЫ ЖАМАЛ!

Қазақ халқының батыры, жалынды ақын Махамбет бұдан жүз жыл бұрын ұлы жорық майданына бара жатып, жанындағы жолдастарына:

«Ел шетіне жау келсе,
Азамат ердің баласы.
Намысына шыдай ма?
Жаттан көмек сұрай ма?» -

деген еді. Осы өлеңді сұрағына жауап қайыра келіп, халық үшін, ана мен ата, болашақ ұрпақтың бақыты үшін солдаттарын күреске, басқыншы жауға қарсы аттануға шақырып еді.

Бұл жағдай 1941 жылы бізде ұшырады. Халықтың бақыт - дәулетіне герман фашистері суық қолын сұқты. Совет халқы партиямыздың, ұлы көсем Сталин солдаттың маңына берік топтанып, басқыншы герман қарақшыларына қарсы майданға аттанды. Совет халқы майданға, елді қорғауға өзінің ержүрек батыр ұлдарын аттандырды. Осы көп ердің бірі сіздің сүйікті жолдасыңыз, біздің жауынгер аға жолдасымыз, досымыз Бауыржан болды. Біз Бауыржанмен бірге талай тар қамалды бұзып, қас жауды совет жерінен батысқа қарай дүркірете қуып барамыз. Бауыржан майданда тамаша батыр, ержүрек алғыр жігіт. Отанның, ата - ананың ақ сүтін ақтап келеді. Оның достары, солдаттары Бауыржанның жауға қарсы көрсеткен қайратына сүйсінеміз. «Тусаң ту, батыр ұлы, сені тапқан анадан айналайық» десеміз. «Бауыржандай батыр досы, жан жолдасы бар Жамал мен Бақыттың да абыройы артып, мерейі үстем болсын» дейміз.

Бауыржан батальонға командир болды, өзінің батыр екенін істе, майданда көрсетті. Мұнымен жоғары командование санасып, оны полк командирі етіп жоғарылатты. Қазақтан өзіміздің аға жолдасымыздың жоғарылағанына қуаныштымыз. Жақын арада Бауыржанға гвардияның майоры деген атақ берді. Біз бұл атақпен Бауыржанға құтты болсын айттық. Өзі қуанышты болды бізге, жеткізуге асығудамыз, сізге де құтты болсын айтамыз.

Өз жағдайымызға келсек, аман - сау қас жаумен қаһарлана соғысудамыз. Жаудың шаңырағын ортасына түсіріп, жеңіспен қайтар күн де алыс емес.

Бақыт қалай, өсіп келе ме? Бауыржанға тартқан болар, ержүрек етіп тәрбиелей беріңіз. Аманшылық жайыңызды Бауыржанға жазған хатыңыздан біліп қуанып отырамыз. Алдағы күнде арнап хат жазып тұруыңызды сұраймыз. Солдаттық сәлеммен қолыңызды қыстық. Бақытқа көп сәлем. Мадьяр, Мәлік.

*Полевая почтовая станция,
993 1075 ГСП, штаб полка
Мухамедьярову, Габдуллину.*

15.09.1942 ж.

ҚАДІРЛІ ЖАМАЛ!

Шын көңілден жолдаған сәлеміңізді көпке балап алдым. Мың да бір рахмет! Сөз алыстаған адамға сәлемдеме жібергені несі деп түңілер түрім жоқ. Сізбен таныс болмасам да, Бауыржанмен туыс, таныспын, жолдаспын. Бауыржаннан сізді бөліп, екеуіңізді екі адам етер жай жоқ.

Ағалық, достық, жолдастық - майдандағы маңызды нәрсе ғой. Мұнда алты қырдың астынан келдік. Бір топқа қосылған адамдардың арманы да, ойы да бір жерден шығады. Мен бұрын Бауыржанды, шынын айтқанда, білмеуші едім. Ол екеуімізді таныстырған жер - көкала түтіні бұрқыраған майдан болды. Батырлық, ерлік, өжеттік - бір кісінің бойында болатын қасиет емес. Сол сияқты, мінезі мауа, көңілі шат, мінезі мейірімділік қасиет те екінің бірінде бола бермейді. Адамдағы осы екі қасиет бір кісінің тұлғасынан табылуы өте сирек. Бірақ, осы екі қасиеттің екеуі де Бауыржанда бар. Мен мұны жақсы білемін.

Мен жазушы адам емеспін. Егер жазушы я ақын болсам, көк күмбезді қағаз етіп, көкала дарияны сия етіп «Батырым Бауыржан» деген хикая да жазған болар едім.

Сондай - ақ, "Бауыржан не істеді?" деп те...

Дұрыс - ақ. Бірақ, аманшылықты жазып отырған алақандай - ақ қағаз арқылы Бауыржанның батырлық кескінін, адамгершілік мінездерін айтып беру үшін. Аман - есен жолыққанда, соғыста өткізген өмір белестерін, айтулы ерлер жайында әңгіме шертерміз.

Бауыржандағы ерлік те, өжеттік - батырлық та, бауырлық, туысқандық, мейірімді жүрек те барлығын дәлелдейтін хаттарымды кейін толығынан жазамын.

Бүгін Бауыржанға қонақ болып отырмын. Сізге Құрманбек те хат жазып, біраз жайды айтады.

Өз жайыма келсем, аман - саумын. Біраз жайды бұрынғы хаттарда жазғам. Бұрынғы бойынша өмір сүріп жатқан хал бар.

Бақытқа көп сәлем. Жақсылап тәрбиеле, Бауыржанға тартқан бала етіп тәрбиелеңіз.

Хатыңызды күтем. Қош - сау болыңыз. Сәлеммен, сізді қадірлеуші Мәлік.

993 Полевая почта
Штаб 1075 СП
Габдуллину Малику

14.11.1942 ж.

ҚАДІРЛІ ЖАМАЛ!

Жазған хатыңызды алдым. Аманшылық білдіргеніңізге разымын. Алдағы күнде де хат жазып тұрысалық.

Мен де аман - саумын. Қызмет бұрынғы орынша. Баукең де аман, ол кісі подполковник атағын алды. Осы атағымен сізді де құттықтаймын. Баукең «осы подполковник дегенді қазақша бұлжытпай аударса қызық - ау», - деп күледі, кейбір қол тиген уақыттарда Баукеңе барып, екі - үш күн қонып жатып қайтам. Күн - түн отырып әңгіме соғамыз. Бұл майдандағы достардың белгісі ғой. Майданда қанмен бекіскен достық, жолдастыққа еш нәрсе де тең келмейді.

Мен жазушы болмасам да, қазақ халқы, оның тарихы үшін керек деген оймен, соғысқа қатысып жүрген қазақ жігіттерінің ісін жазып жүрмін. Қазақ халқы бұрын мұндай жойқын соғысқа араласып, атағы шыққан ел емес еді. Мына соғыс қазақтың кім екенін көпке танытты. Олай болса, қазақ жастары жайында жазу керек, олардың майдандағы еңбегі бағалануы керек. Осы мақсатпен мен «Қазақ баласы» дегенді жазудамын, өзі көп нәрсе, бірақ көркем шығарма емес. Тек фактілер, эпизодтар, соғыс - майдандағы ерлердің ісі. Мұнда он екі қазақ жігіті жайында айтылады. Оның бастығы Баукең болады. 12 - нің ісі, ерлігі әр түрде көрсетілген. «Қазақ баласы» деп аталуына себеп мынау: кешегі Исатай, Махамбет, Кенесары, Наурызбай, Абай, Шоқан, Амангелді, бүгінгі Жамбылдар да - қазақ баласы, олар да халқы үшін қызмет істеп, тарихта атын қалдырды. Олардың кейінгіге қалдырған ісі, өсиет - өнегесі, өлеңі бар. Ал бүгінгі Бауыржан, Исламқұлов, Бозжановтар да - қазақ баласы, бұлар да халқы, ел - жұрты, ағайын, дос, жары үшін төсін оққа ұстап, неміс фашистеріне соққы беруде, ерлік - өнегелері де көп. Бұлар да - қазақ баласы. Ендеше, бұлар жайында да жазылуы керек. Осы мақсатпен көп материалды жинап жаздым, мұнымды Сәбит пен Мұхтардың біріне бермекпін, сынап өтсін деген ой бар.

«Менің майдандас до старым» деген күнделік дәптерден алынған үзінді әңгімелер «Социалистік Қазақстанның» 16, 20, 22 сентябрьдегі санында шыққан, оқыған боларсыз, онда Баукең жайында да айтылады.

Құрманбек аман - сау жүріп жатыр. Бір қыдыру әңгімем осы. Тағы хат жазам. Бақытқа көп сәлем. Жолыққанша қош - сау болыңыз.

*Сәлеммен Мәлік.
993 Полевая почта, часть 612
Габдуллину М.*

12.02.1943 ж.

ҚАДІРЛІ ЖАМАЛ, БАҚЫТ!

Аман - саулықтарыңызды айтып жазған ашық хаттарыңызды алдым, көп рахмет. Қол алысып, жүз таныс болмасақ та, жазысқан хаттарымыз жақын адамдардың жарасымды қылықтарына куә болар деп ойлаймын.

Аман - саумын. Айта қояйын дейтін жаңалықтар мыналар: 1) Мені бұрынғы істеп жүрген полкымнан алып, майдандық саясат басқармасына үгітші - лектор еткен. Бұл қызметке өткен январь айының 1-нен кіргізіп, жүріп жатқан жай бар. Полкты тастап кету, ондағы жолдастармен қоштасу қиын болады екен. Шыны солай ғой, талай - талай тас қамауды бірге бұзысқан, сандаған қиын көлден бірге өтискен, соғыстың нелер қиындықтарын бірге кешіріскен солдаттармен айырылысу, қоштасу, олардан бөлініп басқа жаққа кету оңай нәрсе емес қой. Соғыс табағынан бірге дәм татысқан адам тамсанғанда, әрқашан да оның аузына тұздың дәмі келер болар. Мені осы қызметке алғаннан соң бұрынғы жеріме бардым, қоштастым. Құрманбек екеуміз Баукеңнің үйінде бір түн бірге болдық. Сізге мақтағаным емес, айтатын шыным - Баукең шын мәнінде барлық адамгершілік қасиеті бойына жиналған адам, ержүрек батыр, адал оймен іс жасайтын кемеңгер жігіт. Мұндай адам тарихта өте сирек кездеседі. Тек аман - сау болуын тілеймін. «Өсер елдің баласы бірін - бірі батыр дер» деген мақалды мен жақсы түсінем, білем. Баукең - осы шеңбердің қайсысына болса да сыятын батыр адам.

Жақын арада «Социалистік Қазақстан» газетіне «Қазақ мақалының күші» деген мақаламды жазып жібердім, ондағы әңгіме - Баукең туралы. Олар бұл мақаланы басуы керек. Оқығаннан соң пікіріңізді берерсіз. Айтпақшы, мен «Қазақ баласы» деген үлкен нәрсе жаздым, барлығы 7 общая тетрадь болды. Онда 6-7 қазақ баласының майдандағы

ерлік ісі айтылады. 2 дәптер көбінше Бәукеңе арналды. Бұл материалды қазақ жазушысының бір мықтысына бермекпін, ол одан бірдеме шығара алса, тілек орындалғаны. Жазғандарымның бәрі - тек факті, материалдар.

«Намыс гвардиясы» жайында жазған пікіріңізді газеттен оқыдым да, күлдім. Әрине, тылдағы адамдарға бұл пьеса оңды болып көрінуі мүмкін. Бірақ бізге ұнамайды, жаман, жексұрын пьеса. Әшейін, адамдарды күлкіге, мазаққа айналдырған. Баукең де, мен де, тағы басқа жолдастар да ашуланып, Мұхтар мен Әлжаппарға хат жазғанбыз, ұрсып та, ренжісіп те алдық. Мен пьеса туралы бір үлкен статья жазып, редакцияға жібергем. Ол статьяны Баукең, Құрекең бәріміз отырып оқып, талқылап қойып, пікір айтып жөнелткеніміз. Ол статьяны алыпты, бірақ газетке шықты ма, жоқ па, ол арасын білмеймін. Егер газетке шықпаса, редакциядан алып оқуыңызға болады ғой. Сонан соң біздің пьеса жайындағы пікірлерімізбен келісер боларсыз.

Қазақ жазушылары жайында көптеген пікір айтып, Есмағамбетке үлкен бір хат жазғам. Ол хатты ол алыпты. Егер қолыңыз тиіп оның үйіне барсаңыз, оқып танысуыңызға әбден болады. Бұны мен оған айтып жаздым. Жамалдың оқуына бер дедім.

Бұл - бір топ әңгіме...

Екінші - маған герой атағын берді. Бұл атаққа ұсынуда Баукеңнің еңбегі зор, оны айтып болмаса, жазып бітіре алмаспын. Тірі болсақ, Баукең еңбегін ақтау өз алдына. Герой атағын бесбармақпен қарсы алу керек емес пе? Әттең, не керек, қолдың қысқалығы және бұрын болмаған жаңа қызмет орны көп әсерін тигізді. Оқасы жоқ, аман болсақ, бес бармақ емес, он бармақ жазармыз. Солай емес пе? Жәке?

Кеше тек қыдырыс жасап, бір мәселені сылтау етіп, Мәскеуге келдім. Бұл арада бір бес - алты күн болған соң кейін қайтам. Мәскеу жақсы көрінеді. Айтпақшы, маған награданы майданда тапсырған 5.02.1943 ж.

Мендегі сізге айтарлық әңгімелер осы.

Бүгін жолдастарға хат жазумен отырмын. Тағы хат жазам. Аманшылықпен жолыққанша қош - сау болыңыз.

*Сәлеммен Мәлік.
Адрес: 1485 Полевая почта.
Часть 66. Габдуллину.*

15.02.1943 ж.

ҚАДІРЛІ БАУКЕ!

Аман - саусыз ба?

Мен де аман - саумын. Біраз жайды бұдан бұрынғы хатымда жазғам, оны алған шығарсыз. Мен Мәскеуге келіп жатырмын (награданы майданның өзінде Пуркаев тапсырған 05.02.1943 ж.), бұл атаққа ие болуда менің қызметім аз, қызмет, жақсылық, істеген еңбексіздікі. Сіз болмасаңыз, ескерусіз қалған әңгіме еді ғой. Сізге көп рахмет, тірі болсам, жақсылыққа жақсылықпен жауап қайрылатыны сөзсіз. Тек тірі болайық.

Жаңалықтар мынау - Қазақстан жазушылары Изербаков жолдастың алдына мәселе қойып, мені біраз уақытқа Қазақстанға демалысқа шақырып жатыр. Бұл әңгімені Скворцовқа айтып телеграмма бергем, ол кісі жауап берді, ходотайство о представлении Вам отпуска деп сарнап қатырды. Нәтижесі не болатынын білмеймін.

Бұл арадағылар арқылы Сіз бен Балтабекке атақ беру әңгімесін білдім. Материалдар Верховный Советте жатыр, жақында бірдеме болар дегенді айтты.

Мен осы арадан "Қазақ мақалының күші" деген мақала жазып "Социалистік Қазақстанға" жібердім. Ондағы әңгіме Сіз және Мұхаң туралы. Бауыржанның мәдениеті, адамгершілігі, ерлігі деген әңгімені баса айттым.

Толық хат жазам. Бұл арада әлі біраз күн болмақпын. Биылғы "Қазақ баласы" дегенді жөндеймін, осындағы қазақтарға оқып ем, ауыздарынан суы құрып тыңдады. Егер Алматы жағына бара қалсам, бір мықты жазушыға (Сәбитке не Мұхаңа) берсем деп ойлаймын.

Хатыңызды күтем. 1485 полевая почта, часть 66.

Сәлеммен Сізді шын жүректен қадірлеуші, Мәлік.

Р. С. Издательствода болдым. Каримоваңыз майданға кетіпті, сонда армияда істейді дейді.

21.02.1943 ж.

БАУКЕ!

Аманшылық болар. Мен де аман - саумын. Біраз жайды бұрынғы хатымда жазғанмын. Алған боларсыз.

Мен Мәскеуден кеше келдім. Айтпақшы, Мәскеуден шығарда Союз писателейде болдым. Олар президиумда Сіздің Қазақстан жазушыларына жазған хатыңызды қарағалы жатыр еді, қандай қаулы аларын білмеймін, оны айрықша хабарлауы керек. Оны жазарсыз. Сіздің ол хатыңызды барлық жазушы білетін көрінеді, просто восхищаются. Они спросили меня "Неужели Бауржан не писатель, а мы думали, что он критик, или писатель - поэт". Я ответил, как это следует.

Құрманбек қайда? Ол маған айтқан еді: "Өзім хат жазам, оған дейін хат жазба, өйткені менің адресім тұрақсыз" деген болатын. Ответа от него все еще нет, жду.

Бауке! Дайте мне совет - что делать. Здесь предлагают поехать в Военную академию. Сами знаете, что из меня военного человека не хера не получится. Я - работник просвещения, науки. Соғысты бітіріп, аман қалатын күн болса да, әскерде қалдырамыз деуі мүмкін ғой. Осы ой мені көп толғандырады. Ақыл беріңіз, жду.

Ел жаққа март айында барармын деп ойлаймын. Ол жаққа барар болсам, сізге барып қайтамын. Хатыңызды күтемін.

Ініңіз, Мәлік.

13.03.1943 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕ!

Ақыл - ойдың арнасынан шыққан асыл сөздеріңізбен шын жүректен құтты болсын айтып жазған ашық хатыңызды алдым. Бар жан- тәніммен разы болып отырмын.

Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің деген осы. Тар жол, тайғақ кешу кезеңінде тас қамауды бұзып, темір қоршауды қирата шыққан кездерде, біздің үлгі алған адамымыз, ақылы мен адамгершілігіне, қайраты мен өжетіне сенген адамымыз да - Сіз едіңіз. Сіз - басшы, біз - қосшы болдық. Атақ үшін емес, ар - намыс үшін халық алдындағы борышты

өтеу жолында да сізден үлгі алдық, Бауке. Тек аман - сау болайық. "Өзге қазақ тамаша бола жатар соңынан" дейтін өлең де бар емес пе?

Қазақ халқының қадірлісі, арда өскен атақтағы соңына мыңды ертіп, қаһарлы жаудың тас камалын бұзып аттандырған ер жүрек ұлы, Бауке, Сіздің дәрежеңіз артып, мәртебеңіз үстем бола беруіне шын көңілден тілектеспін. Ақыл мен қайраттың, адамшылық пен батырлықтың тұлғасы болған, Бауке, халқыңыздың рахаты мен шаттығы үшін жасаңыз.

Інілік сәлеммен еркелеп қолыңызды қыстым, мойныңыздан құшақтап, бетіңізден сүйдім.

Ініңіз, Мәлік.

14.03.1943 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕ!

«Ақыл менен айбаттың,
Арнасы едің қайраттың,
Төгілген кезде қызыл қан,
Қысылған кезде шыбын жан
Алмадың тыным неше күн,
Жайланып кірпік қақпадың,
Сезбедің күннің батқанын,
Сарғайып таңның атқанын,
Қарсақ жортпас қарсаңнан,

Жолбарыс жүрмес жылғадан,
Құлан баспас тақырдан,
Тағалы ат тайған мұздардан,
Терістен соққан ызғардан,
Қарға қонбас қара ағаш,
Нелер биік құздардан,
Аяғың басып аттадың.
Қандасқан жаумен қағысып,
Неше күн тамақ татпадың,
Ата менен ананың,
Бесіктегі баланың,
Іні менен ағаның,
Жеңге менен келіннің,
Еркелеп өскен еліңнің,
Көк орай нұрлы жеріңнің
Сенімін адал ақтадың.
Ар, ұят, намыс сендегі -
Күшті еді - ау соққан дауылдан.
Сізге арнаған міндеті -
Сөздер еді осы, Бауыржан!»
Темір жақты, жез таңдай,
Айыр көмей, ақ мандай
Атанам деп талпынған
Болып еді кездерім.
Нөсерлете төгілген
Бір кездегі сөздерім,
Қазір менен аулақтап,
Көрдің бе, Бауке, безгенін, -

әйтпесе осы хатты өлеңмен жазайын деп пе ем. Бұл әшейін көңіл еді. Әйтпесе менде шатасып жүрген не ақындық. Шама келмей отыр. Қалғанына Құрекең көмектесер. Айып етпеңіз. 12.02.1943 ж. жазған хатыңызды алдым. Разымын, Бауке. Кеше бір хат жазғам, жауап сонда айтылған. Ел жаққа бару әңгімесі қысыр қала ма деп ойлаймын. Ертең командировкаға жүргелі отырмын. Елге бара қалсам, айтқандарыңыз орындалады.

Тағы хат жазам. туысқандық сәлеммен қолыңызды қысқан жаман ініңіз, Мәлік.

Р. С. *Бұл жазылған шатыс өлеңсымақ Сіз үшін ғана, оқысын да күлсін деп жазылды. Мұны басқа нәрсеге пайдаланудың қажеті жоқ.*

01.05.1943 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕ!

Бүгін Сіздің ауыл жақтан Бахтияр да келді. Ол хатыңызды және маған арнап жіберген сәлемдемеңізді алдым, өте көп рахмет.

Бахтияр маған көп жаңалық алып келді. Қуанатын жері де, қынжылатын жері де бар. Ол жайында төменде жазғалы отырмын.

Әбділданың хатын Құрмаш маған жіберген болар, бірақ ол маған әлі келіп жеткен емес. Әбділдаға жазған пікірлеріңізге толық түсіндім, толығымен қолдаймын. Оны Сәкең де айта жазбақпын.

Нұртасқа жазған хатыңызды арнаулы почтамен аттандырдым. Оған айтқан пікірлеріңіз - тамаша, бағалы нәрселер. Бірақ соныңызға түсінсе жақсы ғой. Оған ол түсінбей ме деп қорқамын. Ас ішіп, аяқ босататын, «қалай болар екен» деумен болатын адамдардан не қасиет шығар дейсіз?!

Өз жайым бір қалыпты. Сіздер жаққа бару әңгімесі өте қиындап кеткенін айтпай - ақ қояйын. Бұл әңгімені көтерсем, бір он шақты күнге барып қайту мүмкіндігі де бар сияқты.

Бірақ бармағанның өзі жақсы. Себебі белгілі ғой Сізге.

Ел жаққа бару әңгімесі езу тарттыратын ғой болдының өзі болды - ау деймін. Егер олар мені өздері сұратпаса, өзім сұранып жалына алмадым. Мұны Бахтияр Сізге айтқан да болар.

Мен көптеген хат алудамын. Ішінде тәуірлері де бар. Соларды жинап жүрмін. Бір керегі болар деген ой ғой.

Бірқыдыру кәкір - шүкір әңгімелер осылар.

* * *

Бахтияр көп әңгіме айтты. Бәріне түсіндім, ұқтым. Бахтияр маған 29.04.43 ж. келді де, қонбастан қызметіне жүріп кетті. Олар майға арнап газет шығармақ қой.

Бахтияр кетісімен, мен Сізге хат жазуға кірісіп отырмын. Бұл хаттың жартысын кеше, қалғанын бүгін жазып отырмын. Бахтияр әкелген көп әңгіменің кейбіреулері жайынды жүрекке суық селебе сұққандай болды. «Апырай, ә» деген ойлар қаптады.

«Жартасқа бардым,
Күнде айқай салдым,
Одан да шықты жаңғырық», -

деп Абай айтқан ғой. Осы өлең жолында өте көп сыр, адам тынысының түйінді белгілері жатыр - ау.

Ғажап қой, бір кездегі айбарлы, принципті досың, енді бір белесте құйымшаққа құйрық болып шыға келгеніне таңым бар. Мен ертең оған бір әдемі ашулы хат жазғалы отырмын. Өзің кіммен жолдассың, елден кіммен бірге аттанып ең және ел алдындағы жауапкершілікті ұмытайын дегенің қалай? - дегелі отырмын. Әрине, ол қазақтың демес, сонда да сөзге түсінетін адам ғой. Ұғар деп ойлаймын.

Шешесін ұрайын, осындай ойлар адамды әбіржітіп жүрмесін, ит үреді, керуен көшеді деген бар ғой, Бауке. Сол иттермен шатақтаса берудің не керегі бар.

* * *

Құрмаштың үй іші туралы ЦК-ға хат жаздым, «Алматыға алдырып емдеңдер, жәрдем беріп, жағдай жасаңдар» дегенді айттым. Одан қандай қорытынды болатынын білмеймін.

Бауке, Сіз сырқаттанып жүрген көрінесіз. Біраз уақытқа емделіп, демалған да жақсы ғой. Осы жөнінде ходатайство деп ЦК - ның Шаяхметовына хат жазсам қалай болар еді? Бұған не ақыл бересіз? Бұл әңгімені өзіңіз айта алуға тартына беретініңізді білемін.

Тағы хат жазамын. Хат жазып, амандық білдіріп тұрыңыз.

Сізді қадірлеуші ініңіз, Мәлік.

Полевая почта 21475К

Р. С. 1- майыңыз құтты болсын. Жайнаған жазда жарқын болуыңызға тілектеспін.

26.05.1943 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕ!

Майдың 12 - нде жазған хатыңызды кеше алдым. Командировкадан да кеше келіп ем, алдымнан шығып газет алған сіздің хатыңыз болды. Қуанумен оқып шығып, жауап жазып отырмын.

Аман - саулығыңызға шын жүректен қуаныштымын. Мен де аман - саумын. Кутузовта болдым. Ол кісі сіздің бақырауықты мақтамайды, надан екен деп боқтайды. «Бір көргенде дұрыс сияқты, ал анықтап, түсіне қарасаң, ішек - қарны толған надандық екен», - дейді Кутузов. Мен осы определениеге қосылдым. Бұлар оны орнынан босату туралы әңгіме көтерген екен, ауыл - үй арасы іргесін бөлек салғандықтан, аяқсыз қалуы да мүмкін - ау деседі.

«Болыс болдым, мінеки,
Бар малымды шығындап»,

деп басталатын Абайдың тамаша бір өлеңі бар еді ғой. Соның бір жерінде, надандарға ашуланам деп кейбіреулерге жұдырығым да тиіп кетті - ау дейтін еді. Сондай - ақ, бақырауыққа ыза болам деп Мадьярға бір қатты хат та жазып жібергем. (Оның жайын өткен хатымда жазғам сізге). Хаттың басында сыпайылап, құрметтей келе көңілдегі ойды ашып айтып едім. Ол түсінетін жігіт ғой, ренжімес деп ойлаймын. Егер сіз оқуға кетсеңіз, ол да ойланар, түсінер.

Оқу туралы. Бір есептен сол академиясына барып, үш жылдай оқығаныңыз да жөн, өте дұрыс болар еді. Майдан өміріне жазылған көптеген творчестволық еңбекке тиянақты қорытынды жасап, басталған еңбекті жемісті ете жазып бітірер едіңіз дегенім ғой. Егер оқуға баратын болсаңыз, біраз уақытқа демалғаныңыз да жөн болар еді деп ойлаймын. Мұны ұмытып жүрмеңіз.

«Социалистік Қазақстанда» «Халық мақалының күші» деген менің заметкам шыққанын сізден ғана естідім. Маған ол газет әлі келген жоқ. Ол заметка сіз туралы болатын. «Ақыл мен айбаттың, адамгершілік пен ерліктің, тапқырлық пен өжеттіліктің туын көтерген батыр Бауыржан - қазақ халқының мақтанышы» деп басталған еді ол мақала, оқырсыз.

Макеевтің қолжазбалары нашар - ақ. Жоқтан бары жақсы, жазыла берсін, түбінде сол жаман материалдардан факты алынса болғаны ғой деген шығар.

Менің елге барып қайтуым әзірге белгісіз. Өзім сұрансам, беретін түрі бар, бірақ үндемей жүрмін. Өйткені бұл мәселе туралы Қазақстанның басшылары ходатайство жасап жүр ғой (осыны айтып жақында Мәскеудегі бір жолдастар да хат жазды). Сондықтан басшылардың да батырлығын байқайын деген оймен өзім сұранып, демалыс алудан бой тартыңқырап жүрмін.

Егер оқуға баратын болсаңыз, жолда маған соғарсыз. Поницовое деревнясіндемін. Парткабинетпен қатарлас үйде тұрам.

Тағы да хат жазамын. Аманшылықпен көріскенше қош - сау болыңыз.

Қадірлеуші бауырыңыз Мәлік.

7.06.1943 ж.

ӘБДІЛДАҒА ХАТТАН

Әрине, соғыс, майдан темасы - өте көрнекті, қиын тема. Оны сенің жазғаның қуанышты. Әлжаппардың жеңіл - желпі оймен жазған «Намыс гвардиясы» қазақ драматургиясының қазынасын байыта қоймас. Кемістіктері - баяғы ескі сарынмен кеткендігі, әскери мәдениеттен, әдебиеттен сауатсыздығы.

Осы кездегі шығармалардың олқылығы, меніңше, мыналар:

1. Әскер мәдениетін жалпы мәдениетпен байланыстыра алмағандығы.
2. Әскер әдебиетін жалпы көркем әдебиеттен тысқары қарап, әйтпесе, оларды да байланыстыра білмегендігі.
3. Әскер қызметін соғыс, майдан әдет - ғұрпының маңыздарына толық түсіне алмай, колхоз дәуірінің сарынымен айғайға салып, қазақ өміріндегі, соғыс тарихындағы жаңалықтарды көре алмастан, терең түсінбестен, кейбіреулердің қол жетпеске қол созып, өзі әуреленуі былай тұрсын, елді, жұртты, баспаны, қағазды, қаламды әурелегені.
4. Қазақ елінің әскери тарихын, жауынгерлік, намысқорлық қасиетті салт - санасын олардың осы кездегі майдандағы нәтижесін таба біліп, көрсете біліп, халық мақтанышы ете алмағандығы. Тек «ура» мен «жасасын» ауруынан осы уақытқа дейін айықпағандығы.
5. Кейбір авторлардың үйренуге, білуге тырыспастан, шала сауатты (тақырып жөнінде) кара көкірекке салғандығы. Майданнан М. Ғабдуллин.

16.07.1943 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕ!

Аманшылық. Нүсіпбеков арқылы жолдаған хатыңыз бен суретіңізді алдым, көп рахмет. Бұдан бұрын бір хат жазып, атағыңызға інілікпен құтты болсын жолдағам, алған боларсыз.

Менің баяндамам осы айдың 21- нде болады, оған берген уақыты екі- ақ сағат. Осындай қысқа уақытта бүкіл қазақ халқының өткендегі және бүгіндегі ерлік, батырлық традицияның бары туралы айтып шығу қиындау болады - ау деп отырмын. Сондықтан мен баяндамамды қазанға создым, осы хат жазып отырған қағаздай үлкен 35 бет болды. Баяндамада мыналарды көрсеттім:

1. Қазіргі Отан соғысы майданында жүрген айтулы батыр қазақтардың ерлігі, батырлығы, Отанға, ел - жұртына деген сүйіспеншілігі және олардың ар - намыс, абырой дегенді ұғынып, жаумен жауынгерлене соғысуы. Бұларыма нақтылы - нақтылы дәлелдер көрсеттім.

Осы сияқты ерлік жасаушылықтар бүгін ғана пайда болды ма? Жоқ, ол халық жасағаннан бері келе жатқан салт, дәстүр дедім де, тарихқа қарай қол создым.

2. Қазақ халқының батырлары Едіге, Қобыланды, Тарғын, тағы басқаларының халқы үшін, халықтың бостандығы, бақыты үшін соғыстары. Бұл батырлар - біздің мақтанышымыз.

3. Қазақтың халық батырлары Есім хан, Қасым, Тәуке, Сырым Датов, Исатай, Махамбет, Кенесары, Есет, Бекет, Амангелділердің ерлік істері. Олардың жорықтары, батырлықтары, сол кездердегі әлеуметтік хал - жай, ел тұрмысы. Қысқасы, жағалай шабыс құба қалмақ заманынан бастап, Октябрьге дейінгі, қазіргі ерлік істер.

Бұлардың бәріне көптеген тарихи фактілер, дәлелдемелер келтірілді; жырлардан үзінді енгіздім және олардың істеген істеріне өзімше түйінді қорытындылар жазған болдым.

Шоқан Уәлиханов пен Абай туралы да айттым. Қысқасы, аузымды толтыра қазақ баласы, қазақ елі батыр ел, ол сандаған жауын жеңген, керемет мықты ел деп көрсетуге тырыстым.

Бұрын кейбір баяндамашылар баяндама жасай қалса, біз өткенде нашар едік, мүсәпір едік дейтін еді ғой. Мен осы тезистен қаштым, қайта оған қарама - қарсы біз батыр елміз деген тезисті баса айттым.

4. Қазақстан Совет дәуірінде дегенге қысқа ғана тоқталдым.

5. Отан соғысында тамаша полководцыларымыз бар, асқан ақылды, айлалы, батыр, ержүрек командирлеріміз бар деп мысалға Баукеңді молынан көрсеттім. «Өсер елдің баласы бірін - бірі батыр дер» деген ғой, осы баяндамада тілдің жеткенінше, полковник Бауыржан дегенді баса айтып, оның адамгершілік, батырлық образын молынан қамтыдым ғой деймін. Мұныма сіз ұрсарсыз, оны өзіңіз білерсіз. Бірақ менің шындықты жасыруға правом жоқ. Баяндаманы тыңдағандарға: қазақ деген батыр ел екен, өткенде де көп батыр болса, бүгінде сондай екен. Мысалы, Момышұлы дегені өте керемет екен деген впечатление қалдырсам болғаны. «Там, где обороняется Бауыржан и его бойцы, враг не пройдет, там, где наступает Бауыржан, враг не устоит» дедім ғой бір жерінде.

Баяндаманы мынандай сөзбен аяқтадым:

«Будем драться с немецкими захватчиками так, чтобы весь советский народ и великий Сталин с гордостью сказали: «Молодцы, казахи!».

Баяндаманың ұзын - ырғасы осындай. Өзін тілім жеткенше орысша жаздым. Мұнда келген жолдастарға оқып беріп ем, ұнатқандық түр білдірді. Ал баяндаманы сөйлерде қалай боларын қайдан білейін.

Шынында, мен тарихшы (историк) адам емеспін ғой. Сондықтан, кемшілігі де болар. Тарихымызды, батырларымыз жайында тарихшылар жазғанша көп заман болар, сондықтан, олардың жазғанына дейін өзіміздің де іс істей бергеніміз жақсы емес пе?

***.

Осындағы жиынға көптеген қазақтар келген екен. Бәрі де сіздің атыңызға қанық, мақтанысады, қазақтан шыққан бірінші полковник деп. Олардың сұрауы бойынша, Бауыржан жайында, панфиловшылар жайында мен оларға консультация берудемін.

Бір қыдыру сөздер осы. Тағы хат жазамын. Жалбақай ініңіз Мәлік.

Москва

Р. С. осындағы қазақстандық өкілдікке (бастығы зам. Пред СНК КазССР Исағалы Шарипов) айтыпты, мына жиынға келген қазақтарды шақырып, арнаулы прием жаса, оны қазақ үкіметінің атынан жасап өткіз, бұған бір қойың мен бір бөшке аразың кетер, одан ел жұтамас деп айттым. Ал өкілдіктердің салмағы ауыр жатыр, «жазармыз» дейді, шамасы, болмайды - ау деп қорқам.

20.10.1943 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕ!

27.06.43 ж. жазған хатыңызды кеше алдым. Аман - саулықтарыңызға қуанып отырмын. Мен елден келгеннен кейін отчетное хат жаза алмадым. Оған себеп - сізді госпитальдан келген жоқ деген хабар қамшы болды. Хатыңызды алғаннан кейін, өзіңізді көргендей болып, осы хатты жазып отырмын.

Бұл хатымда біраз әңгіме жазатын болғандықтан, хатым мылжыңдау болуы мүмкін. Айып етпессіз.

1. Мәскеуде болған жиында жасаған баяндамам өзінше, удачно шықты - ау деймін. Оның қалай болғанын Нүсіпбеков айтқан болуы керек. Шамам келгенше қазақ халқы батыр ел, оның батырлығы жалпы ертеден келе жатыр деп көптеген тарихи фактілер келтірдім. Бүгінгі майдандарда қазақ жігіттерінің батырлығы ертедегі ерліктердің жалғасы, соның жаңа замандағы соғысқа сай келген созындысы дедім. Ретін тапсам, ол баяндаманың бір данасын сізге жібермекпін.

2. Менің бастықтарым маған 14 күндік (с дорогой) отпуск беріп: «Совещаниеден соң үйіңе барып қайт» деген еді. Мен осы демалысқа жүргелі тұрғанда, Әбдіхалыков келді. Ол айтты. «Сен ең алдымен Алматыға бар, Үкіметке представиться ет, сонан кейін үйіңе барарсың» деп ақыл берді.

– Оныға түсінем ғой, бірақ демалыстың срогы 14 - ақ күн. Бұл менің баруыма ғана жетеді, ал қайтуыма уақыт қайда? Егер Алматыға бара қалсам, онда 4- 5 күн болуым сөзсіз. Сөйтіп жүргенде кешігіп қалсам, жақсы болмас дегенді айттым.

Осыдан соң Әбдіхалыков Мәскеудегі басшылармен сөйлесіп, менің демалысымды созуын, күн қосуын айтыпты. Бірақ онысынан нәтиже шығара алмады да, непосредственно менің бастықтарыммен телефон арқылы сөйлеспек болды. Мен бұл сөздің қорытындысына қарамадым да, августың 1- нде ауылға поезбен жүріп кеттім. Ал жаңағы сөздің

қорытындысын Әбдіхалықов телеграмма арқылы ауылға хабар етті, что, срок отпуска продлена до 25 августа без дороги деп.

3. Августың 5- нде Қызылжар (Петропавловск) қаласына келдім. Станция басында мені облыс басшылары, көптеген халық қарсы алды. Сол күні түнде обком прием жасап, бір қой сойып ужин берді. Ертеңіне қаланы, өндіріс орындарын араладым, қалалық митингіде сөйледім. 7.08.43 ж. арнаулы вагонмен Көкшетауға келдім. Мұнда да көптеген халық, Ақмола облысының басшылары келіп қарсы алды. Онда өндіріс орындарында, қалалық митингіде сөйлеп, сол күні түнде ауылға жеттім - ау. Ауылда 7 күн болдым. Осы жеті күннің ішінде үш ауданды араладым. Ауылым жақсы қонақ етті, өкімет он шақты қой сойып, қазақ ырымын жасады. Болған жерімнің бәрінде мал сойылып, бас тартылып отырылды. Шапан жабу, сөз беру деген ырымдар өз алдына. Ауылыма халық ақындары көп келді: оларға үй тіктіріп, думандаттық.

Алматыдан телеграмма алдым, онда Бурабай, Ақмола, Қарағандыда болып, Алматыға келгін, жолыңа самолет дайын депті. Сонымен 14.08.43 ж. спец. поездбен Көкшетаудан Қарағандыға аттандым. Үйден әкем, әйелім мен балам, ауылдан 10 шақты адамды ала шықтым. Жолшыбай Бурабай, Ақмола, Қарағандыға түстім және жол бойындағы стансалардың бәрінде митинг болып отырды. Ал Бурабай, Ақмола, Қарағандылардағы барлық өндіріс орындарында, жиналыстарда баяндама жасау, сөйлеу өз алдына болды. Болған жерлердегі халықтың бәрі де шын пейілдерімен қарсы алып, құрмет көрсетіп отырды.

3. Августың 18 күні қасыма әкемді, әйелім мен баламды алып самолетпен Алматыға ұшып келдім. Аэродром басына көп адам келді, Шаяхметовтың өзі келді. Жамал да келді. Жамалмен алғаш рет аэродром басында көрісіп, таныстық. Біз тауға, домостық Совнаркомаға барып түстік, жеке үй алып жаттық. 18 күні «тынықтық», ал 19 - нан 30 - на дейін күні - түні жиналыста сөйлеумен болдық. Шынын айтқанда, официалықшынаға айналдырып жіберді де, көп жолдастардың үйіне барып, сөйлесе алмадым. Мұныма көп жолдастар өкпелі болуы керек. Жамбылда болдық. Оған Жамалды ертіп ала бардық.

30 август күні Жамал бізді қонақ етті, жақсылап қонақасын беріп сыйлады. Сіздің үйде көп адам болдық. Бақыт оңды болып өсіп келеді, аздап сөйлейді: «Ағаға, мамаға» деген сөздерді жақсылап айтады. Маған ұнаған жері сол - Жамал Бақытты қазақша сөйлеуге үйретуде, онысы орынды және дұрыс. Жас бала орысшаны қашан да болса тез үйренеді, ал ана тілін білмесе, ол ұят болады ғой. Сіздің үйге квартира бермегеніне наразылық білдіріп, Горкомға, Оңдасынов пен Шаяхметовке айттым: «Қазақ халқынан шыққан бір батыр командирдің семьясына квартира тауып бере алмағандарың ұят емес пе?» - дедім. Олар: «Қайтсе де жақын арада квартира берелік» десіп қалған, одан қандай қорытынды шыққаны мәлім емес.

Сәбиттікінде болдым, екі - үш күн қондым. Ол екі қой сойып, жазушыларды шақырып банкет берді. Сәбит маған сіздің хаттарыңызды көрсетті. Жауап жазбақ болып отырған. Жазушылар ұйымында, жалпы жазушыларда жаңалық жоқ, бәрі де әр нәрсені түртпектеп жазып жүрген көрінеді. Бірақ күрделі еш нәрсе бере қойған жоқ. Мен жазушыларға ерлік еткен батырларды көрсетіндер дедім. Айтпақшы, «Намыс гвардиясы» сахнада ойнамайды, түзету керек деп доғарған көрінеді. Осы пьесаны саған арнап көрсетейік деп, мені шақырып еді:

– Ол пьесаны Бауыржанның рұхсатынсыз көруге бармаймын деп, бармай қойдым. Мұхтармен толық отырып сөйлесе алмадым, уақыт болмады. Шынын айтқанда, мен Алматыда ертеңгі сағат 11- ден түнгі 2- 3-ке дейін жүруде, өндіріс орындарын тағы басқа жерлерді аралаумен болдым да, көп нәрсеге қолым тимей қалды.

Басшылармен бас қосып сөйледім, бірақ шын сырласқаным жоқ. Оңдасынов маған онша көп әсер еткен жоқ, оны келесі хатымда жазам. Айтпақшы, биылғы сіз жазған хат оларға көп ой салып, іс істеді. Қазақтың ойындары жүзеге асуда. Мұны жақында болған физкультспартакиада да іске асырды ғой.

Қазақстанның солтүстік аудандарында егін шығыны оңды, сұлыдан 30- 35 центнер, бидайдан 18- 27 центнерден алып жатыр.

Алматыдан Мәскеуге дейін ұшып келдім. Әбдіхалықов жүргелі тұр екен, вокзал басында жолығып, сөйлестім. Ол сіздерде болған, сізбен сөйлескен де екен. «Бауыржанды комдив етіп қою туралы» мәселе қозғамақпыз деді. Және ол айтты: «Бауыржанды емделуге Мәскеуге алдырмақ болды» (через санупр.КА) деген еді.

5.09.43 ж. қызмет орнына келдім. Сентябрьдің 15 - нен 18 - не дейін командировкада болып, содан кеше келіп отырмын. Бұл хатым үлкен бір хаттың бастамасы ғана. Ол хатымды үш - төрт күннен соң жазамын. Әзірге осымен сөзді қысқартам. Хатыңызды күттім. Жолдастарға сәлем. Ініңіз Мәлік.

Р. С. 1) Мен командировкада болып, бір полктың начальник штабы болып істеп жүрген Садыбеков Мұса деген қазақ (Аралдың азаматы) жігітін кездестірдім. Әскерде 33 - жылдан, тамаша оңды командир, 3 наградасы, орден Красная Зnamя и 2 медалі «За отвагу» бар. Сол жігіт сізбен танысуға құмар, адресіңізді бердім. Ол өзі сізге хат жазуға ұялады, өзіне бір сөз жаза саларсыз. Адресі: Полевая почта 21420 Садыбекову Мұса. Өзі культурный, грамотный подполковник.

2) Алда жазатын үлкен хатымда сізге таныс, керек деген әңгімелер. Жаңа жылда нелер жайлы сөйлегенімді айтпақпын.

8.02.1944 ж.

ҚАРАҒЫМ, ҚАРА ТЕНТЕГІМ- МӘЛІГІМ

Сені Мәскеуде деген хабарды ұзын құлақтан естіп, Қаныш ағай арқылы осы хатты жазып отырмын. Мен туралы Мәскеудегі жігіттерден естіген боларсың, Алматыдағы істелген аз ғана қызметті Қаныш ағай толығынан айтар саған.

Бұл жердің елі, азаматтары бір жағынан саған риза да, нариза көрінеді. Әрине, екіншісінен біріншісі мол, солардың ішінде мен де бармын ғой деймін.

Риза болғандығы - «Болар елдің баласы - бірін - бірі батыр дейді» деген бабамның дәстүрін толық ұғып, «Жақынынды құрмет ет, жат түңілер болсын - ды» толығынан бажырайта көрсете білгендігің, «Біз кім едік, біз Панфиловтың кезінде» деген менің бір өлеңімді оқымасаң да, тапа солай етіп елді ұғындырғаның. «Жаман ағанның» дәптеріндегі мына нәрсені де әділдікпен айтыпсың:

«Жалғыз батыр, жалғыз жан
Майданға тұлға бола алмас.
Азынап жалғыз арыстан
Орманды билеп ала алмас.
Жалғыз батыр болғанда,
Жалпы батыр болғаны.
Ел сыйлайтын ер сыны,
Әрине, батыр батыр ғой,
Бастаған батыр - ер пірі».

Наразылығы: Сәбиттің жетегінде кетіп, ахахау мен ураның біраз уақыт аумағынан шыға алмай, соғыс дәстүрін, алған тәрбиенді көпке жеткізетін азаматтардың алдына салуға уақыт бөлмегендігің, митингінің аты митингі ғой, айтылған жерде қалатын сөздер айтылмаушы ма еді онда көңіл үшін.

Военная история, военное воспитание нации, военная культура нации, национальный момент в военной психологии, благородные традиции нашего народа, воспитывающие лучшие боевые качества в джигите - деген мәселелерден - қазақтың батырлығы қазақшылығында болса да, ежелден ол ел тәжірибесі, ел қасиеті екендігі еске алынбастан, «шоқынған шүршіттердің» табанға таптауының арқасында халық, әлем дәстүрі бола алмай келіп, осы кезге дейін біздің бұл мәселелер туралы маңдайымыздың төрт елі соры ашылмаған халықпыз.

Ежелден ел тілегі - ер тілегі,
Адал ұл ер боп туса - ел тірегі.
Қол жайып шын ниетпен берген бата
Шаршаған жауынгерге бел тірегі, -

депті дәптерінің бір жерінде жаман ағаң.

Біз - сен қазақ халқының осы Отан соғысындағы ойланып, толғанып, ақылға салып істейтін мыслящий азаматтарымыз деп айтуға, «Жорға жоқтан жорғалық, мол да жоқтан молдалық» болған себепті ұялмай, қызармай - ақ аузымыз батпады. Сондықтан қағаз бетіне жазылған ой - сырларды халықтың, тұқым - ұрпақтың достояниесі етуің бізге міндет, борыш, олай болса, барлық ой - сырынды, толғанып, тебіреніп жазған қолжазбаларыңды Сәбиттің сандығына салып, оз басыңа ғана арнап сүрі еткеніңе жол болсын. Соны сен ойлап қара, қате деп тапсаң, кешікпестен түзе деп айту менің ағалық, жолдастық, жауынгерлік міндетім болғандықтан жазып отырғаным ғой. Ащы сөз айтып, ашуланып саған ұрысуға жастығыңды еске алып, аузым да бармайды.

«Дос жылатып, дұшпан күлдіріп айтады» деген бабамның сөзінің мағынасын мен саған түсіндірмей - ақ қояйын.

Дау емес, менің айтқаным - мыңның бірі болған соң,

Менің «менім» мен емес, мыңның «мені» болған соң.

Сенің «сенің» сенікі емес, түмен «сені» болған соң.

От Б. Момыш - улы.

26.02.1944 ж.

ҚАДІРЛІ БАУКЕ!

Сізден бүгін бір хат алып едім, арасынан үш хат шыға келді.

Сағынған жүректен мың рахмет айтумен хатыңызды оқыдым. Аман-саулығыңызға қуанып жатырмын. Ол рас, сізден көптен бері хат-хабар болмаған, бірақ қайда және не жасап жүргеніңізден хабарым бар еді. Сондықтан хат жазбадыңыз деп, өкпелей алмаймын. Егер кейбір хаттарымда өкпе секілді бір нәрсе болса, ол өкпе емес, ол назым екенін есіңізге алыңыз.

Мен сізге көптеген хаттар жазғам. Оның біразын Құрманбек жинап алса керек. Сізге ол жолдар деп ойлаймын. Өткен айда Есмағанбет Ысмайылұлының адресіне сізге де бір

үлкен хат жолдап жібергем, оны алмаған да боларсыз. Сол хаттарымда біраз пікірлер бар еді.

***.

Сіз Алматыға барғанда көп еңбек істегеніңізді естіп қуандым. Өте жақсы іс жасағансыз. Ол еңбектер халқымыз үшін өте бағалы, аса асыл қазына деп білемін. Мұндай еңбектің қазақ халқының атағын шығару, абыройын көтеру, адамдарын таныту жолында өте көп қызмет атқарары сөзсіз. Шынында да, халыққа қызмет етуден артық не бар? Бірақ осы қызмет ету дегенді теріс ұғынатын дурактар да жоқ емес, олар көп. Ондайлардың ойынша, қара қарның қампайса, қара басыңның бабы келіссе, үсті - басың дұрыс болса, бұл - халыққа қызмет еткендік болады деп қарайды. Нағыз мешандық осы ғой. Құдай сақтасын. Мұндайлар ел басқармасын. Елді де, ерді де ондайлар езеді. Езбесе езуге тырысады. Ондайлардың кейбіреуін сіз кездестірген боларсыз. Мұндай адамдар ұлт дегенді теріс ұғынады, одан қашады, тіпті қорқады. Айта берсең, пәле жауып, сені ұлтшыл етіп көрсетуге тырысады. Национальная гордость дегенге теріс қарайды. Биыл «Красная звезда» газетінде Кривицкийдің мақаласы шығып, бізді бір мақтандырып тастады. Сол бойынша мен бірнеше мақала жаздым. Баяндамалар жасадым. Бауыржанды және басқа да батыр қазақ жігіттерін жұртқа таныстырып жүрмін. Сіз оқыған «Шынымен рас па?» деген мақала онша күшті емес. Дегенмен, қазақ жастарының істерін елге таныстыруда еңбек сіңіру керек деп білдім. Сөз сарыны мынадай ғой: қазақ қазақ болғалы көп ғасыр өтті. Оның барлық ерлік, батырлық салты бүгін ғана пайда болған емес. Ол ертеден келе жатыр. Кешегі батыр бабаларымыз батырлықтың тамаша үлгілерін көрсетті ғой. Ал бүгінгі қазақ жігіттері сол батыр бабаларының тамаша дәстүрлерін ілгері дамытуда. Бұдан былай «біз бұрын кедей едік, жарлы, жақыбай едік» деп құрту керек емес. Бұрын батыр болғанбыз, қазір де сондаймыз деп айтамыз. Амал не, осы сөзіміз кейбір жамандарға жақпайтын көрінеді. Қайтерсіз, маңдай соры төрт елі болған адамдар шығармыз. Осы шүршіттер көп. Солар бүлдіріп жүр. Былтыр мен ел жаққа барғанда, қазақпыз дегенді баса айттым. Бауыржанды «на щит славы» көтердім. Осыным кейбір қыртылдарға ұнамаса керек. Мен мұнысына қарағам жоқ. На зло всем чертям дегендей әңгімені баса - баса айттым. Ол жайды толық болмаса да шет жағасын естіген боларсыз.

Қазір де қазақ жігіттері жайында біраз жақсы мақалалар жазып жүрмін. Біразын жақында Алматыға жіберем. Бұларда да қазақ жастарын көтеруге тырыстым. Рас, мен жазушы емеспін, бірақ хат танып, майданда ерлік жасап жүрген қазақ жігіттерін көргенде жазбауға дәтім шыдамады. Шынында да, бұл жазғандар есеп үшін емес, ел үшін, халықтың тарихы үшін керек деп білдім.

***.

Алматыда жаңа наркоматтар құрылып жатыр деп естідім. Ол жақсы ғой, бірақ сол наркоматтарға қолынан іс келетін, халық алдындағы борышын, міндетін түсінетін азаматтарды жіберсе, қандай оңды болар еді. Бірақ ондайлар кейбіреулермен келісе алмай ма деп қорқам, түсінерсіз.

Қазақ халқы - батыр ел. Осы елге соғыс ғылымын тарату, әскер өнерін үйрету үшін сол ұлттың өзінен шыққан адамдарды тағайындау керек. Осы жөнінде мен сізді алып қалады ғой деп ойлап жүруші едім. Соған дәмеленіп, қуанушы едім. Неге олай болмағанын қайдам? Ал қазақтан шыққан бір генерал бар деп естимін. Мен оны көрген - білген адамым емес. Сырт хабарға қарағанда химияның адамы болса керек. Адамның солдаттың өмірін дұрыс тану үшін жаяу әскерде болу керек қой деймін. Әйтпеген күнде соғысқа керекті адамды тәрбиелеу мүмкін емес.

Соғыс өнері туралы сіздің пікірлеріңіз өте дұрыс, соларды ұлғайтып жаза берген жөн - ау деймін.

Әлгі наркоматтарға қазақтан қою дегенім - ондай адам халық алдында, оның тарихы алдында жауапты болар еді. Егер санасы болса, мұны ондай адам түсінуге тиісті. Ал басқа адам болса, келді, кетті бола бермек. Одан халыққа келер пайда да, зиян да жоқ. Бұл сізге түсінікті болады ғой деймін.

* * *

Сегізінші туралы онша хабарым жоқ, бірақ кара бақырауық кетті деп естимін. Мен оған сіздің барғаныңызды қолдайтын едім. Бірақ сіз оқитын болған соң, оған бір орынды адам ұсыну керек. Бізше, Карпов дұрыс қой. Рас, ол кісінің мінезі көңілшек, бірақ біздің жігіттерге жақсы қарар еді, қамқор болар еді. Бұған жігіттер де разы болар еді деп ойлаймын.

Мадияр сонда, әлі орынбасар көрінеді. Сол жігітті не оқуға, не Қазақстандағы наркомат оборонаға алдырған жөн. Осы жөнінде Шәріпұлымен сөйлессеңіз қалай болар еді.

Алматыдағы әдебиетшілермен араласқан боларсыз. Сырт хабарға қарағанда, Мұқан Абайды операға айналдырып жатыр деп естимін. Бұлай етсе, ол дұрыс емес. Расында, Абай драма сахнасына барса да, операның барылдағын көтермес. Операға ана Ақан сері, Біржан салдар дұрыс қой. Абайды жеңіл - желпі нәрсеге апарып, сағалата беруге болмас. Бұған сіз қалай қарайсыз?

* * *

Сәбит біздің жаққа келіп біраз материал жинап алып қайтты. Ол сіз туралы ешқандай да өсек айтқан жоқ. Сондықтан бұл жөніндегі хатыңыздағы сөзіңізге түсіне алмадым. Сіз туралы Сәбит жақсы пікірлер айтты «Бауыржан қазақтың тусаң ту дейтін ұлы екен» деді ол.

Сіз Академияда лекция оқығанда, оған барлық жазушыны шақыртпағаныңыз қалай? Әлгі Әлжаппар бауырыңыз өкпелеп қалған жоқ па?

* * *

Оқу оқығаныңыз жақсы болған. Біраз білім алып іске кіріскеніңіз тамаша болар еді деп ойлаймын. Ол болашақ үшін керек қой.

Менің өз жағымда көп айтарлық жаңалықтар жоқ. Аман - сау жүріп жатырмын. Балтабектен анада бір хат алып едім. Батыс майданда резервтемін деген еді. Содан соң хабар болмай кетті.

Февраль айында мені кезекті әскери атағына жіберген еді. Оныңды Мәскеу бекітпей қайырыпты. Әскерде бұрын болмаған, соғыс жөнінде білімі жоқ, Академия бітірсін деген дәлел айтыпты. Онысы дұрыс. Бірақ соғыс бітсін, аман қалсақ болды деп мен отырмын. Менен не қылған әскер маманы шығады дейсіз

..*

Биыл мен январь айында Мәскеуде болғам. Сонда мені қызметке алып қаламыз деп әурелеп еді. Мен разы болған жоқпын. Ал соңынан қағаздар келсе керек. Оны бұл арада бастықтар маған айтқан жоқ. Дегенмен, Мәскеу алдынан өтініп, мені осында, орнымда қалдыруды сұранып, алып қалған сияқты. Ал соңғы кезде әңгіме тағы көтеріліп жүр. Енді шақырса, келісім берем. Сізге жақын барғым келеді.

Биыл майданда жүріп «Орыс еместер арасында тәрбие жұмысы» деген тақырыпта кітапша жазып, Мәскеуге тапсырған едім, оным жақында басылмақ көрінеді. Көлемі баспа табақ.

Айтпақшы, Сәбиттегі қолжазбаларым өз алдына кітапша болып шығатын болды. Оны Сәбиттің өзі айтты. Орысшаға да аударылады деседі. Бұл жөніндегі айтқаныңызды еске аламын.

* * *

Ел арасы қызық қой. Біреуге жағасың, біреуге жек көрінесің. Әсіресе, кейбір жаман қазекең өсек жағын өршіте жөнеледі емес пе? Биыл мен елге барғанда, ана да, мына да болумен көп жерге баруға қол тимей, көп жолдастардың өкпелі екенін білемін.

* * *

Бауке! Мен көбірек жазып жібердім - ау деймін, осымен бір жолғы хатымды доғарамын. Келесіде тағы толық хат жазармын. Хатыңызды күтемін.

Алақайлап бетіңізден сүйген, жаман бауыр ініңіз Мәлік деп білерсіз.

22.03.1944 ж.

ҚЫМБАТТЫ БАУКЕ!

Сізден хат алмағалы қашан, көп уақыт болып барады. Мұндай үндемеушілік - сын сағатта сыр алысқан жаман - жұман інілері мен жолдастарын Батыр Баукесі ұмытып кетті ме деген ойға қалдыратыны да сөзсіз. Бірақ мен өкпе айтып, сізге сөз сайрайтын адам емеспін, жағдай - жайыңызға түсінемін.

Кеше Құрекеңнен хат алып едім, ол маған сіздің оған жазған (от 17.01.1944 ж.) хатыңызды жіберген екен. Сол хатты оқып, көп әңгімеге түсіне қанып отырған жайым бар.

Сіздің өзіңізден хат болмаса да, қайда екеніңізді ұзын құлақтан естіп жатырмын. Оның бер жағында Кривицкийдің мақаласы сіздің қайда және не жасап жатқаныңызды көрсеткендей болды.

Өзге жұрттың қалай ойлайтынын қайдам, меніңше, қазақ халқы және сегізіншінің атағын шығарып жазуға осы Кривицкий көп еңбек жасады. Жазғандарының кемшілік, қателері де болар, бірақ жоқтан бары жақсы десек, сол кекешке должное беруге тиістіміз. Оның сіз жайында жазған мақаласы оп - онды. Әрине, бір мақалада Бауыржанның дүниеге, өмірге көзқарасын, ой - жүйесін, адамгершілік қасиеттерін айтып, толығынан жазу оған өте қиын да соққан болар. Дегенмен, көп нәрсені көрсете, аңғарта жазыпты. Мен сонысына қуанам. Бұл мақала шыққаннан соң, мен командировкада болдым. Командирлердің көбі ол мақаланы оқыған екен.

— Бауыржан туралы бізге әңгіме айтыңыз, - деп сұранады олар. Мен әлім жеткенінше Бауыржан туралы оларға (т.е. комсоставқа) әңгіме жасап бердім. Мұндай әңгімені Молотов жолдастың X сессияда жасаған баяндамасына байланыстыра да айттым. Сталин жолдастың №16 приказында - «Учиться у гвардейцев» деген сөзі бар ғой. Бауыржан туралы әңгімені осыған байланыстыра да жеткізіп жүрмін. Мұныма қарсы болмассыз. «Өсер елдің баласы бірін - бірі батыр дер» деген ғой. Көтермелеу, мақтаныш ете айту, бұған көпшіліктің көңілін аудару - міндетіміз емес пе?

..*

«Ел құлағы - елу» деген мақал бар ғой. Өзіңізден хат - хабар болмаса да, кейбір жолдастар жорамалды түрде маған көп хаттар жазды. Олардың айтуына қарағанда, Қазақстанда жаңадан құрылатын Наркомат оборонға Бауыржан тағайындалмақшы деседі. Мұның анық - қанығы бізге мәлім емес. Тойдың болғанынан да - боладысы қызық. Сол сияқты «нарком болады» деген хабардың өзіне қуанып жатырмыз. «Бұл хабар да болса, Құдай тағаланың құлағына шалындыра ақсарбас атаймын» деп Күрекеңе хат та жазып жібердім.

Қазақ халқын басқа көршілермен салыстырғанда анағұрлым ілгері жатқанын байқауға болады. Бұл мақтанғандық емес, өмір шындығының растаған дәлелі де осы. Сіз айтқандай, ұлтына мақтанбайтын, оған қаны тартпайтын адам бола қоймас. Бізде бұрын әскери (офицер) кадрлар болмаса, онымыз қазір бар. Қол бастап, халқының абыройын көтерген командирлеріміз өсті. Соның ішінде ардақтысы Бауыржан ғой. Егер Баукеңді нарком етсе, әскерлік мәдениетіміздің ілгері басуына, түрі ұлттық, мазмұны социалистік военное искусствомыз жасалынуына жағдай туар еді. Олай дейтінім, ұлы дүбір, зор майданға қолма - қол араласқан, соғысқа қандай адам керек екенін толық біле алатын адам ғана нарком бола алады. Ондай адам - Бауыржан.

Менің жай пікірім осындай. Егер нарком болсаңыз, алдағы күнде ақыл қосысып отыралық. Ол наркоматта политуправление құрылуы керек. Оның военизматы, газет - журналдары болуға тиіс. Тегінде, ол аппараттарға қолынан келетін, халқы және тарих алдында азаматтық ар - намысымен жауап беретін жігіттерді тағайындаған жөн. «Мынау қолайлы екен», - деп көрінгенді ұсына, қоя салуға болмас. Наныңды жеп, басқа жаққа кетіп қалатын адамнан пайда аз болар.

Әрине, мұндай адамдар тылдан табыла қоймас. Оларды майданнан алдыруға болмас па екен? Тылда күні осы күнге дейін әскерге алынбаған, соғысты көрмеген, өмірдің не екенін өз көзімен бақыламаған адамдар бар екені сөзсіз. Солардың біразын майданға жіберіп, оның орнына майданнан алдыруға болмас па? Осы әңгімені, тегінде, ойланып көрген жақсы.

..*

Өз жайым бір қалпынша. Жұмыс та, тұрмыс та бір қалпында. Елеулі өзгерістерім жоқ, Алла - Құдайлап жүріп жатырмын. Денсаулық жағы бұрынғыдай емес, орташалау.

Сегізіншіден Құрмаш қана хат жазып тұрады. Әлгі қара бақырауық кішкене ғана жаралы болыпты деп естідім. Мен биыл январь айында Москвада болдым. Онда Қазақстан басшыларын кездестірдім. Олар сегізіншіге бастық керек деп Роликовке сөйлескен. Роликов қара бақырауықты ауыстыруға разылық берсе керек.

«Сегізіншіге кім қолайлы?» дегенде, мен Сізді айтып едім. Ал бастықтар мұны мақұлдаған. Сонан кейін сіздің «Оқу оқимын» деген сөзіңізді еске алып, басқа кандидатура іздеуге кіріскен. Мен Карповты ұсынып едім. Карповтың бір тамаша жері Орта Азияны біледі. Біздің тұқымды өте қадірлейді. Мұны сіз білесіз ғой. Қара бақырауықтан Карпов әлдеқайда дұрыс емес пе?

Бұл әңгіменің қорытындысы не болғанын білмеймін. Карпов өткен жазда Днепр үшін болған ұрыста екі орден алыпты және жаралы болып 3 ай жатып жазылыпты. Қазір сол бұрынғы орнында комдив көрінеді. Оның адресі: Полевая почта 73751-Н.

Карпову Илье Васильевичу.

Жақында Иван Ивановичті көрдім. Ол қазір біздің жақта комдив. Гофман полковник, бізден алғаш рет Чистяков кеткен құраманың штаб бастығы, т.е. екіншіде НШ болып істейді.

Айтар сөздерім көп - ақ. Оны кейіннен бір жазам. Сіздің адресіңізді білмеген соң, бұл хатты Исмаилов Есмағамбеттің адресіне жазып, табыс ет деп отырмын. Хатым бара қалса, жауап күтем. Бақыт пен Жамалға көп сәлем. Мәлік.

2.06.1944 ж.

ҚЫМБАТТЫ БАУКЕ!

Майдың 5- де жазған хатыңыз бен жіберген газетіңіз кеше келді. Көп рахмет. Мен ол газетті ертеде алып оқығам және «Каз.Правдада» басылған «В бою» деген мақалаңызды да оқыдым. Мен олардың бәрін жинап, үйге жібергем. (Мен жолдастардан келетін хатты үйге жіберетін әдетке душар болдым. Олардың түбінде бір керегі болар деп ойлаймын.)

Өз хал - жайым орынша, аман - сау жүріп жатырмын. Айта қаларлықтай жаңалық, хабарым жоқ.

Алматыдан келіп жатқан хабарға қарағанда, онда наркомат әлі құрылмаса керек. Наркомдыққа Шәкір дегенді (фамилиясы Жексембаев па, әлде қалай) ұсынады білем. Мен мынаны айтар едім. Әңгіме атақта емес, ел алдындағы, тарих алдындағы, халық алдындағы борышын адал атқаратын адам керек. Осыны ойлағанда мен наркомдыққа Сізді ұсынам. Неге? Бұған менің дәлелдерім мыналар:

Бауыржанның үйіне қызметке келетіндер көп. Олардың көпшілігі Баукеңнің қаны бір туысы болмағандықтан, тамағын ішіп - жеп, жүрдім - бардым жұмыс жасап кете береді. Жұмысты да шын жүрегімен істемей, «авось» деп жасайды. Ондай адам Баукеңнің алдында жауаптымын деп санамайды: «Жарамасам, басқа жерге барармын» дейді. Осыған Қарағанда, Бауыржанға өз адамы керек, ол адам тарих алдында жауапкершілігін, міндетін сезер еді, «авось» - қа баспас еді, деп ойлаймын.

Бауыржанның өз адамы іс басына келсе, национальная гордость дегенді, басқалардан кем болмай, тең болуды, ерегістірсе, асып түсуді арман ете қызмет жасар еді. Өз тізгіні өзінде болар еді деймін. Бұл секілді міндетті орындай алатын адамдар бізде аз болса да бар.

Бұл нарком бол деп Сізге беріп отырған ақылдың бір себебі. Түсінерсіз.

Тағы бір айта кететін сөз мынау екен: Бауыржанның өзінен жүрген секілді. Олар Бауыржандардың қолын байламай, өзінің қара басының қамын ойлап кетеді. Құдай тағала сондайлардан сақтасын.

Халқымыздың тарихы, әдебиеті мен мәтелдері жөнінде де сіз көп еңбек сіңіріп, бұл майданда қызмет істеп жүргендерге, ең болмағанда, жол - жоба, нұсқау, ақылыңызбен де көмек көрсеткен болар едіңіз.

Осы секілді әңгімелер көп - ақ. Бұларды еске алғанда, жаңа құрылатын наркоматқа Сіз барсаңыз екен деп ақыл берем, өтініш етем. Рас, бұл наркоматтың жұмысы көп, организационный периодында қиыншылықтар бар екенін де білем. Оған бой ұсынуға болады да. Бара қалсаңыз, наркоматтың политуправлениесі, военный советі болады ғой. Оған қолынан іс келетін, адал ниетті, дұрыс адамдарды, халық алдында ар - ұятымен іс істейтін жігіттерді шақыртып аларсыз деп ойлаймын.

Алматыдан Ғабит маған хат жазып еді. Оның айтуына қарағанда, қазақтың тіл мамандары қазақша термин жасау туралы мәселе көтеріп жатқан көрінеді. Ол- дұрыс әңгіме, бірақ әңгіме терминде тұрған жоқ. Ең бастысы, қазақ тілін өркендету туралы болу керек емес пе? Мен былай деп ойлаймын. Союздық республика болу турасында Сталин жолдастың анық определениесі бар. Ол кісінің айтуынша, бізде молынан бар. Олай болса, союздық

республика дәрежесіне жеткен халықтың ұлттық, мемлекеттік тілі болсын. Орысша - қазақша тіл бірдей жүрсін. Кеңселерде де қазақ тілі қолданылсын дегім келеді. Сонда ғана біз термин мәселесін дұрыс шеше алатын боламыз. Сонда ғана қазақ тілі өркендейді, көркейіп өседі. Осыған байланысты, кейбір жақсы әдет - ғұрпымызды қайтадан қабылдап, қалпына келтіруіміз керек.

..*

Айтпақшы, жақында Құрекеңнен хат алып едім. Ол Қызыл Жұлдыз орденін алыпты және оған капитан атағын беріпті. Ол біздің жақсы жолдасымыз ғой. Сізге де құтты болсын айтып, жақсы жолдасыңыздың абыройлы болғанына қуаныш білдірем. Биыл Алматыда болғанда естіген боларсыз, Абай туралы опера жазылып жатқан көрінеді ғой. Рас па? Егер, рас болса, мен оған қарсымын. Неге? Дәлелім мынау: Абай- қазақ халқының ардагері, мақтанышы, тұлғалы қайраткері. Ол жөнінде пьеса, роман, кино және ғылыми зерттеулер жазылды. Бұлардың бәріне Абайдың көлемі сыяды, оған Абай лайықты. Ал, енді Абайды опера сахнасына шығарып, барылдатуға болмайтын шығар (операға Ақансері, Біржан - Сара, Балуан Шолақтар қолайлы). Екіншіден, басқа елдердің қай классигі операда, тіпті жалпы сахнада персонаж болып жүр. Тегінде ақша - ақша деп Абайды арзан нәрсеге айырбастауға болмас. Бұған тарих көнбейді.

..*

Менің жазып жүрген ұсақ эпизодсымақтарыма көңіл бөліп, аса бағалы пікір айтқаныңыз үшін өте разы болып отырмын. Айтқандарыңызды есте ұстап, орындауға кірісем. Рас, менікі жазушы болайын дегендіктен туған ой емес. Майданда ерлік жасап жүргендер жайында жазу, елге оны таныстыру, айту, жеткізу міндет болды. Бұларды жазушылар жазады деу керек емес, олар көркемдеп жазса, біздер солдаттың шындық сырын айтуға тиіспіз ғой. Мадьярдан анда - санда хат келіп тұрады. Байғұс жалғызсырап жүрген тәрізді. Ветков бір аяғынан айырылып, госпитальда жатыр.

Біраз әңгімем осы. Тағы да хат жазам. Үзбей хат жазып тұрыңыз. Табысты болуыңызға тілектес Мәлік.

P. S. 1) Газетіңізді қайырып, кеше жібердім. 2) Менің Мәскеуге барып - қайтуыма себеп, дәлел болмай тұр.

Онсыз жібермейді ғой.

3.06.1944 ж.

БАУКЕ!

Аманшылық. Мен сізге үлкен хат жазып, кеше жібергем. Және сіз жіберген газетті де қайырғам. Мына «Серігім» менде қалып қойған екен, соны да Сіздің бұйрығыңыз бойынша кейін қайырып отырмын.

Мен өмірде военное образование алған, оқыған адам емеспін. На командный составқа оқығым келеді. Бұған не ақыл бересіз? Соғыс бітіп, демобилизовать етілген күнде де военное знание керек қой деп ойлаймын. Сізден ақыл алмай, бұл жөнінде еш нәрсе демек емеспін. Хатыңызды күтем. Мәлік.

24.06.1944 ж.

БАУКЕ!

Аманшылық.

Біраз күннен бері Иван Михайловичтың шаруашылығында командировкада жүрмін. Ол кісі іске кірісті, алғашқы қарқыны жақсы, ілгері өрлеп барады. Жақында жақсы хабар естірсіз.

Көптен бері жолдастардан хат келмейді. Мадьяр, Құрмаштар аман көрінеді. Мен Сізге толық хаттар жазған едім, алған боларсыз. Тағы да хат жазам. Аманшылықпен көріселік.

Сәлеммен, Мәлік.

24.07.1944 ж.

ҚАДІРЛЫ БАУКЕ!

Аман - саусыз ба?

Мен де аман - саумын. Көптен бері алдыңғы жақта командировкада жүрмін. Кеше бір жолдас келіп еді, ол Сіздің 24.06.44 ж. жазған хатыңызды әкеп берді. Аманшылығыңызға көптен - көп тілектеспін.

Осы хатымды кеше ғана жаудан босатылып алынған Поневежье қаласында жазып отырмын.

Бүгін бастықтарымнан телеграмма алдым. Маған наградаға Отечественная война Первой степени деген орден берген екен, соған бастықтар құтты болсын айтыпты. Осы хабарға қуанышта отырмын.

Жақын арада командировкадан қайтам. Содан кейін толық хат жазармын. Ал тарсылдақ жақын жерде толық жазуға жағдай болмай жатыр.

Мен жайында қандай қатындардың сөз қылып жатқанын Қайдам. Мәскеуде ондайлар жоқ еді. Пейілдері, өсекке іліну - есепке іліну деген ғой.

Кейіннен толық хат жазармын. Жолыққанша қош - сау болыңыз. Аман - сау болуыңызға тілеулеспін. Мәлік.

31.08.1944 ж.

БАУКЕ!

Осы айдың 10 - нда жазған хатыңызды кеше алдым. Өзім 20 күндей командировкада болдым да, содан кеше келдім. Сондықтан жауабымды кеш жазып отырған жай бар.

Батыр бүркіт ағасы Бауыржанның соңынан ерген, одан үлгі - өнеге алған жаман інілеріне ағалық жүрегінен разылық білдіріп, хат жазып, құтты болсын айтқанына өте қатты қуанам.

Сіз бүркіт саңқылдаған шыңда биік,
Көндірген жауын талай тезге іліп.
Бастаған батырларды батырларша баяғының,
Қан майданда жауына қаһар түйіп!
Үлгі алар ағасынан тас түлекпіз,
Шын ықылас, адал көңіл, жүрек сүйіп.

Менің орден алғанымға Батыр Баукем разылық жүрекпен құтты болсын айтқанына алақай көңілімнің арманы жоқ. Сізге көп рахмет.

..*

Кездестірген боларсыз, Мәскеуде қазақтың тіл маманы Сәрсен Аманжолов деген Главпурда істейді. Содан да хат алдым. Ол айтады: «Сен жақында Главпурға қызметке келесің» депті маған. Ал бұл жөнінде еш сыбыс әзірге білінбейді. Егер рас болса, барармыз деп ойлаймыз. Егер қой болды хабар болса, солдатпыз ғой, жүре береміз. Тегі, рас болса, қандай жақсы болар еді. Тым болмаса, аз күнге болса да Мәскеуге, Сізге барып қайтқан, сөйлескен қандай жақсы. Мұны болашақ көрсете жатыр. Уақыттан озам деуге болмай ды ғой.

* * *

Осы айдың бас кезінде бізге әлгі кекеш келді. Ол сіздің еңбектеріңіз жайында көптеген мақтаулар айтты. «Бауыржан - это талант, мыслитель» дейді ол. Мен қуланып: «Е, басқалар да, Бауыржан секілді званиесі барлар да, сондай мыслитель болар» деп едім, оныма ол Кривицкийге әжептәуір ашуланды да: «Что Вы, что Вы?» және «Бауыржанмен бірдей басқа біреуді сопоставить етуге болмайды. Ол қазақтың әскери искусствосының жұлдызы, ласточкасы, ол орыс жолдастарға да көп үлгі - өнеге, ақыл беруде», - деді.

Сол жазып жүргендеріңізді ретке келтіріп, «для себя» - дан шығарып, для всех дегенге ауыстырсаңыз жақсы болар еді деп ойлаймын. Мүмкін болса, кейбір тарауларын журналдарға (Московские журналдарға) бастыру керек болар.

Ағылшындардың және басқалардың Сіз жайында жазғанын көргем жоқ.

..*

Мадьярдан да хат алдым. Оқуға, Мәскеуге келдім деп қана жазылды. Қандай оқу екенін айтпайды. «Шорной Балтабектен» хат алып тұрам. Ол жайында «Правдада» 13 августа «Борьба с танками» (на 3 - стр.) мақала шыққан. Оқыған боларсыз.

* * *

Елден хат өте сирек келеді. Көп уақыттан бері келініңіз хат жазуды доғарды. Оған бірнеше хат жазып едім, жауабы келмеді. Не болғанын Құдай білсін. Түсінісе айтылмаған тұйық өкпесі болса, соңынан, аманшылық болып соғыс біткен соң көріскенде, сөйлесерміз деп ойлаймын. Мендегі біраз сөз осы, өзім аман - саумын. Хат жазып тұрыңыз. Аманшылықпен көріселік. Інілік сәлеммен, Мәлік

23.02.1945 г.

ДОРОГОЙ БАУКЕ!

От всей души поздравляю Вас с праздником 27 годовщины Красной Армии. Сердечно поздравляю также с назначением Вас на новую должность и желаю доброго здоровья, успехов в работе и всего наилучшего. Только вчера Вера Павловна передала по телефону Ваш адрес, и я беспредельно рад за Вас. Тут же по телефону сообщил о Вас Каныш агаю, который, радуясь и гордясь, передает Вам привет и горячие поздравления.

Обо всем напишу Вам в письме. Привет Вам от Курманбека, Веры Павловны. Будьте здоровы. Ваш Малик.

Москва 19. Глав ПУРККА (Главное политическое управление Рабоче - Крестьянской Красной Армии), отдел агитации.

24.02.1945 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕ!

Кеше ғана сізге бір ашық хат жазып жібергем. Онымды алған боларсыз. Біз де аман - сау істеп жатырмыз. Хал - жай өзіңіз көргендегідей. Одан басқа жаңалықтар мыналар:

1) Қаныш әлі осында жатыр. Келген шаруасының басын қайырған секілді. Ол кісі осы айдың он екісінде кетпек еді. Жүре алмай қалды. Оған себеп Алматыдан Оңдасынов хабар айтып, «жақында барамын, менің келуімді тоссын» деген екен. Оның келуін Қаныш тосып жатыр. Ал Оңдасынов Алматыдан әлі шықпаған көрінеді.

Биылғы Жазушылар ұйымында болған жиналыстың стенограммалық материалдарын Қаныш толығынан алыпты. Құдайдың құдіретімен дегендей, Қаныш ағайды Кривицкиймен жолықтыра алмай қойды. Өйткені ол кекеш командировкада жүр екен. Жақында келеді деседі. Соны тосып отырмын.

Мен биылғы материалдарымды машинкаға бастырдым. Қаныш ағайдың қолына машинкаға басылған үш жүз беттей материал бердім.

2) Бектің кітабын басып, Қазақстанға жіберу үшін Шәріпов қағаз бергізіпті. Кеше Шәріповпен барып сөйлестім. Ол кісі айтты: Он мың данаға заказ бердім, қағазын бердім. Оның қаншалықты расын қайдан білейін. Әйтеуір, жақсылық болуына тілектеспіз ғой.

3) Бұл арада басқа бөтен хабар жоқ. Бәрі баяғы күйінде жүріп жатыр. Ел жақтан кімдер бар - жоғынан хабарсызбын. Мұнда Алматыдан келіп жатқан адамдар болса керек. Кім екенін білген емеспін. Оларда жұмысым не?

4) Мадиярдан әлі хабарсызбын. Жақында бір ашық хат жазып, оқып жатырмын депті.

5) Менің былтырғы қолжазбаларымның хабары қызық болып келді. Оны өткен март айында баспаға берген екен. Баспада теріледі. Содан соң Әбдіхалықовтың аппаратына түседі. Рецензия алу үшін. Ал Әбдіхалықовтың кейбір адамдары қазақшасын оқымай, оны орысша аудартып оқиды да «мұның өзінде көркемдік жоқ екен және қазақ жігіттері жайында көп жазылған екен» деп қорытынды жасайды. Сонымен ол материал жатыр. Осыған байланысты көп әңгімелер бар көрінеді. Оның біразын өзіңіз білесіз ғой. Бізді ұлтшыл деп өсек айтушылар бар көрінеді. Мен осының бәріне қорытынды жасап, жақында Жұмабайға үлкен хат жаздым. Онымды орысша жаздым. Машинаға бастырғанда он төрт бет болды. Қаныш та, Вера да оқыды. Дұрыс деді. Ол хаттың мазмұнын өз алдына жазам сізге. Бұл хаттың бір данасы Қанышқа берілді. Тағы да хат жазам. Өзіңіз денсаулық жағын ескеріңіз, жылы киініп алу керек.

Таныс жолдастардан сәлем.

Сіздің қол астыңызда, кадр бөлімінде менің балдызым бар. Әбілпейісұлы Шаймұрат деген жігіт. Айтпақшы, сіздің осы құрамада мен талай рет болғам. Он сегіз, отыз бір, жиырма екі дегендерді білем.

Сау болыңыз, Мәлік.

27.02.1945 ж.

ҚАДІРЛІ БАУКЕ!

Алыста жүрген адам жас бала секілді аңсағыш болып келеді ғой. Сізде де сағыну сезімі бар екенін білем. Сондықтан алыста болсақ та, өзіміздің ойымыз, тілегімізбен сіздің қасыңыздамыз. Қасиеті, құндылығы болмаса да, ол- пұл нәрселерді хатымызға жазып жібере беруді мақсат етудемін. Мұным айып болмас. Және бұдан былай күн аралата сізге хат салып отырудан ерінбеймін.

Біз тегіс аман - сау істеп жатырмыз. Кеше Жамал мен Бақыттан да хат алдым. Аман - саумыз деп жазады. Олар сізді келеді деп күткен де көрінеді. Ригадан соққан телеграммаларыңызды алыпты.

Осыдан екі күн бұрын Казпредствоға бардым. Шарипов жоқ екен. Айтқұловты кездестіріп, мен де арсызбын ғой, оған мынаны айттым.

– Қызыл Армияның 27 жылдық мерекесі жақындап келеді... Осында оқуда жүрген бірнеше қазақ офицерлері бар. Мереке күні олардың басын қоса алмассындар, бірақ оларға подарок ұйымдастырып (от имени правительства Казахстана деп) беріңдер, - дедім.

Менің мұныма Айтқұлов: «Жарайды, жарайды, Шариповқа айтайын», - деді».

– Шариповқа айт, мұндай подарок беруден Қазақстан кедейленіп қалмайды, - дедім.

Айтқұлов бұл әңгімені Шариповқа айтқан көрінеді. Бірақ одан еш нәрсе болмай қалды деген хабар алдым.

Өзім алдағы март айында командировкаға барып қайтсам деген ойым бар. Жіберсе, Сіз жаққа барып қайтуды көксеймін. Ал онымнан қандай нәтиже боларын болашақ көрсетсе керек.

Ел жақтан үлкен кісілер келді деп естимін, бірақ өзім көрген емеспін. Тағы да хат салармын. Амандықпен көріскенше. Мәлік.

9.03.1945 ж.

БАУКЕ!

Бұдан бұрынғы жазған хаттарымды алған боларсыз. Біз аман - сау айдап жүріп жатырмыз. Құрманбек толығынан орналасты, оны қызметке бекіткендігі жөнінде бастықтың жарлығы да болды.

Мен сізге Жұмабайға жазған хатымның мазмұнын қысқаша түрде жазып жіберуді дұрыс көріп отырмын. Ол хаттағы әңгіме мына мәселеге байланысты көтеріліп, жазылды.

1. Ана жылы Сәбитке қалдырып кеткен қолжазбаларым өткен 1944 жылдың март айында баспаға беріледі, теріледі. Сонан соң рецензия алу үшін Әбдіхалықовтың аппаратына келіп түседі. Бұл қолжазбалар қазақша болғандықтан, оны орысша подстрочный перевод жасаттырып, Әбдіхалықовтың Ахметов дегені оқиды да, мынадай қорытынды жасайды.

(а) Көркем шығарма емес, көркемдігі аз.

(б) Мұнда қазақ жігіттері жайында, олардың майдандағы ерлік - істері жөнінде көп айтылған екен депті ғой Ахметов. Сонан соң ол қолжазбалар тыныш жатса керек.

Мен Жұмабайға хатымды осы әңгімеден бастап жаздым да, ең алдымен, мына секілді үш справка бердім.

1) Менің қолжазбаларымның көркем шығарма емес екені рас, ол әскер адамының мемуарные записи дегені болады;

2) Онда мен тек қазақ жігіттерін жазғаным жоқ, басқа ұлттың азаматтары, олардың ерліктері туралы жаздым;

3) Менің ол қолжазбаларды жазғандағы мақсаттарым мыналар еді:

- а) Ознакомить народ с героическими подвигами фронтовиков в борьбе с немецко - фашистскими захватчиками;
- б) Собрать боевые эпизоды, документы, конкретные материалы о фронтовиках и представить их нашим историкам, писателям, будущим составителям большой исторической книги «Казахстан в Отечественной войне»;
- и) Помочь преподавателям и учителям в учебных заведениях разработать будущий цикл на темы «Отечественная война» и «История народов СССР», для которых такие материалы о фронтовиках, в частности, о панфиловцах сослужили бы большую пользу;
- 4) Рассказать призывникам, будущим бойцам о боевых делах, воинском мастерстве фронтовиков, чтобы они брали пример с панфиловцев;
- 5) Отметить своими записями боевые подвиги моих друзей по оружию и отдать должное героическим поступкам погибших товарищей.

Осыларды жазғаннан әңгімемнің негізгі бөліміне көштім. Онда мыналарды айттым:

Майданда ерлік жасаған батыр жігіттердің ерлік істерін айтып жазғанымды тылда жүрген кейбір адамдар жек көретін секілді, ондайлар мені айыптап, өсек тарататын көрінеді және ондайлар маған ұлтшыл деген атақ жапсыратын көрінеді. Мұның бәрі жанға бататын жалақорлық дей келіп, бірнеше дәлелдерді көрсеттім:

а) Соғысқа дейін қазақтың офицер кадрлары қандай күйде еді, ал қазір қандай? Қазір біздің ұлттық кадрларымыз, офицерлеріміз көбейіп отыр. Бұған қалай мақтанбассың? Бұл өте қуаныш емес пе дегенді жаздым.

б) Майданда қазақ жігіттері қатардан қалыспай, жаумен батырлық жасап соғысты, намысты бермей соғысты. Жеке жігіттеріміз өзінің абырой - атағын, награда алуды ойлаған жоқ, олар халқының абыройлы болуын көкседі. Халқының намысын көтерді дедім де, екі- үш характерный фактілер (эпизодтар) келтірдім: а) по награждениям казахи занимают по низу пятое место, б) амбразураны денесімен жапқан қазақ, в) неміс танкасымен күресіп, (обвязав себя гранатами, бросился под танк) ерлік жасаған қазақ.

в) Майдандағы орыс генералдары мен командирлері дают высокие оценки боевым подвигам казахов, как же этим не гордиться? Казахи в бою стали достойными своего старшего брата русского - как же этим не гордиться?

г) В.И.Ленин, И.В.Сталин и наши руководители о национальной гордости туралы не айтқан еді? (Приводил их высказывания по этому вопросу).

д) Товарищ Сталин о советском патриотизме и о национальных традициях народов СССР не айтып еді?

Майданда жүрген жігіттер тылдағы еңбекшілердің ерлік істеріне мақтанып отырады. Мәселен, Қалпе Бердібеков деген қазақ внес в фонд обороны один миллион 36 тыс. рублей. Мұның өзі мақтанарлық іс емес пе?

Осыдан кейін мен өзімді неліктен «Мен - қазақпын» деймін деген мәселеге толығынан тоқталдым.

Слова «Мен - қазақпын» в моем понимании означают любовь к своему народу (нации), уважение героических традиций своего народа, любовь к многовековой культуре, литературе и искусству, честью и совестью служить ему, заботиться о том, чтобы твоя нация не отставала от других, всемерно укреплять дружбу народов, оказывать

дружественным народам всемерную помощь и поддержку, а в случае необходимости вместе с ними драться с общим врагом.

Когда я говорю «Мен - қазақпын», то этим я нисколько не переоцениваю и не возвышаю свою Нацию как сверх - естественную. Слова «мен - қазақпын» в моем понимании означают мою национальную принадлежность. Этим я выражаю чувство к своей нации, эти слова означают, что я сын народа и до последней капли крови обязан служить ему. Они означают также, что я, уважая и любя свою нацию, верно служа ему, вместе с тем уважаю и люблю все советское, как святыню, весь советский народ, как родной, служу ему, потому что у всех национальностей, населяющих территорию нашей великой родины, цели и стремления едины. Да стоит ли распространяться об этой бесспорной истине!

Осыдан соң честь, совесть и достоинство дегендерді қысқаша түрде айттым да, мені ұлтшыл дейтін қырттар бар, олар мені қорқытпақ. Олар не десе, о десін, но я их не боюсь. Мне незачем бояться их. Я не подотчетен перед ними, я держу ответ перед своей совестью, которая приказывает мне честно служить народу и партии. Те, кто не отвечает перед своей совестью, - не понимают свой долг перед народом и партией. Я- солдат, в полном благородном смысле этого слова.

Бұдан соң мен майдандағы қазақ жігіттерінің ерлік істеріне мақтанам, мұным ұлтшылдық емес, это есть благородное чувство советского гражданина, ибо невозможно любить, уважать и ценить другие нации, не научившись любить, уважать и ценить свою нацию.

Хатымның қорытындысында айтқандарым мыналар болды:

- 1) табысымызды, оны жасаған адамдар турасында айтуға, жазуға бола ма?
- 2) Республиканың 25 жылдық мерекесіне майдандағы жігіттер мынадай ерлік істерімен келді деп айтуға, жазуға правом бар ма?
- 3) біз жайында өтірік - өсек таратушыларға тыйым салдырыңыз, қате - кемшілігімді батыра - батыра бетіме айтыңыз.
- 4) менің қолжазбаларым басылуға жарамаса (на их издание я не настаиваю), Академияның архивіне беріңіз.

Жұмабайға жазған хатымның жалпы жайы осындай. Өзі көп нәрсе екен, тілім жеткенінше орысша жазып жібергем. Оныма жауабы әлі келген жоқ.

Біздер жайында өсек таратушылар қара басының қамын ойлағандықтарын көрсетеді ғой. «Осылар ертең соғыс біткеннен соң, майданнан келіп орнымызды алып қояр» деп қауіптенеді - ау деймін. Сондықтан да ондайлар біздің абыройымызды түсіруге осы бастан кірісетін көрінеді: мен бұл қорытындыға осы соңғы кезде келіп жүрмін.

Менің осы хатым тұрғысындағы пікіріңізді беріңіз. Тағы хат жазам, Құрманбектен сізге көп сәлем. Амандықпен көріселік.

Мәлік.

4.04.1945ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕ!

Сізге бірсыпырадан бері хат - хабар сала алмағаным рас. Қырық бес шақты күн майданда командировкада болып, содан жақында ғана (апрельдің отызында) келдім. Румыния, Венгрия және Австрия жақтарын аралап көріп қайтқан жай бар. Толбухин бастаған майданда болдық. Шет елдердің хал - жайы, әдет - ғұрып, салты дегендерді көріп таныстық. Майдандағы жігіттермен кездесіп жолықтық, сөйлестік. Олардың жасап жүрген ерлік істерін көрдік.

Шет елдердің қалаларының қиратылғанын көргенде, денең шымырлап, бойыңды қуаныш кернейді. «Сол керек» деп разылық білдіресің. Будапешт қаласы біздің Сталинградтан да жаман болып қираған екен. Мұны көргенде, мен өзім қуанып кеттім. Әсіресе, Будасы мүлде жермен - жексен болыпты. Вена қаласы да қиратылған.

..*

Күрекең өткен айдың он сегізінде Берлинге жүріп кетіпті. Ол осы айдың жиырма сегізінде қайтып келуі керек. Оның бұл командировкасы өте жақсы болған деп отырмын.

..*

Мұндағы жаңалық сол - Торғайдың баласын (хатшы Скворцов М.Н.) бізден алыпты. Оның орнына Барков барыпты. Ол бұрын Хабаровск өлкесінде бірінші хатшы болған екен.

..*

Май күндері мені жолдастарым шақырып қонақ етті.

Өзіміздің жақтан осында сессияға келген депутат жолдастар үндемей қалды. Қазақбайұлы осында екен. Мен оны көрген соң: «Е, бұл кісі осындағы азаматтарды жинап, майларың құтты болсын дейтін шығар», - деп ойлап едім. Оным болмай қалды. Ол кісі жүріп кетіпті. Әбдіхалықұлы да осында көрінеді. Барып сөйлескен адамым емес. Шаруам болмаған соң және ол кісі өзі хабар бермеген соң, «Неге келдің, кім шақырды сені?» деп жүрер деп ойладым да, үндемедім.

Мұхтар осында екен. Ол кісі бүгін жүріп кетті Алматыға. Мен онымен бірге отырып сөйлесе алмадым. Май күндері оны табу қиын болды.

Осы айдың жиыrmасы шамасында Ғылым Академиясының екі жүз жиырма жылдығы болады ғой. Соған Қаныш ағай келетін секілді. Бір қыдыру жаңалық хабарым осылар. Тағы да хат салып, амандық жайды білдіріп тұрармын. Аман - сау болуыңызға шын көңілден тілектеспін.

Туысқандық сәлеммен Мәлік.

Р. С. Мен өткен бір хатымда Жұмабайға жазған хатымның қысқаша мазмұнын жіберген едім, оны алған - алмағаныңызды хабар етіңіз.

18.06.1945 жс.

АРДАҚТЫ БАУКЕ!

Мына жігіттеріңіз келді, хатыңызды берді. Амандығыңызды естіп, қуанып қалдық. Бірақ бұл азаматтар жарытып еш нәрсе айта алмай қалды.

Өзіміз аман - сау жүріп жатырмыз. Мен ел жаққа аз күнге болса да барып қайтайын деген едім, оның жайы томпақ болды. Бастықтар рұқсат еткен жоқ. Бізден бір топ адам Берлин

жағына жүріп кетті. Солардың қатарына мені де қос деп сұранып едім, ол да болмай қалды. Сонымен санды соғып, қос қоржынды салақтатып жүріп жатқан жай бар.

Құрманбек «Волоколамское шоссе» аударып жатыр, бірінші бөлімін болып та қалды. Біраз жайды ол өз алдына жазар.

Академияның салтанатты мерекесіне Қаныш ағай, Кәрім Мыңбайұлы, тағы біраз адамдар келді. Қанышпен әңгімелесе отырып, мен оған мына бір жайды айттым. Қазір Бауыржан жалғызсырап жүрген көрінеді. Оны аз күнге болса да осында алдыру керек. Ол мұнда келсін, жиырма төртінші июнде болатын әскер парадын көрсін. Өзіңізбен сөйлессін. Аз болса да аунап - қунап жатып кетсін. Бауыржанды шақыртып алу үшін мынадай себеп айту керек: Қазақстанға жаңа хатшы барды. Ол кісі Қазақстаннан алдағы күнде құрылатын Отан қорғау халық комиссариатының қамын ойлайтын көрінеді. Осы мақсатпен ол хатшы Бауыржанмен танысып, сөйлескісі келеді. Хатшының майданға баруына болмас, ал Бауыржанның осында келгені жөн. Соны сұраймыз деп айту керек. Бұл сөздерді Шәріпұлы Голиковқа айтса, нәтиже шығар еді деген пікірді Қанышқа жеткіздім. Қаныш: «Мен бұл жайды Исағалиға айтайын», - деп уәде берген. Ал Исағали бұл жерде ерлік жасай ала ма, жоқ па, оны алдағы күн көрсетер. Ол жігіт солқылдақтық жасай ма деп те қауіптенем. Жақында болатын сессияға депутат атаулының бәрі келетін көрінеді. Шаяхметұлы Жұмабай да келеді деседі. Ол кісі депутат болып сайланғалы келмеген екен ғой.

Қанышпен әлі толық отырып сөйлесе алғанымыз жоқ. Олардың сессиясына байланысты Қаныштың қолы тимей жатыр. Жұрттың айтуына қарағанда, бізге барған жаңа хатшы Барков деген дұрыс адам деседі. Алдағы күн көрсетер деп біз отырмыз.

Жақында Ғабиттен хат алып ем. Ол жазады: «Бауыржанның еңбектері Ғылым академиясында өлі бұйым болып жатыр», - дейді. Шамасы, өз алдына кітап етіп шықпауын айтады білем. Сіздің жазғандарыңыздың біразы, «Әзімхан әңгімесі» әдебиет альманағында басылған, оқыған боларсыз.

Мадияр осында резервте жатыр.

Басқа айта қаларлықтай жаңалық жоқ. Хат жазып тұрыңыз.

Жеңіс құтты болсын деген хатымызды сол жеңіс күні жолдап жібергем, алған боларсыз.

Амандықпен көріскенше қош - сау болыңыз. Жалбақай ініңіз Мәлік.

24.06.1945 ж.

АРДАҚТЫ БАУКЕ!

Биылғы жыл - қуаныш пен шаттықтың, бақыт пен рахаттың, Жеңіс пен табыстың сәті түскен жыл болды. Осы жылда істелген іс те, қызмет те, алынған мәртебелі награда, сыйлық та ерекше қасиетті, айрықша айтулы, мақтануға да, мақтауға да сыя бермек.

– Жеңіс жылының мәртебелі наградасын алдым;

– Жеңіс жылында істеген игілікті істерім;

– Желбіретіп Жеңіс туын көтердім, - деген сөздер қандай тамаша, қандай әдемі! Бұлардың бәрі көңілге қонымды, жүрекке жылы әсер етеді емес пе?

Биылғы жылғы қуанышымыздың ұшы - қиыры жоқ.

- Жау жеңілді, соғыс бітті. Жеңіске жеттік, - деп бір қуандық.
- Ең жақсы көретін жолдастарымыз сұрапыл соғыстарда аман - сау қалды деп тағы қуандық.
- Жауды жеңу жолында жасаған батырлық - ерлік еңбектері үшін көптеген бауырларымыз үкіметтен ең қадірлі наградалар алды, - деп тағы қуанудамыз.
- Бірсыпыра туысқан, достарымыз жақын арада майданнан елге қайтады деп қуанып отырмыз.
- Қысқасы, қуанышымыз қуанышқа, шаттығымыз шаттыққа ұштасып жатыр.

Біз бүгін өте қатты қуанып, мақтаныш пен шаттыққа бөленіп отырмыз. Бұл жайға жеткізген, өте қысқа айтылған, бірақ маңызы зор, мағынасы терең, екі ауыз ғана сөз болды. Ол сөз: - Майданда көрсеткен ерлік істері үшін Бауыржанға Отан Соғысы орденінің Бірінші дәрежелісі беріліпті.

Бұған қуанышымыз күшті. Алақайлап қолыңызды қысып, аймалап бетіңізден сүйдім. Алған наградаңыз қайырлы, құтты болсын. Алдағы күнде де абыройлы, атақты бола беруіңізге шын жүректен тілектеспін.

Бүгін Бақыт пен Жамалға да құтты болсын айтып, телеграмма соғып жібердік.

Адамға қуаныш деген бір түрлі қызық әсер береді ғой. Сондықтан да болар, осы хатымның сөздері сөз болмай шықты. Айып етпеңіз.

Амандықпен көріскенше, қош - сау болыңыз.

Құшақтап, қолыңызды қысып, бетіңізден сүйген жаман ініңіз, алақай бауырыңыз Мәлік.

P. S. *Осы хатымды жазып шықтым да, Құрекеңе оқып едім:*

– Сен неге «Сіз» деп жазасың, ағасына інісінің «Сіз» деген жерін көрдің бе деп, әжептәуір замечание жасағаны ғой. Мұның қаншалықты заңды екенін ағасы айтар деген оймен сөз төрелігін сізге жолдадым.

03.08.1945 ж.

ҚАДІРЛІ БАУКЕ!

Мәскеу жағына келіп қайтқан жайыңызды Құрмаштан қандым. Ол кезде мен елге кеттім де, өзіңізбен жолыға алмай қалдым.

Елге бардым. Үй - ішім аман екен. «Ел іші - алтын бесік» деген ғой. Халдары жақсы, тұрмыстары оңды, тамақтары тоқ. Тек көйлектері көк емес. Ағайын - туыс жақсылап қарсы алды, күтті. Шақырып қонақ еткен ауылдардың бәріне бардым. Болған жерлерімдегі ауылдардың, қалалардың адамдары:

- Момышұлы аман ба?
- Ол жігіт елге келмей ме?
- Біздерден сәлем айт. Абыройлы аман - сау болуына тілектеспіз десті.

Сізді біздің ел көрмесе де, сыртыңыздан қанық. «Бауыржан» атанған жас балалардың көбін көрдім. Бәрі де жүгіріп жүр.

..*

Мұндағы қызмет - жайымызды Құрмаш таныстырған болар. Көңіл толқуы күшті. Болашаққа көз жіберсек, әр нәрсені ойлап бас қатырамыз. Қолда күш, баста билік болмаған соң, тып- тыныш отыра бересің де, ел жаққа барып істегіміз келеді - ақ. Онда жіберіп те, шақырып та жатқан адам жоқ. Сонан соң бірдеме бола жатармен жүрміз. Сізге қандай ақыл беретінімізді Құрекең айтқан болар. Досыңмен алыстан сыйласқан да жаман болмас.

Басқа сөз жоқ. Тағы да хат салармын. Амандықпен жолыққанша хош - сау болыңыз. Мәлік.

27.08.1945 ж.

БАУКЕ!

Көптен бері сізден хат - хабар келуді қойды. Жазған хаттарымызға да жауап берместен жатырсыз. Соғыс шіркін бітсе де, анау - мынау қызметтен қолыңыз босамай жатқан шығар деймін. Соғыс біткенімен, қызмет бітпей, ұлғайып, көбейе береді екен. Менің хал - жайым мынадай: Мен осы айдың он бесінен бері қызметте жоқпын. Оның мынадай себебі бар. Биыл май айында мені Комсомолдың орталық комитеті шақырып алған, әңгімелесіп танысқан, сонан соң былай деген: Алдағы айдың бірінде Лондон қаласында жастардың жер жүзілік жиыны болады, соған барасың, - деді.

Осыдан бір ай уақыт өткен соң орталық комсомолдың бюросына шақырды да, Лондонға барасың деп бекіткен еді. Оның артынан мен елге кеткем...

(Осыдан кейінгі хаттың екінші беті жоқ, үшінші бет былай басталады.)

...айының бас кезінде ашылады. Ал оны ұйымдастыратын комитетке мүшелер сентябрь айының ондары шамасында жүреді. Барлық баратын адам саны - алпыс. Мұның ішінде сүбелісі украиндер, белорустар, сонан соң Балтық жағындағы үш республикадан он бес шақты адам бар, қалғандары Ресейден. Кавказ, Орта Азия жағынан өкілдер жоқ. Мен Қызыл Армияның атынан баратын секілдімін. Жалпы жай осы. Енді бір бес - алты күннен соң қызметке кірісемін. Құрекең демалысқа баруға дайындалып жатыр. Басқа әңгіме жоқ. Хат салып тұрыңыз. Аман - сау болуыңызға тілектеспін. Мәлік.

8.09.1945 ж.

БАУКЕ!

Хат жазғыштап мазаңызды ала бергенім үшін айып етпеңіз. Аман - сау айдап жүріп жатырмыз. Великанова арқылы сізге хат бергенмін. Одан бергі жерде айта қаларлықтай жаңалық бола қалған жоқ. Әлгі он бес күнгі дайындық оқуымызды бітірдік. Енді Лондон жағына жүруіміз алдағы октябрьдің орта кезі болса керек. Соған дейін Алматы Қазақстан жағына барып қайтайын, керекті материалдар жинап келейін деген мәселені Орталық комсомол комитетіне айтып едім. Олар менің бұл сөзімді қолдап, қолма - қол командировка қағазын берген және менің бастықтарыммен телефон арқылы сөйлескен. Бастық жолдастар телефон арқылы келісім беріп тұрды да, заңды болсын, арнаулы қағаз жазыңдар депті. Ол қағазын Орталық комсомол комитеті жазамын деген. Бірақ оның нәтижесі болмай, бастығымыз қылжың ете қалыпты. Сонымен бұл істің сәті түспеді. Алматыға барып келгенде көп материал әкелетін едім, амал не, болмай қалды.

Орталық комсомол комитеті Алматыға барғаныңда мынадай материалдар әкел деп еді. Мына задание дегенді қарап танысарсыз. Халықтың батырлық, ерлік салты, майданда

болған азаматтардың жауынгерлік істері. «Казахстан в дни войны» деген бөліміне енбек еді.

..*

Сізге шағатын мұңым емес, дегенмен айта кетейін: Біздің халіміз томпақ. Мұндағы адамдар елемейді. Кеңсенің қағазын кемірумен өмір өтіп жатыр. Алдағы күн не айтар екен деумен отырмыз. Демалыс мәселесі де сондай. Құрекеңе демалыс беремін дегелі екі- үш ай, әлі күнге әне - міне деп созбалап келеді.

* * *

Алматы жағынан хат - хабар алмаймыз. Ұзынқұлақтың хабарына қарағанда, елде Қазақстанның жиырма бес жылдық мерекесіне даярлық жүріп жатса керек. Басқа айтар сөз жоқ. Қолыңыз тисе хат саларсыз. Мәлік.

Товарищ Момышұлы Бауыржанға.

Құдай бар екен, Құдай берді! Менің қағаздарыма қол қойылды. Он екісінде Алматыға ұшам. Мәлік.

16.05.1946 ж.

БАУКЕ!

Мен сізге май қарсаңында бір ғана телеграмма бергеннен басқа хат жаза алмадым. Мұның мәнісі - көптен бері алдағы қызмет шешілмеуіне байланысты болған. Мен мұндағы бастық жолдастардың бәрінде болдым. Әртүрлі қызмет ұсынып еді, оған бармадым. Барар жерім де, істей алатын жерім де Академияда деп отырып алдым. Сонымен мәселе шешілді. Академияның Тіл - әдебиет институтында директордың орынбасары болып істеп жатырмын. Хал жақсы. Осы арадан Құрекеңе бір орын қойып отырмыз. Өзім әлі пәтер алғам жоқ. Бөбек өсіп жатыр. Бақыт, Жамалдар аман, барып тұрамын. Тағы хат саламын. Вера Павловнаға сәлем. Мәлік.

20.11.1946 ж.

ҚАДІРЛІ БАУКЕ!

Осы айдың сегізінші күні Алматыға келіп жеттім. Ел - жұрт аман - сау екен. Үй - ішіңізге, жолдас - жарандарға деген сәлем сөздеріңізді айттым. Тоғызыншы күні Құрекең келді. Қанышқа деген хатты ол оқып, танысты және кітаптарды көрді. Оныншы күні Қанышта болдым. Хатыңызды және кітаптарды арнап тапсырдым. Академияда Бауыржанның фонды бар екен, соған жаңағы кітаптарды ол кісі өз қолымен апарып қойды.

Арада екі- үш күн өткен соң бір адам сіздің мақалаңызды әкеп берді. Мен оны машинкаға бастырып көбейттім. Өзіңіздің айтқаныңыздай етіп «Социалистік Қазақстан» мен «Қазақстан правдасы» газетіне әдейі арнап апардым. Олар бұл мақаланы он жетінші күні толығынан басып шығарды. Осы екі газетті екі бөлек конвертке салып сізге жіберіп отырмын.

..*

Мен жүрерде, сіз маған біраз нәрселерді тапсырған едіңіз, оның жартысын орындадым. Оны жоғарыда жаздым. Ал көбін орындау менің құдіретімнен келмей қалды. Кейбіреулері, мүмкін, алдағы күнде іске асар. Ал қазір істелген нәрсе жоқ. Ашып айтқанда, мына мәселелерді жүзеге асыру менің қолымнан келмеді.

1) Газеттер Панфилов күніне арнап бет берген жоқ. Газеттердің бастықтары «Тек қана Бауыржанның мақаласын басамыз. Одан басқа еш нәрсе керек емес» деді. Сіздің мақалаңыздан бұрын өздері бір мақала даярлатқан екен. Оны кім жазғанын айтқан жоқ. Сіздің мақалаңыз келіп қалған соң сөзді сізге берді. Басқамыздікі керек болмады. Бұл мәселе жөнінде жоғарғы жерге барып, сөйлесудің реті келмеді. Өйткені, не Әбдіхалықұлы, не оның орынбасарлары болмады.

Он алтыншы - он жетінші ноябрь күндері радио арқылы сегізінші дивизияға арналған көп материалдар берілді. Бектің кітабынан екі тілде үзінділер оқылды.

2) Мен Алматыға келсем, Академияны екі комиссия тексеріп жатыр екен. Оның біреуі ЦК-ның комиссиясы, екіншісі өзіміздің партия ұйымынан құрылған. Бұлар тарих, әдебиет мәселелерін тексеріп жатыр, әлі қорытынды шығарған жоқ. Күнде жиналыс, күнде айғай болып жатыр. Әдебиет тарихында тек Абай, Шоқан, Ыбырай Алтынсарин, Жамбыл қалуы керек, басқаларын өшіру керек деген солақай пікір бар. Мұны Сәрсеков деген қу жазыпты, «Каз. Правда» басыпты. Сонымен, бұл төртеуінен басқа адамдарға да права әпереміз деп әдебиетшілер мен тарихшылар таласып жатыр. Шамасы іс оңға айналар деп отырмыз.

Осы комиссиялардың тексеруіне байланысты күнделікті қызметті дұрыстап істеуден қалдық, күнде толып жатқан жиналыс. Оның үстіне жақын арада ЦК-ның бюросында Академияның жұмысы жайлы мәселе қаралатын болса керек. Барлық бастықтар осыған даярланып жатыр. Міне, осындай жағдай болғаннан кейін, анада айтылған панфиловшылар күніне арналған мәжілісімізді де өткізе алмай қалдық. Мұны кейінірек өткізсек те болады деседі. Тегі, солай етерміз. Ал бұл күн қала көлемінде де өткен жоқ. Неге екенін айта алмаймын.

Міне, сіз тапсырған мәселелерден орындалмағаны осы екеуі деуге болады. Амал не, біздің қолымыздан келмей қалды. Қолымыз жетіп, айтқанымыз жүзеге асар болса, әңгіме бір сәрі ғой. Кісі қолына қараған қандай екенімізді айтпай - ақ қояйын, түсінікті нәрсе емес пе ол.

Хал - жай осындай, кейбір әдебиетшілер жайын кейін жазармын. Аман - сау болуыңызға тілектеспін. Мәлік.

9.12.1955 ж.

ҚЫМБАТТЫ БАУКЕ!

Ноябрьдің отызында жазған хатыңызды кеше ғана алдық. Бұл көптен бері сағынып күткен хатымыз еді. Осыдан былай бұрынғы қарым - қатынастар қайтадан қалпына келе бастады деп отырмыз. Соңғы жылдары ешбір себебі жоқ, дәлелі жоқ жағдайда үзілген қарым - қатынастар қайта жалғанды демекпіз.

Амандық жайыңызды хатыңыздан естідік. Сау - саламат бола беруіңізге алдын - ала тілектестік білдіреміз.

Сіз жайында ауыл арасында үй - ішінің бықсыған өсек - әңгімелерін естігеніміз бар еді, бірақ оған құлақ асқан біз жоқпыз. Ол өсектің болғанынан да, бояуы көп секілді. Қай күнде, қандай жағдайда жүрсеңіз де, сізден тілектестік көңілін аулаққа салмайтын, есіркей отырып еске алатын, жәрдем, көмегін аямайтын жолдастарыңыз барлығын ұмытпаңыз.

Өзге әңгімелерді келесі жолға қалдырайық та, осы хатымыздағы айтылған жайларға бір-екі сөз қоссақ дейміз. Олар мынадай:

1) Материалдар жинап алғаннан кейін бір еңбек жазамын дегеніңіз ұнайды. Егер панфиловшылар туралы жазамын десеңіз, кейбір материалдарды алу, танысып шығу үшін

дивизияның тұрған жеріне барған жоқ ғой деймін. Олар Тольятти қаласынан бір жүз жиырма шақырым жерде, Клогада тұрады ғой. Былтыр олардан хат алғанбыз. «Жорық жолдары» деген тақырыпта материалдар жинағанын жазған еді. Оның сіз үшін де керекті болар.

2) Москва маңында жүргізілген ұрыстарды, болған жерлерді еске түсіру де қажет болар. Ол үшін қырық бірінші жылы панфиловшылар қорғаған, солар ұрыс салған жерлерді тағы бір рет көріп байқап шыққаныңыз мақұл болар еді.

3) 1942 жылы жүргізілген шабуылдар мен жорықтарды жазу үшін сол жерлерге барып қайтқаныңыз жақсы болар. Әрине, қыс ішінде барудың реті болмас, жазғы бір айда барып қайтқан дұрыс шығар деймін. Лоуат өзенінен бастап Ригаға дейін жүріп қайтыңыз. Неше түрлі ғажап материалдар, тарихқа куә болатын фактілер алып қайтасыз.

4) Алматының музейі біраз күнге жабық екен. Ол ашылысымен, Төлегеннің суретін көшіртіп алып жіберемін.

Алғашқы хатымызда айталық деген бірқыдыру әңгімелер осылар.

Сізге әрқашанда тілектестік білдірушілер Нәзия мен Мәлік.

г. Алма-Ата, ул. Кирова, 123, кв. 8

ҚҰРМЕТТІ БАУКЕ!

Жақын арада «За нами Москва» деген шығармаңызды оқыдым. Алған әсерім де, ойға алған пікірлерім де көп, соның кейбіреуін осы хат арқылы өзіңізге арнайы жазып отырмын. Ал жалпы жинақ кейбір шығармаларды ұлғайту жайында кейінірек асықпай отырып сөйлесерміз. Бұл жерде «Біздің семья» жайында еш нәрсе айтпақ емеспін, өйткені кітап әлі аяқталған жоқ қой. Екінші кітабын оқығанда пікір алысармыз.

.*.

Осы аталған жинағыңызға енген шығармаларыңыздың жартысынан көбі соғыс тақырыбын қамтиды ғой. Енді солардың әрқайсысына жекелеп тоқталайық.

«За нами Москва» деп аталған әңгіме - естелігіңіз - тарих үшін, кешегі сұрапыл соғыста асқан ерлік жасаған адамдарды білуіміз үшін керекті шығарма. Бұған ешкім де таласпайды. Бірақ, ашып айтқанда, сіз бұл шығармаңызды өте асығыс жазған екенсіз. Менің ойымша, бұл әңгіме - естелігіңіз асықпай ұзағынан жазылуы керек. Қазіргі көлемі он баспа табақ болса, сіз оны алдағы күнде жиырма, бәлкім одан да мол баспа табаққа жеткізуіңіз қажет. Бұлай ету қолыңыздан әбден келеді. Әрі асығыс, әрі көлемі шағын болғандықтан, сіз осы әңгімеңізде көп жайларды толық, ұзағынан баяндай алмапсыз. Мұның өзі «Әттеген - ай» дегендерді тудыратын сияқты. Қысқа - қысқа түрде мен соларды есіңізге салайын, кейін толықтыра жазғанда мұны еске аларсыз.

1) Осы шығармаға енген басты адамдардың соғысқа дейін кім болғандығын қысқаша түрде баяндап беру керек. Мәселен: Бауыржан, Рахимұлы, Бозжанұлы тағы басқалары соғысқа дейін кім еді? Бұл жерде сіз айтарсыз - менің соғысқа дейін кім болғанымды «Біздің семьядан» оқуға болады деп. Жоқ «Біздің семья» бөлек шығарма және он да сіздің соғысқа дейін кім болғаныңыз айтылмайды. Бірінші кітаптың өзі сіздің орыс мектебіне түсіп, оқу оқығаныңызбенен аяқталады ғой. 1 - один, 2 - два, әй, Маржан құрсақ пропал дегендер еді ғой. Генерал Панфилов туралы толық материал беріңіз. Бұл генералдың атын халық естіген, бірақ соғысқа дейін кім болғандығын екінші бірі біле бермейді. Сондықтан Панфилов жайлы материалдар қоссаңыз, өте хорошо болмақ.

2) Сіз осы еңбегіңізде Панфилов туралы (оның соғыс кезін) бір қыдыру мол айтасыз, сол арқылы даңқты генералдың образын жасамақ боласыз. Бұл - жақсы талап. Бірақ турасын айтайын, Панфиловтың образы көрінбейді. Көп жағдайда генералымыз қолбасшы емес, тек картаға үңіліп, жұрттың сөзін тыңдаушы ғана болып қалады. Әрине, оның қолына мылтық бер де, алдыңғы шепке жібер демеймін, олай ету болмайтын іс. Генерал жұртты басқарушы, қолбасшы еді ғой. Ендеше, ол осындай дәрежеде бола тұрып не істеді деген сұраудың жауабын кітап бермейді. Жоғары командованиенің бұйрығын орындау жолында біздің генералымыз не істеді, жоғарыдан келген бұйрықты қалай орындады?- дегендерді молынан көрсету қажет.

Сіз генералды мақтаймын, дәрежелеймін деген мақсатты қоя отырып, соны орындамайсыз. Көп жағдайда генерал тек сіздің сөзіңізді тыңдаушы, құптаушы ғана болып қалады. Шындығында, мұндайлар болған да шығар, бірақ үнемі осылай етіп көрсету керек емес.

3) Сіз басқарған батальон Москваны қорғау жолында төрт тамаша ерлік жасағаны тарихқа белгілі, оған таласымыз жоқ. Бірақ та сіз өз батальоныңызды суреттеу арқылы бүкіл дивизияда бір ғана батальон бар, ол менің батальоным дегендей әсер қалдырасыз. Дивизияның басқа бөлімдері бос жүрген немесе тырқырап қашып жүрген сияқты болып көрінеді. (Бұл жерде сіз айтарсыз - Кургановтың зеңбірекшілерін атадым ғой деп), ол, әрине, аздық етеді.

Менің ойымша, сіз өз батальоныңызды ғана жазып қоймаңыз, басқа бөлімдерді де айтыңыз. Басқалардың ерлігін әртүрлі суреттеуге молынан болады ғой. Сонда сіздің батальоныңыздың ерлігі басты орында суреттелсін, сол арқылы басқалардың ерлігі көрінсін. Бәрі де бірдей ер екен дегендей әсер қалсын (бұл жөнінде кейін толық сөйлесерміз).

4) Осы еңбегіңізде (және бұдан соңғы әңгімелерде де) партия ұйымының рөлі көрінбейді. Өзіңіз білесіз ғой, командирдің ойын жүзеге асырушы, бұйрықты орындаушы - солдат. Ендеше, сол солдатқа рух беруші кім? Партия, комсомол емес пе? Сөйткен партия, комсомол қызметі айтылмайды (комсомол атымен жоқ). Сіздің Толстуновыңыз бос жүрген адам. Сондай - ақ, Бозжановты как политрук сіз көрсете алмағансыз. Жауынгерлердің арасында болып, жұртты ұйымдастырып жүрген политруктер сіздің кітабыңызда көрінбейді. Бозжанов та осындай. Ол штаб айналасынан шықпайды. Бұл қалай?

5) «За нами Москва» әңгімесіне берілген эпиграф сөзіңізді оқып шығыңызшы, онда сіз былай депсіз: «Мен бұл шығармамда өзімнің тәжірибемді айтумен қабат, кейбір қателерімді де көрсетпекпін» дейсіз. Меніңше, мұндай сөздің қажеті болмас, өйткені қатем мынадай деп көрсетпейсіз.

Біреудің жалғызы болады. Оған жұрттың барлығы қамқорлық жасап жүреді. Біреулері балаға жаны шын ашығандықтан қамқор бола қалады. Енді біреулер баланың әке - шешесінің көңілі үшін жағымпаздықпен қамқорлық жасайды. Ондай бала бір нәрсеге не қолын, не басын соғып алса, жаңағы адамдар жабыла қамығады.

Мұны айтып отырғаным - сіз өз батальоныңызды осы балаға ұқсатып алған сияқтысыз.

..*

«История одной ночи» туралы бір ғана замечанием бар. Осы әңгіменің бас кезінде Карповты атағаныңыз дұрыс болар. Бұдан сізге келіп жатқан зиян жоқ. Шалдың көңілі разы болсын.

Жалпы алғанда, неліктен екенін білмеймін, сіз Карпов полкына онша жақсы қарамайсыз ба деп қалдым. «За нами Москвада» карповшылар қашып жүреді. Солай ма еді? Шындық сақталуы керек. Тіпті жиырма сегіз панфиловшыларды да сіз оз полкіңізге алып қойғаныңыз қалай? Олар Карпов басқарған полктікі еді десеңіз қайтеді. Лысенконың батальоны тегісінен қырылып қалған жоқ, аздаған шығыны болғаны рас.

* * *

«Спина» мен «Николай Редин» өте жақсы, ұнады. Тек «Спинаға» әлі де болса мысқыл мен күлдіргі халдерді қоса отырып, бояуын қоюландырған теріс болмас.

* * *

Біраз ойға келген пікірлерімді ашық айттым. Кейін тағы толығынан сөйлесерміз. Артық кеткен жерім болса, кешірім етіңіз.

*Мәлік.
декабрь 1958 жыл.*

* * *

Лев Толстойдың бір пікірі еске түседі. Ол айтады: «Сахнаға не нәрсе қойсаң, соның бірі де белгілі бір қызмет атқаруы керек. Бос тұрған нәрсе болмасын» дейді.

Мұны айтып отырған себебім: Сіз «За нами Москвада» бірнеше адамды енгізесіз, кейде толығынан атайсыз. Ал олардың ісін көрсетпейсіз. Мұны алдағы күнде еске алғаныңыз жөн болар. Мысалы: Сламқұлов, т.б.

10.03.1959 ж.

ҚАРАҒЫМ МӘЛІК!

Бір қалада тұрып, қарым - қатынасымыз болмастан хат арқылы сөйлесіп, пікір алысуды қалайынша азаматтығымызға, атағымызға жарасады деп ойлайсың. Менің есігім сенің алдында қашан жабылып еді? Мына хатты сен маған қандай оймен толғанып жазғаныңа түсінбедім. «Творческий кухнядағы тамақ» бес жылдап, он жылдап «пісетінін» сен білесің. Прием автора, методология, решение проблемных вопросов, тағы басқа нәрселерге қалайынша араласуға болады? Видение мира деген нәрсені жазушыға табиғат қана береді емес пе?

Менің жауынгерлердің аруағының алдында, тарих, халық алдында адалдығыма күмән (сомнение) келтіруге сенің қандай моральдық правоң бар? Сенің жапқан «жалаң» маған жүкпайды. Асығыстық, шала - шарпы ойларың өзінді кейін ұялтып жүрмесін.

Әскери атағы барларда терең әскери ойлар бола бермейді. Форма мен профессияның жер мен көктей айырмасы бар екенін сен білесің.

Тарихта Карпов пен жиырма үшінші полк үшін ешқандай адвокаттық керек жоқ екенін де білесің. Құдай бар, архив бар. (Есть бог, есть архив). Мен Құдай мен архивтің құлымын. Зая баспаймын. Оқи білгін, ойлай білгін. Сенің көргеніңді мен көргенім жоқ. Менің көргенімді «көрдім» деп жағаласпағын.

Хатыңды қайтарып отырмын. Пікіріңді ауызекі көзбе - көз айтқын. Арамыз онша алыс емес қой. Б. Момышұлы.